

21. YÜZYIL HAZAR JEOPOLİTİĞİ

Yüksek Lisans Tezi

Rashid SADIGOV

Kütahya - 2021

T.C
KÜTAHYA DÜMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

21. YÜZYIL HAZAR JEOPOLİTİĞİ

Danışman:
Dr. Öğr. Üyesi Barış ADIBELLİ

Hazırlayan:
Rashıd SADIGOV

Kütahya - 2021

Kabul ve Onay

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Tez Jürisi	İmza	
	Kabul	Red
Dr. Öğr. Üyesi Barış ADIBELLİ Danışman		
Doç. Dr. Üyesi Cantürk CANER Üye		
Dr. Öğr. Üyesi Volkan TURAN Üye		

Onay

İmza

Prof. Dr. Şahmurat ARIK

Enstitü Müdürü

Bilimsel Etik Bildirimi

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “**21. Yüzyıl Hazar Jeopolitiği**” adlı çalışmamın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamasına kadar geçen tüm süreçte bilimsel ahlak ve akademik kurallara özenle riayet ettiğimi, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tezin yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan ve dolaylı olarak her alıntıyı kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım kaynakların kaynakça kısmında gösterilenden oluştuğunu beyan ederim.

...../06/ 2021

Rashıd SADIGOV

Özgeemiş

RASHID SADIGOV 2014 yılında Türkiye Cumhuriyeti Kütahya Dumlupınar Üniversitesinin İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinin, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünü kazandı. 2014-2015 yılında aynı Üniversite de Zorunlu İngilizce Hazırlık Eğitimi aldı. 2015 yılı Eylül ayında Lisans eğitime başladı ve 2019 yılında bu bölümde lisans eğitimini tamamlayarak mezun oldu. 2019 yılında Türkiye Cumhuriyeti Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında Yüksek Lisans Eğitime başladı.

ÖZET

21. YÜZYIL HAZAR JEOPOLİTİĞİ

SADIGOV, Rashid

**Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Barış ADIBELLİ**

Haziran, 2021, 203 sayfa

1991 Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Hazar bölgesinde bağımsız ülke sayısı 2'den 5'e yükselmiştir. Yeni bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan kendi devlet idaresinde Batı yönetim modelini benimsemiş ve ülkenin iç ve dış siyasetinde batı politikalarını izlemişlerdir.

Hazar bölgesinde önemli devlet olan Azerbaycan 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Devletin ilk cumhurbaşkanı Rus yanlısı siyaset izlemiş ve Moskova hükümetine sadık kalmıştır. Ülkenin ikinci cumhurbaşkanı Elçibey iktidarı yıllarında Azerbaycan ilk kez Batıyla aktif siyaset yürütmüş ve devletin iç ve dış siyasetinde batı yönetim tarzını benimsemiştir. Elçibey'den sonra iktidara gelen Haydar Aliyev, kendinden önceki yönetimin batı ilişkilerini daha geliştirmiş ve Azerbaycan Cumhuriyetini Güney Kafkasya bölgesinde önemli konuma getirmiştir. Aliyev dış politikada denge sistemini doğru kurmayı başarmış ve bölgede Azerbaycan'ın ister komşu ülkelerle, isterse de Batı devletlerle ilişkilerini doğru strateji ile geliştirmiştir. Aliyev ülkede istikrarı sağladıktan sonra, Hazar petrolü üzerinde çalışmalar yapmış ve Hazar enerjilerini Batıya açarak bölgede batı devletleri ile ortak çalışmalar yürütmüştür.

Hazar bölgesi, dünyada önemli bir konuma sahip olduğundan büyük devletlerin dikkati her zaman bu coğrafyada olmuştur. Hazar hem dünyada jeopolitik ve jeostratejik olarak geçiş, köprü konumunda olan bir coğrafya, hem de zengin doğal kaynaklara sahip olan bir enerji bölgesi olduğundan, Hazar bölgesi her zaman rekabet alanı olarak kalmaktadır. Hazar Jeopolitiğinin önemli devleti olan Azerbaycan dış politikada batı ile ilişkilerini en iyi düzeye çıkaran devlet olarak bilinmektedir.

Günümüz itibarıyla Azerbaycan dış politikasının temel amacı, dengeli dış siyaset izleyerek hem komşu devletlere hem de batı ile ilişkilerini iyi düzeyde tutarak, bölgede güvenli ve istikrarlı işbirliğinin geliştirilmesi için çalışmalar yürütmektedir.

Bu tez çalışmamda, Hazar Jeopolitiğinin önemini ve bölgede yaşanan enerji rekabetini ve bu rekabetten doğacak siyasi, ekonomi ve askeri ilişkiler göz önünde bulundurularak Hazar bölgesinde var olan temel politikalar ele alınarak, incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hazar Jeopolitiği, Dağlık Karabağ Savaşı, Azerbaycan Dış Politikası

ABSTRACT**21. CENTURY CASPIAN GEOPOLITICS****SADIGOV, Rashid****M. Sc. Thesis, Department of Political Science and International Relations****Supervisor: Dr. Öğr. Üyesi Barış ADIBELLİ****June, 2021, 203 pages**

With the dissolution of the Soviet Union in 1991, the number of independent countries in the Caspian region increased from 2 to 5. Azerbaijan, Kazakhstan and Turkmenistan, which have recently gained their independence, have adopted the Western management model in their state administration and followed western policies in the domestic and foreign policy of the country.

Being an important state in the Caspian region, Azerbaijan declared its independence in 1991. The first president of the state followed a pro-Russian policy and remained loyal to the Moscow government. During the reign of Elchibey, the second president of the country, Azerbaijan carried out active politics with the West for the first time and adopted the western style of administration in the domestic and foreign policy of its state. Heydar Aliyev, who came to power after Elchibey, further developed the western relations of the previous administration and made the Azerbaijan republic an important position in the South Caucasus region. Aliyev has succeeded in establishing the balance system correctly in foreign policy and has developed relations of Azerbaijan with neighboring countries and Western states in the region with the right strategy. After Aliyev achieved stability in the country, he worked on Caspian oil and carried out joint studies with western states in the region by opening the Caspian energies to the West.

Since the Caspian region has an important position in the world, the attention of the great states has always been in this geography. Since the Caspian is both a geopolitical and geostrategic transition, a bridge in the world, and an energy region with rich natural resources, the Caspian Region always remains a competitive area. Azerbaijan, which is an important state in the Caspian Geopolitics, is known as the state that maximizes its relations with the West in foreign policy.

As of today, the main objective of Azerbaijan's foreign policy is to pursue a balanced foreign policy, keeping its relations both with neighboring states and the West at a good level, and to develop safe and stable cooperation in the region.

In this thesis, the importance of the Caspian Geopolitics and the energy competition in the region and the political, economic and military relations that will arise from this competition have been examined by considering the basic policies in the Caspian Region.

Keywords: Caspian Geopolitics, Nagorno-Karabakh War, Azerbaijan Foreign Policy

Önsöz

Yüksek Lisans Tez Çalışma sürecinde bana yakın ilgisi ve desteği ile yol gösteren, tez araştırmamın her aşamasında beni yalnız bırakmayan, yapıcı ve teşvik edici eleştirileriyle katkıda bulunan Tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi sayın Barış Adıbelli hocama saygı ve teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca eğitim sürecinde çeşitli desteği ve yardımseverliğine göre bana çok değerli olan Dr. Öğr. Üyesi sayın Hakan Arıdemir hocama hürmet ve şükranlarımı sunarım.

Bu eğitimim ve Tez yazım sürecinde benden desteklerini hiç eksik etmeyen çok kıymetli Aileme, Anneme, Ablama ve Abilerime sonsuz şükran ve hürmetlerimi iletmeyi borç bilirim. Ayrıca bu çalışmamda, benim hayatımda çok özel yeri olan ve bana her kesten çok inanan, güvenen çok kıymetli Babam SADIGOV CİLOVHAN'A sonsuz teşekkür ederim.

SEVGİLİ BABAM'A

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
21 YÜZYIL HAZAR JEOPOLİTİĞİ.....	vi
ÖNSÖZ.....	vii
KISALTMALAR.....	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM HAZAR DENİZİNİN COĞRAFİ BİLGİLERİ

1.1. HAZAR BÖLGESİNİN COĞRAFİ KONUMU	8
1.2. HAZAR BÖLGESİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ	10
1.3. HAZAR'IN HUKUKİ STATÜSÜ	13

İKİNCİ BÖLÜM HAZAR BÖLGESİNDE YAŞANAN SORUNLAR

2.1. HAZAR BÖLGESİNDE YAŞANAN İSTİKRARSIZLIK.....	20
2.2. DAĞLIK KARABAĞ SORUNU (1990-2020)	24
2.3. HAZAR BÖLGESİNİN GÜVENLİĞİ	34

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM HAZAR DENİZİ ENERJİSİNİN PAYLAŞIMI

3.1. HAZAR BÖLGESİNDE YAŞANAN REKABET VE İŞBİRLİĞİ	41
3.2. HAZAR ENERJİ SEKTÖRÜNÜN PAYLAŞIM SORUNU	43
3.3. HAZAR BORU HATLARI.....	47

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM BAĞIMSIZLIKTAN SONRA AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASI

4.1. AYAZ MÜTALİBOV DÖNEMİ AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASI	60
4.2. EBÜLFEZ ELÇİBEY DÖNEMİ AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASI.....	63
4.3. HAYDAR ALİYEV DÖNEMİ AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASI.....	69
4.4. İLHAM ALİYEV DÖNEMİ AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASI.....	84

BEŞİNCİ BÖLÜM BÜYÜK DEVLETLERİN HAZAR POLİTİKASI

5.1. ABD’NİN HAZAR POLİTİKALARI.....	93
5.2. AB’NİN HAZAR POLİTİKALARI.....	96
5.3. RUSYA’YIN HAZAR POLİTİKALARI.....	98
5.4. İRAN’IN HAZAR POLİTİKALARI.....	102
5.5. TÜRKİYE’NİN HAZAR POLİTİKALARI	106
5.6. ÇİN’İN HAZAR POLİTİKALARI	112

ALTINCI BÖLÜM AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASINDA ÖNE ÇIKAN DEVLETLER İLE İLİŞKİLER

6.1. AZERBAYCAN’IN ABD İLE İLİŞKİLERİ	116
6.2. AZERBAYCAN’IN RUSYA İLE İLİŞKİLERİ	121
6.3. AZERBAYCAN’IN TÜRKİYE İLE İLİŞKİLERİ.....	128
6.4. AZERBAYCAN’IN İRAN İLE İLİŞKİLERİ.....	141
6.5. AZERBAYCAN’IN ULUSLARARASI ÖRGÜTLERDE YERİ.....	150
6.6. AZERBAYCAN’IN ÇİN İLE İLİŞKİLERİ: (ŞİÖ)	159
6.7. AZERBAYCAN’IN İSRAİL İLE İLİŞKİLERİ.....	163

YEDİNCİ BÖLÜM HAZAR’IN GÜNCEL SORUNLARI

7.1. HAZAR JEOPOLİTİĞİNDE GÜNCEL POLİTİKALAR	171
7.2. 2020 DAĞLIK KARABAĞ SAVAŞI.....	178
7.3. HAZAR DENİZİNİN ÇEVRE VE BİYOLOJİK SORUNU	187
SONUÇ.....	191
KAYNAKÇA	194
DİZİN	200

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AB	Avrupa Birliği
AK	Avrupa Konseyi
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AKP	Azerbaycan Komünist Partisi
AHC	Azerbaycan Halk Cephesi
ADPŞ	Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi
AAOK	Avrupa Atlantik Ortaklık Konseyi
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
AMOCO	American Oil Company (Amerikan Petrol Şirketi)
BM	Birleşmiş Milletler
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
BİO	Barış İçinde Ortaklık
BP	British Petroleum (Britanya Petrol Şirketi)
BTC	Bakü-Tiflis-Ceyhan
BTE	Bakü-Tiflis-Erzurum
BTK	Bakü-Tiflis-Kars
BOTAŞ	Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
ÇHC	Çin Halk Cumhuriyeti
DKÖB	Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
DB	Dünya Bankası
EXXON	Amerikan Çok Uluslu Petrol ve Doğalgaz Şirketi
GUAM	Gürcistan Ukrayna Azerbaycan Moldova
GGK	Güney Gaz Koridoru
İİT	İslam İşbirliği Teşkilatı
İİC	İran İslam Cumhuriyeti
İDEF	International Defense Industry Fair (Uluslararası Savunma Sanayi Fuarı)
İHA	İnsansız Hava Araçları
KGB	Komitet Gosudarstvenoy Bezopasnosti (Devlet Güvenlik Komitesi)
KGAÖ	Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü
KEİÖ	Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü

KİP	Kafkas İstikrar Paktı
MÖ	Milattan Önce
NATO	North Atlantic Treaty (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
NABUCCO	Avrupa Destekli Doğalgaz Boru Hattı Projesi
OMON	Azerbaycan İç İşleri Bakanlığı'na Bağlı Özel Amaçlı Polis Gücü
ÖDY	Özgürlüğü Destek Yasası
RF	Rusya Federasyonu
SB	Sovyetler Birliği
SOCAR	State Oil Company of Azerbaijan Republic (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi)
ŞİÖ	Şangay İşbirliği Örgütü
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
TPAO	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TAP	Trans Adriatic Pipeline (Trans Adriyatik Boru Hattı)
TANAP	Trans Anatolia Natural Gas Pipeline (Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı)
TURCAS	Türk Petrolcülük Anonim Şirketi
TACİS	Technical Assistance to the Commonwealth of Independent State (Bağımsız Devletler Topluluğu'na Teknik Yardım)
TRACECA	Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia (Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaşım Koridoru)
YUNKO	Çeçenistan Enerji ve Petrol Şirketi
YAP	Yeni Azerbaycan Partisi

TEZ METNİ

GİRİŞ

20 yüzyılın sonuna yakın Sovyetler Birliği artık çöküşe doğru sürükleniyordu. Devletin merkezi ekonomi politikaları artık eskisi kadar etkili değildir. Bir yandan ülkede yaşanan iç karışıklıklar sonucu 70 yıla yakın tek çatı altında birleştirdiği 15 ülkede bağımsızlık sevdalarının alevlenmesi, bir yandan da Batı da yaşanan serbest piyasa içerisinde, bolluk ferahlık adı altında Neo-liberal politikaların gelişmesiyle eski Sovyetler Birliği'nin o dokunulmaz tahtı kökten sallanmaya başlamıştır. Ülke yönetiminin son yıllarda ekonomiye yönelik yaptığı politikalar bir çare olmayınca, Doğunun eski, büyük imparatorluğunun çöküşü kaçınılmaz olmuştur.

Böylelikle eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği 26 Aralık 1991 yılında resmi olarak çöktüğünü ilan etmiştir. Büyük bir İmparatorluğunun yıkılması başta Rusya olmakla, diğer Sovyet cumhuriyetleri içinde çok kolay olmamıştır. Sovyetler Birliği tarih sahnesinden çekilmesinden sonra, eski Sovyet coğrafyasında Kaos, savaşlar başkaldırmıştır. Bazı ülkeler Sovyetler Birliği'nin 70 yıllık savunduğu merkezi ekonomi politikalarından ilk yıllarda vazgeçip, Batının oluşturduğu serbest piyasa ekonomisi olan Neo-liberal politikaları benimsediler. Bazı ülkeler bunu doğrudan yapsa da (Örneğin. Baltık ve Doğu Avrupa Ülkeler) bu ekonomiye kolay geçiş sağlayabilseler de, bazı ülkelere bu ekonomiye kolay geçememişlerdir.

Orta Asya Cumhuriyetleri ve Güney Kafkasya ülkelerinde batı yönlü ekonomi ve siyasal reformlar kolay olmamıştır. Bölge ülkelerinde yaşanan hem iç savaşlar, hem de yaklaşık 300 yüzyıl Hazar coğrafyasını hegemonyası altında tutan Ruslar bu topraklarından hemen çekilmediğinden, bölgede var olan Sovyet etkisi ilk yıllardan bitmemiştir.

Bildiğimiz gibi, 1723 St. Petersburg anlaşması ile Ruslar bölgeye gelmişlerdir. Rus çarı I. Pyotr Rus halkını Hazar bölgesine yerleştirilmiştir. Bölge yaklaşık 200 yıl Çar Rusya'sı, 70 yıl da Sovyetler Birliği'nin etkisi altında kalmıştır. Bu yaşanan tarihsel bağlardan dolayıdır ki, Hazar bölgesinden hem Rus yönetimi, hem de yerli halk bağlarını kolay kolay koparamamıştır.

Ruslar da 1993 yılında geliştirdiği “Yakın Çevre Doktrini” ve daha sonra Rusya'nın başını çekecek olan “Bağımsız Devletler Topluluğu” (BDT) Örgütünü kurmakla, tekrar kendi niyetleri olan bu bölgelere hükümlerlik sevdasından

vazgeçmemişlerdir. Rusya bu bölgeleri her zaman kendi yönetiminin “Arka Bahçesi” olarak görmüş ve bu bölgede varoluşlarını, kendi çıkar politikalarını korumuşlardır.

Bildiğimiz üzere Hazar Denizi hem doğal kaynaklar açısından (Petro, Doğalgaz) zengin bir havza, hem de coğrafi konum açısından önemli bir bölge özelliğini taşımaktadır.

Hazar enerji rezervleri Ortadoğu enerjilerinden sonra dünyada ikinci sırada geldiğinden bölgenin önemi her geçen gün daha da artmaktadır.

21 yüzyılda dünya siyasetinde enerjinin önemi daha çok görünmektedir. Bu dönemde enerjini elinde tutan devlet, dünyayı kontrol eden devlet konumunda görülmektedir.

Bundan dolayıdır ki, büyük devletler Hazar politikalarında, bölge ülkeleri ile ilişkilerini her zaman iyi tutmaya çalışmaktadırlar. Çünkü bu coğrafi bölge sıradan bir yer değildir.

Hazar jeopolitiğinin coğrafi önemi ve zengin enerji havzası her zaman büyük devletlerin ilgisini çekmiştir. Büyük devletlerin Hazar çalışmalarının temel amacı, bu coğrafyada Rusya’nın politik tesirini azaltarak, Hazar bölgesinde kendine devamlı yer edinmek olmuştur.

Bu konumdan baktığımız da açık söylemek gerekirse, Hazar jeopolitiği tek bölge ülkeleri, başta Rusya ve İran için önem taşımamaktadır. Bölge dışı büyük devletlerde Hazar Enerji Havzasında kendine yer edinmek niyetindedir. Büyük devletlerin bu niyeti geçici değil, bölgede sürekli, devamlı kalmayı hedeflemektedir.

Bugün itibariyle Hazar coğrafyasına baktığımız zaman bölge devletlerinden yanı sıra bölge dışı büyük devletlerinde Hazar da ortak çalışmalarını görmekteyiz. Kısacası açıklamamız gerekirse, büyük devletler başta ABD, Çin, AB ve Türkiye gibi devletlerin güvenli enerji politikalarında Hazar bölgesi, Ortadoğu bölgesi ile aynı konumda yer almaktadır. Her iki bölgenin zengin doğal kaynakları vardır. Fakat son yıllarda Ortadoğu bölgesinde yaşanan Kaos ve bitip tükenmeyen düzensiz ara savaşları sonucu olarak, büyük devletlerin dikkati Ortadoğu’dan Hazar’a kaymıştır.

Batılı büyük devletlerin Hazarla ilgili politikaları başta Rusya ve İran gibi bölge ülkelerini çok rahatsız etmiş ve bu ülkeler batılı devletlerin Hazar bölgesine gelmesine çok sert şekilde karşı çıkmışlardır.

Bildiğimiz üzere o dönemler Güney Kafkasya coğrafyasında yaşanan Kaos, iktidar mücadeleleri yıllardır devam etmiştir. Bu topraklarda uzun yıllardır süren Ermenistan Azerbaycan arasında “Dağlık Karabağ” savaşı bölgeni daha çok etkilemiştir.

Rusya’nın yardımından faydalanan Ermenistan devleti, Azerbaycan devletine karşı asılsız toprak iddiaları sonucu, Ermeniler Azerbaycan toprak parçası olan Dağlık Karabağ bölgesini zorla işgal etmiştir. Ermenistan’ın bölgede yürüttüğü işgal siyasetini, başta Rusya ve diğer büyük devletler görmezden gelmiştir. Bölgede yaşanan bu savaşta büyük devletlerden destek alan ermeni güçleri, Güney Kafkasya coğrafyasının Müslüman ülkesi olan Azerbaycan cumhuriyeti topraklarının %20’ni Rusya’nın desteği ile Ermenistan devleti işgal etmiştir.

Dağlık Karabağ’da yaşanan sıcak savaşlar yaklaşık 4 yıl sürmüş ve 1994 yılında her iki taraf savaşı bitiren anlaşma imzalayarak bölgede sürekli Ateşkes sağlanmıştır. Dört yıl süren Azerbaycan-Ermenistan Savaşında Azerbaycan zararlı çıkmış ve eski toprak parçası olan Dağlık Karabağ bölgesi Ermenistan yönetimi altında kalmıştır. Dağlık Karabağ savaşında yaklaşık 50 bin Azerbaycan Türkü katledilmiş ve bir milyon civarında Azerbaycan Türkü, yaşadığı yerlerden zorunlu göçe tabi tutulmuştur. Dağlık Karabağ topraklarından sürülen Azerbaycan Türklerinin çoğu, Bakü, Gence ve Sumgayıt gibi büyük şehirlere yerleştirilmiştir. Bu zorunlu insan göçürülmesi sonucu hem yerli şehir insanları için, hem de Karabağ’dan gelen halk için kolay olmamıştır. Bölgeye alışmak ve yerleşmek, bunun yanı sıra şehirlerde oluşan insan fazlalığı ve Karabağ’dan zorla sürülen bu insanların gıda ihtiyaçları, konut ihtiyaçları ve diğer ihtiyaçlarını karşılamak temin etmek, genç Azerbaycan hükümetini zor duruma sokmuştur.

Savaştan yenilgi ile ayrılan devlet ve içeride yaşanan istikrarsızlık son bulduktan sonra, Azerbaycan’ın en başlıca politikası savaş sonrası nerdeyse yok olma tehlikesine gelen ekonomiyi canlandırmak ve ekonomiyi ayakta tutmak olmuştur. Bundan dolayıdır ki, genç devlet ilk işi savaş sonrası devlet ekonomisine bakmıştır. Ülke savaştan çıkmış ve yeni bağımsızlık kazandığından devlet bütçesinde yeterince sermaye bulunmamaktaydı.

Dönemin Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ekonomini ayakta tutmak için yönünü Hazar enerji sektörüne çevirmiştir. Haydar Aliyev dengeli dış siyaset izleyerek bölge ülkeleri ile ilişkileri düzene soktukten sonra, ülke ekonomisini

kalkındırmak için yabancı sermayeni Azerbaycan'a aktarmıştır. Aliyev batılı enerji şirketlerini Hazar bölgesinde var olan petrol ve doğalgaz arama sektörüne davet etmiştir.

Azerbaycan devleti 1994 yılı 20 Eylül tarihinde Bakü'de Batılı petrol şirketleri ile "Asrın Antlaşmasını" imzalamıştır. Bu anlaşma ile de batılı şirketler artık Hazar Enerji Havzasında serbest çalışma hakkı kazanmıştır.

1994 yılında yapılan bu petrol antlaşması ile Azerbaycan devleti kendi ekonomisi, siyasi ve iktisadi yol haritasını doğru çizmeyi başarmıştır.

Petrol ve Doğalgazdan gelen sermaye sonucu ülkenin kalkınması başarılı olmuştur. Azerbaycan devleti yaklaşık 10 yıl sonra, artık bölgenin en güçlü ülkesi konumuna gelmiştir.

Bu gün itibariyle Azerbaycan cumhuriyeti artık Güney Kafkasya coğrafyasının, en gelişmiş ve en önemli devlet konumuna gelmeyi başarmıştır.

Araştırmanın Konusu:

Bu çalışmamda Sovyetlerin Birliğinin dağılmasından sonra, Hazar bölgesinde yaşanan olaylar ele alınmıştır. Bildiğimiz gibi Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından sonra bölgede büyük boşluk yaranmıştır. Bölge dışı büyük devletler, enerji açısından önemli olan Hazar coğrafyasında yaşanan bu boşluğu fırsat bilerek, bölgeye nüfus etmişler ve Hazar enerjisinin paylaşımı için rekabet ortamına girmişlerdir.

Araştırmanın ilk bölümünde Hazar Denizi ile ilgili, teorik ve kavramsal konusunda genel bilgiler verilmiştir. İlk olarak Hazar'ın coğrafi konumu, tarihsel gelişimi ve hukuki statüsü incelenmiştir.

Araştırmanın ikinci bölümde Hazar bölgesinin güvenliği hakkında bilgiler verilmiştir. Bölgede yeni kurulan devletlerin bağımsızlık mücadeleleri ve yaşanan savaflara, bölge istikrarsızlığında yaşanan sorunlara yer verilmiştir.

Araştırmanın üçüncü bölümünde Hazar'da var olan enerji rezervleri ve bu enerji paylaşımında yaşanan enerji rekabetine yer verilmiştir. Bu enerjinin batıya taşınması için inşa olunan boru hatlarında bölge ülkelerinin mücadeleleri değerlendirilmiştir.

Araştırmanın dördüncü bölümünde Hazar bölgesinin önemli devleti olan Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet yönetimine ve cumhurbaşkanlarının dış politikasına önem verilmiştir. Azerbaycan 1991 yılında bağımsızlığını kazandığından günümüze

kadar iktidara gelen dört cumhurbaşkanının (Ayaz Mütalibov, Ebülfez Elçibey, Haydar Aliyev ve İlham Aliyev'in) iç ve dış politikası değerlendirilmiştir.

Araştırmanın beşinci bölümünde bölge ve bölge dışı devletlerinin Hazar politikalarına yer verilmiştir. Hazar'da yaşanan enerji rekabetinde devletlerin bölge çıkarları değerlendirilmiştir.

Araştırmanın altıncı bölümünde Hazar bölgesinde önemli ülke olan Azerbaycan devletinin dış politikasında öne çıkan devletler ile ikili ilişkilerine yer verilmiştir.

Araştırmanın yedinci bölümünde ise Hazar bölgesinde yaşanan güncel politikalara yer verilmiştir. Bölgede yaşanan güncel enerji, ekonomi ve çevre politikaları değerlendirilmiştir.

Araştırmanın Amacı:

Dünya siyasetinde devletlerarasında yaşanan enerji rekabeti ve bu rekabet sonucu enerji ihtiyacı olan devletlerin çıkarları ve enerji bölgelerini kendi hakimiyeti altında tutmak için çabaları devam etmektedir.

Hazar Denizi de zengin doğal kaynaklarından dolayı enerji rekabeti yaşanan bölgelerden biri olarak kalmaktadır. Hazar'da var olan enerji rezervleri, büyük devletlerin ilgisini bu coğrafyaya çekerek, bölgenin dünyadaki, önemini daha da artırmıştır. Bu enerji rekabeti Hazar bölgesinde büyük sorunlara neden olmuştur. Bölge enerjisine hakim olmaya çalışan devletler, bu coğrafyada yaşanan sorunları görmezden gelmişlerdir. Oysa ki, bölge enerjisine sahip olmak isteyen devlet ilk başta bu sorunların giderilmesi için çözüm yolları arayarak bölgede yaşanan karışıklığı sonlandırmak için doğru çalışmalar göstermelidir.

Araştırmanın Hipotezi:

Dünyada her geçen gün enerji ihtiyaçlarının daha çok artması Hazar Denizini daha önemli konuma getirmektedir. Hazar Jeopolitiğinde var olan enerji rezervlerinin fazlalığı bölgede enerji rekabetine neden olmaktadır. Bu rekabet sonucu, Hazar coğrafyasına hakim olan devlet, Hazar enerjisine de hakim olan devlet anlamına gelmektedir.

Araştırmanın Sınırlıkları:

Bu araştırma modeli tarihsel açıdan sınırlılık getirilerek 1990-2020 yıllı arasında yaşanan gelişmeler ışığında değerlendirilmiştir. Hazar Denizi 1990 yılından sonra

Sovyetler Birliği'nin etkisinden çıkarak, beş ülkenin ortak denizi olmuştur. 1990 yılından sonra denize kıyıdaş olan beş devlet Hazar Denizinin kendi egemenliğine ait kısmında ortak çalışmalar yürütmüşlerdir.

Araştırmannın Yöntemi:

Bu araştırma modelinde konu ile ilgili bilimsel Literatür alışması yapılmış ve nitel araştırma yöntemi ele alınarak, hem Azerbaycan, hem de Türkiye yazarlarının bilimsel kaynakları kullanılmıştır. Bunun dışında bu bilimsel çalışmada konu ile ilgili internet sitelerine de başvurularak, bu internet verilerinden de bilgi edinmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM
HAZAR DENİZİNİN COĞRAFİ BİLGİLERİ

1.1. HAZAR BÖLGESİNİN COĞRAFI KONUMU

Hazar coğrafi konum olarak, iki kıta (Asya-Avrupa) kesişmesinde bulunmaktadır. Bölge Kıtalar arasında köprü olarak görülmektedir. Coğrafi konum olarak Hazar Güneydoğu Avrupa ve Güneybatı Asya arasında kalan bölgedir (https://tr.wikipedia.org/wiki/Hazar_Denizi). Hazar denizi dünyanın en büyük kapalı su alanıdır. Hazar beş ülke ile sınırlıdır. Bu ülkeler Kuzeyde Rusya, Batıda Azerbaycan, Güneyde İran, Kuzeydoğuda Kazakistan, Doğudan ise Türkmenistan ile sınırlıdır. Hazar bir deniz mi? Yoksa bir göl mü? Sorusu tartışılmalıdır. Bazı deniz hukuk uzmanlarına göre Hazar'ı bir deniz olarak kabul görüyorlar. Hazar'ın büyüklük oranı ve hidrolojik kaynak ihtiyatına göre deniz uzmanları Hazar'ı göl yok, Hazar'ı iç deniz adlandırılmasını daha uygun görmektedirler. Fakat bunun yanı sıra Uluslararası Deniz Hukukuna göre Hazar bir uluslararası arenada sınır gölü olarak da kabul görülmektedir.

Hazar denizi de Aral ve Karadeniz gibi eski Tetis Okyanusunun kalıntısı olarak bilinmektedir. Hazar Denizi yaklaşık 5,5 milyon yıl önce tektonik nedenlerden ve daha sonra kara parçalarında yükselmesi ile Hazar'ın dünya okyanusu ile bağlantısı kopmuştur (https://tr.wikipedia.org/wiki/Hazar_Denizi).

Asya ve Avrupa kıtalarının birleştiren Hazar Denizi, normal deniz seviyesinden 27 m alçakta olan, dünya okyanusları ile bağı olmayan en büyük su kütesidir (Metin, 2004: 15).

Hazar Denizinin hiçbir deniz ve ya hiçbir okyanusla bağlantısı yoktur. Hazar Denizi sadece Don-Volga kanalı ve Baltık denizi aracılığıyla Dünya okyanusuna çıka bilmektedir. Bu ulaşım yolu da kuzeye açıldığından yılın belirli dönemlerinde soğuk hava ve kuzey denizlerinin buzlu olması nedeniyle, bu su yolu çokta etkili olmamaktadır. Gemilerin bu yolda ulaşımı ve kullanışı çok hızlı değildir.

Hazar Denizinin fiziki özelliğine bakarsak, Hazar fiziksel olarak üç ayrı parçadan oluşmaktadır.

- Kuzey Deniz Kısımı
- Merkez Deniz Kısımı
- Güney Deniz Kısımı

Kuzey Deniz Kısımı: Bu bölgeler çok soğuk olur ve kış aylarında Hazar'ın bu bölgelerinde deniz suyu donuyor. Bu bölgelerde deniz suyunun donması ile Hazar'da büyük buz parçaları yaranmaktadır. Bu buz parçaları bazen merkez kısma kadar

gelmektedir. Kuzey kısmı tuzluluk oranı azdır. Kuzey kısımda tuzluluğun az olmasının iki nedeni vardır. Birinci neden bu bölgenin soğuk olması, buharlanmanın az olması ve ikinci neden ise Hazar'a dökülen en büyük nehir olan Volga nehri Hazar'a kuzey kısmından dökülmesi sonucu, denizde büyük su akımı yaşanmaktadır.

Hazar Denizinin Kuzey kısmının ortalama derinliği 5 m'dir (Metin, 2004: 20).

Merkez Deniz Kısmı: Kuzeye baktığımızda burada sıcaklık daha çoktur. Yine Kuzey ile oranda tuzluluk oranı daha çoktur. Bu kısımda bölgenin yerleşim alanları ve nüfus yoğunluğu ağırlıklıdır. Merkez deniz kısmının diğer özelliği, bu kısımda daha çok petrol ve doğalgaz kaynakları çıkarılmaktadır. Hazar'ın bu kısmı enerji sektörü açısından daha karışıktır. Bu kesim Hazar doğal kaynaklarının en fazla çıkarılan kısmı olduğundan, hem bölgede kurulan petrol rafinerileri açısından, hem de petrol, doğalgaz çok çıkarılması sonucu biyolojik olarak denizin en çok zarar gören kısmıdır.

Merkez Deniz kısmının ortalama derinliği 500-1000 m arasında değişmektedir (Metin, 2004: 21).

Güney Deniz Kısmı: Güney deniz kısmında hem sıcaklık daha fazla, hem de tuzluluk oranı daha çoktur. Tuzluluk oranının bu alanda çok olmasının ilk sebebi buradan Hazar'a dökülen nehir ve su akımlarının az olması, diğer neden ise bu kısımda sıcak hava kütlesi ve rutubet oranının çok olmasıdır. Hazar Denizinin en derin noktası 1025 m Lankaran derinliği de bu kesimdedir (Metin, 2004: 21).

Hazar Denizinin kapladığı toplam alanı 376 bin km²'dir. Hazar Denizi kuzeyden güneye 1200 km batıdan doğuya ise 320 km olup, ortalama su hacmi ise 76,700 km³'tür. Hazar Denizinin ortalama derinliği ise 184 metredir. (Uslu, 2006: 100).

Hazar denizine kıyıdaş ülkelerden irili ufaklı 130'tan fazla nehir akmaktadır. Hazar'a dökülen bu nehirlerden en büyükleri, Volga, Kura, Terek, Ural ve Sulak nehirleri olup ve bu nehirler Hazar Denizinin toplam su miktarının %90'lık bölümünü oluşturmaktadır (Metin, 2004: 21).

Kuzey ve Merkez kısmında olan nehirler daha büyük ve bol sulu olan nehirlerdir. Tarımda bu nehirlerin suyu kullanılmaktadır. Güney ve güneydoğu kısmındaki nehirlerin suyu az olduğundan yazın bu nehirlerin suyu ciddi oranda düşmekte, hatta bazı nehirlerin suyu yazın kurduğundan Hazar Denizi'ne akımını tamamlayamamaktadır.

Hazar bölgesi, nüfus ve yerleşim olarak karışık bir yapıya sahiptir. Bölgenin bazı kısımların da nüfus çok olsa da, bazı kısımlarda nüfus yerleşim alanları seyrekir.

Hazar bölgesinde nüfus olarak en kalabalık kısmı Azerbaycan, Rusya ve İran ülkelerinde bulunmaktadır. Özellikle Azerbaycan kesimlerinde Bakü ve diğer Hazar Denizine sınır şehirlerde nüfus yoğunluğu daha çok yaşanmaktadır.

Hazar Denizinin enerji açısından en işlek bölgeleri Azerbaycan ve Kazakistan kesimleridir. Hazar'ın en büyük yarımadası olan Abşeron Yarımadası Azerbaycan toprakları içinde yer almaktadır. Ülkenin başkenti Bakü şehri de Abşeron yarımadasının sınırları içerisindedir.

1.2. HAZAR BÖLGESİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Bölgeye tarihsel açıdan baktığımız zaman bölgenin tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Hazar Denizi hakkında ilk bilgiler eski Yunan tarihçisi olan Hekatey Miletli'nin eserlerinde verilmiştir. M.Ö 5 yüzyılda ilk defa Hazar Denizi ve bölge coğrafyası hakkında bilgiler veren, Yunan tarihçisi o zaman Hazar Denizini, “Hirkan veya Girkan” Denizi olarak adlandırmıştır (<https://denizxeber.az/2017/04/21/x%C9%99z%C9%99rin-tarixi-haqqinda/>). Bu kaynaklardan da bilindiği üzere bölgenin tarihi çok eskiye dayanmaktadır. Tarih boyu Hazar Denizinin, birçok isim ve adları olmuştur. Hazar kıyılarında yaşayan halklar Hazar'a farklı farklı isimler vermişlerdir. Ruslar bu denize Hvalin, Tatarlar Akdeniz, Türkler Küçük Deniz isimlerini vermişlerdir. A. Kontarini ise Hazar Denizini “Bakı Denizi” olarak adlandırmıştır (Uslu, 2006: 101).

Batılı devletler Hazar Denizini, “Caspian Sea” olarak adlandırmaktadırlar (Metin, 2004: 15). Bölgenin doğal kaynakları hakkında ilk Yazlı bilgilere 13 yüzyılda rastlanmaktadır. 13 yüzyılda bölgeye seyahat yapan ünlü seyyah Marco Polo bölgenin yerli halklarını ve doğal kaynaklarını görmüş ve kendi eserlerinde Hazar doğal kaynakları ve Hazar yerli halkları hakkında bilgiler vermiştir. Polo Hazar anılarında “*Hazar Denizi'nde yağ gibi bir sıvının çıkarıldığını söylemiştir. Bölgede çıkarılan bu sıvının tadı güzel değil, ama çok güzel yandığını söyleyen seyyah, Hazar'dan çıkarılan bu sıvı gemi ve devlerle komşu memleketlere taşındığını söylemiştir*”. (Gökçe, 2008: 179).

Bu kaynaklardan yolla çıkarak söyleyebiliriz ki, Hazar Denizi orta tarih çağında da hem ticari, hem de ulaşım açısından önemli bir bölge olmuştur.

Hazar bölgesi zenginliği ve ulaşım kolaylığı açısından büyük devletlerin ilgi alanı olmuştur.

Bu ilgi yakın çağımızda olduğu gibi, Orta Çağ tarihinde de Hazar büyük devletlerin dikkatinde olmuş ve bu ülkelerin sömürüsüne tanık olmuştur.

Hazar bölgesine ilk olarak 1700 başlarında Rusların gelmesi ile bu topraklar karışmaya başlamıştır.

Bildiğimiz üzere 1723 tarihinden sonra Ruslar bölgede daha çok yerleşmeye başlamışlardır. Bu tarihten sonra Ruslar Hazar bölgesine yerleşmiş ve yaklaşık 300 yıl bu topraklarda kendi istikrarlarını korumuşlardır.

Bu zaman diliminde Ruslar bölgede kalmak için birçok ülke ile uzlaşmaya mecbur olmuşlardır. Rusların Hazar bölgesinde uzlaşmaya çalıştığı ülkelerin başında İran devleti gelmekteydi. Bildiğimiz gibi o zamanlar İran'da Kaçarlar Hanedanlığı bölgede güçlü bir devlet kurmayı başarmıştır.

Bu iki devlet Çar Rusya'sı ve İran devleti 1800'lerin başında (1806 – 1813) Hazar bölgesi için ilk defa savaşa girmişlerdir. Bu savaş Rusların zaferi ile sonuçlanmıştır. Bu savaş sonucu 1813 yılında Rusya ile İran arasında “Gülistan Antlaşması” imzalanmıştır. Bu antlaşmadan istediği sonucu almayan İran 1826 yılında Ruslarla tekrar Hazar bölgesi için savaşa yapmıştır. İki yıl süren, (1826-1828) ikinci Rus-İran savaşının kaderini Ruslar belirlemişlerdir. Savaştan yenilgi ile çıkan İran devleti 1828 yılının 28 Şubat tarihinde Ruslarla “Türkmençay Antlaşması” imzalamışlardır. Bu anlaşmanın şartına göre, Hazar Denizinde asıl söz sahibi Ruslara verilmiştir. Çar Rusya'sı bu anlaşma ile Hazarda hem askeri donanma barındırma hakkı, hem de ticari imtiyaz hakkı kazanmıştır. İran devleti ise Hazarı sadece ticari amaçla kullanabilir ve denizde Ticaret gemileri tutabilir, askeri donanma tutma hakkı verilmemiştir (Kocaman, 2018: 101).

Bu anlaşmanın diğer şartı ise Azerbaycan topraklarının ikiye bölünmesiydi. Aras nehri sınır olarak belirlenmiş, Aras'ın kuzeyi Ruslara, Aras'ın güneyi ise İran devletine verilmiştir. Bu anlaşma ile Azerbaycan toprakları ilk defa iki parçadan Kuzey ve Güney Azerbaycan olarak belirlenmiştir.

1828 yılından İran hegemonyası altına giren Güney Azerbaycan toprakları günümüz tarihinde de İran yönetim sistemi ile yöneltilmektedir.

Kuzey Azerbaycan toprakları ise 1828 yılda yapılan anlaşmadan sonra Çarlık Rusya yönetimi altına girmiştir.

Hazar bölgesinde ilk petrol rafinerileri, Nobel kardeşler, Marcus Samuel ve Rothschild ailesi tarafından 1870 yılında kurulmuştur (Turan, 2010: 48).

1920 yılı 28 Nisan tarihinde Sovyetler Birliği'nin Kızıl Ordusu tekrar kuzey Azerbaycan topraklarını ve ülkenin başkenti olan Bakü şehrini işgal ederek bölgede yeniden Rusya tipi yönetim biçimini kurmuşlardır.

Sovyetler Birliği zamanında Rus yönetimin en önemli politikalarının başında Hazar Denizi ve Hazar Doğal Kaynaklarının kullanımı olmuştur. Bildiğimiz gibi Sovyetler Birliği döneminde Hazar Denizinin büyük kısmı Sovyet coğrafyasının içerisinde yer almıştır. 1920-1990 yılları arasında Hazar Denizi iki kıyıdaş ülke İran ve Sovyetler Birliği arasında bölüştürülmüştür.

İran devleti ile Sovyet yönetimi Hazar kaynaklarının kullanımı ve ulaşımı için beraber çalışmışlardır. İki devlet arasında ilk olarak 1921 yılında Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile İran devleti 1828 yılında yasaklanan Hazar da askeri donama tutma haklarını yeniden kazanmıştır (Kocaman, 2018: 101).

1940 yılında iki ülke arasında Denizcilik ve Ticaret alanlarında ortak anlaşma imzalamışlardır.

Bu anlaşma ile Hazar Denizi iki ülkenin denizi olacaktır. Her iki ülke Hazar da yeni ortak ticaret ve balıkçılık hakları kazanmışlardır. Fakat denizde askeri savaş gemileri bulundurma yetkisi yine Rusya yönetimine bırakılmıştır (Aslanlı, 2018: 9).

Sovyetler Birliği ve İran devleti arasında 1940 yılında imzalanan anlaşmanın içeriğine baktığımızda Hazar bölgesinde söz sahibi ve hegemonya yetkisi yine Sovyet Birliğinin yönetimine bırakılmıştır.

Sovyetler Birliği'nin Hazar bölgesinde bu yetkisi ve güç politikası 1990 yılına kadar sürmüştür. Bildiğimiz üzere 1990 yılında eski Sovyetler Birliği tarihin siyah sayfalarına gömülmüştür. Sovyetlerin çöküşünden sonra Hazar coğrafyasında üç daha ülke bağımsızlıklarını kazanmıştır. Bu ülkeler, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan devletleri Hazar Denizine sınırı olmuştur. Bu yeni ülkelerle beraber Hazar bölgesinde Bağımsız devlet sayı 5'e yükselmiştir. Her bir ülke Hazar sektöründe pay almak ve doğal kaynaklarının işletimesin de ortak çalışmalara başlamışlardır.

Hazar Denizinde kıyıdaş devlet say çoğalınca, Hazar’da önemli sorunlar yaşanmış ve bu sorunların başında Hazar Denizinin hukuki statüsünün belirlenmesi olmuştur.

Kıyıdaş ülkelerinin Hazar bölgesinin hukuki statüsü ile alakalı bu görüşleri 20 yıla aşkın süre devam etmiştir. Kıyıdaş devletlerin Hazar ile ilgili politikaları sürekli tartışılmıştır.

Hazar hukuki statüsünde iki görüş, “Orta Hat ve “Milli Sektör” paylaşım hakları ortaya çıkmıştır. İlk görüş olarak Rusya, İran ve Türkmenistan’ın savunduğu “Orta Hat” ilkesi olmuş ve diğer ilke ise Azerbaycan ve Kazakistan’ında savunduğu “Milli Sektör” paylaşım ilkesi olmuştur (Gökçe, 2008: 186).

Hazar’a kıyıdaş olan beş ülke bölgede doğal kaynakların kullanım hakları ve Hazar hukuki statüsü sorunun çözümü için 1994 yılında kıyıdaş devletlerarasında “Ortak Hazar Komisyonu” kurmuşlardır. Hazar da sorun yaratacak konular, bu ortak komisyonda görüşülerek, çözüm yolları aranmıştır (Kocaman, 2018: 102).

Hazar Denizinin hukuki statüsü ile görüşmeler 2018 yılında sonuç vermiş ve beş kıyıdaş devlet Hazar Antlaşmasını imzalayarak, Hazar Denizini hukuki statüsünü belirlemişlerdir.

1.3. HAZAR’IN HUKUKİ STATÜSÜ

Hazar Denizinin en önemli sorunların başında Hazarın hukuki statüsü sorunu gelmekteydi. Hazar’ın statüsü sorunu uzun yıllardır kıyıdaş devletlerarasında çözülmeyen tek sorun olmuştur.

Bildiğimiz gibi Hazar Denizi yaklaşık üç asra yakın Rusya ve İran hegemonyası altında kalmıştır. Hazar bu iki ülkenin denizi olmuştur.

“Hazar Denizinin hukuki statüsü hakkında ilk resmi anlaşma 1729 yılında yapılan Reşt antlaşması olmuş ve bu antlaşma Hazar Denizinin hukuku statüsü hakkında yapılan ilk resmi bildiri olarak tarihe geçmiştir. Çarlık Rusya’sı ve İran arasında yapılan Reşt antlaşmasında Rusya devletine çok hak tanınmıştır. Ruslar Hazar Denizi’nde ticaret ve serbest dolaşımda daha etkili olmuşlardır” (Kocaman, 2018: 101).

Daha sonraki yıllarda bölgede çıkan Rus-İran Savaşları sonucu İran devleti, Rus ordusuna yenilmiştir. İlk Rus İran savaşı (1804-1813) yıllarında olmuştur. İran yenilgini kabul etmiş ve Ruslarla 1813 yılında Gülistan Antlaşmasını imzalamışlardır. Bu antlaşma şartı olarak Rus ticaret gemileri Hazar Denizinde serbest dolaşacak ve denizde askeri donama tutma yetkisi de Rusya’ya verilmiş, İran devletine ise Hazar Denizi’nde sadece

ticaret gemileri bulundurma hakkı verilmiştir. Yaklaşık 10 yıl sonra bölgede tekrar Rus-İran savaşı (1826-1828) çıkmıştır. İki yıl süren bu savaşta da Rus ordusu zafer kazanarak, İran askerlerini geri oturtmuştur. Bu savaşın sonucu olarak İran ve Rus yetkililer 1828 yılında Türkmençay Antlaşmasını imzalamışlardır. Bu antlaşmanın şartı olarak, daha önce yapılan Gülistan Antlaşmasının şartları kalıcı olacaktır. Rus savaş ve ticaret gemileri Hazar Denizi'nde dolaşımı serbest olacak ve denizde istediği yerde durabilecektir. İran ise Hazar da sadece ticaret alanında serbest olacaktır (Kocaman, 2018: 101).

Bu antlaşma sonucu olarak, Rusya artık Hazar Denizinde tam hegemonyasını kurmuş ve bölgede tek askeri güç olmuştur.

Bildiğimiz gibi 1917 yılında Rus Çarlığı resmen çökmüş ve Rusya topraklarında Sovyetler Birliği kurulmuştur.

“Sovyetler Birliği Hazar’ı kapalı deniz olarak adlandırmıştır” (Gökçe, 2008: 185). Hazar’ın hukuki statüsü ve denizin doğal kaynaklarının paylaşım politikaları Sovyetler döneminde de devam etmiştir. Sovyetler Birliği ve İran devleti arasında Hazar Denizi ile ilgili ikili antlaşmalar imzalanmıştır. İki devlet arasında ilk antlaşma 1921 yılında yapılan “Moskova Dostluk Antlaşması” olmuştur. Bu antlaşma iki devlet arasında önce yapılan bütün antlaşmaları iptal etmiş ve Hazar da askeri donanma bulundurma yetkisi tek Rusya devleti için geçerli değil, İran devleti içinde geçerli olup, her iki ülke Hazar da kendi bayrakları altında askeri donanma bulundurma hakkı kazanmıştır (Kocaman, 2018: 101).

Daha sonra iki ülke arasında yapılan antlaşmalar Hazar da ticaret ve ortak balıkçılık alanının belirlenmesi konularını kapsamaktaydı.

Hazar Denizi ile ilgili Sovyetler Birliği ve İran devleti arasında imzalanan en önemli antlaşma 1940 yılında yapılan “Ticaret ve Denizcilik” Antlaşması olmuştur. Bu antlaşma ile

“Denizde askeri donanma saklama yetkisi yeniden Rusya ya geçmiştir. İran’a ise Hazar’da sadece ticaret hakkı tanınmıştır. Antlaşmanın diğer önemli maddesi ise Hazar Denizinde ortak balıkçılık alanının belirlenmesi olmuştur. Bu ortak balıkçılık alanı her iki taraf için kıydan 10 deniz mili uzaklığa kadar belirlenmiştir” (Aslanlı, 2018: 9).

1940 antlaşması ile Rusya tekrar Hazar bölgesinde üstünlük kazanmıştır. İran Hazar da Sovyetlerin üstünlüğünü kabul görmüş ve Rusların Hazar Denizinin doğal kaynaklarının kullanımı, işletilmesi faaliyetlerine karışmaktan kaçınmıştır. Sovyetler Birliği’nin dağılma sürecine kadar İran devleti Hazar Denizi’nde çokta etkili olmamıştır.

1991 yılında Sovyetler birliği dağıldıktan sonra bölgede üç devlet daha bağımsızlığını kazanmıştır. Bu devletler Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan devletleri olmuştur. Bununla beraber artık Hazar Denizinin kıyıdaş devlet sayı beşe yükselmiştir.

Sovyetler dağıldıktan sonra yine Hazar Denizinin hukuki statüsü gündeme gelmiştir. Hazar Denzine sınırı olan beş kıyıdaş ülke, Hazar kaynaklarını kendi egemenlik sınırları altında kullanmak istemiştir. Hazar'ın paylaşımında kıyıdaş devletler uzun yıllardır ortak karara gelememişlerdir.

Hazar'ı göl olarak tanımlayan diğer kıyıdaş devlet ise Rusya olmuştur. Rusya devleti Hazar'ı deniz kanunları ile paylaşılmasına karışıydı. Hazar deniz olarak paylaşılırsa Rusya da zararlı çıkacak ve Hazar bölgesinde hegemonya etkisi kırılacaktır. Rusya bu bölgelere yabancı devletlerin girmesini ilk baştan istemiyordu. Rusya Hazar Denizini kendi yönetimi altında tutmak istemekteydi. Rusya'yın Hazarı Deniz olarak kabul etmemesinin diğer en önemli nedeni ise *“Rusya Hazar'ı deniz olarak kabul ederse Don-Volga, Baltık su yolu ulusallıktan çıkarak, uluslararası su yolu rejimi özelliğini taşıyacaktır”*. (Kocaman, 2018: 106).

Bu durumda Rusya'nın işine gelmemektedir. Rusya yıllardır Hazar Denzinin hem ulaşım yollarını, hem de enerji sektörünü kendi elinde tutmak için çaba göstermiştir. Fakat Azerbaycan ve Kazakistan Hazar kaynaklarını kendi egemenlikleri altında kullanmak istemişlerdir. Bölgede Rusya ve İran'ın savunduğu Hazar kaynakların ortak, eşit paylaşımına karşı sert tepki Azerbaycan ve Kazakistan gelmiştir.

Azerbaycan'ın 1992 yılından gündeme olan Hazar petrollerini Batı pazarlarına açma projesi, başta Rusya ve İran'ı rahatsız etmiştir.

Azerbaycan'ın bu dik duruşu, bölgede Rusya ve İran'ı dinlemeden, yabancı şirketleri Hazar Denzine davet etmesi, Rusya ve İran tarafından çok sert şekilde kınanmış ve Azerbaycan'ın batılı şirketlerle yaptığı hiçbir anlaşmayı tanımayacaklarını açıklamıştır. Fakat bu tepkilere bakmayarak Azerbaycan Hazar kaynaklarını kendi egemenliği altında kullanma hakkını savunarak 20 Eylül 1994 yılında, 8 Batılı Petrol Şirketi ile uluslararası anlaşma niteliği taşıyan “Asrın Anlaşmasını” imzalamıştır. Bu anlaşma ile batılı şirketler ilk defa Hazar Denzinin Azerbaycan sektöründe Azeri, Çırağ ve Güneşli petrol yataklarında ortak çalışmalara başlamıştır (Cemilli, 2007: 70).

Bu anlaşma ile Hazar petrolleri Batıya açılmış ve bölgeye ilk yabancı sermayenin girişi sağlamıştır. Azerbaycan'ın bu anlaşması Rusya ve İran'ın tepkisine neden olmuş ve her iki devletin Dışişleri Bakanlığınca açıklamada Azerbaycan hükümetinin Batılı petrol şirketleri ile yaptığı “Asrın Anlaşmasını” tanımayacaklarını söylemişlerdir. Rusya bu anlaşmaya daha çok tepki göstermiştir. Rusya Azerbaycan'ı Hazar kaynaklarını kıyıdaş devletlerin onayını almadan kullandığı için, Azerbaycan'ı hırsızlıkla suçlamıştır. Bununla yetinmeyen Rusya Azerbaycan'ın bu enerji anlaşmasını BM Genel Kurul toplantısına taşımıştır. Azerbaycan'ın Batılı şirketlerle yaptığı anlaşmadan sonra Hazar Denizinin hukuki statüsü ulusal boyuttan çıkarak, uluslararası boyut halini almıştır (Gökçe, 2008: 185).

Hazarın hukuki statüsü ilgili kıyıdaş ülkeler 1994 yılında beş ülkeden oluşan komisyon yaratmışlardır. Bu komisyon 1994 yılından bölgede çalışmalara başlamıştır. *“Hazar’ın hukuki statüsü ilgili en önemli gelişmeler 1995 yılında İran da yapılan ortak toplantıdan sonra hız kazanmıştır.”* (Kocaman, 2018: 102).

Azerbaycan ve Kazakistan heyetlerinin sonraki yıllarda Hazar ile ilgili başarılı çalışmaları sonucu, Rusya'yın Hazar Denizi uzmanlarını da etkilemiş ve Rusya Hazar politikası kararlarında yumuşama göstermiştir. Ruslar yıllarca İran ile beraber savunduğu Hazar kaynakların eşitlik ilkesinden vazgeçerek, 1998 yılında Azerbaycan ve Kazakistan devletlerinin savunduğu milli sektörlerle paylaşım ilkesine sıcak bakmışlardır. Rusya'yın bu davranışı İran ve Türkmenistan tarafından kınanmıştır. İran ve Türkmenistan kınamalarını önemsemeyen Rusya devleti Azerbaycan ve Kazakistan ülkeleri ile “Milli sektör” ilkesi üzere çalışmalara başlamıştır. Rusya 1998 yılında Kazakistan ile 2001 yılında ise Azerbaycan ile beraber deniz sektörünün dibini devletlerin ulusal sektörlere bölünmesi ve su üstünü ise ortak kullanma hakkını kabul ederek bu ülkelerle antlaşma imzalamıştır (Aslanlı, 2018: 11).

“1998 yılında Rusya-Kazakistan ve 2001 yılında Rusya-Azerbaycan devletleri arasında deniz dibinin paylaşım antlaşması imzalanmış ve 2003 yılında bu anlaşmanın şartı olarak, Azerbaycan'a%17, Rusya'ya%19 ve Kazakistan'a ise %27'lik pay hakkı tanınmıştır” (Kocaman, 2018: 102).

Hazar'ın hukuki statüsü ile ilgili 1994 yılında kurulan ortak komisyon 2004 yılına kadar, yaklaşık 10 yıl içerisinde Hazar Denizi ile ilgili konular hakkında 15 kez toplanmıştır (Kocaman, 2018: 02).

2007 yılında Hazar Denizi kıyıdaş ülkelerin devlet başkanları toplantısında Hazar'ın hukuki statüsü ilgili önemli gelişmeler yaşanmıştır. Öncelik olarak Rusya Devlet

Başkanı, V. Putin konuşması ile “*Hazar’ı bölmek yerine, kıyıdaş devletlerin hepsinin Hazar Denizi’nde ortak hareket etmesinin önemini vurgulamıştır*” (Kocaman, 2018: 102).

2007 yılda yapılan toplantının hemen ardından beş sınır ülkesinin, Hazar ile ilgili toplantılarının her yıl başka bir kıyıdaş ülkenin başkentinde olması kararlaştırılmıştır.

Hazar Denizinin hukuki statüsü sorunun çözüme kavuşması ile ilgili en önemli gelişme 2018 yılında yaşanmıştır. Hazar’a sınır olan beş ülkenin devlet başkanlarının Kazakistan’ın “Aktau” kentinde bir araya gelerek Hazar Denizinin hukuki statüsü sorununun çözümü için ortak anlaşma olan “Hazar Antlaşmasını” imzalayarak, Hazar statü sorunu çözmüşlerdir. Hazar komisyon üyelerinin yaklaşık 20 yılı aşkın çalışmaları sonucunda Hazar hukuki statüsü sorunu 2018 yılında son bulmuş ve kıyıdaş devletler Hazar’ı göl olarak değil, Hazar’ı deniz olarak tanımlamışlardır.

Bu sözleşme ile kıyıdaş ülkelerin deniz sınırları çizilmiş, her ülke kendi sınırları içerisinde, kendi egemenliği altında Hazar kaynaklarını kullanma hakkı kazanmıştır.

Hazar Antlaşmasına göre, “*Hazar Denizi kıyıdaş devletlerin ortak karasularının uzunluğu 15 deniz mil (madde 7.1) devletlerin balıkçılık alanlarının uzunluğu ise karasuları sınırından 10 deniz mili (madde 9.1) olarak belirlenmiştir*” (Aslanlı, 2018: 12).

Antlaşma şartı olarak paylaşılan bu alanlar dışında Hazar’ın kalan kısmı, kıyıdaş devletler tarafından ortak kullanıma açık tutulacaktır. Hazar Denizinin dip taban sektörü de sınır ülkelerinin karşılıklı anlaşmaları ile paylaştırılacaktır. Bunun dışında kıyıdaş devletler denizde ortak petrol çalışmaları, boru hatları döşeme, petrol transferi gibi konularda çalışmalarını serbest sürdürebileceklerdir (Aslanlı, 2018: 12).

Bu antlaşmanın diğer önemli şartı, Hazar Denizinde sınır ülkeler hiçbirisi Hazar Denizi’nde yabancı asker ve yabancı askeri üs bulundurma hakkı olmayacaktır. Beş kıyıdaş devletin hiçbirisi de bölgede yabancı asker ve yabancı askeri üsse izin vermeyeceklerdir (https://tr.wikipedia.org/wiki/Hazar_Denizi).

2018 Antlaşması ile Hazar’ın kıyıdaş devletlerarasında sınır sektörleri bölünmüştür.

Bu anlaşma ile Hazar Denizinin milli paylaşımı Kazakistan devleti için 2320 km, Türkmenistan devleti için 1200 km, Azerbaycan 955 km, İran devleti için 850 km ve son olarak Rusya devleti için 695 km olarak belirlenmiştir. (Aslanlı, 2018: 5).

2018 Antlaşma metninin imzalanmasında en başlıca ülke Azerbaycan ve kısmen de Kazakistan etkili olmuştur. Çünkü bu iki ülke ilk zamanlardan Hazar'ı deniz olarak adlandırmış ve Hazar kaynaklarının deniz hukuku kurallarına göre paylaşılması görüşünü savunmuştur. İki ülkenin başarılı çalışması sonucu, 2018 yılında beş kıyıdaş devletlerin ortak kararı sonucu, Hazar su alanı Hazar Denizi olarak adlandırılmıştır.

2018 antlaşması ile Hazar'ın hukuku statüsü sorunu önemli şekilde çözüme kavuşsa da, ama halen Hazar Denizinde çözülemeyen sorunlu bölgeler vardır. Bu sorunlu bölgeler 2018 antlaşmasına tabi tutulmamıştır. Hazarda sorun yaratacak bu bölgeler daha sonra devletlerin ortak çalışmaları sonucu çözüleceği düşünülmektedir. Bu sorunlu bölgeler daha çok Azerbaycan ile İran ve yine Azerbaycan ile Türkmenistan arasında yaşanmaktadır. Hazar'ın paylaşımında bu ülkeler ortak karara gelememişlerdir. Azerbaycan ve Türkmenistan arasında yaşanan sorun "Kepez/Serdar" ve İran Azerbaycan arasında yaşanan "Alov/Alborz" petrol doğalgaz yataklarının kullanımı yetkisi hangi devlete ait olacağı sorunu halen çözülmeyerek, Hazar Denizi'nde sorun yaratacak en başlıca bölgelerdendir (Aslanlı, 2018: 11).

Her üç ülkenin Hazara kıyısı bulunmakta olup ve bu yatakların kendi egemenliğine ait olduğu savunmaktadırlar. Bu üç ülke sürekli olarak Hazar kaynaklarının kullanımında bir birlerini hırsızlıkla suçlamaktadırlar.

Azerbaycan ile Türkmenistan arasında Hazarda sorun yaratacak Kepez/Serdar yatağının işletilmesi hakkında taraflar 2021 yılı Ocak ayında imzaladığı "Dostluk Anlaşması" ile iki devlet arasında sorun yaratan Kepez/Serdar petrol yatağının işletilmesi sorunu da çözülmüştür (<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-ve-turkmenistan-hazardaki-dostluk-petrol-yataginin-ortak-isletilmesi-konusunda-anlasti/2118146>).

Günümüz itibariyle birkaç bölgesel paylaşım sorunu hariç, Hazar Denizinin hukuki statüsü sorunu 2018 antlaşması ile tamamlanmıştır. Hazar Denizini kıyıdaş devletler, deniz olarak kabul görmüşlerdir.

İKİNCİ BÖLÜM

HAZAR BÖLGESİNDE YAŞANAN SORUNLAR

2.1. HAZAR BÖLGESİNDE YAŞANAN İSTİKRARSIZLIK

Hazar Denizinin zengin doğalgaz ve petrol yataklarının var olması ve bu enerji sektörünün daha güvenli olması için Hazar bölgesinin istikrarı ve güveni her zaman dikkat merkezinde kalmaktadır.

Bildiğimiz gibi Hazar bölgesinde var olan doğal kaynakların fazlalığı tek bölge ülkeleri için değil, bölge dışı büyük devletlerinde ilgisine neden olmuştur. Bölgede devamlı istikrar ve güvenli enerji faaliyetlerinin sürdürülmesi hem kıyıdaş devletlerin hem de enerji ihtiyacı olan batı devletlerinin Hazar Denizi çalışmalarının temelini oluşturmuştur.

1991 yılında Sovyetler Birliğinin dağılması ile Hazar bölgesinde bağımsız devletlerin sayısı beşe çıkmıştır. Hazar bölgesinde bağımsız devletlerin kuruluma aşaması kolay olmamıştır. Devletlerin bağımsız mücadelesi, sürekli iktidar değişikliği ve durmadan yapılan darbe hareketleri bölgede istikrarsızlığın temelini oluşturmuştur. Bölge sorunlarının başında Dağlık Karabağ sorunu, Osetya, Abhazya sorunları gelmektedir. Bölgede yaşanan sorunlar Moskova hükümeti tarafından planlı olarak yapılmaktaydı. Bunun için Rus hükümeti bölgede Ermeni ve Sadval (Lezgi) terör örgütlerini kurmuşlardır. Hazar bölgesinde yaşayan sorunların başında bu iki örgütün isimleri çekilmekteydi.

Bölgede yaşanan istikrarsızlığının başında gelen sorun Dağlık Karabağ sorunu olmuştur. Bu sorun ilk yıllarda bölgesel bir sorun olsa da, kısa zaman sonra uluslararası sorun haline gelmiştir.

Bildiğimiz üzere Sovyetlerin Birliğinin çöküşe sürüklendiği dönemde bölgede yaşanan karışıklıktan faydalanan Ermeni birlikleri 1988 yılından Azerbaycanlara karşı toprak iddiaları ireli sürmeye başladılar. Moskova da başlanan Ermeni hareketleri, daha sonra Ruslar tarafından olumlu karşılanmıştır. İlk olarak Batı Azerbaycan bölgesinde başlayan Ermeni karışıklıkları daha sonra Karabağ bölgesine sıçramıştır. Ermenilerin Azerbaycan'a karşı toprak iddiaları artması sonucu bölgede yaşanan sorunlar sıcak savaşa dönüşmüştür.

Ermeniler aşamalı olarak Azerbaycan topraklarını işgal etmiş ve bölge insanlarını yaşadıkları yerlerinden zorla göçürmüşlerdir. Bu göçürme ilk olarak Batı Azerbaycan toprakları olan, Erivan şehri, Göyçe ve Zengezur vilayetlerinden başlamıştır. 1988-1990 yılları arasında bu bölge topraklarından Azerbaycanlılar zorla göçe tabi

tutulmuş ve Batı Azerbaycan topraklarında bir tane bile Azerbaycan Türkünün yaşamasına izin vermemişlerdir.

Ermenilerin Azerbaycan topraklarına iddiaları tek Batı Azerbaycan toprakları ile bitmemiştir. Bu topraklarda yaşanan sorunlar, daha sonra Dağlık Karabağ bölgesi ve etraf şehirlere de sıçramıştır. Çok geçmeden Ermeniler Karabağ topraklarına işgal planları hazırlamış ve bu bölge insanlarını da Dağlık Karabağ'dan zorla çıkarmışlardır

Ermenilerin Dağlık Karabağ işgali 1990 yılların sonu başlamıştır. 1991 yılında daha alevlenen bu savaşlar 1994 yılına kadar sürmüştür. Ermeniler bölgede ilk olarak önemli şehir olan Hankendi şehrine saldırı düzenlemiş ve 28 Aralık 1991 yılında bu şehri işgal etmişlerdir. Hankendi'nin işgali ile Ermeniler Dağlık Karabağ topraklarında büyük saldırılara başlamışlardır. Bu olaylardan bir yıl sonra Ermeniler Karabağ da daha büyük saldırı planları hazırlamışlardır. Ermeniler 1992 yılı Şubat ayının 26'sı Rus-Ermeni askeri birlikleri Hankendi de bulunan Rusların 366 Motorize Piyade Alayı alayının desteği Dağlık Karabağ da bulunan Hocalı kasabasına girerek, 20 yüzyılın en büyük soykırımını yapmışlardır. Ermeniler Hocalı kasabasında yaşlı demeden, çocuk, kadın demeden her kese ağır iş gence, zulüm vererek öldürmüşlerdir. Hocalıdan kaçış çok zor olmuş, kimseye acımadan herkesi mermiye dizerek katletmişlerdir. Bu olaylar sonucu Hocalı şehrinin insanları hayatlarının en büyük şokunu yaşamışlardır. Ermeniler bu korkunç olayları bilerek yapmış ve diğer şehirlerde yaşayan insanları korkutmak ve Azerbaycanlıların kendi istekleri ile Karabağ bölgesini boşaltmasını istemişlerdir.

Karabağ da yaşanan bu olaylara Azerbaycan hükümeti seyirci kalmış ve Dağlık Karabağ'ı sadece senet ve dosyalar üzerinde savunmuştur. O zamanki iktidar Dağlık Karabağ savaşlarında Azerbaycan halkına yalandan boş vatlarda bulunmuşlardır.

Azerbaycan hükümeti Dağlık Karabağ toprakları ve yaşanan savaşları görmezden gelmiş ve ülkeni daha karmaşık bir düzene sokmuştur. Bir yandan Karabağ savaşları, diğer yandan merkezde yaşanan iktidar mücadeleleri, ülke bağımsızlığını tehlikeye düşürmüştür. Hükümet içinde yapılan yanlış politikalar sonucu hem devlet hem de halk zor günler atlatmıştır. İktidara gelen politikacıların farklı tutum sergilemeleri, bölgede denge politikasını doğru belirlememesi sonucu ülkede iç savaş ve istikrarsızlık devam etmekteydi.

1990-1993 yıllar Azerbaycan tarihi için çok iyi geçmemiştir. Yaşanan iktidar mücadeleleri, büyük toprak kayıpları ülkenin istikrarına ve bağımsızlığın devamlılığına

engel yaratmıştır. Bu sorunlar 1993 yılının Haziran ayında son bulmuştur. Azerbaycan'ın önemli kişilerinden olan, güçlü politikacı Haydar Aliyev 1993 yılında Nahçıvan'dan, Bakü'ye gelmesiyle ülke genelinde yaşanan karışıklık son bulmuştur. Haydar Aliyev ilk olarak 15 Haziran da başkent Bakü de devlet yönetime karşı başkaldıran isyanı bastırmıştır. Aliyev kısa zaman sonra ülkede yaşanan istikrarsızlığa son vermek için çalışmalar başlatmıştır. Ülkede yaşanan sorunlar ve Dağlık Karabağ topraklarının kaybı ülke politikasında en başlıca sorun olarak kalmaktaydı.

Haydar Aliyev 3 Ekim 1993 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanı seçilmiştir. 1993 yılından sonra ülkede başka bir yönetim sistemi kurulmuştur. Bakü de iktidar savaşı son bulmuş ve ülke kısmen olsa da rahatlamıştır. Aliyev iktidara gelirken en temel görevi Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarına karışı başlattığı işgal politikasını durdurmak ve ülkede yok olmuş istikrarı yeniden kurmak ve istikrar düzenini devamlı olması için çalışmıştır. İlk olarak ülke toprakların işgaline son koymak için Ermenistan devleti ile diplomasi görüşler başlatılmıştır. Bu uzun süren diplomatik çalışmaların sonucu olarak, 1994 yılında Ermenistan işgali son bulmuştur.

1994 yılında Azerbaycan, Ermenistan ve Rus yetkililerinin arabuluculuğu ile Kırgızistan'ın başkenti Bişkek de, Azerbaycan Ermenistan savaşının durdurulması ve sürekli ateşkes rejimin ilan edilmesi olarak Bişkek Protokolünü imzalamışlardır (Karimov, 2007: 30).

Bu antlaşma ile Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarının işgali son bulmuş ve bölgede yılları aşan Dağlık Karabağ savaşı son bulmuştur. Azerbaycan topraklarının işgal olunması, Dağlık Karabağ'ın kontrolü Ermenistan yönetimi altına geçmesi, hem ülke iktidarını hem de Azerbaycan halkını çok derin üzmüştür. Fakat Aliyev Azerbaycan halkının önünde söz vererek Dağlık Karabağ'ı ister diplomasi, isterse de askeri güçle de olsa bu toprakları bir gün geri alınacağını söylemiş ve Dağlık Karabağ toprakları yine Azerbaycan yönetimi ile idari olunacağını bildirmiştir. Halkın iktidara güvenini artıran bu konuşmadan sonra, Aliyev ülkede yaşanan istikrarsızlığa son vermek için çalışmış, kısa zaman sonra Cumhurbaşkanı Aliyev ülke istikrarında da başarılı olmuştur. Nihayet ülkede yıllardır süren istikrarsızlık son bulmuştur. Fakat bölgede yine en büyük sorun Dağlık Karabağ sorunu olarak kalmaktaydı.

Haydar Aliyev iktidarda dengeli politika yürüterek, Rusya, İran ve Türkiye devletleri ile ilişkilerini iyi düzeye çıkarmıştır. Aliyev'in bu politikası onun iktidarın

sürekliliğini sağlamıştır. Aliyev'in denge siyaseti ve komşu ülkelerle iyi ilişkiler kurulmasından sonra Azerbaycan da yaşanan istikrarsızlık son bulmuş ve ülkenin güvenliği ve sabitliği devamlı olarak korunmuştur.

Hazar bölgesinde var olan diğer sorun Dağıstan da kurulan daha sonrada Azerbaycan diğer ülkeler için büyük sorunlar yaratacak Sadval terör örgütün faaliyetleri olmuştur.

“Bu örgüt bugüne kadar Azerbaycan da Ermeni terör örgütleri dışında, bölgede en fazla karışıklık ve terör eylemleri yapan örgüt olarak bilinmektedir. Bu terör örgütü 1990 yılları sonu Rusya desteği ile Dağıstan da kurulan Lezgi birliklerden oluşmuş ve örgütün temel amacı bölgede Sadval Lezgi Devletini kurmak olmuştur” (Gökçe, 2008: 181).

Bu terör örgütü Azerbaycan da daha çok Ayaz Mütalibov ve Ebülfez Elçibey'in cumhurbaşkanlığı döneminde bölgede aktif faaliyetlerde bulunmuştur. Azerbaycan da yaşanan karışıklıktan yararlanmak isteyen bu örgüt Rus birliklerinin desteği ile Azerbaycan'ın kuzeyinde yaşayan Lezgi nüfusunu Dağıstan da kurulan Sadval Lezgi devletinin terkihi olarak görmüş ve Azerbaycan'ın kuzey topraklarını Sadval Lezgi örgütüne birleştirilmesine çalışmışlardır. Rusya bu örgüte verdiği destek ile bölgede Rus aleyhine görev yapan iktidarı cezalandırmak niyeti olmuş ve ülke yönetimine Rusya lehine politikalar izleyen iktidarın gelmesini istemiştir. Rusya'yın Azerbaycan ile ilgili politikalarda bu örgütü kullanmış ve ona gereken desteği vermiştir.

Bundan dolayıdır ki, Rusya bu örgütün Kafkasya'da devlet kurmak istemesi ve Azerbaycan kuzey topraklarını yönetme sevdasına Moskova hükümeti karşı çıkmamıştır. Fakat bir yıl sonra Azerbaycan'da Elçibey iktidarına karşı, Rusya destekli askeri darbe yapılmış ve bu darbe sonucu Azerbaycan da siyasi dengeler değişmiştir. Birkaç ay sonra ülkede yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde iktidara gelen Haydar Aliyev, bölgede Rusya ve diğer sınır devletleri ile dengeyi sağlamış ve iyi komşuluk ilişkilerini geliştirmiştir. Yaşanan bu son olaylar sonra artık Rusya bölgede çok karışıklık çıkarmamış ve bu tarz eylemlerden kaçınmıştır. Rusya önceki yıllar Azerbaycan'a karşı tutumunu iyi yönde değiştirmiş ve Azerbaycan ile daha güvenli ilişkiler geliştirmiştir. Bu olaylar sonucu ve Aliyev Rusya ile ilişkileri geliştirmiş ve Azerbaycan'ın daha önceki, iktidarın onaylamadığı Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) üyelik Antlaşmasını Başkan Haydar Aliyev imzalamıştır. İki ülke arasında yaşanan bu iyi ilişkiler sonucu, Azerbaycan da sorun yaratan Dağıstan terör örgütü olan Sadval örgütü de bölgede faaliyetleri durdurulmuş ve örgütün Moskova bürosu kapatılmıştır (Gökçe, 2018: 181).

Bölgede diğer istikrarsızlık yaşanan bölge Abhazya, Osetya bölgesidir. Bölge Hazar'a yakın olmasa bile, bölge için sorun olan toprak bütündür.

“Bu bölgede en son ateşkes 1994 yılında sağlanmıştır. Fakat 2008 yılında Gürcistan askerlerinin bu bölgelere girmesi sonucunda bölgede karışıklık yaşanmış ve 26 Ağustos 2008 yılında Rusya güçleri bu bölgeye müdahale etmiştir. Rusya devleti Abhazya ve Güney Osetya'nı bağımsız bir devlet olarak tanımıştır. Zaten Abhazya sorunu statüsü sorunu olarak bilinmektedir. Abhazya hükümeti tam bağımsızlık isterken, Gürcistan devleti toprak bütünlüğünü korumak için, Abhazya hükümetinin bu isteğini kabul etmemiştir. Abhazya bugün fili olarak Rusya ve birkaç Latin Amerika devletleri tarafından tanınsa bile, Abhazya resmi olarak bağımsız devlet değildir.

Osetya bölgesi ise Kuzey ve Güney olmak üzere ikiye bölünmüştür. Kuzey bölgesi Sovyetler döneminden Rusya verilmiş, Güney Osetya ise Gürcistan'a bırakılmıştır. Sovyetler dağıldıktan sonra Kuzey Osetya Rusya devletine ait özerk bir cumhuriyet olmuştur. Güney Osetya ise bağımsızlık kazanmamış ve bu bölgenin toprakları Gürcistan yönetimi altına girmiştir” (Kocaman, 2014: 160).

Bölgede yaşanan bu sorun ve istikrarsızlıklar sonucu Hazar kaynaklarının güvenli şekilde Batı pazarlarına ulaşması çok güç olmuştur. Fakat zamanla Hazar coğrafyasında yaşanan bu sorunlarda çözülmüştür.

Günümüz itibariyle bölgede yaşanan sorunlu toprak parçalarının bir kısmı çözüme kavuşmuştur. Artık Hazar bölgesinin doğal kaynakların dünya pazarlarına ulaşılmasında ciddi bir sorun yaşanmamaktadır. Bu gün itibariyle Hazar petrol ve doğalgaz kaynakları güvenli bir koridor ile Batı ülkelerine sevk edilmektedir.

2.2. DAĞLIK KARABAĞ SORUNU (1990-2020)

21 yüzyılda bölgenin en önemli problemi yine Dağlık Karabağ sorunu olarak kalmaktaydı. Bölgede 30 yıla yaklaşan uluslararası sorun haline gelen Karabağ sorunu Hazar bölgesinde en büyük istikrarsızlığa neden olmaktadır.

Dağlık Karabağ sorunu geçen asrın sonlarına yakın Sovyetlerin çökmesi ile ortaya çıkan ilk başlarda bölgesel ve daha sonra uluslararası sorun haline dönüşen toprak parçası olmuştur.

Bölgede ilk çatışmalar Şubat 1988 yılında başlamıştır. Fakat ilk saldırılar küçük çaplı saldırılar olmuştur.

Ermeniler Sovyetlerin dağılmasından faydalanan eski niyetleri olan Dağlık Karabağ topraklarını Ermenistan'a birleştirmek için Moskova da görüşmeler yapmışlardır. Beklenmedikleri halde Ruslardan Karabağ konusunda büyük destek alan Ermeni birleşmeleri, Ermenistan'a gelerek Karabağ'ı işgal politikaları hazırlamışlardır (Karimov, 2007: 13).

Ermeniler ilk olarak bölgede eylemler başlatarak Karabağ halkını panikya sokmuşlardır. Bölgede Ermeni nüfusun olması ve Ermenilerin sürekli Karabağ topraklarını işgal etmek için hazırlıkları, Dağlık Karabağ da yaşayan Azerbaycan Türküleri için savaş tehlikesi ve riskli yaşamın kaçınılmaz olacağını göstermekteydi.

“Ermeniler uluslararası hukuk kurallarını hiçe sayarak Dağlık Karabağ da faaliyetlerini devam etmekte ve Dağlık Karabağ bölgesini kendi toprak parçası olarak gösteren Ermeniler 1990 yılında Ermenistan parlamentosu seçimlerde Azerbaycan’ın bu topraklarından 12 Ermeni milletvekili seçilmiş ve Ermenistan Parlamentosunda koltuk vermişlerdir” (Kerimov, 2007: 14).

Ermeniler bununla da yetinmeyip, 10 Aralık 1991 yılında Dağlık Karabağ için bölgede referandum geçirmiş ve 1992 yılı 6 Ocak tarihinde ise Dağlık Karabağ Özerk Bölgesini (DKÖB) “Artsak Ermeni Cumhuriyeti” olarak ilan etmiştir (Karimov, 2007: 15).

Bölgede 1988 yılından başlayan küçük saldırılar 1991 yılı sonuna doğru alevlenerek, daha şiddetli savaflara dönüşmüştür. Ermeniler Azerbaycan da yaşanan iktidar mücadelesi ve karışıklıktan tam faydalanmış ve Rusya’nın askeri desteğini arkasına alarak Dağlık Karabağ topraklarına büyük askeri saldırılar yapmışlardır.

Ermenilerin Dağlık Karabağ da ilk hedef saldırısı bölgenin merkezi şehri olan Hankendi şehrine olmuş ve kısa zaman içerisinde 1991 yılın 28 Aralık tarihinde Hankendi şehri işgal edilmiş ve Azerbaycan yönetiminden koparılmıştır. Hankendi’nin düşmesi ile Dağlık Karabağ da sıcak savaflar başlamıştır.

Ermeniler bölgede daha etkinleşerek Dağlık Karabağ bölgesi ve sınır şehirlere de saldırı planları hazırlamışlardır. Ermenilerin Karabağ bölgesine en büyük ve en cani saldırısı 1992 yılı 26 Şubatında yaşanmıştır. “Ermeniler tam askeri gücü ve Rusya’nın bölgede bulunan 366 Motorize Piyade Alayının desteği ile 1992 yılı Şubat ayının 25’ni 26’na bağlayan gece Dağlık Karabağ’ın Hocalı kasabasına girmiş ve Ermeniler bu kasabada büyük facia yapmışlardır. 20yüzyılın en büyük faciası olan Hocalı Soykırımı beşeriyet tarihin en korkunç olaylarından biri olarak tarihe geçti. Ermeniler bir gecede 613 sivil Azerbaycan Türkünü şehit etmişlerdir. Yaşanan bu korkunç saldırıda *“ölenlerin 63’ü çocuk, 106’sı kadın, 70’i ihtiyar yaşlı kesim olmuştur. Bunun dışında saldırılarda 487 kişi Ermeniler tarafından rehin alınmış, 1275 kişi yaralanmıştır. 150 kişi kaybolmuş ve günümüze kadar bu kayıp olanlar hakkında bir bilgi bulunamamıştır”* (Karimov, 2007: 9).

Hocalı kentinin işgali hem de böyle cani işgali Azerbaycan hükümetine hem maddi, hem manevi olarak büyük zarar verdi. Hocalının da işgalinden sonra, Azerbaycan hükümeti, Ermenistan hükümetini kınayarak, bölgede sivilleri hedef alarak acımasızca öldüren Ermeni askerlerini katil olarak adlandırmış ve Hocalı Soykırımını 20 yüzyılın en büyük soykırım faciası adlandırmıştır.

Ermeniler Hocalının işgal planını 1991 yılından hazırlamış ve Lübnan da yaşayan büyük Ermeni terör teşkilatı olan “Arabo” Alayında işgal için Karabağ bölgesine davet etmiştir. Bu Alay komutanının gösterişi ile Hocalı şehri hiçbir engele bakılmadan hızlı bir şekilde işgali edilmeli ve Hocalı Ermenistan devletine birleştirilmeliydi. Hocalı Dağlık Karabağ’da çok önemli strateji konuma sahip bir bölgeydi. Hocalı şehri, Hankendi ve Ağdam şehirlerini birleştiren tek kara yoluydu. Bunun dışında Dağlık Karabağ bölgesinde tek hava limanına sahip olması Hocalının işgalini kaçınılmaz etmiştir. Bundan dolayıdır ki, Hocalının işgali ve Ermenistan hükümetine birleştirilmesi ertelenemezdi.

Hocalı işgaline komutanlık yapan Ermeni komutan Arkadi Ter-Podavosyan Hocalı şehri hakkında bunları söylemiştir. *“Biz artık 1991 yılının sonlarında anladık ki, Dağlık Karabağ’ın kaderi Hocalıya bağlıdır”*. Hocalı’nın işgali ile Ermeniler Hankendi ile Ağdam yolunu da kontrol altına alabileceklerdir. Hocalı’nın diğer önemi bölgede tek hava limanı da bu şehirde yerleşmesi Hocalı’nın ne kadar önemli bir yer olduğunu göstermiştir. Ermeni komutan konuşmasında Hocalının işgali başarılı olmasa veya ertelenmiş olsaydı Ermeniler sonradan Şuşa ve Laçın şehirlerini işgal edemezlerdi. O yüzden şehir zamanında alınmalıydı. Hocalının böyle cani işgali Karabağ bölgesindeki, Azerbaycan nüfusu içinde karışıklığa neden olmuştur.

“Ermenistan’ın eski savunma bakanı Serj Sarkisyan konuşmasında Hocalı hadislerinden önce Azerbaycanlılar bizlerin şaka yaptığımızı sanıyorlardır. Ermenilerin sivil halka silah kullanmayacaklarını düşünmüşlerdir. Fakat biz Hocalı olayları ile Azerbaycan Türkleri ve Bakü hükümetini niyetimizin şaka olmadığını göstermiştik”. (https://tr.wikipedia.org/wiki/Hocal%C4%B1_Katliam%C4%B1)

Hocalının işgalinden sonra Bakü de itirazlar başlamış ve bu itirazlar sonucu Cumhurbaşkanı Ayaz Mütalibovu’n istifası vermiştir. Mütalibov 6 Mart 1992 yılında Azerbaycan cumhurbaşkanlığından istifa etmiş ve Devlet yönetimi geçici olarak Meclis Başkanı Yakup Mammadov’un idaresine verilmiştir (Karimov, 2007: 9).

Yakup Mammadov bölgede Rusya karşı ihtiyatlı durmayı tercih etmiştir. Bölgede Türkiye ile iyi yönde ilişkilerin de geliştirilmesine çalışmıştır. Mammadov’un daveti ile 1992 yılı Mayıs ayında Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Süleyman Demirel

Azerbaycan ziyaretine gelmiştir. Demirel Azerbaycan yetkilileri ile görüşmüş ve enerji, eğitim alanlarında iki ülke arasında ortak anlaşmalar yapılmıştır (Karimov, 2007: 10).

Azerbaycan merkezinde yapılan bu gelişmeler Azerbaycan ve Türkiye işbirliğine düşman olan Rus güçleri yine Karabağ bölgesinde yeni eylemlere başlamışlardır. Ermeni birlikleri bölgede tekrar aktif faaliyetlere geçmişlerdir. Ermenilerin bölgede yeni işgal hedefi Dağlık Karabağ'ın strateji şehri olan Şuşa şehri olmuştur. Uzun süren saldırılardan sonra 8 Mayıs 1992 yılında Karabağ'ın önemli şehri Şuşa Ermeniler tarafından işgal edilmiştir. Şuşa'nın düşmesi bölgede psikoloji çöküşe neden olmuştur. Şuşa'nın işgalinden sonra, Azerbaycanlılar Laçın şehirlerini boşaltmaya başlamışlardır. Çünkü Şuşaya en yakın şehir Laçın şehriydi. Ermenilerin yeni işgal hedefi bu bölge olacaktır. Laçın şehri de 18 Mayıs 1992 yılında düşman tarafından işgal edilmiştir (Karimov, 2007: 11).

Dağlık Karabağ da yaşanan savaşların daha şiddetli hal alması ve Ermeni işgalinin daha da artması sonucu bölge dışı büyük ülkelerde Karabağ savaşının durdurulmasını istemiştir. Bölgede istikrarın ve güvenliğin korunması için en önemli sorun haline gelen Dağlık Karabağ savaşı, durdurulması ve diplomatik yolla çözülmesi için görüşmeler başlatılmıştır. AGİT Minsk Grubu başkanı Mario Rafaelli Dağlık Karabağ savaşı ile ilgili 1992 yılın Ağustos ayında Güney Kafkasya bölgesine gelmiş, ilk olarak Bakü'de görüşmeler yapan, başkan Rafaelli daha sonra Erivan giderek burada görüşmeler yapmış ve iki ülke de savaşı bitirmesini ve bölgedeki, sorunun barış yoluyla çözülmesini önermiştir (Yılmaz, 2010: 75).

Bölgede yaşanan bu olaylar Azerbaycan hükümetini daha ciddi adımlar atılmasına neden olmuştur. Fakat Bakü de yine hüküm süren iktidar mücadelesi ve askeri yenilgileri, toprak kayıpların artması Mammadov yönetimin sonunu getirmiştir. Muhafız milletvekilleri Yakup Mammadov'a Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yapılmasını teklif etmişlerdir. Mammadov, Haziran ayında yeni seçimlerin yapılacağını söylemiş, fakat yeni seçimler yapılmadan önce Yakup Mammadov görevinden alınmıştır. Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) 15 Mayıs 1992 yılında Meclise doğru ilerleyen AHC taraftarları Mammadov'u istifaya seslemiş ve Şuşa şehrinin işgalinde Mammadov yönetimini suçlamışlardır. AHC taraftarları Yüksek Sovyet binasını ele geçirdikten sonra, 18 Mayıs'ta meclis seçimleri yapılmış ve Yakup Mammadov yerine İsa Gambarov Meclis başkanlığına getirilmiştir. İsa Gambarov'un meclis başkanı seçilmesiyle Azerbaycan'da

Yakup Mammadov'un yönetimi son bulmuştur. 18 Mayıs tarihinden sonra Bakü yönetimi fili olarak AHC'nin eline geçmiştir (Karimov, 2007: 11).

Azerbaycan'da 7 Haziran 1993 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde AHC'nin gösterdiği Cumhurbaşkanı adayı Ebülfez Elçibey oyların %59,4 alarak Azerbaycan'ın yeni Cumhurbaşkanı seçilmiş ve 1992 yılın 16 Haziran tarihinde resmi olarak Cumhurbaşkanı görevine başlamıştır (Cemilli, 2007: 53).

Elçibey iktidarından Azerbaycan milletinin ve yönetiminin büyük beklentileri olmuştur. Artık Azerbaycan da yeni bir ideoloji sistem olan milliyetçi akıma daha yakın olan Halk cephesi dönemi başlamıştır.

Bu parti Azerbaycan siyasi hayatında 1989-1993 yıllarında etkili olmuştur. Azerbaycan'da milliyetçilik akımını savunan bir parti 1992 yılında iktidara gelmiştir. Bir yıl iktidarda olan AHC, ülke yönetiminde ilk başlarda başarılı tutum gösterse de, bu başarının devamını getirememiştir.

Elçibey yönetimi ilk olarak bölgede sorun olan Karabağ savaşına yönelmiş ve Azerbaycan ordusuna kısa zamanda toparlama emri veren, Elçibey kısa sürede olsa ordu sisteminde disiplini kurmayı başarmıştır. Düşmana karşı savunmaya geçen Azerbaycan ordusu 1992 yılı yaz aylarında birkaç başarı kazanmış ve düşmen birlikleri bölgede geri çekilmiştir. Fakat düşman kısa zamanda toparlanarak daha şiddetli saldırılara geçmiştir. Bu saldırılar sonucu 2Ekim 1992 yılında Dağlık Karabağ'ın diğer şehri Hocavend kenti de Ermeniler tarafından işgal edildiği açıklanmıştır (Karimov, 2007: 16).

Dağlık Karabağ bölgesinde yaşanan askeri yenilgiler Elçibey yönetimi için ciddi sorunlar yaratmıştır.

Ebülfez Elçibey Azerbaycan'dan Rus askerlerinin çıkarılıp, bölgeye Türk askerlerini yerleştirmek istemekteydi. Özellikle Elçibey Türkiye sevdalısı Atatürk hayranı bir cumhurbaşkanı idi. Elçibey yönetiminin bölgede Rus askerlerinin çıkarılması isteği Rusya tarafından sıcak karşılanmamıştır. Fakat çalışmalar sonucu 1993 yılında Rus askerleri Azerbaycan'dan tamamen çıkarılmıştır. Elçibey yönetimin en başarılı politikası bölgeden Rus güçlerini çıkarmak olmuştur (Karimov, 2007: 23).

Bundan sonra bölgede Türkiye ile yakınlaşma gösteren Elçibey iki ülke ile ortak antlaşmalar imzalamışlardır. Bununla yetinmeyen Elçibey 1992 yılı sonlarında Azerbaycan dil kanunu değişiklik ederek devlet dilini Türk dili olması hakkında emir

vermiş ve Azerbaycan Devlet dili Azerbaycan Türkçesi değil, Türkiye Türkçesi olmuştur. (Karabayram, 2011: 229).

Azerbaycan da yaşanan bu gelişmeler ülkenin Türkiye yaklaşması, Türkiye ilişkileri bölgede tek Rusya hükümetini düşündürmemiştir. Bölgede yaşanan bu Batı ve Türkiye'ye yakınlaşma politikaları İran'ı da endişeye sokmuştur.

Elçibey “Birleşik Azerbaycan (Butöv Azerbaycan) ideolojisi” bölgede İran devletini daha çok korkutmuştur (Karimov, 2007: 20).

Bildiğimiz gibi İran'ın kuzey kısmı bölgesinde nüfus olarak daha çok Azerbaycan Türkleri yaşamaktadır. Azerbaycanlılar tarafından Güney Azerbaycan olarak bilinen bu bölge 1828 Çar Rusyası ve İran arasında yapılan antlaşma gereği olarak İran'a bırakılmıştır.

Elçibey sürekli olarak Birleşik Azerbaycan ideolojisi ile bu toprakları Bakü yönetimine birleştirmek istemiştir. Bundan dolayıdır ki, Elçibey'in politikası İran'ı korkutmuş, İran bölgede Azerbaycan'a karşı Ermenistan'ı desteklemiştir.

Elçibey yönetimi Türkiye ile ilişkileri daha geliştirmek için çalışmış, Hazar Petrollerinin Türkiye üzerinden Batıya açılma projesi de Elçibey döneminde şekillenmiş ve “*Elçibey, Türkiye'nin İzmir şehrinde Özal'a seni Bakü petrol işine sokacağım, iş adamını Bakü'ye gönder söylemesi ile bu süreç daha hız kazanmıştır*” (Mutlu, 2013: 73).

Buna ilaveten Elçibey ülkede para kurunu da değiştirerek, Rus para birimi olan rubleden vazgeçmiş ve ülke genelinde kendi para birimi olan manatı tedavüle çıkarmıştır (Karabayram, 2011: 229).

Elçibey bu hareketi ile aslında Rusya'nın damarına basmıştır. Rus parasından imtina, Moskova yönetimini çok kızdırmış ve Elçibey'in bu iç politikası bölgede bardağı taşıran son olay olmuştur. Ruslar Karabağ da tekrar devreye girerek yine Ermeni askerleri aracılığıyla bölgede karışıklık yaratmaya başlamışlardır. Karabağ da bir müddet duran Ermeni güçleri 1993 yılı Mart ayında tekrar büyük saldırılara geçmiş ve 27 Mart tarihinden itibaren Ermeniler Yukarı Karabağ bölgesinin en önemli şehri, hem de Azerbaycan'ın kara bakımından en büyük ili olan Kelbecer şehrini ablukaya almışlardır. Şehir büyük saldırılar sonucu 1993 yılın 2 Nisan tarihinde Kelbecer şehri düşman tarafından işgal edilmiştir (Karimov, 2007: 17). Kelbecer'in düşman tarafından işgali Bakü de büyük itirazla karşılanmış ve Azerbaycan halkının Elçibey yönetiminden beklediği umudun kırılmasına neden olmuştur. Aslında Kelbecer işgali Elçibey iktidarının

sonunu getirmiştir. Elçibey yönetimi ilk başlarda bölgede başarılı olsa da bu başarının sonucunu getirememiştir. Elçibey zamanında devlet kabini kuramamış ve düzenli ordu, istihbarat birliklerini geliştirememiştir. İktidar da bu aksamalar sonucu Elçibey yönetimi 4 Haziran 1993 yılında Albay Suret Hüseyinov'un askeri darbesi ile karşı karşıya kalmış ve Ruslar Azerbaycan'dan çıktığı zaman askeri malzemelerini Gence şehri hava üs komutanı Albay Hüseyinov'a vermiştir. Albay Hüseyinov Rus yetkililerinden aldığı bu silahlar ile Elçibey iktidarına son vermiştir (Karimov, 2007: 23). Elçibey vatandaş harpının başlamaması nedeniyle Bakü'den ve Azerbaycan yönetiminden ayrılmıştır.

Elçibey, Bakü ye Nahçıvan Meclis Başkanı olan Haydar Aliyev'i davet etmiş ve Aliyev Haziran 1993 yılında Bakü'ye kurtarıcı olarak gelmiştir. Aliyev Bakü ye gelerek ilk başta Hüseyinov isyanı bastırmıştır (Karimov, 2007: 23).

Bu isyan sonucu iktidar da yer edinmek isteyen Hüseyinov Meclis başkanın Haydar Aliyev'in emiri ile Azerbaycan Cumhuriyetine Başbakanlık postuna getirilmiştir. Bununla Rusya desteği ile Elçibey yönetimine karşı başkaldıran Albay Hüseyinov isyanı başarılı şekilde bastırılmıştır.

1993 yılın Haziran ayında başkent Bakü de artık 3 önemli isim bulunmaktaydı. Bunlar Cumhurbaşkanı Ebülfaz Elçibey, Başbakan Suret Hüseyinov ve Meclis başkanı Haydar Aliyev olmuştur. Bu üçlü mücadelede en erken kaybeden Elçibey olmuş ve Elçibey yönetimden ve cumhurbaşkanlığından istifa etmiştir.

Bunun üzerine Azerbaycan Meclisi 25 Haziran Elçibey yetkilerini de Aliyev'e vermiştir. (Karimov, 2007: 23). Artık Azerbaycan da başka bir yönetim, farklı bir siyasi lider göreve gelmiştir.

Haydar Aliyev 3 Ekim 1993 yılında Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde oyların büyük oranını kazanarak Azerbaycan'ın yeni Cumhurbaşkanı seçilmiştir (Karimov, 2007: 25).

Aliyev göreve gelir gelmez ülkede yaşanan karışıklığa, istikrarsızlığa son vermek için çalışmalara başlamıştır. Aliyev ilk olarak dış siyasette dengeni kurarak Rus, İran ve Türkiye ile ortak ilişkiler kurmayı başarmıştır. Dış ilişkilerde sabitlik oluşturan Aliyev iç siyasete Dağlık Karabağ sorununa yönelmiştir. Aliyev iktidara gelirken Karabağ da yaşanan büyük askeri yenilgiler ve artık Dağlık Karabağ'ın tamamı, bunun yanı sıra Karabağ'a sınır yedi şehirde Ermeniler tarafından işgal edilmiştir. Cumhurbaşkanı seçilen Aliyev bölgede daha çok toprak kaybının yaşamaması için Ermenilere savaşı durdurup,

Barış anlaşması imzalamayı önermiştir. Uzun süren barış çalışmaları Mayıs 1994 yılında sonuç vermiştir. Her iki ülke savaştan yorgun düşmüş anlaşmaya gelmişlerdir.

1994 yılı 4-5 Mayıs tarihinde Azerbaycan Ermenistan ve Arabuluculuk görevini üsteleleyen Rus yetkilileri Kırgızistan'ın başkenti Bişkek şehrin de Dağlık Karabağ savaşının bitmesi ve sürekli ateşkes rejimin kurulması için Bişkek antlaşmasını imzalamışlardır. 12 Mayıs da yürürlüğe giren Bişkek Protokolü olarak bilinen bu antlaşmaya göre Dağlık Karabağ savaşı filen durdurulacak ve sürekli ateşkes rejimi devreye girecektir. Bunun dışında Ermenistan hükümeti işgal ettikleri bölgelerden çıkarılması barışçıl ve diplomasi çalışmalar sonucu çözülecektir (Karimov, 2007: 30).

Ancak antlaşmanın bu koşulu sadece kağıt üzerinde kalmış, Dağlık Karabağ bölgesinde diplomasi ve barışçıl çözüm yolları sonuç vermemiştir.

Ermenilerin Azerbaycan'a karşı başlattığı asılsız toprak iddiaları bölgede Dağlık Karabağ savaşına neden olmuş ve bu savaş sonucu, Karabağ bölgesinden Azerbaycan kaynaklarına göre bir milyon, BM kaynaklarına göre ise 584 bin Azerbaycan Türkü zorunlu göçe tabi tutulmuştur (Yılmaz, 2010: 27).

Bişkek antlaşmasının şartı olarak bölgede diplomatik görüşmeler başlatılmış ve Bakü yönetimi, kendi toprakları olan Dağlık Karabağ bölgesini Ermenistan hükümetinden barışçıl yollarla Azerbaycan'a geri verilmesini talep etmiştir.

Dağlık Karabağ sorunu ile önemli gelişme 1996 yılında AGİT Lizbon zirvesinde yaşanmış ve bu toplantıda Azerbaycan toprak bütünlüğü ile ilgili önemli kararlar alınmıştır. Fakat Ermeni tarafı bu öneri ve kararları kabul etmediğinden bu arabuluculuk girişimleri de sonuçsuz kalmıştır (Karabayram, 2011: 240).

Ermenistan yönetimi ise Azerbaycan ve bölgede ortak çalışma sürdüren "Minsk Grubunu" görmezden gelmiştir. Ermeniler Dağlık Karabağ'ı ayrı cumhuriyet gibi tanınmasına çalışmıştır. Tek çalışma ile yetinmeyen Ermeni yönetimi 1997 yılı Eylül ayında Dağlık Karabağ'a cumhurbaşkanlığı seçimleri yapmışlardır. Ermeniler bu seçimi yasaya uygun sarsalar da, dünya ülkeleri, Karabağ da yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini yasadışı, kanunuz seçim olarak kabul etmişlerdir (Yalçinkaya, 1998: 28).

Ermenilerin bölgede yaptığı kanunsuz eylemler Azerbaycan tarafının tepkisine neden olmuştur. Azerbaycan tarafı ise, Ermenilerin bölgede yasadışı eylemler yapmaya devam ederlerse Azerbaycan yönetimi barış çalışmalarını bırakıp, tekrar savaşa gireceğini açıklamıştır. Azerbaycan'ın bölgede Ermenilere karşı sert tepkisini gören "Minsk Grubu"

tekrar bölgede barışçıl çalışmalarını hızlandırmış ve iki ülke arasında arabuluculuk görevini üstlemiştir.

Ateşkes antlaşmasından sonra, Dağlık Karabağ sorunun barışçıl yola çözümünde en çok katkısı olan ülkeler ABD ve Fransa olmuştur. Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac kendisi bizzat bölgede yaşanan konuyla ilgilenmiş ve sorunun barışçıl yola çözülmesini istemiştir.

“Chirac’ın çalışmaları sonucu hatta 1997 yılı sonlarda Dağlık Karabağ sorunun barışçıl yolla çözüleceği görülmüştür. Fakat Ermenistan da yaşanan iktidar darbesi sonucu Levon Ter-Petrosyan iktidardan gitmesi ve Ermenistan başbakanı Robert Koçaryan’ın iktidara gelmesi sonucu, ABD ve Fransa Cumhurbaşkanı Chirac’ın çalışmaları sonuçsuz kalmıştır”. (Karimov, 2007: 33).

Azerbaycan yönetimi ise bu çalışmaların yıllardır sonuç vermediğini görmüş ve Azerbaycan’ın tek barış yolu ile değil, savaş yolu ile de kendi topraklarını işgalden kurtarma gücünün olduğunu söylemiştir. Azerbaycan Milli Savunma sanayisini geliştirmiş ve askeri birliklerin eğitimini ön plana çekmiştir.

12 Mayıs tarihinden bölgede devreye giren Ateşkes rejimine askeri birlikler karşı çıkmamıştır. Fakat zamanla bölgede yine sıcak çatışmalar görünmüş ve bölgede her an tekrar savaşın çıkacağı endişesi yaşanmıştır.

Ermenistan tarafı sürekli ateşkesi bozması bölgede uzun yıllardır dondurulmuş olan Dağlık Karabağ sorununu sürekli gün üzerine çıkarmıştır.

Karabağ sorununda 2000 yılların başında çok gelişme yaşanmamıştır. Bölgede yaşanan sorunun barışçıl ve siyasi yolla çözülmesini isteyen “Minsk Grubu” ve bölge ülkeleri bu sorunun tek yolunu tekrar savaşın çıkmaması ve sorunun barış yolları ile çözülmesinin altını çizmiştir. Ancak Minsk Üçlüsü dediğimiz ABD, Rusya ve Fransa nedense yıllardır bu sorunu barış yolu ile çözmeği başaramamışlardır. Bunun başlıca nedeni bu üçü grubun çalışmasını sürdüren Rusya ve Fransa, ABD ülkelerinde yaşayan Ermeni birlikleri ve Ermeni Diasporası bu çalışmalara engel olmuşlardır. Bildiğimiz gibi ABD ve Fransa da Ermeni Diasporası çok aktif faaliyet sürdürmektedir. Sorunun Azerbaycan lehine çözülmesine engel olan veya istemeyen Ermeni Diasporası her zaman ABD ve Fransa da bu konu aleyhine çalışmalar sürdürmüşlerdir.

Rusya gelince, Rusya zaten başından Karabağ sorununda Ermeni tarafında yer almış ve Ermenileri bu savaşta desteklemişlerdir.

“Dağlık Karabağ sorunun günümüze kadar çözülmeden gelmesinde başlıca aktör Rusya olmuş ve Moskova hükümeti Karabağ konusunda Ermenistan’a verdiği desteği geri çekerse

Dağlık Karabağ sorunu kısa zaman içinde kendiliğinden çözülerek sonuca varılacağı açıkça görünmektedir” (Adıbelli, 2009: 189).

Kısacası sorunun barışçıl yolla çözülmemesinin ve günümüze kadar gelmesinin başlıca nedeni Minsk Grubunda yer alan üç devletin her birinde güçlü Ermeni varlığının olmasıdır.

Minsk Grubunun bölgede şeffaf çalışmaması sonucu Dağlık Karabağ sorunu barışçıl yoldan çözülmeyecek ve bu topraklarda AGİT’in varlığı daha çok görülecektir.

Bölge de yıllara aşkın süren Dağlık Karabağ sorunu barışçıl yoldan çözülmemiş ve Minsk grubu üyelerinin bölgede çalışması çokta etkili olmamıştır. Bunun yanı sıra 20 yılda cephe hattı boyunca çok büyük saldırılar yaşanmamıştır. Sadece ara sıra cephe hattında gerilim yaşanmış ve her iki taraftan verilen can kayıpları olmuştur.

1994 yılından yapılan Bişkek Ateşkes anlaşması sürekliliğini 2016 yılına kadar sürdürmüştür. 2016 yılı Nisan ayında bölgede beş günlük sıcak savaşlar yaşanmıştır.

2016 yılında Ermenistan birlikleri 20 yılı aşkın ateşkes kurallarını hiçe sayarak Azerbaycan sınır bölgelerine tekrar büyük silahlarla tank ve toplar ile saldırıya geçmişlerdir. Fakat Ermeni güçleri bu saldırılarda 1990 yıllarında ki, saldırılar kadar başarılı olmamıştır. 2016 yılı 1 Nisan da başlayan ve 5 Nisan’a kadar süren beş günlük Dağlık Karabağ savaşında Ermeni birlikleri geri çekilmiş ve 1992-93 yılında Azerbaycanlılardan aldıkları bazı köy, kasaba ve önemli strateji yükseklikleri Azerbaycan askerlerine bırakmak zorunda kalmışlardır.

Ermenistan devleti 2016 Nisan savaşlarında artık anlamış ki, Azerbaycan ve Azerbaycan Ordusu 1990’larda olan Azerbaycan Ordusu değil. Artık düşmanın önünde güçlü askeri güce sahip ve yeni savunma sanayisi olan Azerbaycan devleti vardır. Beş günlük süren Nisan savaşlarında Düşman can kayıplarının fazlalığı ve toprak kayıpları Ermenileri ateşkes antlaşması imzalamayı zorlamıştır.

5 Nisan 2016 yılında Rusya’nın arabuluculuğu ile Azerbaycan ve Ermenistan devlet başkanları Karabağ da başlayan savaşı filen sonlaması ve ateşkes rejimin yeniden başlanması için ortak anlaşma imzalamışlardır. Bu antlaşma ile 2016 yılında Dağlık Karabağ bölgesinde yaşanan beş günlük süren sıcak savaş sona ermiş, ateşkes rejimi yeniden sağlanmıştır.

Karabağ bölgesinde yaşanan beş günlük savaş ve Ermenistan’ın geri çekilmesi, düşmanı uzun süre düşünmeye ve bölgede bir daha büyük saldırılara geçmemesine neden

olmuştur. 2016 yapılan Ateşkes antlaşması sürekliliğini dört yıl koruyabilmiştir. Dört yıldan sonra Azerbaycan Ermenistan sınırında yine askeri çatışmalar yaşanmış ve bu çatışmalar sonradan sıcak savaşa dönüşmüştür.

2020 yılı Temmuz ayının 12'sinde Azerbaycan ve Ermenistan askeri güçleri yine karşı karşıya gelmiştir. Bu kes savaş Karabağ da değil Azerbaycan Ermenistan sınır kenti Tovuz şehrinde yaşanmıştır. 3gün süren savaşta bir başarı kazanmayan düşman birlikleri geri çekilmiştir. Fakat bu saldırılar sonucu Azerbaycan ordusunda yüksek rütbeli subayların ve bir askeri Tümgeneralin şehit düşmesi Azerbaycan halkının intikam duygularını daha da alevlendirmiştir. Kısa zaman sonra Dağlık Karabağ'da tekrar saldırılara geçen düşman askerleri bu kes beklemedikleri olayla karşılaşmışlardır.

27 Eylül 2020 yılı sabahı Ermeni birlikler tekrar cephe hattı boyunca Azerbaycan topraklarına saldırılar yapmış ve Azerbaycan askeri mevkilerini top, tanklarla ateşe tutmuşlardır. Düşmanın saldırılarına karşı Azerbaycan ordusu aynı gün içerisinde karşı saldırıya geçmiş ve cephe hattı boyunca ilerleme gösteren Azerbaycan ordusu karşısında tutunamayan Ermeni birlikleri geri çekilmiştir. Fakat Azerbaycan ordusu Ermenilere karşı başlattığı cevap saldırıları devam etmiş ve 30 yıla yakın süren Dağlık Karabağ sorunu askeri, savaş yoluyla çözüme kavuşmuştur. "Savaşla işgal edilen topraklar, savaşla tekrar geri alınmıştır". 30 yıla yakın Azerbaycan'dan koparılan Dağlık Karabağ bölgesi ve sınır yedi şehir tekrar Azerbaycan topraklarına birleştirilmiş ve Bakü yönetimi altına girmiştir.

2.3. HAZAR BÖLGESİNİN GÜVENLİĞİ

Bölgede zengin olan doğal kaynaklar ve bu kaynakların işlenmesi ve taşınması açısından bölgenin güvenliği ve istikrarı en önemli konulardan biridir. Bu güvenlik tek bölge ülkelerinin temel sorunu değil, bölge dışı devletlerinde temel sorunudur. Güvenli ve düzenli bir şekilde Hazar petrollerinin geçeceği güzergahlarda sorun yaşanmadan, Hazar enerjisinin Batıya sevki bu ülkelerin enerji politikalarında temel özelliklerden biridir.

Bildiğimiz üzere Hazar bölgesi 200 yüzyıl Çar Rusya'sı ve 70 yılda Sovyetler Birliği'nin hegemonyası altında kalmıştır. Bu tarih içinde Hazar Denizinin Rusya ve az bir kısımda İran toprakları içerisinde kalmıştır. Güvenlik ve korunma politikaları çokta önemli olmamıştır. Çünkü bölge Rusya terkiindedir ve diğer büyük devletler bu topraklarla yakından ilgilenmemişlerdir.

1990 yılından Sovyetler Birliği'nin çökmesi ile bölgede büyük bir güvenlik boşluğu yaşanmıştır. Bölgede yaşanan bu boşluktan Batılı devletler maksimum yararlanmışlardır. Eski Sovyet coğrafyasında kurulan yeni bağımsız devletler artık merkezi ekonomi değil, batı tarzı olan kapitalist ekonomi, serbest piyasa ekonomi modeline geçiş sağlamışlardır. Bölgede yeni kurulan devletlerle yakından ilgilen Batılı devletler bu ülkelerinin, kurdukları iktidar modelinin batı tarzı olmasını istemiş ve bölgeni Rusya'nın tesiri altından çıkarılması için çalışmıştır. Başta ABD ve diğer batılı devletler Hazar bölgesindeki çalışmalarını aktif şekilde sürdürmüşlerdir. Yaşanan güvenlik boşluğundan ABD daha çok yararlanarak bölgede NATO'nun doğu genişleme politikası olarak Barış İçinde Ortaklık (BİO) politikası adıyla bölgeye güvenlik amacıyla çalışmalara başlamışlardır. Bu politika içeriği olarak Doğu Avrupa, Güney Kafkasya ve Orta Asya ülkelerini kapsamaktadır. ABD'nin bölgede güvenlik amacıyla çalışmalarına karşı ters tepki veren Sovyetler Birliği'nin halefi sayılacak Rusya Federasyonu, bölgede tekrar askeri ve siyasi amaçlı eylemler başlatmış, bu coğrafyada tekrar üstünlüğünü korumaya çalışmıştır. Hatta Rusya Dışişleri Bakanlığının 1993 yılında geliştirdiği "Yakın Çevre Doktrini" ile bu toprakları Rusya devletinin "Arka Bahçesi" olarak adlandırılmıştır (Karabayram, 2011: 229).

Bölge ülkeleri ise tekrar Rusya'nın etkisi altına girmek istememekte, bölgede bağımsız devlet olarak varlıklarını sürdürmek istemişlerdir. Yeni kurulan devletler Batı ve ABD devletleri ile ekonomi, siyasi ilişkiler kurmak için çalışmışlardır. Fakat ABD yönetimi ilk yıllarda Kafkasya bölgesi ile siyasi ilişkiler kurmaktan kaçınmış ve bölgede demokrasi iktidar sistemi kurulmayınca, ABD yönetimi bu ülkelerle siyasi ilişkiler kurmayacağını açıklamıştır (Karimov, 2007: 100). Fakat sonraki yıllarda bölgede var olan zengin doğal kaynakların kullanımı ve işletilmesi için davet alan Batılı devletler bölgeye yakından ilgilenmeye başlamışlardır. ABD yönetimi de 1992 yılı Şubat ayından bölgeyle yakından ilgilenmiş ve hatta bölge hakkında bilgi toplamak için, ABD yönetimi 1992 yılı 12 Şubat tarihinde Hazar bölgesine ilk kez bir çalışma ekibi göndermiştir. Daha sonra bölgeye ABD Dışişleri Bakanlığının özel temsilcisi ziyaret etmiş ve iki ülke arasında uzun süren siyasi çalışmalar sonuç vermiş, ABD tarafı Bakü de büyükelçiliğini açılmasını istemiştir (Cemilli, 2007: 52).

Bu tarihten sonra her iki ülke arasında karşılıklı büyükelçilik misyonlarının açılması için çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar sonucu hatta ABD devlet başkanı 1992 yılı Temmuz ayında Azerbaycan Cumhurbaşkanı Elçibey'e bir mektup göndererek ABD

yönetimin Azerbaycan Cumhuriyeti ile ekonomi ve siyasi alanda işbirliği yapmaya hazır olduklarını yazmıştır. ABD yönetimi hatta 1992 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Elçibey iktidarını demokrasi yolla seçildiğini ve Elçibey iktidarını demokrasi bir iktidar olduğunu söylemiştir (Cemilli, 2007: 54).

Hazar bölgesinin doğal kaynaklarının kullanılması ve Batı pazarlarına çıkarılması projesi Elçibey döneminde şekillenmiştir. Elçibey, Hazar kaynaklarının kullanılması için Batılı şirketlerden oluşan ve içerisinde Türk Petrol şirketlerinin olduğu ortak komisyonunu Hazar havzasına davet etmiştir. Fakat bir yıl sonra Azerbaycan da yapılan iktidar darbesi ile düşürülen Elçibey ve yeni cumhurbaşkanlığı seçimlerde Cumhurbaşkanı seçilen Haydar Aliyev iktidarının ilk yılında Elçibey'in döneminde başlatılan Batılı şirketlere Hazar kaynaklarının işletilmesi projesini askıya almış ve kısa bir süre bu enerji politikalarını dondurmıştır. Hatta Aliyev 1993 yılında Batılı petrol şirketlerin banka hesaplarını dondurmış ve bölgede Rusya'nın Lukoil petrol şirketine verilen hisseni artırarak %10'a çıkarmıştır (Karabayram, 2011: 235). Aliyev'in bu davranışı Batı tarafından yanlış karşılanmış ve Azerbaycan ile Batı devletleri arasında olan ilişkilerde kısa dönemlik durgunluk yaşanmıştır. Aliyev böyle yapmasının temel nedeni, Elçibey döneminde oluşan Rusya kızgınlığı ve Rusya'nın Azerbaycan'ın iç işlerine karışmasının karşısını almak olmuştur. Bölgede dengeni sağlamayı çalışan Aliyev izlediği politikalar ile Rusya'nın Azerbaycan'a karşı kızgınlığını yatırtmış ve Moskova Hükümetinin Azerbaycan politikalarının yumuşamasına neden olmuştur (Karabayram, 2011: 232).

Haydar Aliyev ülkede yılları aşkın Karabağ savaşını da 1994 yılı yazında ortak ateşkes anlaşması ile savaşın bitmesini sağlamış ve ülke genelinde yaşanan istikrarsızlığa son vermiştir.

Aliyev dahi devlet adamı ve akıllı siyaseti sonucu bölgede savaş bitmesine ve dengeni korumasını başarmış ve daha sonra ülke ekonomisinin iyileştirilmesi için çalışmıştır. Ülke ekonomisinin kalkınması için yabancı sermayeye ihtiyaç duyan Azerbaycan, 1994 yılının Eylülünde, Elçibey döneminde başlatılan, ama daha sonra askıya alınan Hazar petrollerin Batıya sevki ve Batılı şirketlerin bölgede çalışma yetkilerinin tekrar geri verilmesi işlemleri gündeme gelmiştir.

Haydar Aliyev 1994 yılı 20 Eylül tarihinde Bakü de 8 Batı ülkesinden olan toplamda 12 Batılı petrol şirketleri ile birlikte “Asrın Antlaşmasını” imzalamıştır. (Cemilli, 2007: 70).

Rusya ve İran’ın sert tepkilerine rağmen Aliyev tekrar Hazar havzasına Batılı şirketleri davet etmiştir. Yabancı petrol şirketleri Hazar havzalarında yeni çalışmalara başlamışlardır. Hazardan çıkarılan petrol ve doğalgaz kaynaklarının uygun ve güvenli yolla Batıya sevki için çalışmalar başlatılmıştır. Hazar kaynaklarının hiçbir zarara uğramadan uygun yolla Batıya gönderilmesi antlaşmaya taraf olan devletlerin en temel politikaları olmuştur. Batılı petrol şirketleri Hazar petrollerini boru hattı ile Avrupa’ya çıkarmayı düşünmüşlerdir. İlk başta birkaç güzergah belirlense de en temel boru hattı güzergahları Bakü- Ceyhan, Bakü-Supsa ve Bakü- Novorossisk hatları olmuştur (Aras, 2001: 88). En önemlisi de bu hatların güvenli olması en başlıca düşünülen konu olmuştur.

Bakü- Novorossisk hattı Sovyetler Birliği zamanından işlek olan bir petrol hattıdır. Bu hat Bakü limanlarından başlayıp, Azerbaycan topraklarından geçip, Çeçenistan başkenti, Grozni kentinden geçerek Novorossisk limandan Karadeniz’e çıkışı olan boru hattıdır.

Bu hatla taşınacak petrol Karadeniz de tankerlere yüklenilerek, boğazlardan geçerek Avrupa pazarına petrol çıkarmak mümkündür. Fakat sonraki yıllar özellikle 1994-1996 yılında yaşanan birinci Rus-Çeçen savaşında bu boru hattının güvenliği tehlikeye girmiştir (Aras, 2001: 93).

Bunun dışında Grozni kentinde petrol hırsızlıkları ve boru hatlarından petrol alınması sonucu petrol taşımada ciddi engel yaşanması sonucu, bu hattın sürekli ve güvenli çalışması soru altındaydı (Aras, 2001: 96). Bu boru hattının düzenli çalışmamasının ve gelecekte sorun yaratacak diğer neden boğazlar konusuydu. Türk boğazlarından sürekli taşınacak petrol tanker kazaları İstanbul ve Çanakkale gibi büyük şehirlere çevre sorunu yaratacaktır (Aras, 2001: 95).

Azerbaycan petrollerini Batıya taşıyan Bakü-Novorossisk boru hattı ile ilk enerji 1997 yılında yapılmış ve Novorossisk limanından gönderilen petrol tankeri 1997 yılı 12 Aralık tarihinde İstanbul Boğazından geçmiştir (Aras, 2001: 91).

Bundan dolayı Bakü-Novorossisk petrol boru hattı hem güvenli, hem de düzenli çalışmaması sonucu Hazar bölgesinde çalışma yapan Batı şirketleri, alternatif petrol güzergahlar hakta düşünmelerine neden olmuştur.

Hazar bölgesinin güvenliği ve petrolün taşınması için güvenli olarak düşünülen diğer boru hattı ise Bakü-Supsa petrol boru hattı olmuştur. Bu hat ile Hazar petrollerini batıya taşınması için 1999 yılında inşa edilmiş hattır (Cemilli, 2007: 76). Fakat bu petrol hattı da çok güvenli değildir. İlk olarak boru hattının geçtiği Gürcistan'ın Cavahetiya bölgesi Ermenilerin daha sık yaşadığı bölgedir. Bu bölge de Ermeniler, Azerbaycan'dan gelecek boru hatlarına, zarar vermesi ve petrol taşınmasında bazı sorunlar yaratmasından dolayı Bakü-Supsa hattının güvenliği çokta sağlıklı değildir. Boru hattının bu bölgeden geçmesi ve Ermeniler tarafından yaşanacak sorunlardan dolayı ABD yönetimi bu boru hattına çokta sıcak bakmamış ve hattının inşasına yardım etmemiştir (Cemilli, 2007: 77). Bakü-Supsa boru hattının sorun yaratacak diğer neden ise Türk boğazları sorunu olmuştur.

Bildiğimiz gibi Bakü-Supsa boru hattı ile nakil edilen petrolde Batıya Türk boğazları yoluyla çıkarılmaktadır. Supsa limanından pompalanan Hazar petrolleri tankerler aracılığıyla, Türk boğazlarını geçerek Avrupa pazarlarına ulaştırılmaktadır. Bu petrol taşımacılığı sonucu hem boğazlarda yoğun trafik hem de petrol taşımacılığı sonucu yaşanan çevresel kirlmeden dolayı, Türkiye Cumhuriyeti'nin itirazları ile bu boru hattından taşınan petrol akımının hızı düşürülmüştür (Aras, 2001: 99).

Bölgede yaşanan bu tür sorunlar nedeniyle Bakü-Novorossisk ve Bakü-Supsa hatlarına ilgi azalmıştır. Hazar'da enerji çalışmaları yapan şirketler bu hatlar aracılığıyla Hazar petrollerini Batıya taşınmasında sorunlar yaşandığından, bölgede alternatif güzergahlar aramışlardır.

Bu çalışmalar sonucu ilk başlarda düşünülen petrol hattı olan Bakü-Tiflis-Ceyhan hattı tekrar gündeme getirilmiştir. İlk düşünülen bu boru hattı Hazar petrollerini Avrupa'ya çıkaran ana boru hattı olarak düşünülmüş, ama maliyet ve güzergah fazlalığından dolayı bu hattın inşası ilk olarak dondurulmuştur. Yaşanan sorunlardan sonra Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının tekrar inşası gündeme gelmiş ve 2004 yılına kadar bu hattın tamamlanması kararlaştırılmıştır (Cemilli, 2007: 76).

Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru hattı Bakü'nün Sangaçal limanından başlangıç alarak, Gürcistan üzerinden Türkiye'nin Ceyhan kentinden Akdeniz'e çıkarılacaktır. Bu petrol hattı Kazakistan petrollerini de kendi içine katarak Hazar'dan Avrupa'ya petrol sevk eden en önemli boru hattı olmuştur (Cemilli, 2007: 75).

2000’lerde dünyada yaşanan enerji sorunun daha da öne çıkması nedeniyle Hazar bölgesi Batı ve ABD için daha ön plana çıkmıştır. Bunun dışında dünyanın en zengin enerji bölgesi olarak bilinen Ortadoğu bölgesinde yaşanan savaş ve Kaos bu bölgelerin petrol ve doğalgaz ihtiyatlarını Batıya sevkinde sorunlar yaratmıştır. Ortadoğu bölgesinde yaşanan çatışma ve istikrarsızlık bu bölgenin güvenliğini tehlikeye sokmuştur. Bundan dolayıdır enerjiye bağlı olan ülkeler, artık Hazar bölgesi ile daha yakından ilgilenmişlerdir (Turan, 2010: 47).

Günümüzde Hazar bölgesi Ortadoğu bölgesinden sonra en fazla petrol ve doğalgaz çıkarılan bölgedir. Bölgenin daha istikrarlı ve güvenli olması enerji ithal yapan ve enerji ihtiyacı olan ülkeler için çok önemlidir.

Hazar bölgesinin güvenli ve istikrarlı olması Hazar’ın önemini daha da artırmış ve birçok devlet bu bölge ile çok yakından ilgilenmeye başlamıştır. Hazar havzası günümüz itibarıyla artık Avrupa’nın en temel enerji ithal yapan bölgesi konumuna gelmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
HAZAR DENİZİ ENERJİSİNİN PAYLAŞIMI

3.1. HAZAR BÖLGESİNDE YAŞANAN REKABET VE İŞBİRLİĞİ

1990 yılında Sovyetler Birliği çöktükten sonra Hazar bölgesinde büyük boşluk yaşanmıştır. Bölgede güvenli enerji diplomasini korumak isteyen Rusya ilk yıllarda bu koruma politikasında başarılı olmadığından, bölgeye yabancı devletlerinin girişi kaçınılmaz olmuştur.

Bildiğimiz üzere Hazar havzası petrol ve doğalgaz ihtiyatları zengin olan coğrafyadır. Bölgenin zenginliği tek Hazar'a kıyısı olan ülkeleri değil, Hazar kıyısı olmayan bölge dışı devletlerin de ilgisini çekmiştir.

Hazar da çalışmalar yapan ABD'nin Enerji Bilgi Merkezi verilerine göre, bölgede kanıtlanmış petrol rezervleri 17-50 milyar varil, olası enerji rezervi ise 186 milyar varildir (İşcan, 2010: 66).

1990 yıllarında bölgede yaşanan güvenlik boşluğunu fırsat bilen Avrupa devletleri ve ABD yönetimi ilk kez bölgeye girmişlerdir.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Ruslar kendi iç sorunlarından dolayı ilk yıllarda Hazar coğrafyasından uzak kalmıştır. Rusya'nın bölgeden uzak kalması Batılı devletlerin işine yaramış ve bu devletler Hazar bölgesinde üç asır sonra petrol arama faaliyetleri gerçekleştirmiştir.

Hazar bölgesinde yeni bağımsızlık kazanan üç yeni devlet, Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan devletleri de bölgede bağımsız serbest hareket etmeye çalışmış ve Sovyetlerin merkezi ekonomi politikalarından vazgeçmişlerdir. Yeni kurulan üç bağımsız devlet serbest piyasa ekonomisini kabul etmiş ve Batı devletler ile ilişkilere sıcak bakmışlardır. Özellikle Azerbaycan bu politikaları daha iyi yapmış ve Orta Asya nispette Batı ile ilişkileri daha hızlı kurabilmiştir.

Bildiğimiz gibi Hazar havzasında Rusya'ya karşı ilk sert tutum sergileyen devlet Azerbaycan olmuş ve bu ülke Batılı devletleri Hazar enerji sektörüne ilk kez ortak işbirliğine davet etmiştir.

Batılı devletler 1994 yılından sonra resmi olarak Hazar'ın enerji sektöründe çalışma hakkı kazanmıştır.

Hazar Denzinde en çok dış yatırım yapan şirketler çoğu Avrupa ülkelerine ait olan şirketlerdir. Özellikle Hazar'ın Azerbaycan sektöründe çalışmalar yapan başlıca enerji şirketlerinin büyük oranı Avrupa kökenli şirketler olmuştur. Hazar enerjilerinden

en çok pay alan Avrupa şirketleri, BP (İngiltere), Satoil (Norveç), Agip-Eni (İtalya), Elf-Total (Fransa), Shell (Hollanda) olmuştur (İşcan, 2010: 66).

1994 yılından sonra Azerbaycan daveti ile bölgede çalışmalarını sürdüren batılı petrol şirketler çıkarılan erken petrolün taşınması için uygun ve güvenli güzergahlar aramışlardır. İlk başta alternatif olarak birçok hat görüşülse de Batı için önemli olanı Hazar petrolün güvenli şekilde sevkiyatı söz konusu olmuştur. Bölge devletleri ile ortak işbirliği yapan Batılı şirketler daha az sermaye ile güvenli şekilde Hazar erken petrolünü Avrupa'ya taşınmasına çalışmışlardır. Batının bu çalışmasını gören Rusya ve İran bu şirketlerle işbirliği yaparak Hazar petrol boru hatlarını kendi ülke topraklarından geçmesini istemişlerdir.

Dış yatırımlarla Hazar'ın Azerbaycan sektöründe büyük projeler gerçekleştirilmiş ve bu projelerden en büyükleri Petrol amaçlı 5,4 milyar varil rezervli Azeri-Çıraglı-Güneşli projesi, doğalgaz amaçlı ise 2,5 milyar metreküp rezervli Şah Deniz projeleri olmuştur (İşcan, 2010: 66).

1994 yılından sonra Hazar erken petrollerini Batıya çıkarılmasında üç ülke arasında enerji taşımacılığı rekabeti yaşanmıştır. Bu ülkeler Rusya, İran ve Türkiye devletleri olmuştur.

Rusya'nın Hazar Denzinde ağırlığı ve bölge ülkelerine yaptığı baskıdan dolayı Hazar enerjilerinin gerek Avrupa'ya gerekse de Türkiye'ye sevkiyatında ciddi engeller yaratmıştır. Hazar enerji hatlarının çoğunun Rusya topraklarından geçmesi sonucu Moskova yönetimi Hazar enerji anahtarını kendi elinde tutarak, bölge enerjisinde tek el devlet konumuna gelmiştir (İşcan, 2010: 67).

Batılı devletler ve Türkiye zamanla Hazar coğrafyasında yeni projeler geliştirerek, bölgede Rus otoritesini kırmayı başarmış ve Rusya'nın enerji de tek el devlet olma politikasını büyük oranda engellemişlerdir.

Özellikle 2005 yılından sonra Hazar enerjilerinin Türkiye üzerinden Batıya taşınması sonucu, Rusya'nın bölgedeki etkinliğini büyük oranda zarar görmüştür.

Türkiye Hazar boru hatlarını kendi topraklarından geçmesine çalışmasının temel amacı, hem ülkenin enerjide dışa bağımlılığını azaltarak, kendi enerji arzının belirli oranı bu hatlar aracılığıyla karşılamak, hem de Türkiye topraklarının, Batı devletlerinde jeopolitik önemini göstermek olmuştur.

Genel itibariyle Hazar bölgesine baktığımızda, artık bölgede tek Rusya hegemonyası yoktur. Hazar bölgesi bu gün itibariyle dünyanın en güvenli ve en iyi petrol ve doğalgaz ithal yapan bölge konumundadır. Bugün itibariyle Hazar bölgesinde tek Rusya devleti yoktur. Bu coğrafyada Rusya'nın yanı sıra başta ABD ve İngiltere olmakla çok batılı enerji şirketleri de bu bölgede ortak çalışmalar yürütmektedirler.

Hazar bölgesi tek Batı için enerji arz eden bölge değil, Uzak doğu, Çin ve Japonya gibi büyük devletlerinde ilgi alanında olan bir coğrafyadır. Hazar artık günümüzde ister batı, isterse de doğu ülkeleri için, enerji alanında Ortadoğu'dan sonra en önemli bölge konumundadır. Bölgenin zengin doğal kaynakları bölgenin önemini ve gücünü daha da artırmıştır.

Uluslararası Enerji Ajansı, Hazar bölgesini dünyanın yeni enerji jeopolitiği olduğunu söylemiştir (Turan, 2010: 48).

Hazar havzası artık Avrasya da en önemli enerji bölgesi olmuş ve Hazar yabancı ülkeler tarafından en çok ilgi gören bölge haline gelmiştir.

3.2. HAZAR ENERJİ SEKTÖRÜNÜN PAYLAŞIM SORUNU

1991 yılında bağımsızlığını kazanan Azerbaycan Cumhuriyetinin ilk dış politika görevi, komşu ülkeler ve Batılı devletler ile ilişkilerini geliştirmek olmuştur. İlk yıllarda Azerbaycan yönetimi ülkede yaşanan iç sorunlar ve savaş nedeni ile bu politikalarında başarılı olmamıştır.

Azerbaycan da Hazar enerjisinin paylaşımı ilk olarak Sovyetler döneminde görüşülerek paylaşımına açık tutulmuştur. Azerbaycan da petrol çıkarma yetkisi 1990 yılında yapılan petrol antlaşması ile Hazar Azerbaycan sektörü petrollerinin %40 Sovyetler Birliği'ne, %40 Amerika'nın AMOCO petrol şirketine ve %20'si ise Azerbaycan bırakılmıştır. Bu petrollerin yanı sıra Kazakistan'ın Tengiz petrol yatağından çıkarılan petrolde, Bakü petroleri ile beraber Rusya'nın oluşturduğu Novorossisk hattı ile Batıya taşınması planlanmıştır (Karabayram, 2011: 327).

Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan'ın ilk Cumhurbaşkanı Ayaz Mütalibov Batı ile siyasi ilişkileri geliştirmek yönde çalışmalar başlatmış, ama Rusya ihtiyatından dolayı bu ilişkilerde çokta başarılı olamamıştır.

Azerbaycan'da Mütalibov'dan sonra Cumhurbaşkanı görevini üsteleleyen Elçibey ekonomi yönde Batı ve Türkiye ilişkileri geliştirmek için çalışmalara başlatmıştır. Elçibey

Hazar enerji sektörünün işletilmesi ve Batı ile beraber çalışmalar yapması bu dönemden başlamıştır.

“Hazar petrollerini Batıya sevkiyatı Elçibey’in iktidar döneminde şekillenmiştir. Bu amaçla Elçibey yönetimin ABD ile ilk 1992 yılı Eylül ayında imzaladığı, Deniz Ötesi Özel Yatırım İşbirliği hakta anlaşması olmuştur. İki ülke arasında, ekonomi ve enerji yönde yapılan diğer antlaşma ise 1993 yılı Nisan ayında Ticari ilişkiler hakta olan anlaşma olmuştur. Bu anlaşma ile iki devlet arasında ekonomi, ticari ilişkilerin geliştirilmesi için ön ayak olmuştur. Azerbaycan devletinin ABD yönetimi ile yaptığı en son ekonomi antlaşma ise 1993 yılı Eylül ayında yapılan Kapital Yatırım Hakta olan anlaşma olmuştur” (Cemilli, 2007: 70).

Elçibey döneminde yaşanan iç sorunlar ve Karabağ savaşından dolayı, ülke genelinde yaşanan istikrarsızlık, Hazar politikalarının gerçekleşmesine engel olmuştur.

Moskova hükümeti, Elçibey iktidarını dış politikada Rusya’nı görmezden gelmesi sonucu, Elçibey’e ceza olarak askeri darbe yaparak iktidardan uzaklaştırmıştır. 1993 yılı Haziran ayında yapılan darbe sonucu Elçibey iktidardan gitmiş ve yerine Meclis Başkanı Haydar Aliyev gelmiştir.

Aliyev 1993 yılı Haziran, Ekim ayları arasında Azerbaycan da hem Meclis başkanı hem de Cumhurbaşkanı görevini üstelemiştir. Haydar Aliyev Azerbaycan da 1993 yılı 3 Ekim tarihinde yasal olarak Cumhurbaşkanı seçilmiş ve Azerbaycan da Haydar Aliyev dönemi başlamıştır.

Haydar Aliyev iktidarı kendinden önceki cumhurbaşkanlarının yaptıkları politikayı izlememiş, bölgede dengeli bir politika yürüterek hem Rusya ve İran’ın Azerbaycan’a olan kızgınlığını yatırtmış, hem de Batı ve Türkiye ile ilişkilerini geliştirmiştir.

Aliyev göreve geldiği zaman ilk olarak Elçibey döneminde düşünülen şekillenen Hazar enerji politikaları durdurulmuş ve Batılı petrol şirketlerinin banka hesapları dondurulmuştur (Karabayram, 2011: 233). Aliyev ülkede yaşanan savaşı bitirdikten sonra, ülke istikrarını sağladıktan sonra, tekrar ekonomi ilkelere bakmış ve ülkenin ekonomisini canlandırmak için, dondurulmuş Hazar enerji politikalarını tekrar gün yüzüne çıkarmıştır.

Elçibey döneminde Hazar enerjisinin paylaşımında Rusya ve İran’a hak tanınmaması bu iki devleti çok kızdırmıştır. Rusya’nın baskısı sonucu Aliyev Hazar enerjilerinin paylaşımında Rusya’nın Lukoil petrol şirketine de %10’luk hak tanınmıştır (Karabayram, 2011: 234).

Rusya'nın itirazı sonucu Ruslarda Azerbaycan'ın Hazar enerji işbirliğinden yararlanarak bu bölgede kendilerine yer edinmişlerdir. Rusya'yın çalışmasını olumlu gören İran da Hazar enerjisinden pay almak için çalışmalar yapsa da Rusya kadar başarılı olmamış ve İran devleti Hazar enerji işbirliğinin dışında bırakılmıştır.

“1994 yılın 20 Eylül tarihinde Bakü de “Asrın Antlaşması” imzalanmış ve bu antlaşmada sekiz devlet, ABD, İngiltere, Norveç, Japonya, Rusya, Türkiye, Suudi Arabistan ve kendi ev sahibi olan Azerbaycan'a ait on iki petrol şirketi olmuş ve antlaşma şartı olarak en çok pay hissesini ABD şirketleri, en az pay hissesini ise Japon şirketleri almıştır” (Cemilli, 2007: 71).

Azerbaycan Bağımsızlık kazandıktan sonra ilk kez bu antlaşma ile Hazar enerji sektörünü Batılı devletlere açmış ve bölgede ilk kez Azerbaycan, Batı ile beraber Hazar Denizinde ortak çalışmalar yürütmüştür. Azerbaycan bu antlaşma ile de ilk defa yabancı sermayeni kendi ülkesine aktarmış ve yok olmak tehlikesi ile yüz yüze olan ülke ekonomisini yabancı sermaye ile kalkındırmayı başarmıştır.

Hazarın Azerbaycan petrol sahasında çalışmalar daha sonraki yıllarda devam etmiştir. 1995 yılı Kasım ayında Azerbaycan'ın SOCAR petrol şirketi ile beraber Rus, Amerikan ve İtalyan petrol şirketleri Hazar da Azerbaycan'a ait Karabağ petrol yatağında beraber çalışmak için ortak antlaşma imzalanmış ve bu devletler Karabağ petrol yatağını ortak çalışmaya açmışlardır (Cemilli, 2007: 71).

Hazar da yapılan petrol çalışmaları yanı sıra, Hazarda doğalgaz çalışmaları da olumlu sonuçlanmış ve 1996 yılı 4 Temmuz tarihinde, bölgede çalışmalarını sürdüren enerji şirketleri I Şahdeniz doğalgaz yatağının ortak işletilmesi hakkında da antlaşma yapmışlardır. Fakat bu antlaşmanın, ilginç tarafı Hazar da yapılan önceki enerji antlaşmalarda yer alan ABD enerji şirketleri I Şahdeniz Konsorsiyumunda yer almamıştır. Bunun yanı sıra daha önce Hazarda yapılan antlaşmalara taraf olmayan İran ise I Şahdeniz projesinde pay hakkı kazanmıştır (Cemilli, 2007: 72).

“1997 yılı Ağustos ayında Washington da yapılan Abşeron antlaşması ile Azerbaycan'ın petrol şirketi SOCAR ile ABD'nin Chevron petrol şirketi ve Fransa'nın Total petrol şirketleri arasında yapılan antlaşmanın şartı olarak ABD'nin Chevron şirketine %30 hak tanınmıştır. Bu antlaşma devamı olarak yine ABD de yapılan “Nahçıvan” petrol yatağı antlaşması olmuştur. Bu antlaşmada da ABD'nin Exxon petrol şirketi Nahçıvan petrol yatağında %50 oranında pay hakkı kazanmıştır” (Cemilli, 2007: 73).

Hazarda petrol çalışmalarını tek Batılı devletler değil bunun yanı sıra Doğu ülkelerinden olan petrol şirketleri de Hazar da ortak çalışma ve işbirliği yürütmüşlerdir.

Bununa ilaveten 1998 yılında Hazarda çalışmalarını sürdüren Japon şirketleri, Hazar Denizinde bulunan “Yanan Tava”, “Ateşgah” ve “Muğan Deniz” petrol yataklarında yapılan antlaşma ile Japon İtochu petrol şirketi bu yataklarda petrol çalışmalarına başlamışlardır. Bu antlaşmanın diğer farklı noktası ise bu antlaşmalarda ABD şirketleri pay almamış, sadece doğu ülkesi olan Japon şirketleri pay almıştır. (Cemilli,2007 s,73) Hazarda batılı devletlerle yapılan diğer anlaşmalarla “Alov” “Araz”, “Şark” petrol yatakları işletilmesi için Azerbaycan SOCAR ile Amerikan petrol şirketleri arasında ortak anlaşma yapılmış ve bu antlaşma ile petrol yataklarında Amerikan EXXON ve MOBİL şirketleri %15 oranında pay hakkı kazanmıştır (Cemilli, 2007: 73).

Azerbaycan’ın Hazar Denizi sektöründe, petrol yataklarının işletilmesi için batılı devletler ile çalışmalar yine devam ettirilmiştir. 1999 yılın Nisan ayında Washington şehrinde yapılan antlaşma ile Amerikan şirketi EXXON Hazar Denizi’nde bulunan “Lerik Deniz” “Savalan”, “Dalga” ve “Cenup” petrol yataklarında %30 pay hakkı kazanmış ve aynı ayda Washington da yapılan “Padar” ve “Harami” petrol yataklarının işletilmesinde Amerikan Moneriel Oil şirketi %62 pay hakkı kazanmıştır (Cemilli, 2007: 74).

Bildiğimiz üzere 1999 yılına kadar Hazar Denizinde yapılan erken petrol çalışmalarında ve yapılan petrol antlaşmaların çoğunda Amerikan şirketleri daha çok pay hakkı kazanmıştır. 2000 yıllara geldiğimizde Dünyada yaşanan tekrar güvenlik sorunları nedeniyle Ortadoğu da çıkan savaş sonucu Amerikan yönetimi, Ortadoğu’daki petrol kuyularına çökmüştür.

Bununla da açıkça söylememiz gerekirse Amerikan yönetimi, 2000 yıllarda hem Ortadoğu petrolünde hem de Hazar petrollerinde daha çok söz sahibi olmuştur.

Sonuç olarak Hazar enerji sektöründe yaşanan rekabette baktığımızda, bölge enerji paylaşımında en çok karlı devlet Amerika olmuş ve en çok pay sahibi de Amerikan şirketlerine sağlanmıştır. Amerikan petrol şirketlerinden sonra Hazar enerjilerinden en çok pay alan şirket ise İngiltere’nin BP şirketi olmuştur.

Günümüz itibariyle Hazar bölgesi enerji sektöründe en kalabalık trafiğin yaşandığı bölgelerden biri konumundadır.

3.3. HAZAR BORU HATLARI

Hazar Denizi enerji sektöründe yapılan antlaşmalardan sonra büyük pay sahibi olan Batılı petrol şirketleri, bu enerjinin taşınması için uygun güzergah aramakla Hazar enerjisini Batıya sevki için çalışmalar başlatılmıştır.

1994 yılında yapılan “Asrın Antlaşması” ile Hazar erken petrollerinin Batıya sevki için boru hatlarının geçeceği ülke güzergahları arasında yaşanan rekabet daha da hız kazanmıştır. İlk olarak petrol şirketleri az maliyet ile daha kısa yoldan Hazar petrollerini batıya ulaşması için çalışmalar başlatmışlardır. Bunun için bölgede en kısa güzergah İran ülkesi görülmekteydi.

İran’ın savunduğu;

“Bakü-Basra boru hattı ile Hazar petrolleri İran üzerinden geçerek Basra körfezinden Batıya sevk edilecektir. Fakat ABD’nin İran ile yaşanan soğuk ilişkiler ve Amerika’nın İran tarafından sevilmediğinden bu ülkeden geçecek boru hatlarının güvenliği tehlikeye gireceğinden İran üzerinden düşünülen boru hatlarının inşası yapılmadan rafa kaldırılmıştır” (Aras, 2001: 117).

Petrol şirketleri ilk başta Hazar petrollerini Batıya taşınması için yapılan boru hatlarının Ermenistan ve Türkiye topraklarından geçerek Akdeniz’e çıkarılmasını düşünmüşlerdir. Fakat Ermenilerin Dağlık Karabağ topraklarının işgali ile Azerbaycan ile yaşanan sorunlardan dolayı, Azerbaycan Ermenistan üzerinden yapılacak hiçbir boru hat inşasını onaylamamıştır. Azerbaycan’ın sert tutumu sonucu Batı şirketleri Ermenistan üzerinden yapılan bütün işlemlerini iptal etmiştir (Aras, 2001: 101).

İran ve Ermenistan Hazar petrol antlaşmaları ve boru hatlarının geçeceği transit ülke konumundan da mahrum kalmıştır. İran ve Ermenistan’ın Hazar enerjisinin dışında kaldığını gören Rusya kendi tezini savunarak bölgede aktif çalışmalar başlatmıştır.

Rusya Sovyetler Birliği döneminden Hazar petrollerini Batıya çıkaran Bakü-Novorossisk Hattını savunarak Hazar erken çıkarılan petrollerini bu hat üzerinden taşınması için çalışmıştır (Aras, 2001: 89).

Hazar petrollerinin çıkarılmasına ortak olan bazı yabancı şirketler Rusya’nın savunduğu bu boru hattını olumlu karşılamıştır. Çünkü bu hat daha önce yapılmış ve ekstra maliyet istemeyen bir hat olma özelliğini taşımaktadır. Petrol şirketleri Rusların savunduğu Bakü-Novorossisk hattı ile erken petrolün Batıya taşınması için 1995 yılında antlaşma yapılmışlar ve bu hatla petrolün Avrupa’ya ilk çıkarılması 1997 yılında gerçekleştirilmiştir (Aras, 2001: 91).

Hazar enerjisinin Batıya taşınmasında transit ülke için çalışan Rusya İran'a baktığımızda daha avantajlı çıkarak kendi ülkesinden geçen boru hattı projesi, bölgede çalışma yapan petrol şirketleri tarafından olumlu karşılanmıştır. Rusya Hazar petrollerini Batıya taşınmasında transit ülke konumuna gelmiştir.

Bakü-Novorossisk boru hattının bazı sorunları vardır. Öncelikle boru hatlarının eski olması, gelecekte yaşanan kapasite sorunu bunun dışında boru hattının geçtiği güzergahta yaşanan Rus-Çeçen savaşı bu hattın güvenliğini tehlikeye sokmuştur. (Aras, 2001: 96).

Hazar erken petrollerini batıya taşıyacak olan Bakü-Novorossisk hattı başlangıcını Azerbaycan başkenti Bakü'den alacak ve Azerbaycan sınırlarını geçerek, Dağıstan topraklarına dahil olacak, buradan da Çeçenistan'ın Grozni kentinden geçerek Novorossisk limanına ulaşacak ve tankerler yüklenerek Türk boğazlarından geçerek Avrupa'ya çıkarılacaktır (Aras, 2001: 95).

Bakü-Novorossisk petrol boru hattın Azerbaycan uzunluğu 230 km olmuş ve bu boru hattının toplam Novorossisk kadar olan uzunluğu ise 1400 km olarak belirlenmiştir. (Aras, 2001: 90).

Bakü-Novorossisk hattı 1995 yılında yapılan antlaşma ile tekrar aktif duruma getirilmesine rağmen, bölgede yaşanan savaş ve Çeçenistan taraftan boru hatlarının yağmalanması sonucu petrolün taşınmasında sorunlar yaratmıştır.

“Rusya Batı şirketlerinin güvenliği için hemen devreye girerek Çeçenistan Enerji Bakanlığı ve petrol şirketi olan YUNKO arasında ortak antlaşma yaparak boru hattında tehlike yaratacak sorunu ortadan kaldırmıştır. Antlaşmaya göre bu boru hatlarından taşınan petrol için ton başına belirlenen ücret 43 sent olmuştur” (Aras, 2001: 90).

Bakü-Novorossisk boru hattının çalışmasında diğer sorun kapasite sorunu olmuştur. Bildiğimiz üzere bu hat 5 milyon ton petrol taşınması için inşa edilmiş, ama Ruslar bu kapasitenin 10 milyon tona çıkarılmasını istemişlerdir (Aras, 2001: 96).

Bildiğimiz gibi Hazar petrolleri Novorossisk limanından büyük tankerlerle Türk boğazlarından geçerek dünya pazarına ulaşmaktadır. Fakat bu tankerlerin boğazlarda yaşanan trafik yoğunluğuna neden olması ve İstanbul şehrini çevresel sorun ve kazalar ile baş-baş bırakmaktaydı. (Aras, 2001: 95).

Türkiye boğazlarında yaşanan trafik yoğunluğu ve çevresel sorunlardan dolayı, Türk tarafı boğazlar konusunu tekrar gündeme getirerek, boğazlarda kısıtlamalar yapılacağını açıklamıştır. Bildiğimiz gibi Türk boğazları hatta 1936 yılında yapılan

Montrö boğazlar antlaşması ile çözüme kavuşturulsa da o yıllarda Türk boğazlarından gün içinde, bu kadar trafik yoğunluğu yaşanmamıştır (Aras, 2001: 106).

Rusya Bakü-Novorossisk boru hattını enerji taşınmasından çok güvenlik ve bölge hegemonyası için savunmuştur. Bildiğimiz gibi 1990 yılların başlarında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Rusya Hazar bölgesinden uzak kalmıştır. Bölgede yaşanan boşluğu ABD ve AB ülkeleri doldurmaya çalışmış ve bölgenin zengin doğal kaynakları üzerinde söz hakkı kazanmışlardır. Ruslar batının bu coğrafyada yerleşmesinden rahatsız olarak bölgede askeri ve siyasi eylemler yaparak bölgede tekrar hegemonyasını kurmaya çalışmışlardır. Rusya'nın askeri ve siyasi baskıları sonuç vermediğini gören Moskova yönetimi Batının enerji antlaşmalarına ortak olmak için çalışmış ve enerji taşımacılığı için kendi topraklarını transit ülke konumuna getirmeği başarmıştır. Rusya'nın bölgede yeni projesi olan Güney Akım doğalgaz boru hattını gündeme getirmiş ve bu proje ile Rusya tarafı Avrupa'ya yıllık 55 milyar metreküp doğalgaz göndereceğini söylemiştir. Rusya'ya bu işte en çok destek veren ülke Almanya devleti olmuştur (Köten, 2013: 75).

Hazar bölgesinde Türk yetkilileri de aktif çalışmalar göstermiş ve Hazar'ın erken petrolünün taşınması için Türkiye tarafı kendi topraklarını transit ülke konumuna getirmek için çok gayret etmiştir.

Rusya ise yine Novorossisk hattın daha uygun ve elverişli olduğunu vurgulayarak başka bir hatta gerek duyulmadığını söylemiştir.

Rusya Novorossisk hattının savunmasının arka planında iki önemli özellik yatmaktadır. Bunlardan ilki Rusya boru hattında önemli ülke olan Çeçenistan'ı kaybetmek istememekte yanı boru hattın anahtarı olan Çeçenistan da yaşanan savaşı bastırmış ve Çeçenistan yetkilileri ile anlaşarak boru hattını güvenliğini korumuştur (Aras, 2001: 95). Rusya Bakü-Novorossisk hattını Hazar petrollerini batıya taşınmasında hem uygun hem de ucuz bir boru hattı olduğunu savunmuştur. Rusya Novorossisk petrol boru hattının savunmasının diğer nedeni ise Azerbaycan Türkiye yakınlığı korkusu olmuştur. Ruslar Azerbaycan kültür bağılığı olan Türkiye ile ilişkilerini geliştirmesi sonucu gelecekte düşünülen Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının inşasını kaçınılmaz kılacaktır.

Türkiye hem Azerbaycan hem de Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile kültürel bağlılıktan dolayı ilişkilerini geliştirmekte devam etmekte ve Hazar petrollerini kendi ülkesi aracılığıyla Akdeniz'e çıkmasını sağlayabilecekti. Türkiye'nin bu enerji politikası

gerçekleşirse, Ruslar ister Orta Asya isterse de Kafkasya da enerji ağını kaybedeceklerdir (Aras, 2001: 96). Buda Rusya'nın işine gelmemekteydi. Ruslar Hazar enerjilerini taşıyan bütün boru hatlarının hepsini kendi topraklarından geçmesi için çalışmıştır. Rusya bu politikasında başarılı olsaydı, bölgede hem Hazar enerjisinin tek geçiş güzergahı olacaktı, hem de bu coğrafyanı kendinden aslı duruma getirecektir.

Rusya'nın bölgede bu davranışını başta ABD olmakla hiçbir batı devleti tarafından desteklememiş ve batılı devletler Hazar bölgesini tekrar Rusya'yın hegemonyası altına girmesini istememiştir.

Bakü Novorossisk boru hattının bir diğer sorunu ise kapasite ile ilgili yaşanan problem olmuştur. Bu boru hattı ile Novorossisk'e taşınan petrol, büyük tankerlerle yüklenerek Türk boğazlarından geçerek, Avrupa'ya çıkarılacaktır. Fakat bu enerji taşımacılığından çevresel olarak en çok zararı Türkiye göreceklerdir. Bu boru hattı 30 milyonluk İstanbul şehrini çevresel olarak büyük tehlikeye sokmuştur (Aras, 2001: 96).

Bakü-Novorossisk petrol boru hattında yaşanan, bu sorunlarından dolayı bölgede çalışmalar yapan enerji şirketleri, Hazar petrollerini batıya sevkiyatında başka alternatif güzergahlar aramışlardır.

Bakü-Novorossisk hattından sonra Hazar petrollerini Batıya taşınması için kurulan diğer boru hattı Bakü-Supsa boru hattı olmuştur. Bu boru hattı 1995 yılında yapılan antlaşma ile inşa edilmiş ve 1999 yılında kullanıma girmiştir.

Bakü-Supsa hattı da Hazar enerjilerini Karadeniz üzerinden Avrupa'ya çıkarmıştır. Bundan dolayıdır ki, bu petrol hattı da Bakü-Novorossisk petrol boru hattı gibi Türk boğazı sorunu ile karşı-kaşıya kalmıştır.

Bakü-Supsa boru hattı ile Hazar'ın Azerbaycan sektöründe yer alan, Azeri, Çırac ve Güneşli yataklarında var olan petrol, dünya pazarlarına çıkarılmıştır (Aras, 2001: 98). Bu hattın inşası için ABD yönetimi ne Gürcistan tarafına ne Azerbaycan tarafına beklenen desteği vermemiştir.

ABD yönetimi Bakü-Supsa projesine çok sıcak bakmamış ve bu boru hattının geçeceği güzergah da güvenlik sorununu öne sürerek, bu projeyi desteklememiştir. Bildiğimiz gibi bu boru hattı, Bakü'den başlayıp Gürcistan'ın Cavahetiye bölgesinden geçerek Supsa terminaline ulaştırılacaktır (Cemilli, 2007: 77).

Supsa terminaline ulaştırılan Hazar enerjileri, buradan da petrol tankerleri ile Karadeniz ve Türk boğazları aracılığıyla Avrupa'ya çıkarılması kararlaştırılmıştır. Fakat Gürcistan'ın Cavahetiye bölgesinde nüfus olarak Ermeniler daha çok yaşadığından ve Ermenistan ile Azerbaycan arasında yaşanan düşman politikaları sonucu, Azerbaycan enerjisinin Ermenilerin yaşadığı topraklardan geçmesi, bu hattın güvenliğini tehlikeye sokmuştur (Aras, 2001: 100).

ABD yönetimi bu yönden bu boru hattına çok olumlu bakmamış ve boru hattına destek vermekten kaçınmıştır. ABD'nin Hazar havzasında çalışmalar yapan petrol şirketleri Bakü-Supsa petrol boru hattının güvenlik sorunu olduğunu söylemiş ve gelecekte bu güzergahta ciddi sorunlar yaşanacağını savunmuştur.

Bakü-Supsa petrol boru hattının diğer sorunu Bakü-Novorossisk hattında olduğu gibi Türk Boğazları sorunudur. Bildiğimiz gibi Bakü-Supsa petrol hattından taşınacak petrol Supsa terminalinden büyük tankerlere doldurularak Türk boğazlarından geçerek Avrupa'ya çıkarılmaktadır. Bundan dolaydır ki, boğazlarda yaşanan trafik yoğunluğu ve çevresel kirlilik yine aratacaktır. Bunun dışında Bakü-Supsa petrol boru hattının kapasite artırılması için görüşmeler yapılırsa da Türkiye tarafı buna karşı çıkmıştır. Bu boru hattının kapasitesi artırılırsa zaman Supsa terminaline daha büyük gemilerin gelmesi kaçınılmaz olacak buda Türk boğazları ve İstanbul şehrinin çevresel kirlemesine neden olacaktır. Bunun için Türkiye tarafı eğer Bakü-Supsa boru hattının kapasitesi artırılırsa, Türkiye tarafı da boğazlar konusunda sınırlamalar getireceğini resmen açıklamıştır (Aras, 2001: 99).

Bakü-Supsa boru hattında yaşanan bu sorunlar ve petrol taşınmasında yaşanan engellerden dolayı, Hazarda alışma yapan batılı şirketler, bölgede başka bir alternatif boru hattının inşası için görüşmeler başlatmışlardır.

Bu yeni hat diğer hatlarda yaşanan sorunlarla karşılaşmamak için iyi düşünülerek yapılmalıdır. Yeni kurulan boru hattı Türk boğazlarını görmeden yapılmalı ve Hazar'ın erken ve dip petrollerini Batıya taşınmasında sorunla karşılaşmamalıdır. Bütün bu özellikler dikkate alınarak yeni hattın, Türkiye'nin 1990'lardan sürekli olarak savunduğu, Bakü-Tiflis-Ceyhan hattını gündeme getirmiştir.

Hazar enerjilerini ilk başta bu hatla taşınması görüşülse de, bu projenin maliyet açısından daha pahalı olması nedeniyle Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının inşası ertelenmiştir.

Bakü-Novorossisk ve Bakü-Supsa boru hatlarının yaşadığı en temel sorun Türk boğazları olduğundan, bölgede yeni inşa edilecek boru hattında en temel dikkat edilmesi gereken özellik Türk boğazları olmuştur. Fakat Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı Türk boğazlarını görmeden, kara üzerinden Akdeniz’e ulaşacak ve buradan da uluslararası piyasa sunulacaktır. Bu özelliklerinden dolayı Hazarda çalışmalar yapan batılı enerji şirketleri Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının inşası için görüşmeler başlatmışlardır.

Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı başlangıcını Bakü yakınlığında yer alan Sangaçal terminalinden almış ve Azerbaycan sınırları içinde 468 km alanı geçerek, Gürcistan’ın başkenti Tiflis şehri üzerinden toplamda 225 km Gürcistan topraklarından geçerek, Türkiye sınırlarına dahil olmuş ve 1037 km Türkiye topraklarını kat ettikten sonra Ceyhan kenti üzerinden Akdeniz’e aktarılacaktır. BTC boru hattının toplam uzunluğu ise 1730 km’dir (Metin, 2004: 236).

Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı tek Azerbaycan petrolleri değil, Kazakistan petrollerini de batıya çıkaracak önemli hat özelliğini taşımaktadır. BTC hattının toplam maliyeti 4,8 milyar dolardır (Cemilli, 2007: 75).

“Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol boru hattının yıllık taşıma kapasitesi 50 milyon ton olarak belirlenmiştir” (Aydın, 2012: 220).

“Bakü-Ceyhan boru hattının Gürcistan üzerinden geçmesi tek Rusya ve İran’ rahatsız etmemiştir. Ermenistan da bu durumdan rahatsız olmuş bu boru hattının Gürcistan üzerinden değil Ermenistan üzerinden geçmesini istemiştir. Hatta Ermeni Lobisi bu iş için ABD’de çok çalışmış ve BTC hattı için ABD yönetimine baskılarda yapmıştır. Fakat yönetimden beklediği desteği almayan Ermeni Lobisi bu kez yalan bilgiler paylaşarak bölgede karışıklık yaratmıştır. Ermeni Lobisi 1998 yılında yayımlanan The New-York Times gazetesindeki bir başlıkta BTC boru hattı konusuna da değinmiştir. Gazete de yayımlanan metinde güya ABD yönetimi Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattından vazgeçmiş ve Hazar petrollerini Batıya taşıyan temel boru hattını, Bakü-Supsa boru hattı olduğunu kabul etmiştir. Fakat bu yazılan bilgi yalan bir bilgi olduğundan, aynı yıl içinde ABD başkanı Bill Clinton’un Hazar enerji uzmanı olan Richard Morningstar açıklamasında Ermenilerin yalanının üstünü açarak, ABD’nin Hazar bölgesinde enerji taşımacılığında hiçbir değişiklik yapmadıklarını söyleyerek, Hazar enerjilerini Batıya taşıyan temel boru hattı Bakü-Tiflis-Ceyhan hattını desteklediklerini açıklamıştır” (Cemilli, 2007: 76).

Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı tek Azerbaycan açısından kendi petrolünü batıya taşıması için önemli olmamıştır. Bunun yanı sıra aynı şeyi Türkiye açısından söylersek ülkenin enerji alanında önemini ve ülke konumunu çok ileri götürmüştür. Boru hattını Gürcistan açısından baktığımızda Gürcistan da bu hattın tek enerji alanında değil maddiyat alanında karlı çıkmıştır.

“Bakü-Tiflis-Ceyhan projesi Gürcistan devleti için daha önemli olmuş ve bu hat Gürcistan’ın devlet bütçesine sağlayacağı yıllık transit ücreti 52,2 milyon dolar olarak

belirlenmiş ve bu rakam da devlet bütçesinin yaklaşık %10'nu oluşturmuştur” (Aydın, 2012: 220).

Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı için ön çalışmalar 1999 yılından sonra daha hız kazanmıştır. Artık bölgede çalışma yapan petrol şirketleri ekstra maliyet ve güzergah uzunluğunu düşünmeden Hazar enerjilerini Batıya sevki için alternatif bir boru hattın inşasının kaçınılmaz olduğunu anlamış ve bu hattının bir an önce kullanmaya açılmasını istemişlerdir (Metin, 2004: 233).

Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı için ilk nihai antlaşma 2000 yılında yapılmıştır. Antlaşma gereği bu boru hattı 2004 yılında kullanma açılması kararlaştırılmıştır (Cemilli, 2007: 76).

2004 yılına açılması faaliyete geçmesi düşünülen BTC hattı, ekonomi ve siyasi aksamalardan dolayı hattın tamamen kullanıma açılması iki yıl uzayarak 2006 yılında Bakü’den bu hatla ilk petrol Ceyhan’a pompalanmış ve buradan da Hazar petrolleri tankerlerle Avrupa’ya gönderilmiştir (Köten, 2013: 73).

Zamanla Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı Hazar petrollerini Avrupa’ya taşıyan en önemli boru hattı olmuştur. Boru hattı tek Avrupa Birliği ülkelerini enerji ile temin etmemiş, hem de geçtiği ülkelerin enerji sorunu büyük bir oranda çözmüştür.

Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattına açıktan engellemeği başarmayan Rusya bu kes, bölgeye tekrar etki etmeğe çalışmıştır. Rusya Gürcistan’a siyasi yönden baskı yaparak bölgede ağırlığını göstermeğe çalışmıştır. Rusya bu davranışı ile Hazar enerjisinin taşındığı bütün boru hatlarını kendi elinde tutmayı çalışmıştır. Rusya bu politikası ile hem Kafkasya bölgesinde, hem de Orta Asya coğrafyasında kendi etkisini, hegemonyasını kaybetmemek için çalışmıştır. Fakat hem Kafkasya ülkeleri, hem de Orta Asya ülkeleri artık bölgede Rusya’nın siyasi ve ekonomi yönden bağımlılığını koparmak için çalışmış ve bölgede batı politikalarına üstünlük vermişlerdir. Ruslar Kafkasya da enerji yönde etkisi azaldığını görünce tekrar tam güçle Orta Asya enerji politikasına odaklanmışlardır. Bu bölgede daha çok petrol ihtiyatı olan Kazakistan devleti kendi petrolünü tek Rusya güzergahlarından taşınması için bu petrol boru hatlarının yetersiz olduğunu söyleyen Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Kazakistan petrollerini Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ile Avrupa’ya çıkarılmasına olumlu bakmıştır. Kazakistan’ın bu dik duruşu, Türkmenistan’a inam vermiş ve Türkmen yetkilerde BTC boru hattına olumlu bakarak bu güzergah üzerinden taşınan doğal kaynaklara destek verecekleri açıklamıştır (Aras, 2001: 102).

Azerbaycan Hazar Denizinden petrol ihracatı 1990-2000 yılları arasındaki, 10 yıllık zaman diliminde %89 artış göstererek 76,800 varilden, 145,000 varile çıkarılmıştır. (Bilgin, 2005: 150).

Hazar enerjisinin taşınmasında Bakü-Novorossisk, Bakü-Supsa ve Bakü-Tiflis-Ceyhan hatlarına alternatif olarak bölgede, Bakü-Burgaz-Dedeagaç, Bakü-Basra ve Bakü-Pakistan boru hatları görüşülmüştür (Aras, 2001: 117).

Batılı enerji şirketleri bu yeni hatlarla Hazar petrol ve doğalgaz ihtiyatlarını dünya pazarlarına taşımayı hedeflemişlerdir.

Bakü-Burgaz-Dedeagaç boru hattı, Bakü-Novorossisk ve Bakü-Supsa boru hattının devamı olarak düşünülmüştür. Hazar petroleri Novorossisk ve Supsa limanlarına aktarılacak ve burada petrol tankerlere yüklenerek, Bulgaristan'ın Karadeniz'deki Burgaz limanına taşınacaktır. Burgaz da Hazar petroleri tekrar pompalanarak Yunanistan'ın Dedeagaç limanına taşınacak ve buradan da Avrupa pazarlarına ulaştırılacaktır (Aras, 2001: 119).

Bununla da Türk boğazlarına gerek kalmadan, Supsa ve Novorossisk limanlarına pompalanan Hazar petroleri Bulgaristan ve Yunanistan aracılığıyla Avrupa'ya çıkarılacaktır. Bakü-Novorossisk ve Bakü-Supsa hatlarının devamı olan Bakü-Burgaz-Dedeagaç boru hattı gelecekte, Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattına alternatif hat olma özelliğini taşıyacaktır.

Bunun yanı sıra Hazar da petrol çalışmaları yapan yabancı şirketler gelecekte Hazar petrollerini Batıya taşımak için Bakü-Basra güzergahını da gündeme getirmişlerdir. Bakü limanından pompalanan petrol, bu boru hattı ile Basra körfezine dökülecek ve buradan da Avrupa'ya taşınacaktır. Bu boru hattı Hazar enerjilerini en kısa yoldan batıya çıkaran güzergah olarak bilinmekteydi. Bakü-Basra hattının inşasını en çok savunan İran devleti olmuştur. İran devletinin Bakü-Basra hattından beklentileri çok olmuştur. İran ilk olarak bu hatla Hazar petrollerini batıya taşıyacak önemli transit ülke konumuna gelecektir. Fakat İran'ın bu beklentileri gerçekleşmemiştir. Hazarda çalışmalar yapan batılı devletler, başta ABD yönetimi, İran üzerinden taşınacak petrol ve boru hatlarının inşasına olumlu bakmamışlardır. Açıkçası söylemek gerekirse Azerbaycan da kendi petrollerini İran üzerinden Batıya pazarlanmasına istememiştir (Aras, 2001: 117).

ABD yönetimi İran'a güvenmediği için bu hattını olumlu karşılamamış ve bu boru hattının inşası gereken mali yardımı göstermediğinden Bakü-Basra projesinin inşası ertelenmiştir.

ABD yönetimi Hazar petrollerini Batıya taşınması için bölgede en uygun transit ülke olarak Türkiye'ni görmüş ve Türkiye üzerinden yapılacak işlemleri olumlu karşılamıştır. ABD yönetimi Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının maliyeti ve güzergahı çok olmasına rağmen, bölgede BTC hattının inşasında diğer devletlerden daha istekli olmuştur.

Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı ile Türkiye bölgede önemli ülke konumuna gelmiş ve bölgede düşünülen diğer projelerde Türkiye üzerinden şekillenmiştir.

Bundan dolayıdır ki sonraki yıllarda bölgede inşasına başlanan doğalgaz boru hattı olan, Bakü-Tiflis-Erzurum boru hattı da Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınmıştır.

Bildiğimiz gibi Hazar Denizinden tek petrol çıkarılmamıştır. Sonraki yıllarda Hazar Denizi'nde keşif edilen doğalgaz yatakları Hazar bölgesinin önemini daha da artırmıştır.

Hazar Denizinden çıkarılan doğalgazın taşınmasında transit ülke konumu için yine bölgede Rusya ve Türkiye açık rekabete girmişlerdir.

2000'lerin başında Hazar da keşfedilen doğalgaz yataklarından çıkarılan doğalgaz rezervlerini Avrupa'ya taşınması için yine Batılı şirketler uygun ve güvenli doğalgaz güzergah aramışlardır.

Hazar Denizinde en çok doğalgaz rezervine sahip olan ülke Türkmenistan olduğundan, bölgede doğalgaz anlaşmaları daha çok Türkmenistan'ın işine yarayacaktır.

Hazarda ilk olarak doğalgaz boru hattı olarak Trans-Hazar projesi görüşülmüştür.

Trans-Hazar boru hattı batılı şirketlerinin bölgede yapmış olduğu doğalgaz boru hattıydı. Hazar da çalışma yapan batılı şirketler Türkmenistan doğalgazını Hazar Denizi dibinden çekilen boru hattı ile Azerbaycan'a ve buradan da Gürcistan ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya çıkarılması kararlaştırılmıştır (Aras, 2001: 122).

Trans-Hazar boru hattı ile Türkmen doğalgazın Avrupa'ya taşınma sürecinde Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye devletleri transit ülke konumunda olacaktır.

Trans-Hazar Doğalgaz boru hattı hakkında ilk görüşmeler 1999 yılında İstanbul da başlatılmıştır. İstanbul da yapılan AGİT zirve toplantısında Türkmenistan, Azerbaycan

ve Türkiye yetkilileri Batılı devletler ile “Trans Hazar” doğalgaz boru hattı hakkında görüşmeler yapmışlardır. Trans Hazar boru hattı ile ilgili görüşmelere Rusya ve İran tarafı karşı çıkmış ve bu projeye göre, Aşkabat yönetimine karşı siyasi ve ekonomi baskılar yapmışlardır (Aras, 2001: 123).

Trans-Hazar doğalgaz boru hattına ilaveten Rusya da “Mavi Akım” projesini devreye sokmuştur. Rusya Mavi Akım projesi ile bölge doğalgazını, Karadeniz dibinden geçirerek Türkiye’ye çıkaracak ve buradan da, Rus doğalgazı Avrupa’ya taşınacaktır. (Aras, 2001: 124).

Mavi Akım projesi hakta görüşmeler 2000 yılı Şubat ayında başlamış ve plana uygun olarak Türkiye’ye ilk doğalgazın sevkiyatı 2001 yılında düşünülmüştür. (Aras, 2001: 125).

Mavi Akım proje anlaşması 25 yıllık süreyle yapılmış ve kademeli olarak, yıllık 16 milyar metreküpe çıkarılacak doğalgaz satışı kararlaştırılmıştır. Mavi Akım projesinin Karadeniz geçişi için 1,8 Milyar dolar ve Türkiye bölümü için ise 298 milyon dolar para harcanmıştır (Gazel, 2004: 17).

Trans-Hazar Doğalgaz boru hattının yapılmasında yaşanan sorunlarından biri de Türkmenistan ve Azerbaycan arasında çıkan uyumsuzluk olmuştur. Azerbaycan tarafı Trans-Hazar boru hattının yapımında yetkili ülke Türkmenistan ve Hazar da doğalgaz arama işleri yapan batılı şirketler olduğunu savunarak, Azerbaycan’ın bu projede sadece transit ülke olduğunu ileri sürerek, bu boru hattından transit ülke olarak faydalanmak istediğini bildirmiştir (Aras, 2001: 124).

Trans-Hazar boru hattının Mavi Akım projesine yenik düşmesinin diğer nedeni ise bölgede var olan Türkiye-Azerbaycan yakınlaşması olmuştur. Trans-Hazar projesinde enerji ihracatı yapan Türkmenistan tarafı, bölgede Azerbaycan ve Türkiye yakınlaşmasından rahatsızlığını dile getirerek, Türkmenistan’ın bu projede yalnız hareket ettiğini söylemiştir. Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov Rusya’nın inşa ettiği Mavi Akım projesine daha umutlu bakmış ve kendi doğalgaz rezervlerini bu hatla Avrupa’ya taşınmasını istemiştir (Aras, 2001: 125).

Moskova hükümeti Türkmenistan’ın bu isteğini olumlu karşılamış ve Rusya Türkmen gazını Mavi Akım projesi ile Batıya sevk etmiştir. Bununla Rusya ucuza aldığı Türkmenistan doğalgazını, Avrupa’ya pahaya satmıştır.

Rusya ile Türkmenistan arasında yapılan görüşmeler sonucu, Türkmenistan Cumhurbaşkanı Niyazov yılda ortalama 50 metreküp doğalgazı Rusya'ya verebileceğini açıklamıştır. Bu gelişmeler sonucu Rusya 30 yıl boyunca, yılda 50 m³ Türkmen gazını Mavi Akım hattı Avrupa'ya taşıyacaktır (Aras, 2001: 126).

Rusya Mavi Akım projesinden beklentileri çok olmuştur. İlk olarak Rusya bu proje ile Türkiye enerji pazarını yönlendirmek istemiş ve daha sonraki yıllarda ise bu hattı genişleterek Lübnan, Suriye, İsrail gibi Ortadoğu ülkelerine kadar uzatarak, tek Türkiye'nin enerji pazarında değil, Ortadoğu bölgesinin enerji pazarında da etkili devlet olma özelliğini taşıyacaktır. (Gazel, 2004: 18).

Hazar bölgesinde şekillenen bir diğer proje ise Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı olmuştur.

Bildiğimiz gibi 2000'lerin başında Hazar Denizinin Azerbaycan sektöründe bulunan “ I. Şahdeniz Doğalgaz” yatağı keşfi ile Azerbaycan doğalgaz alan ülke konumundan, doğalgaz satan ülke konumuna gelmiştir.

I. Şahdeniz yatağında bulunan 700 milyar metreküp doğalgaz rezervi sonucu Bakü yönetimi bu doğalgazı batıya satmak için uygun güzergah aramıştır (Cemilli, 2007: 78).

Hazarın Azerbaycan sektöründe çalışmalar yapan BP ve AMOCO şirketleri 2002 yılı sonlarına doğru I Şahdeniz yatağında bulunan 700 m³ doğalgazı Gürcistan ve Türkiye üzerinden dünya pazarına çıkaracağını açıklamıştır (Aras, 2001: 129).

BTE projesi için ilk görüşmeler 2001 yılında yapılmıştır. Dönemin Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev 2001 yılında Türkiye ziyareti sırasında Ankara'da iki ülke arasında doğalgaz satışı hatta anlaşma imzalamıştır (Cemilli, 2007: 78).

Azerbaycan-Türkiye arasında yapılan ikili doğalgaz anlaşmasına göre, Azerbaycan enerjisi olan I Şahdeniz doğalgazının pazarlanması için düşünülen Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz hattının inşasına 2004 yılında başlanmış ve 2006 yılında BTE hattı tamamlanmıştır. Bu hattının uzunluğu 684 km'dir. BTE doğalgaz hattının 2009'da yıllık kapasitesi 6,6 metreküpe çıkarılmıştır (Köten, 2013: 74).

BTE hattı ile taşınan doğalgaz tek Türkiye'nin ihtiyacını karşılamıştır. Bu boru hattı Türkiye'nin Erzurum şehrinden sonra Avrupa'nın Ortadoğu enerji projesi olan Nabucco hattına birleştirilerek, Romanya, Macaristan ve Avusturya gibi batı ülkelerinin enerjisini ihtiyaçlarını karşılayan önemli bir doğalgaz hattı olmuştur. (Köten, 2013: 74).

2009 yılında 13 Temmuz tarihinde devletlerarasında imzalanan Nabucco projesi Hazar enerjilerini Gürcistan ve İran üzerinden Türkiye'ye ve buradan da Türkiye ve Bulgaristan üzerinden ise Avrupa'ya çıkaran önemli doğalgaz boru hattı özelliğini taşımaktadır. (Turan, 2010: 63)

Nabucco projesi bölgede Rusya'nı ciddi rahatsız etmiş ve Rusya tarafı Nabucco'ya alternatif olarak Güney Akım projesini geliştirmiştir. Fakat Ukrayna ile yaşanan enerji problemlerinden dolayı, Rusların Güney Akım Projesinden beklenen sonuçlar elde edilmeyince Ruslar tekrar bölgede Almanya ile işbirliği yaparak Kuzey Akım projesini geliştirerek, Avrupa'nın enerji açısından Rusya bağımlılığını devam ettirmiştir (Köten, 2013: 80-81).

Hazar enerjilerini dünya pazarlarına taşıyan bir diğer boru hattı da doğu üzerinden düşünülen Bakü-Pakistan boru hattı olmuştur. Bununla da Hazar petrolleri tek batıya değil doğuya da sevk edilmiştir.

Bridas (Arjantin) firması bu boru hattının yapılmasını teklifi etmiş ve bu şirket boru hattının inşasını kendi üzerine almıştır. Bridas (Arjantin) şirketinin çalışmaları sonucu, Hazar enerjileri Afganistan, Pakistan ve Hindistan pazarlarına ulaştırılacaktır. Bu doğalgaz hattına en çok enerji desteğini Türkmenistan devleti vermiş ve hattın toplam kapasitesi 20 milyar metreküp olarak hesaplanmıştır (Metin, 2004: 228).

Hazar enerjilerinin dünya pazarlarına taşınması için inşa edilen en son boru hatları TANAP ve TAP projeleri olmuştur.

Güney Gaz Koridoru Projesi olan TANAP doğalgaz boru hattının inşası 2014 yılında başlanmış ve 2018 yılında bu hatla Türkiye'ye ilk doğalgaz ulaştırılmıştır. TANAP hattının Avrupa kısmını oluşturan TAP projesi de 2020 yılında tamamlanmış ve Hazar enerjisi Adriyatik Denizi altından Avrupa'ya aktarılmıştır. TANAP'ın kullanma süresi 49 yıl olarak belirlenmiştir (Erdoğan, 2017: 17).

Hazar bölgesinde en son inşa edilen TANAP hattının Avrupa kısmı olan TAP projesinin 2020 yılında tamamlanmış olması ve 2020 yılından sonra tam kapasite ile çalışan, bu doğalgaz boru hattı, Hazar enerjisini Gürcistan ve Türkiye toprakları üzerinden Avrupa'ya taşıyan en önemli ve en büyük proje olarak, kendi varlığını korumaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BAĞIMSIZLIKTAN SONRA AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASI

4.1. AYAZ MÜTALİBOV DÖNEMİ AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASI

1990 yılın 20 Ocak tarihinde Sovyetler Birliği'nin Azerbaycanlılara karşı askeri güç kullanarak, Bakü de yaşanan sivil halka silah sıkması sonucu Azerbaycan Komünist Partisinin (AKP) birinci katibi Abdurrahman Vezirov görevinden istifa etmiş ve 20 Ocak olayları nedeniyle ülkeden kovulmuştur. Vezirov'un yerine AKP sekreterliğine Ayaz Mütalibov getirilmiştir. Ayaz Mütalibov ilk olarak Azerbaycan Komünist Partisi sekreteri görevini getirilmiş ve daha sonraki, süreçte ise Azerbaycan Cumhuriyetinin ilk cumhurbaşkanı seçilmiştir (Cemilli, 2007: 51).

Azerbaycan devleti 1991 yılın 30 Ağustos tarihinde "Bağımsızlık Beyannamesini" kabul etmiştir. Fakat bu beyannamenin yasal statü kazanması, 1991 yılın 8 Aralık tarihinde Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra gerçekleşmiştir. Bağımsızlık Beyannamesinin yasal statü kazandıktan sonra 29 Aralık 1991 yılında yapılan referandum yolu kabul edilmiştir (Karimov, 2007: 6).

Ayaz Mütalibov'un cumhurbaşkanlığı dönemi çok az, beş ay sürmüştür. Çok kısa cumhurbaşkanlığı döneminde Rus yanlısı politikalar izlemeyi tercih eden Mütalibov Moskova hükümeti ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Devlet başkanı Mütalibov Rusya yanlı politikalar izlemesine rağmen, Moskova Hükümeti bölgede Ermenistan'a ve Ermeni güçlerine açık destek vermekten kaçınmamıştır.

Mütalibov'un iktidar döneminde 21 Aralık 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin devamı niteliğini taşıyan Bağımsız Devletler Topluluğuna (BDT) üye olmak için Almatı Deklarasyonu imzalamıştır. Fakat Mütalibov'un imzaladığı bu bildiri Azerbaycan Meclisinde onaylanmamıştır (Karabayram, 2011: 225).

Mütalibov Rus yanlısı politikalar izlemesine rağmen bölgede Rus desteğini almayan ülke cumhurbaşkanı yönünü batı ve Türkiye çevirmiştir. Bu yanlış değişim politikası, dengesiz dış siyaset Ayaz Mütalibov iktidarının sonunu getirmiştir.

Mütalibov ilk resmi yurt dışı gezisini İran İslam Cumhuriyetine yapmıştır. İran'ın başkenti Tahran da üst düzey devlet yetkileri ile görüşmeler yapan cumhurbaşkanı iki ülke arasında ortak antlaşmalar imzalanmıştır. Mütalibov'un İran seyahatini asıl amacı *"bu ülkeden Nahçıvan'a geçiş yolun verilmesini ve Nahçıvan ile Bakü arasında kara yolunun açılmasını istemekteydi"* (Cemili, 2007: 51).

Mütalibov bölgede Türkiye ile de iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Türkiye bölgede Azerbaycan'a en çok destek veren ülke olmuş ve Azerbaycan bağımsızlığını tanıyan ilk devlet olmuştur. Bundan dolayıdır ki, Ankara hükümeti Azerbaycan yönetiminin karşılıklı ilişkiler isteğine olumlu yanıt vermiştir.

1992 yılı ilk ayından bu iki ülke arasında devlet yetkililerin seferleri hız kazanmıştır. Bu çalışmalar sonucu:

“İlk sefer 1992 yılı 14 Ocak'ta Türkiye Dışışleri Bakanlığı, Siyasi İşler Daire Başkanı Bilal Şimşir başkanlığında heyet Bakü'ye resmi sefere gitmiştir. Bakü de devlet yetkilileri görüşler geçiren Şimşir heyeti, Cumhurbaşkanı Ayaz Mütalibov tarafından da kabul edilmiştir. İki ülke arasında ilişkilerin geliştirilmesi ve ülkelerarasında büyükelçiliklerin açılması hakkında görüşmeler yapılmıştır (Karimov, 2007: 7).

Türk devlet yetkililerinin Bakü de olumlu görüşmeler sonucu, Cumhurbaşkanı Ayaz Mütalibov da 10 gün sonra Türkiye'ye ziyarete gelmiştir.

Ayaz Mütalibov 23-24 Ocak 1992 yılında Türkiye Cumhuriyeti'ne resmi sefere gitmiştir. Mütalibov Ankara'da Azerbaycan Türkiye devletleri arasında askeri alan hariç birçok alanda ilişkilerin geliştirilmesi hakkında görüşmeler yapmış ve iki ülke arasında 11 maddelik Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır” (Karimov, 2007: 7-8).

Azerbaycan'ın Türkiye ve Batıya eğilim politikasına ABD yönetimi tarafından sıcak karşılanmış ve Amerikan medyası bölgede yaşanan gelişmeleri yakından takip etmiştir. ABD ilk başlarda bölgede demokrasi sistem kurulmayınca, Güney Kafkasya coğrafyasında Azerbaycan ve Gürcistan devletleri ilgilenmeyeceklerini açıklasalar da, Azerbaycan'ın Türkiye ve Batı yönlü politikaları, ABD'nin bu kararını değiştirmesine neden olmuştur (Karimov, 2007: 100).

“ABD'den Azerbaycan'a ilk resmi ziyaret 12 Şubat 1992 yılında gerçekleşmiştir. Bölgeye ilk resmi ziyarete ABD Dışışleri Bakanı Ceyms Beyker Bakü'ye gelmiştir. ABD yetkilisinin bölgeye gelmesinin temel amacı, Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan ekonomisinin son durumu ve İnsan haklarını korunması hakta bilgiler toplamış ve Azerbaycan hükümetinin siyasi ve dışışlerinde Moskova'ya ne kadar bağlı olup olmadığını öğrenmiştir.

ABD yetkililerinin Azerbaycan'a ikinci resmi ziyareti 17 Şubat 1992 yılında olmuştur. ABD Dışışleri Bakanı Özel İşler Üzere Büyükelçisi Nikolas Sangoya Azerbaycan'a resmi sefere gelmiştir. ABD'nin diplomat heyeti, Azerbaycan da üst düzey devlet yetkilileri görüştükten sonra, Cumhurbaşkanı Mütalibov'un sözcüsü Mithat Abbasov ile de görüşmüş ve iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulması ve Bakü de ABD'nin büyükelçiliğinin açılması hakkında antlaşma imzalanmıştır” (Cemili, 2007: 52).

Güney Kafkasya bölgesinde Azerbaycan devletinin ABD ve Türkiye yanlı politikalar izlemesi, Moskova hükümetinin tepkisine neden olmuştur. Bunun sonucu olarak Rusya yine bölgede eylemler yapmış ve Ermenistan birliklerini açıktan desteklemiştir. Rusya'nın Dağlık Karabağ da Ermeni birliklerini tekrar silahlandırması ve

askeri yardımlar yapması sonucu bölgede daha şiddetli savaşların çıkmasına neden olmuştur.

Rusya'nın Dağlık Karabağ da bulunan 366 Motorize Piyade Alayının desteği ile Ermenistan birlikleri 26 Şubat 1992 yılında Dağlık Karabağ'ın strateji öneme sahip olan Hocalı kentine büyük saldırı düzenleyerek ve şehir halkına soykırım yaparak, bu bölgeni işgal etmiştir (Cemilli, 2007: 52).

Hocalının işgali hem de böyle ağır işgali Azerbaycan'a maddi ve psikoloji sarsıntıya neden olmuş ve Hocalı şehrinin işgali sonucu, Bakü de Mütalibov iktidara karşı büyük itirazlar, eylemler başkaldırmıştır. Muhalefet birlikleri Hocalı soykırımında ülke rehberi Ayaz Mütalibov'un suçlu olduğunu söylenmiş ve Mütalibov'un istifasını istenmiştir. Günlerce süren itiraz eylemleri sonucu Ayaz Mütalibov 6 Mart 1992 yılında görevinden istifa etmiştir. Cumhurbaşkanlığı yetkileri, geçici olarak Meclis Başkanı Yakup Mammadov'a devredilmiştir. (Karabayram, 2011: 225).

Yakup Mammadov geçici olarak hem cumhurbaşkanı hem de meclis başkanlığı görevini üstlemiştir. Mammadov bölgede Rusya karşı ihtiyatlı davranmayı tercih etmiş ve Ayaz Mütalibov'un imzaladığı Almatı bildirisi olan BDT'ye üyelik sürecinde de çekimser kalmış ve BDT'nin üyelik antlaşmasını imzalamamıştır. Yakup Mammadov bölgede Türkiye ve İran devletleri ile de ilişkileri geliştirmeye çalışmıştır.

Yakup Mammadov Türkiye Cumhuriyeti'nin Başbakanı Süleyman Demirel'i Azerbaycan'a davet etmiştir. Yakup Mammadov'un daveti üzerine, Süleyman Demirel 1992 yılı 2-3 Mayıs tarihinde Azerbaycan'a ziyarette gelmiş ve Bakü'de üst düzey devlet yetkileri ile görüşmüştür. Süleyman Demirel, Yakup Mammadov ile de görüşmüş ve iki ülke arasında ekonomi, eğitim alanlarında ortak anlaşmalar imzalanmıştır. (Karimov, 2007: 10).

Süleyman Demirel'in Azerbaycan seferi ve Türkiye ile Azerbaycan devletlerinin yakınlaşması yine Moskova hükümetini rahatsız etmiştir. Rusya tekrar bölgede eylemler yaparak Ermeni militanlarını devreye sokmuştur. Rus desteğini arkasına alan Ermeni güçleri 1992 yılın 8 Mayıs tarihinde Dağlık Karabağ'ın en strateji ve nüfus olarak Azerbaycan Türklerinin en sık yaşadığı Şuşa şehrini işgal etmişlerdir. Şuşa'nın işgali Azerbaycan da çok büyük itirazlarla karşılanmış ve Muhalefet güçleri Şuşa şehrinin işgalinde Yakup Mammadov yönetimini suçlamışlardır. Yakup Mammadov'un bölgede yanlış politikaları sonucu Ermeniler Rusya'yın desteği ile Şuşa şehrini işgal etmiş ve

Şuşa'nın işgalinden sonra, bölgeye en yakın bölge olan, Laçın şehri de Azerbaycanlılar tarafından boşaltılmaya başlanmıştır. Çünkü Ermeniler artık bu şehri de saldırılar yapmış ve birkaç köyü işgal etmişlerdir. Bölge de yaşanan bu karışıklıklar ve askeri yenilgiler nedeniyle Bakü de Mütalibov taraftarları Yakup Mammadov'un istifasını talep etmiş ve tekrar Ayaz Mütalibov'u göreve getirmek istemişlerdir. 15 Mayıs 1992 yılında ülkede yaşanan karışıklıktan faydalanan Ayaz Mütalibov tekrar cumhurbaşkanı görevine gelmek istemiştir. Ancak AHC birlikleri buna engel olmuş ve ülkede tekrar Ayaz Mütalibov iktidarının kurulmasına izin vermemişlerdir. Artık 1992 yılın 15 Mayıs tarihinden itibaren Azerbaycan yönetimi, AHC birliklerinin kontrolü altına geçmiştir (Karimov, 2007: 11).

Ülke de yaşanan bu karışıklıktan düşman birlikleri tam faydalanmış ve 10 Mayıs tarihinden ablukaya aldığı Laçın şehrini de 17 Mayıs tarihinde işgal ettiğini açıklamışlardır. Laçın kentinin alınması düşmana çok önem kazandırmış ve Ermenistan devleti ile Dağlık Karabağ bölgesi arasında dehliz olarak bilinen, Laçın koridorunun kontrolü Ermeni güçlerinin eline geçmiştir.

Ülkede yaşanan daha bir askeri yenilgi ve toprak kaybı Yakup Mammadov iktidarının sonu getirmiştir.

Azerbaycan'da 1992 yılın 18 Mayıs tarihinde Meclis Başkanlığı seçimleri yapılmış ve ülkede hem cumhurbaşkanı, hem de meclis başkanı görevini üsteleleyen Yakup Mammadov görevinden alınmış ve Mammadov'un yerine meclis başkanlığı görevine AHC'den İsa Gambarov seçilmiştir. Bu seçim sonucu Azerbaycan da Ayaz Mütalibov dönemi hem fiilen, hem de hukuken son bulmuştur (Yamak, 2020: 181).

4.2. EBÜLFEZ ELÇİBEY DÖNEMİ AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASI

Azerbaycan Halk Cephesi 1992 yılın 15 Mayıs tarihinde fiili olarak yönetime el koymuştur. 18 Mayıs'ta AHC'den İsa Gambarov'un Meclis başkanı seçilmesiyle AHC'nin ülkede etkinliği daha da artmıştır. Bu süreç Azerbaycan'ı cumhurbaşkanlığı seçimlerine götürmüştür. Azerbaycan'da;

“1992 yılı 7 Haziran tarihinde cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılmış ve AHC'nin kurucu başkanı Ebülfaz Elçibey oyların %59,4 olarak Azerbaycan Cumhuriyetinin ikinci cumhurbaşkanı seçilmiştir. Bu seçim sonucu Azerbaycan da hem fiili hem de hukuki olarak AHC dönemi başlamıştır.

7 Haziran tarihinde cumhurbaşkanlığı seçimleri ile seçilen Elçibey 1992 yılı 16 Haziran tarihinde ise Azerbaycan'da resmi olarak Cumhurbaşkanı görevine başlamıştır”. (Cemilli, 2007: 53).

Elçibey döneminde Azerbaycan dış siyasetinde dengeler değişmiştir. Elçibey daha çok Türkiye ve Batı yanlı politikalar izlemiştir.

Güney Kafkasya coğrafyasında Ermeni güçleri ile karışıklık yaratarak etkinliğini artırmak isteyen Rusya'nın bu çabaları Elçibey'in iktidar döneminde çok zaman etkisiz kalmıştır. Rusya ilk başlarda bölgede daha etkili olmasına rağmen, Elçibey yönetimi yıllarında Ruslar bölgede çok ağırlıklı olmamıştır. Bunun üzerine askeri birliklerini Azerbaycan topraklarından çıkaran Moskova hükümeti, ülkenin iç ve dış siyasetinde çokta önemi kalmamıştır.

Elçibey ilk başlarda Rusya'ya karşı ilişkiler iyi yönde tutmaya çalışmış ve Rusya da resmi sefere gitmiştir. Fakat bunun dışında Elçibey bölgede en büyük tehdidin Rusya olduğunu görmüş ve Cumhurbaşkanı Elçibey döneminde Azerbaycan-Rusya ilişkileri iki döneme ayrılmıştır.

“Birinci dönem 12 Haziran 1992 yılı ve 12 Aralık 1992 dönemini kapsayan ilişkiler iyi yönde olmuş Rusya Azerbaycan'ın AHC politikalarını anlayışla karşılamıştır. Bu dönem Rusya-Azerbaycan arasında ağabey-kardeş ilişkilerinin kurulduğu dönem olarak da bilinmektedir. Elçibey yönetimi daha sonra Rus askerlerinin Azerbaycan'dan çıkarılmasını istemesi ve Azerbaycan'ın BDT'ye üyeliğini kabul etmemesi sonucu Rusya-Azerbaycan ilişkileri çıkmaza sokmuştur. Rusya artık AHC yönetimine karşı anlayışlı olmaktan vazgeçmiş ve bölgede yeni eylemlere başlamıştır. Bu eylemler sonucu Rusya-Azerbaycan ilişkilerinin ikinci dönemi, olan 1993 yılı Ocak-Haziran dönemi başlamıştır. İki ülke arasında ilişkiler daha karışık ilerlemiştir. Rusya yönetimi Azerbaycan'a karşı daha sert politikalar izlemiştir” (Karabayram, 2011: 227-228).

Elçibey yönetimi, Rusya devletine sadece komşu ülke statüsü ile bakmış ve bölgede Rus hegemonyasını kabullenmek istememiştir.

Elçibey Batı ve Türkiye taraflı politika sergilemiş ve Azerbaycan'ın Batı ile ilişkilerini daha geliştirilmesini istemiştir. Bu dış siyaset sonuç vermiş ve 1992 yılında Azerbaycan da ilk ABD büyükelçiliği açılmış ve Riçard Mayls ABD'nin Azerbaycan da ilk büyükelçi görevini üstlemiştir (Cemilli, 2007: 53).

İki ülke arasında ilişkiler iyi yönde gelişme göstermiş ve kısa zaman sonra ABD senato yetkilileri ve AGİT komisyon üyeleri Bakü ye ziyarete gelmişlerdir. Azerbaycan'a ziyarete gelen batılı diplomat heyeti, bölgede yaşanan savaş ve Azerbaycan hakkında genel bilgiler toplamışlardır. Batılı diplomat yetkililerin bilgileri sonucu ABD Dışişleri Bakanlığı 1992 yılında ortak bildiri yayınlamış ve ABD'de Azerbaycan yönetimi ilgili yayınlanan, bildiride ABD yönetimi bölgede yaşanan durumdan rahatsız olduklarını, Dağlık Karabağ ve Nahçıvan topraklarında yaşanan olayları savaş olarak değerlendirmiştir. ABD'de yayınlanan bildiride Azerbaycan'da yapılan

cumhurbaşkanlığı seçimleri hakkında bilgi verilmiş ve ABD yönetimi 1992 yılı Haziran ayında yapılan seçimleri demokratik seçim üslû olarak değerlendirek, Ebülfez Elçibey' iktidarını demokratik iktidar olduğu vurgulamıştır. (Cemilli, 2007: 54).

ABD yönetimi, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra belli bir dönem bölgeden uzak durmuş ve Güney Kafkasya ülkeleri ile çok yakın ilişkilerden kaçınmıştır. Fakat Elçibey yönetiminin Batı politikalarına sıcak bakması sonucu ABD'nin bu kararını değiştirmesine neden olmuş ve ABD yönetimi Güney Kafkasya bölgesi, özellikle Azerbaycan devleti ile ilişkileri geliştirmek için yeni adımlar atmıştır.

"ABD devlet başkanı George Bush 1992 yılında AGİT'in Helsinki zirve toplantısında Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebülfez Elçibey'e bir mektup göndererek ülkesinin Azerbaycan ile ilişkilere hazır olduklarını ve bu ilişkilerden memnun olacaklarını söylemiştir". (Cemilli, 2007: 54).

Bu ilişkiler iyi yönde gelişme göstermiş ve iki ülke arasında 1992 yılı Eylül ayında Deniz Ötesi Özel Yatırım Komisyonu ve 13 Nisan 1993'te iki ülke arasında Ticari İlişkiler Hakta anlaşmalar imzalanmıştır. İki ülke arasında ilişkilerin gelişmesi ve ABD'nin Azerbaycan politikalarında en önemli faktörü Hazar Petrolleri olmuştur (Cemilli, 2007: 54-55).

Azerbaycan Hazar petrollerinin Batıya açılması projesi de Elçibey'in iktidarı döneminde görüşülmüştür. Ülkenin kendi kaynaklarını serbest kullanma hakkını savunan Elçibey, bu politikalarda Rusya ve İran'ın tavrını önemsememiştir. Elçibey kendi yönetiminde bu dik duruşundan dolayı bu iki komşu devlet tarafından sevilmemiştir. Elçibey daha çok Batı ve Türkiye ilişkilerini ön plana çekmiş ve Türkiye ile ilişkileri geliştirmiştir.

Elçibey Azerbaycan'da cumhurbaşkanı seçildikten sonra ilk yurtdışı ziyaretini Türkiye'ye yapmıştır. 1992 yılın 24-27 Haziran tarihinde Türkiye'ye gelmiş ve burada ülke yetkilileri ile görüşmeler yapmıştır. Cumhurbaşkanı Elçibey Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu babası olan, Mustafa Kemal Atatürk'ün mezarını ziyaret etmiş ve Anıtkabir özel defterine kendi içinden kopan yürek sözlerini yazmıştır. Cumhurbaşkanı Elçibey Ankara seferinde Azerbaycan devletinin dış siyasetinde Türkiye'ni model devlet olarak gördüğünü vurgulamıştır (Yamak, 2020: 182).

Dış politikada Batı ve Türkiye taraf tutan Elçibey iç siyasette de Rus bağımlılığından kurtulmak için çalışmalara başlamıştır. Elçibey iç siyasette ilk olarak ve hatta iktidar döneminde en başarılı işi olan Rus askerlerini Azerbaycan'dan çıkarması

olmuştur. Rus askerleri 1993 yılı Mayıs ayında tüm askeri birliklerini Azerbaycan'dan çıkardığını açıklamıştır. (Mutlu, 2013: 57).

İç siyasette çalışmalarını sürdüren Elçibey yönetimi 1992 yılı 22 Aralık tarihinde Azerbaycan da Dil kanuna ve Alfabeyle değişiklik yapmış ve Azerbaycan Kiril Alfabesinden, Latin Alfabesine geçmiş ve devletin resmi dilini “Türk Dili” olarak değiştirmiştir. (Mutlu, 2013: 46). Bu kanunlardan yanı sıra Elçibey ülkede para politikalarına da değişiklik yapmıştır.

Elçibey yönetimi 1992 yılı 15 Ağustos tarihinde Azerbaycan Devleti ulusal para birimi olan, Manatı tedavüle bırakmıştır. Bu para kanununa göre 1 Azerbaycan Manatı, 10 Rus Rublesine eşit olarak belirlenmiştir (Mutlu, 2013: 44). Elçibey'in iç politikasındaki bu davranışı, Rusya-Azerbaycan ilişkilerinde bardağı taşıran son damla su olmuştur.

Bu olaylar sonucu Elçibey yönetiminin iç ve dış siyasette Rusya'nı sıradan komşu ülke gibi görmesi ve Rus hegemonyasını kabul etmemesi sonucu Rusya tekrar bölgede etkinliğini artırmış ve bölgede yeni eylemler yapmaya başlamıştır.

Elçibey yönetimini sevmeyen diğer komşu ülke ise İran devleti olmuştur. Azerbaycan Türklerinin nüfus bakımından çoğu İran'ın kuzeyinde yaşamaktadırlar. 1828 Rus-İran antlaşmasıyla Güney Azerbaycan bölgesi İran'a bırakılmıştır. İran yönetimi tarafından bu bölge, İran'ın kuzey toprakları olarak bilinse de Azerbaycan Türkleri tarafından ise bu topraklar, Güney Azerbaycan bölgesi olarak bilinmektedir. Yıllardır bu bölgeni yöneten İran devleti Elçibey iktidarı döneminde tehlike ile karşılaşmıştır. Çünkü Elçibey'in sürekli olarak gündeme getirdiği “Birleşik Azerbaycan” veya (Bütov Azerbaycan) ilkesi İran'ı rahatsız etmiştir. Elçibey her zaman Azerbaycan'ın birleşeceğini Güney, Kuzey yok, Birleşik Azerbaycan'ın var olacağına söylemiş ve bu politika üzerinde çalışmıştır (Mutlu, 2013: 67).

Elçibey'in bu politikası İran'ı rahatsız etmiş ve bunun sonucu olarak da İran bölgede Azerbaycan'a karşı Ermenistan'ı desteklemiş ve Ermenilere yardım etmiştir.

Bölgede yaşanan bu olaylar sonucu Elçibey yönetiminin Rus ve İran devleti ile işbirliği yapmaması ve Elçibey'in bölgede bu devletleri devre dışı bırakarak, Türkiye ve Batılı ülkelerle çalışmalar yapması Rusya ve İran'ı rahatsız etmiştir. Her iki ülke Azerbaycan'ı cezalandırmak için bölgede karışıklık çıkarmış ve Ermenistan devletine açıktan destek vermişlerdir.

Ermenistan devleti bölgede Rusya ve İran'ın desteğini arkasına alarak tekrar Azerbaycan topraklarına saldırılara geçmiştir. Ermenilerin saldırıları artık Dağlık Karabağ toprakları değil, Dağlık Karabağ'a sınır şehirler olmuştur. Ermeni güçlerinin bu saldırıları 1993 yılının Mart ayının sonlarında daha da artmıştır. Ermeniler 1993 yılının 27 Martından Azerbaycan'ın kara bakımından en büyük ili ve Dağlık Karabağ'a sınır şehir olan Kelbecer şehrine saldırılar yapmış, şehri ablukaya alan düşman birlikleri 1993 yılının 2 Nisan tarihinde Rus askerlerinin yardımı ile Kelbecer şehrini tamamen işgal ettiklerini açıklamışlardır (Karimov, 2007: 17).

Ermeniler tarafından işgal edilen Kelbecer şehri Dağlık Karabağ toprağı olmayan bölgeydi. Kelbecer şehrinin Ermeni ve Rus güçleri tarafından işgali, başkent Bakü de büyük itiraza neden olmuş ve Azerbaycan halkının Elçibey iktidarından beklentileri büyük oranda azalmıştır (Karabayram, 2011: 230).

Elçibey ilk başlarda iç ve dış politikalarda düzenli ve başarılı olsa da sonradan bu başarının devamını getirmemiştir. Kelbecer ilinin düşman tarafından işgali ise Elçibey iktidarının sonunu getirmiştir.

Rusya tekrar Güney Kafkasya coğrafyasında karışıklığa devam etmiş ve yine Ermeni aracılığıyla Elçibey iktidarını bölgede Rusya'yı görmezden geldiği için cezalandırmıştır.

Ruslar bölgede tek Ermeniler aracılığıyla karışıklık çıkarmamış ve Azerbaycan'da Moskova yönetimine yakın olan, Azerbaycan ordusundan acıka alınmış, Albay Suret Hüseyinov ile görüşmeler yapmış ve Elçibey yönetimine karşı darbe girişimi hazırlamışlardır. Rusya kendi askeri birliklerini Azerbaycan'dan çıkardığı zaman bazı silah ve askeri malzemeleri, Gence Hava Üssü komutanı olan Albay Suret Hüseyinov'a bırakmıştır. Ruslar Azerbaycan'da bıraktığı bu askeri malzemelerle, ülke yönetimine karşı askeri darbe planı hazırlamışlardır (Mutlu, 2013: 57).

Elçibey bir yıllık iktidarı döneminde çok başarılı politikalar geliştirse de, iç ve dış baskılar sonucu Elçibey yönetimi bu başarının devamını getirememiştir. Elçibey Azerbaycan'da düzenli, disiplinli ordu sistemini kuramamış ve başkentte meclis kabinelerinin oluşturmasında aldığı geç kararlar sonucu, ülke yönetimi büyük çıkmaza girmiştir. Elçibey'in iç siyasette yaptığı bu yanlış politikalar ülkede karışıklığa, itirazlara neden olmuş ve Azerbaycan halkının artık Elçibey iktidarına güvencesi kalmadığı görülmüştür.

Elçibey yönetimine karşı ilk resmi isyan 1993 yılı Mayıs sonlarında Gence şehrinde görev yapan ve Rusya'nın desteklediği Albay Suret Hüseyinov tarafından gelmiştir. Hüseyinov Elçibey yönetimini dengeli politika yürütmediğini ve ülke topraklarının işgal edilmesine seyirci kalması ile suçlayarak, Elçibey'in istifasını istemiştir. Elçibey istifa etmezse kendi milis güçlerini ve askeri tanklarını Gence'den Bakü'ye göndereceğini söylemiştir (Karabayram, 2011: 230).

Rusya desteğini alan darbeciler 1993 yılı 11 Haziran tarihinde Gence şehrinden, başkent Bakü'ye doğru harekate geçmişlerdir. (Mutlu, 2013: 59).

Ülkede yaşanan bu skandal olaylar sonucu Elçibey vatandaş savaşının çıkmaması için Bakü'den ayrılmıştır. Daha önce Elçibey isteği ile Bakü'ye davet edilen Nahçıvan Meclis Başkanı Haydar Aliyev, 15 Haziran da Azerbaycan Meclis başkanı görevine seçilmiştir (Karimov, 2007: 23).

Bakü de yaşanan olaylar sonucu Meclis Başkanı Haydar Aliyev geçici olarak yönetimi ele almış ve darbeci Suret Hüseyinov ile uzlaşmaya gelerek, Azerbaycan Cumhuriyetinin Başbakanı görevine Albay Suret Hüseyinov'u getirmiştir. (Mutlu, 2013: 59).

Haydar Aliyev ülkede Hüseyinov isyanını başarılı bir şekilde bastırarak, Azerbaycan halkının rağbet ve saygısını kazanmıştır.

Bölge de yaşanan bu karışıklık sonucu Elçibey 1993 yılı 18 Haziran tarihinde Azerbaycan'da cumhurbaşkanlığı görevinden istifa ederek, başkent Bakü'den ayrılmıştır (Karabayram, 2011: 231).

Azerbaycan Meclisi 1993 yılın 24 Haziran tarihinde, devletin cumhurbaşkanlık yetkilerini de Meclis başkanı Haydar Aliyev'e vermiştir. Aynı yılın 3 Ekim tarihinde yapılan cumhurbaşkanı seçimlerinde oyların yaklaşık tamamını alan Haydar Aliyev Azerbaycan Cumhuriyetinin üçüncü cumhurbaşkanı seçilmiştir (Karimov, 2007: 25).

Haydar Aliyev'in cumhurbaşkanı seçilmesiyle Azerbaycan'da AHC yönetimi hem fiili, hem de hukuki olarak son bulmuş ve ülkede AHC dönemi kapanmıştır.

Sonuç olarak Elçibey dönemine bakarsak, Elçibey'in iktidarı çok kısa bir yıl sürmüştür. Fakat bu bir yıl içinde, Elçibey hem iç, hem de dış politikada çok işler görmüştür.

Azerbaycan dış politikada Türkiye ve batı devletlerine önem vermesi, Hazar Denizinin doğal kaynaklarının çıkarılması ve işletilmesi Elçibey'in iktidarı döneminde gündeme gelmiştir.

Elçibey kısa iktidar döneminde dış politikada başarılı olduğu kadar iç politikada da başarılı olmuştur. Azerbaycan'da para politikalarında kendi parasını tedavüle bırakması, ülkede Kiril Alfabetinden, Latin Alfabetine geçiş, Elçibey döneminde olmuş ve bununla da yetinmeyen Elçibey bir yıllık iktidar döneminde, ülkenin eğitim alanında da reformlar yapmış ve Azerbaycan'da test üslû sınav kurallı da Elçibey döneminde başlatılmıştır.

Elçibey Azerbaycan dış politikasında Türkiye ve batı yönlü siyaset izlemesi ve bölgede Rusya ve İran'ı görmezden gelmesi sonucu, Elçibey yönetimi Rus destekli askeri darbe sonucu iktidardan gitmiştir.

4.3. HAYDAR ALİYEV DÖNEMİ AZERBAIJAN DIŞ POLİTİKASI

Haydar Aliyev'in devlet sisteminde yetenekli ve deneyimli biri olması Azerbaycan halkına 1960 yıllarından belliydi. Aliyev'in ilk olarak Azerbaycan da görevi 1969 yılında başlamıştır. Haydar Aliyev 1969 yılında Azerbaycan Komünist Partisinin başkanı olarak atanmış ve Azerbaycan da önemli çalışmalar yapmış ve AKP katibi olarak 1982 yılına kadar bu görevde kalmıştır (Karimov, 2007: 24).

Haydar Aliyev Azerbaycan'da göreve gelme süreci, 1993 yılın 4 Haziran tarihinde Elçibey iktidarına karşı yapılan Suret Hüseyinov'un askeri darbesinden sonra olmuştur. Hüseyinov'un milis güçleri 4 Haziran tarihinde Bakü de Meclis Binasını kuşatmaları sonucu Azerbaycan cumhurbaşkanı Ebülfez Elçibey görevinden ayrılarak doğulduğu kasabasına gitmiştir. Bakü de yaşanan askeri darbe sonucu Elçibey cumhurbaşkanı görevinden istifa etmiştir. Elçibey'in istifasından sonra 1993 yılın 25 Haziran tarihinde Azerbaycan Milli Meclisi, geçici olarak devlet başkanlığı görevini de Haydar Aliyev'e devir etmiş ve bu tarihten sonra Aliyev 1993 yılın Haziran ile Ekim aylarında Azerbaycan cumhuriyetinin hem Meclis başkanı, hem de Cumhurbaşkanı yetkilerini icra etmiştir. (Karabayram, 2011: 231).

Bakü'de Elçibey iktidarına karşı askeri darbe yapan Albay Hüseyinov Azerbaycan'da başbakan görevine getirildiği haberi Moskova yönetimine arz edildikten sonra, Azerbaycan'ın Kuzey topraklarına tehlike oluşturan ve Rus destekli Dağıstan

Sadval Lezgi Örgütünün Moskova bürosu da hukuken kapatılmıştır (Karabayram, 2011: 233).

Ülkede yaşanan iç karışıklıktan faydalanan Ermeni güçleri Rus desteği ile Dağlık Karabağ'a sınır daha 7 şehri işgal etmiştir. Ülke de oluşan boşluk iç ve dış siyasette yanlış politikalar ülke politikalarını çıkmaza sokmuştur.

Haydar Aliyev göreve geldiği tarihten sonra ülkenin iç siyasetinde yaşanan karışıklığa çözüm üretmiş ve daha sonraki aşamada ise bölgede yaşanan en önemli sorun olan Ermeni işgaline son vermek için çalışmalar başlatmıştır. Bildiğimiz gibi Aliyev'in iktidara gelmesi çok kolay olmamıştır. Kendinden önceki yönetimin Batı ve Türkiye yanlı politikaları ve Rusya ve İran devletlerini sıradan komşu ülke kimi görmesi bu ülkelerle işbirliğinden uzak durması Rusya ve İran devletinin tepkisine neden olmuştur.

Elçibey yönetiminin bölgede oluşturduğu bu dengesiz politikalarının bedeli iktidardan gitmesi ile sonuçlanmıştır.

Aliyev dış siyasette ilk olarak komşu ülkelerle dengeli politika kurmaya önem vermiştir. Bunun için bölgede ilk olarak Rus ve İran devletinin kızgınlığını yatırtmaya çalışmış ve ülkenin bu devletlerle iyi komşuluk ilişkilerine önem vermiştir.

Haydar Aliyev 1993 yılı 24 Eylül tarihinde Rusya Federasyonuna resmi sefere gitmiştir.

Ziyaret esnasında Rusya cumhurbaşkanı Boris Yeltsin ve ülke başbakanı ile görüşmeler yapan Aliyev kendinden önceki yönetimin onaylamadığı Rusların kurduğu BDT üyeliğini onaylamış ve Azerbaycan Cumhuriyetini, Bağımsız Devletler Topluluğu'na resmi üye yapmıştır (Karabayram, 2011: 233).

Rusya ile ilişkileri düzenleyen Aliyev zamanla Rusların Azerbaycan'a karşı oluşturduğu kızgınlığı yatırmaya çalışmıştır. Aliyev ister meclis başkanlığı zamanında isterse de cumhurbaşkanı döneminde Rusya ile ilişkileri her zaman dikkate tutmuştur. Bundan dolayıdır ki, Aliyev 1993 yılı yazında Azerbaycan da petrol çalışmalarını sürdüren batılı yabancı şirketlerin çalışmalarını durdurmuş ve bu şirketlerin banka hesaplarını dondurmıştır. Buna karşılık Aliyev Hazar petrol çalışmalarına Rusların enerji şirketlerini dahil etmiş ve Rusya'nın Lukoil şirketine %10 pay hakkı sağlanmıştır (Karimov, 2007: 35).

Bölgede Rusya ve Moskova yönetimi ile iyi anlaşılan Aliyev zamanla Rusların Azerbaycan'a karşı uyguladığı bölücü politikasını azaltmış ve Rusya'nın bölgedeki kızgınlığını yatırtmıştır.

Haydar Aliyev'in ülkede uyguladığı denge politikası, komşu ülkelerle iyi geçinme siyaseti sonuç vermiş ve dış siyasette olumlu karşılanmıştır. Bu çalışmalar sonucu Aliyev Hazar kaynaklarının kullanımında komşu ülkelerle uzlaşma sağlamayı başarmıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan Hazar kaynaklarının ortak kullanımı ve Hazar enerjisini Batıya nakili politikasını uygulamaya çalışan Elçibey yönetimine karşı çıkan Rusya, Aliyev'in dengeli siyaseti sonucu, bu sert tepkisi azalmış ve Aliyev iktidarı döneminde Moskova hükümeti de Hazar Denizinin Azerbaycan sektöründe serbest çalışma hakkı kazanmıştır.

1993 yılı 3 Ekim tarihinde ülkede resmi olarak Cumhurbaşkanı seçimleri geçirilmiş ve bu seçimlerde oyların %99'unu Haydar Aliyev alarak, ülkenin üçüncü cumhurbaşkanı seçilmiştir (Beşikçi, 2016: 242).

1993 yılın Ekim ayından cumhurbaşkanı görevine başlayan Aliyev daha önceki Meclis başkanlığı döneminde uyguladığı dengeli siyasetini ve Rusya'ya yakın politikalar izlemeye devam etmiştir.

Bundan dolayıdır ki Haydar Aliyev Azerbaycan cumhurbaşkanı seçildikten sonra ilk yurtdışı seferini de Rusya'ya yapmıştır (Karimov, 2007: 36).

Haydar Aliyev Rusya ziyaretinde Rusya cumhurbaşkanı Yeltsin ve Rusya başbakanı ile görüşmeler yapan Aliyev Moskova yönetimi ile ilişkilerin önemini ve bu ilişkilerin daha da geliştirilmesini vurgulamıştır. Rusya'nın kızgınlığını yatırmaya çalışan Aliyev kısa zaman diliminde bu çalışmalarda başarılı olmuştur.

Rusya desteğini alan Ermeniler Azerbaycan topraklarının işgali Azerbaycan'ın iç siyasetine huzursuzluğa neden olmuştur.

Aliyev'in iç politikada ilk görevi bölgede yaşanan düşman işgalini durdurmak ve ülke genelinde yaşanan istikrarsızlığa son vermek olmuştur. Rusya ile ilişkileri düzene sokmayı başaran Aliyev Rusların Dağlık Karabağ görüşlerini ve Ermenileri destekleme politikalarının önünü kesmeyi başarmıştır. Zamanla Haydar Aliyev'in dengeli dış politikası sonuç vermiş ve Rusların her zaman söyledikleri Dağlık Karabağ cumhuriyeti

ifadesini artık Dağlık Karabağ bölgesi olarak adlandırılmışlardır (Karabayram, 2011: 234).

Dağlık Karabağ ve sınır yedi şehrin Ermeniler tarafından işgali ülke genelinde huzursuzluğa neden olmuş ve düşman işgalinin sonlandırması için yapılan görüşmeler aralıksız olarak devam ettirilmiştir. İki ülke arasında yapılan görüşmeler 1994 yılın yazında sonuç vermiştir.

1994 yılın 4-5 Mayıs tarihinde imzalanan ve 12 Mayıs tarihinde yürürlüğe giren Bişkek Antlaşması ile I. Dağlık Karabağ savaşı hukuki olarak son bulmuş ve bölgede sürekli ateşkes rejimi sağlanmıştır. (Karimov, 2007: 30).

Bişkek Antlaşması sonucu bölgede sıcak savaş son bulmuş ve sürekli Ateşkes düzeni sağlanmıştır.

Dağlık Karabağ savaşı bittikten sonra Haydar Aliyev savaş sonucu yok olmuş, ekonomiyi canlandırma için çalışmalar başlatmıştır. Moskova hükümetinden yeterince desteği alamayan Aliyev yönetimi yüzünü Batıya çevirmiştir. Ülke ekonomisini canlandırmak için devlet hazinesinde yeterince sermaye bulunmamaktaydı. Buna karşılık olarak Azerbaycan yönetiminde Hazar doğal kaynaklarının kullanımı ve işletilmesi gündeme gelmiştir. Bildiğimiz gibi Hazar havzasında zengin doğalgaz ve petrol yatakları vardır. Devlet bu doğal kaynakları kullanarak yabancı sermayeyi ülkeye sokmak ve bu sermaye ile ülke ekonomisini kalkındırmak istemekteydi. Bu çalışmalar sonucu 1993 yılın yazında askıya alınan yabancı petrol şirketlerinin çalışmaları ve banka hesapları tekrar aktif duruma getirilmesi düşünülmüştür. Bu şirketler 1994 yılı yazından yine Hazar bölgesinde aktif petrol çalışmalarına başlamışlardır.

Azerbaycan'ın tekrar Batı ülkeleri ile ilişkileri ve Hazar enerji kaynaklarının paylaştırılmasına karşı çıkan Rusya ve İran tekrar bölgede yeni faaliyetlere geçmişlerdir. Rusya Azerbaycan yönetiminin Hazar'da yaptığı yabancı antlaşmaların hiçbirini tanımayacağını açıklamış ve Hazar havzasında bulunan Batılı şirketlerin çalışmalarına karşı çıkacaklarını söylemiştir. Moskova yönetimi bu keste ülkede darbe girişiminde bulunmuştur.

Ruslar Azerbaycan'da daha önce darbe yaparak başbakanlık görevine getirdiği Albay Surat Hüseyinov'u bu kez de 1994 yılı Eylül ayında, Aliyev iktidarına karşı darbe girişimine hazırlamışlardır. Fakat yılların siyasetçisi ve Rus KGB'den çıkan Aliyev, Hüseyinov'un darbe yapacağını öğrenmiş ve ilk başlarda Hüseyinov'un yanında bulunan

Azerbaycan Özel Polis Harekatı olan OMON birliklerini ve bu birlik başkanı Rövşen Cevadov'u kendi yanına çekerek, Albay Hüseynov darbesini başlamadan etkisiz hale getirmiştir. Aliyev, başbakan Hüseynov'u vatanına, görevine ihanet ettiği için, başbakanlık görevinden alarak habise attırmıştır (Karimov, 2007: 27).

Aliyev yönetimine karşı yapılan, ama başarısız olan bu darbeye de Rusya yetkililerinin eli olduğu öğrenilmiştir. Bu darbenin en somut örneği, yaklaşık bir ay sonra Azerbaycan yönetiminin Batılı petrol şirketleri ile Hazar enerjisinin işletilmesi için yapılan antlaşmanı önlemek ve bölgeye Batı şirketlerinin girmesinin engellemek için Rusya tarafından organize edildiği Azerbaycan yönetimi tarafından gün yüzüne çıkarılmıştır. Fakat Moskova hükümetinin Aliyev'in enerji politikalarına uyguladığı baskılar sonuç vermemiştir.

Haydar Aliyev Rus ve İran devletlerinin sert tepkilerini dinlemeden 1994 yılı Eylül ayında Batılı petrol şirketlerini Hazar bölgesine davet etmiştir.

1994 yılı 20 Eylül tarihinde Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de, Gülistan sarayında on iki batılı enerji şirketleri, başta BP, Statoil, AMOCO ve başka şirketler Azerbaycan'ın Petrol Şirketi (SOCAR) ile "Asrın Antlaşmasını" imzalamışlardır. Mega Proje olarak bilinen bu antlaşma ile Hazar'ın Azerbaycan enerji sektörü olan Azeri Çırag ve Güneşli petrol yataklarından petrolün çıkarılması ve işletilmesi hakkında antlaşma yapılmıştır (Karimov, 2007: 36). Bu antlaşma ile Azerbaycan'a ilk kez yabancı sermaye akımı sağlanmıştır. 1994 yılı Eylül ayında Bakü'de yapılan petrol antlaşmasına Türkiye'nin TAPO enerji şirketi ve Uzakdoğu ülkesi olan Japonya'nın da İtochu şirketleri de katılmıştır. Bu antlaşma gereği Türkiye'nin enerji şirketi olan TAPO şirketi Hazar enerjilerinden %6,78 pay, Japonya'nın İtochu şirketi ise Hazar enerjisinden %3,9 pay hakkı kazanmıştır. (Cemilli, 2007: 71).

Azerbaycan yönetiminin batılı devletlerle yaptığı bu antlaşmaya en sert tepkiyi Rusya ve İran devletleri yapmış ve Bakü hükümetinin batı ile yaptığı enerji antlaşmalarını tanımayacaklarını söylemişlerdir.

Haydar Aliyev Asrın Antlaşmasına umutla bakmış ve yabancı sermaye sonucu ülkenin savaş sonrası çökmüş olduğu ekonomisini bu dış yatırımlarla kalkındıracağına inanmıştır. Antlaşmaya göre ilk olarak Hazar'dan çıkarılan erken petrolünün güvenli bir güzergahla batıya aktarılması görüşülmüş ve bu proje için birkaç alternatif hatlar gündeme gelmiştir. İlk yıllarda Hazar enerjileri Rusya üzerinden Avrupa'ya sevk edilse

de sonraki dönemlerde yaşanan sorunlardan dolayı Hazar enerjisinin batıya taşınması için ana ihraç boru hattının Türkiye üzerinden yapılması kararlaştırılmış ve bölgede çalışmalar yapan şirketler Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının inşasına başlamışlardır.

Aliyev iktidarı kısa dönemde iç politikada doğru yol izleyerek, devlet yönetiminde başarılı olmuştur. Aliyev 1994 yılın sonuna doğru artık ülkede yaşanan düzensizlik, savaş yıllarında yaşanan iktidar mücadelelerini sonlandırarak, ülke istikrarını sağlamış ve devlet ekonomisinin kalkındırmasında başarılı olmuştur.

Haydar Aliyev kısa zamanda devlet kabinesini oluşturmayı başarmış ve 1995 yılında Referandum yaparak ülke Anayasası kabul edilmiştir. Azerbaycan Anayasası 1995 yılın 12 Kasım tarihinde Referandum (Halk oylaması) yoluyla kabul edilmiş ve 27 Kasım'da ise yürürlüğe girmiştir. Zor süreç sonucu 1995 yılının sonunda Azerbaycan hukukun üstünlüğü olan kendi Anayasasını oluşturmuştur (<https://www.anayasa.gen.tr/azerbaycan-aleskerli.htm>).

İç siyasette düzeni ve istikrarı sağlayan Aliyev dış siyasette de çalışmalarını aralıksız sürdürmüştür. İlk başta komşu sınır ülkeleri yine denge siyasetini ön planda tutmuş ve Rusya'nın kızgınlığını yatıran, Aliyev daha sonra İran devletinin de Azerbaycan'a karşı sert tutumu olan Elçibey milliyetçiliğinden, Birleşik Azerbaycan ideolojisinden uzak durmuştur. Bölgede dengeli siyaset yürüten Haydar Aliyev bölge dışı ülkeler ile ilişkiler kurmaya çalışmış ve bu devletler ile ikili müttefik işbirliği ilişkileri kurmayı başarmıştır.

1990 yıllarında Azerbaycan dış siyasette en çok ilişki kurduğu ülke Rusya olmuş ve yine bu yıllarda Azerbaycan'a dış siyasette en çok engel olan devlette Rusya olmuştur.

Bildiğimiz gibi Ruslar ilk olarak Azerbaycan iktidarının Batı yanlı siyasetinden rahatsız olmuş ve ülke yönetimini cezalandırmak Ermenilere gizli ve açıktan destek vererek Ermenilerin Azerbaycan topraklarını işgaline yardım etmişlerdir. Daha sonra iktidara Moskova yönetimine yakın olan isimler Suret Hüseyinov ve Haydar Aliyev'in gelmesiyle Rusların Azerbaycan yönetimine karşı kızgınlığı azalmıştır. Fakat Haydar Aliyev Rusya yakın siyaset izlemesine rağmen, Ruslardan yeterince destek almaması sonucu Aliyev iktidarı da ülke yönetiminde, daha çok enerji ve ekonomi konularında batı yönlü politikalar izlemiştir.

Rusya tekrar Azerbaycan yönetimine karşı faaliyetlere geçmiş ve ülkede darbe girişiminde bulunmuştur. Fakat bunlara rağmen Aliyev Batı ile ilişkilere önem vererek

Batı şirketlerini Hazar bölgesine davet etmiştir. Aliyev'in bu politikası sonucu Azerbaycan Rusya ilişkilerinde kısa dönemde olsa soğukluk yaşanmıştır. İki devlet arasında yaşanan bu durgunluğu ortadan kaldırmak için çalışmalar başlatılmış, fakat aynı yıl içinde patlak veren I. Rus-Çeçen savaşı iki ülke arasındaki ilişkilere tekrar gölge salmıştır. Ruslar bu savaşta Azerbaycanlıları, Bakü yönetimini, Çeçenlere yardım etmekte suçlamıştır. Bakü yönetimi bu suçlamaları kabul etmemiş ve Azerbaycanlıların, Çeçenlere yardım etmediğini açıklamıştır. Bu açıklamaya rağmen Moskova Yönetimi Azerbaycan'a ekonomik ambargo uygulamıştır. İhracatın %70'ni Rusya'ya yapan Azerbaycan devleti, bu ekonomi yaptırım sonucu çok zor duruma düşmüştür (Karabayram, 2011: 236).

Ruslar Çeçen savaşında, Azerbaycan devletine karşı tek ekonomi yaptırımla kalmamış, askeri yönde de uyarı yaparak Moskova hükümeti, Azerbaycan'a bomba atacağını söylemiştir (Karimov, 2007: 81).

Ruslar "Kafkas Evi" ve bu grup çatısı altında toplanan halkları, özellikle Azerbaycan devletini Çeçenlere yardım etmekle suçlamıştır (Karabayram, 2011: 235).

Moskova yönetiminin Azerbaycan'a karşı uyguladığı sert imajına rağmen, Azerbaycan devleti bu savaşta ilk baştan hiçbir tarafa yardım etmediğini açıklamış ve I. Rus-Çeçen savaşında Bakü hükümetinin tarafsız olduğunu söylemiştir.

1996 yılında Rusya-Çeçenistan devletleri arasında imzalanan "Hasavyurt Antlaşması" ile I. Rus-Çeçen savaşı sona ermiştir. Savaşın bitmesinden sonra Rusya yönetimi Azerbaycan devleti ile ikili ilişkilerinin geliştirilmesi için çalışmalar başlatılmıştır. İki ülke arasında ekonomi ilişkilerin geliştirilmesi ve savaş sırasında Rusya'nın Azerbaycan'a karşı uyguladığı ekonomi yaptırım kararının kaldırılması istenmiştir (Karabayram, 2011: 236).

Rusya ile tekrar ilişkileri iyi yönde geliştirmeye çalışan Haydar Aliyev iki ülke arasında ekonomi ve siyasi ilişkilerden yanı sıra kültürel ilişkilerinde geliştirilmesi için çalışmalar başlatmıştır.

Bundan dolayıdır ki, Aliyev kendinden önceki Cumhurbaşkanı Elçibey iktidarının dil kanuna değişiklik yaparak, Azerbaycan Anayasa'nın 23. Maddesi gereği, devlet dilini "Azerbaycan Dili" olarak değiştirmiştir (Karabayram, 2011: 236).

İki devlet arasında kültürel ilişkilere önem veren Haydar Aliyev, Elçibey döneminde ülke de millileşme kararı ile Azerbaycan da Rusça eğitim veren kurumların

azaltılması ve Azerbaycan edebiyatında Rus yazarlarının çıkarılması gibi kanunlara da değişiklik getirmiş ve Azerbaycan edebiyat ve tarih dersliklerinde Rusya ağırlıklı dersler ilave edilmiştir. Aliyev ilk iktidarı döneminde Azerbaycan'da Rus okullarının sayı 40'a yükseltilmiştir (Karabayram, 2011: 236).

Haydar Aliyev 1993 yılında iktidara geldiğinde bölgede önem verdiği diğer devlette Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Azerbaycan'ın Türkiye ile tarihsel kültürel bağları ve iki ülke halkının aynı soydan gelmesi, Azerbaycan'ı bölgede Türkiye'ye daha yakın kılmıştır. Fakat 1990 yıllarında Azerbaycan devletinin korkulu kabusuna dönüşen Moskova yönetimi, bölgede Türkiye-Azerbaycan yakınlaşmasından rahatsız olmuş ve bu iki ülkenin yakın ilişkilerine ciddi engeller yaratmıştır. Bölge de Rusya'nın baskısını iyi analiz yapan Haydar Aliyev iktidara geldiği ilk yıllarda dengeli siyaset izleyerek Moskova hükümetine daha yakın politikalar izleyerek, Rusya'yın Azerbaycan'a, bölgeye karşı kızgınlığını yatırmıştır. Rusya ile ilişkileri düzene sokan Aliyev, daha sonra Kafkasya bölgesinde önemli aktör olan ve Azerbaycan yönetimine yakın olan Türkiye devleti ile ilişkileri daha da geliştirmek için çalışmalar başlatmıştır. Fakat Aliyev kendi iktidarına karşı diğer darbe girişimini de Ankara hükümetinden almıştır.

Azerbaycan'da Aliyev yönetimi 1995 yılında kardeş ülke Türkiye'nin siyasi darbesi ile de karşı karşıya kalmıştır. Bildiğimiz gibi dönemin Türkiye Başbakanı Tansu Çiller 1995 yılın Mart ayında Azerbaycan'da başkent Bakü'de Haydar Aliyev iktidarına karşı darbe planı hazırlamış, ama başarılı olamamıştır. Darbenin başarılı olmama nedeni dönemin Türkiye cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in, Azerbaycan cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'e darbeden önce, Türkiye başbakanının Azerbaycan yönetimine karşı darbe girişiminde bulunacağını söylemiş ve Aliyev'i muhtemel darbeye hazırlıklı olması yönde uyarmıştır. Demirel ile Aliyev'in çok iyi dost olması ve bu dostluk ilişkilerini de devlet yönetiminde göstermesi sonucu Azerbaycan'da Aliyev iktidarına karşı planlanan Tansu Çiller darbesini başarısız kılmıştır. Türk darbecilerin Aliyev iktidarına karşı planladıkları darbe girişiminin temel amacı ise Haydar Aliyev'den önceki cumhurbaşkanı görevini üsteleyen Elçibey'i tekrar iktidara getirmek için yapmışlardır (Karimov, 2007: 27-28).

Haydar Aliyev kendi iktidarına karşı darbe girişiminde bulunan Tansu Çiller hükümetine çok kızmış ve kısa dönemlik Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde soğukluk yaşanmıştır. İki ülke arasında yaşanan durgunluğu da ortadan kaldıran kişi, yine dönemin Türkiye cumhurbaşkanı Süleyman Demirel olmuştur. Süleyman Demirel'in Haydar Aliyev ile eski dost olduğu bilinmekte, hatta Elçibey yönetimine karşı Demirel her zaman

Haydar Aliyev'i desteklemiştir. Cumhurbaşkanı Demirel 1995 yılı yazında Azerbaycan'a resmi ziyaret gerçekleştirmiştir. Bakü de cumhurbaşkanı Aliyev ile görüşen Demirel Azerbaycan-Türkiye'nin ilişkilerini kültürel olarak eskilere dayandığını söylemiş ve bu iki halkın kardeş halk olduğunu söylemiştir. Aliyev de Türkiye Azerbaycan ilişkilerinin iyi yönde gelişeceğini açıklamış ve daha sonra önemli slogan haline gelen Türkiye ve Azerbaycan'ın "Bir Millet, İki Devlet" olduğunu açıklamıştır. Demirel'in ziyareti sonucu iki ülke arasında kısa dönemlik yaşanan soğukluk ortadan kalkmıştır (Karimov, 2007: 64).

Haydar Aliyev iktidarı döneminde Azerbaycan'ın Türkiye aracılığıyla, ABD ve AB ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmeye çalıştığını görmekteyiz.

Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan devleti, ABD yönetimi ile siyasi ilişkilerde zorluk çekse de, askeri ilişkilerde çok iyi anlaşmışlardır.

Haydar Aliyev iktidarı döneminde Azerbaycan ABD ilişkilerinde ilk gelişmeler 1994 yılında başlamıştır.

"İlk olarak Aliyev 1994 yılın Mayıs ayının 4'de Brüksel'de Azerbaycan devleti NATO çerçevesinde Barış İçinde Ortaklık (BİO) planını kabul etmiştir. ABD'nin BM'deki temsilcisi Madlen Olbrite'in 1994 yılın 3 Mayıs tarihinde Bakü'ye gelmesi ve cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ile görüşmesi, iki ülke arasında ilk üst düzey görüşme olarak tarihe geçmiştir. Yine aynı yıl içinde Mısır'da ziyarette olan Aliyev 6 Eylül'de ABD Başkan Yardımcısı Albert Gore ile görüşmüş ve yaklaşık 20 gün sonra, Aliyev'in New-York şehrine resmi ziyareti başlamış ve bu ziyaret sırasında Haydar Aliyev 27 Eylül'de ABD başkanı Bill Clinton ile görüşmüştür. Aliyev, Clinton ile görüşmesinde ABD Senatosunun Azerbaycan karşı uyguladığı 907 sayılı kanunu iptalini istemiş ve Dağlık Karabağ sorunun çözümünde ABD'nin yardımına umut ettiğini söylemiştir. Clinton ise bu sorunun AGİT çevresinde çözülmesine yardımcı olacağını açıklamıştır" (Cemilli, 2007: 60-61).

1992 yılı 24 Ekim tarihinden ABD Senatosunun Azerbaycan'a mali yardım desteğini yasaklayan 907 sayılı senato kararının uygulanması sonucu, Azerbaycan devleti ABD'nin mali yardımı dışında bırakılmıştır. ABD senatosu Azerbaycan'a karşı uyguladığı 907 sayılı kanununu yürürlükten kaldırırsa, ABD'nin Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu yeni bağımsızlık kazanan ülkelere ayırdığı 460 milyar dolarlık yardımı Azerbaycan Cumhuriyeti de alabilecektir (Cemilli, 2007: 55). Fakat bilindiği üzere Amerika da güçlü Ermeni lobisinin olması, ABD senatosunun bu kararını iptal etmesine en büyük engel olmuştur.

Azerbaycan diplomatlarının ve Aliyev iktidarının uzun çalışmaları sonucu ABD'nin Azerbaycan'a karşı yardım etme kararı 1996 yılında ilk kez görüşülmüştür. ABD Senatör C. Wilson'un teklifi ile ABD Senatosunun 1996 yılın 25-26 Ocak

tarihindeki görüşmelerinde tekrar gündeme getirilmiş ve ABD yönetiminin Azerbaycan devletine maddi yardımın sağlanması kararı kabul edilmiştir. ABD Senatosunun Azerbaycan devleti için aldığı yardım kararı, Amerika'da var olan Ermeni lobisi tarafından eleştirilmiş ve Azerbaycan devletine ayrılacak yardımın yapılması engellemiştir (Cemilli, 2007: 61).

Haydar Aliyev 1997 yılın Eylül ayında İspanya'nın başkenti Madrid de NATO ve AGİT'in toplantılarına katılmış ve burada da ABD başkanı Bill Clinton ile tekrar bir araya gelmiştir. Aliyev Clinton'a ABD'nin Dağlık Karabağ sorununa yeterince destek vermesini istemiş ve Senatonun uyguladığı 907 sayılı kanunundan ciddi rahatsız olduklarını dile getirmiştir. Aliyev bu kanunun yürürlükte kalması, iki ülke arasında ilişkilerin gelişmesinde en başlıca sorun olduğunu söylemiştir. ABD senatosu tarafından uygulanan 907 sayılı kararın, iptali ne kadar çabuk olursa iki ülke arasında ilişkilerin, başta enerji ve askeri sektörün gelişmesi de daha hız kazanacağı vurgulamıştır (Cemilli, 2007: 62).

Haydar Aliyev Türkiye ve Batı ile ilişkileri iyi yönde geliştirmiştir. Bunun dışında komşu ülkelere iyi yönde ilişkiler geliştiren Aliyev başta Rusya ve İran devletleri ile daha ihtiyatlı ve dengeli siyaset yürütmüştür.

Azerbaycan'da 1998 yılında yeni cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılmış ve Haydar Aliyev kendi partisinden, tekrar cumhurbaşkanı adayı olmuş ve yapılan seçimlerde oyların büyük çoğunluğunu alarak ikinci kez Azerbaycan cumhurbaşkanı seçilmiştir. Aliyev ikinci iktidarı döneminde yine iç ve dış siyasette aynı politika izlemiştir. Bölgede dengeni koruyan Aliyev, hem Rusya ve İran, hem de Türkiye ve ABD ile ikili devlet ilişkilerini geliştirmiştir.

Aliyev ülkede iç düzeni iyi duruma getirmek için de çalışmalarını sürdürmüş ve 1999 yılında Azerbaycan'da yerel yönetimler ve idari birimler oluşturulmuştur.

Haydar Aliyev 1999 yılında Azerbaycan da ilk kez Belediye idari birimini kurmuş ve aynı yılda ülkede ilk kez belediye seçimleri yapılmıştır.

Ülkede 1999 yılında idari birimler oluşturulmuş ve bu idari birimlerin başında Özerk Cumhuriyet gelmektedir. Devlette yeni yapılan idari birimlerde, Azerbaycan da 1 Özerk Cumhuriyet (Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti) 63 İl, 14 İlçe, 14 Büyükşehir, 262 Kasaba, 1724 Köy idaresi ve 4246 Köy idari birimi oluşturulmuştur

(https://tr.wikipedia.org/wiki/Azerbaycan%C4%B1n_idari_yap%C4%B1lanmas%C4%B1).

Haydar Aliyev bölgede dengeli dış siyasetini ikinci cumhurbaşkanı döneminde yapmış ve Güney Kafkasya coğrafyasında Azerbaycan yönetimi, Rusya ihtiyatını göz ardı etmemiştir. Azerbaycan'ın Rusya ile ikili ilişkilerinin tam çiçekleneceği zamanlarda bölgede tekrar 1999 yılında II. Rus-Çeçen savaşının patlak vermesi, bu iki ülke arasında gelişen ilişkilere soğukluk getirmiştir. Ruslar yine Azerbaycan'ı Çeçenlere yardım etmekle suçlamışlardır. 1999 yılın Eylül ayında Çeçenistan sınırına yakın Azerbaycan şehri Zakatala ilinin Gımr Köyünde Rus askeri uçağı düşürülmüştür (Karimov, 2007: 83).

Ruslar her iki savaşta Azerbaycanlıların ve Bakü yönetimini Çeçenlere yardım etmekle suçlamış ve Moskova hükümeti Azerbaycan devletine karşı ekonomi ve askeri baskılar yapmıştır. Bu suçlamaları Azerbaycan tarafı asılsız saymış ve Azerbaycanlıların her iki savaşta Çeçenlere yardım etmediklerini açıklamışlardır. Bu yıllar Rusya Azerbaycan ilişkilerinin en zor ve en karanlık dönemi olmuştur. Azerbaycan yönetiminde Moskova hükümetine yakın iktidar bulunmasına rağmen 1990 yılın ikinci dönemi her iki ülke için iyi geçmemiştir. Rusya Azerbaycan ilişkilerinin iyi yönde gelişmesi Putin iktidarı döneminde yaşanmış iki devlet arasında ilişkilerin zirve noktası 2001 yılında olmuştur.

1991-2001 yılına kadar Rusya devlet başkanı Azerbaycan'a ziyarete gelmemiştir.

Azerbaycan'a ilk ziyarete gelen Rus devlet başkanı V. Putin olmuştur. Putin'in Azerbaycan ziyareti 2001 yılın 9-11 Ocak tarihinde olmuştur (Karimov, 2007: 84). Yeni göreve gelen Rusya Devlet başkanı Vladimir Putin kalabalık heyetle 2001 yılın Ocak ayında Bakü'ye gelmiş ve burada Putin Azerbaycan cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ve başka devlet yetkilileri ile ikili görüşmeler yapmıştır.

Haydar Aliyev, Putin'in kendisi ile ikili görüşmede, Rusya-Azerbaycan ilişkilerini analiz etmiş ve Aliyev Putin'e şu ifadeleri söylemiştir. *“Sen daha genç olduğun için belki farkında değilsin, ama seferin Azerbaycan ve Rusya devlet ilişkilerinde çok önemli bir ziyaret olma özelliğini taşımaktadır”*. Putin ise Aliyev'in bu ifadelerine karşılık olarak, Bakü'ye gelirken, yanında getirdiği Haydar Aliyev'in 1949'da Petersburg

KGB okulundan mezun olduğu belgeni resmi görüşmede Aliyev'in kendisine taktim etmiştir. (Karimov, 2007: 84).

Putin 2001 yılında Azerbaycan ziyaretinde birçok alanda ikili antlaşmalar yapsa da, Rusya için önemli olan Azerbaycan da bulunan, Rus askeri üssü olan Gebele radar üssünün uzun dönemlik kiralanması konusunda anlaşma sonuçsuz kalmıştır (Karimov, 2007: 85).

2002 yılın 24-26 Ocak tarihinde Azerbaycan cumhurbaşkanı Haydar Aliyev Rusya'ya resmi sefer yapmıştır. Rusya seferinde Haydar Aliyev kendi yanında Dışışleri, Savunma, Enerji ve Ekonomi bakanlarında getirmiştir. Haydar Aliyev'i hava alanında Rusya başbakanı ve diğer devlet yetkilileri karşılamıştır. Putin özel konutunda Aliyev'e akşam yemeği ziyafeti vermiştir (Karimov, 2007: 85-86).

Aliyev'in Moskova ziyareti her iki ülke için önemli olmuştur. Azerbaycan devleti Rusya ile askeri ve ekonomi alanında uzun dönemli anlaşmalar yapmıştır. Bu anlaşmaların en önemlisi, iki ülke arasında sorun yaratan Gebele üssü kullanım statüsü de bu ziyaret sırasında çözülmüştür.

İki ülke arasında yapılan askeri üs anlaşmasına göre, Gebele üssü 10 yıllığına Ruslara kiralanmış ve bu askeri üssünün kira bedeli 7 milyon dolar olarak belirlenmiştir. Bunun dışında Rusya'nın 1997-2002 yılları arasında biriken 31 milyon dolar borcu da beş yıl içinde, Moskova hükümeti tarafından ödeneceği kararlaştırılmıştır (Karabayram, 2011: 247-248).

Haydar Aliyev'in Moskova seferinde iki ülke arasında kültür konularında anlaşmalar yapılmıştır. Putin ayrıca Aliyev'e Azerbaycan da Rus örf adetlerine kültürüne saygılı kalmasından dolayı teşekkür etmiştir. Putin iki devlet arasında var olan güvenlik konularına da değinmiş ve gelecekte iki ülkenin de güvenlik konularında beraber hareket edeceğinin altını çizmiştir. Hatta 2003 yılında Rusya'nın başkenti Moskova şehrinde yapılan bombalı saldırını, Bakü yönetimi kınamış ve Aliyev ile Putin arasında telefon görüşmesi yapılmış, Rusya'daki, son durum konuşulmuştur (Karimov, 2007: 88).

Kısacası söylemek gerekirse Rusya'da Putin iktidara geldiği tarihten Azerbaycan ve Rusya ilişkileri iyi yönde gelişme göstermiş ve hatta açık söylemek gerekirse, Azerbaycan bağımsızlık kazandıktan sonra iki ülke arasında ilişkilerin zirve dönemi yaşanmıştır.

Haydar Aliyev Putin döneminde de bölgede dengeli siyaset yürütmüş ve Rusya dışında diğer komşu ülkeler, başta İran ve Türkiye ile ilişkileri iyi yönde tutmuştur. Batı ile ilişkilerde Rusya'yı kızdırmamak ve Rus ihtiyatını her zaman göz önünde bulunduran Aliyev her iki taraf ister Doğu, ister Batı devletleri ile oluşturduğu ilişkilerini kendi ülkesinin hayrına kullanmayı başarmıştır.

Aliyev 2000'in başında Rusya ile sıkı ilişkiler, karşılıklı ziyaretler yapmasına rağmen yine bölgede Türkiye ve İran ile ilişkiler iyi tutmuş bu ülkelerle de karşılıklı işbirliği ve seferler gerçekleştirmiştir.

Azerbaycan 2000'in başında bölgede komşu ülkeler arasında Ermenistan'dan sonra en çok sorun yaşadığı devlet İran İslam Cumhuriyeti olmuştur. İki devlet arasında ilişkilerin düzensizliğinin iki temel nedeni vardır. İlk neden İran da yaşayan Güney Azerbaycanlıların, Kuzey Azerbaycan yönetimi ile birleşme endişesi olmuştur. Bu durum İran devletinin toprak bütünlüğünü tehdit eden temel unsur olarak bilinmektedir. İki devlet arasında sorun yaratacak diğer neden ise Azerbaycan'ın Hazar Denizinin enerji kaynaklarını kullanmasında Batı ve ABD ile ortak çalışma sürdürmesi, İran yönetimi tarafından sıcak karşılanmamıştır.

Bildiğimiz gibi İran'ın kuzeyinde nüfus olarak Azerbaycan Türkleri daha ağırlıklı yaşamaktadırlar. İran Uluslararası arenada bu bölgeleri kendi toprağı olarak görmüş ve bölge halkını da İran halkı olarak tanıtmıştır. Fakat bu bölgeler tarihi Azerbaycan toprakları olmuş ve İran devleti 1828 yılında Çar Rusya'sı ile yaptığı Türkmençay Antlaşması şartı olarak Güney Azerbaycan bölgesi, İran hegemonyası altına girmiş ve bu topraklarda yaşayan Azerbaycan Türkleri de İran yönetimi altında yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

Elçibey iktidarı döneminde daha çok gün yüzüne çıkarılan Birleşik Azerbaycan ideolojisi İran devletini korkutmuş ve İran bölgede Azerbaycan aleyhine politika izlemiştir. Elçibey'den sonra iktidara gelen Haydar Aliyev aynı politikanı izlemediğini söylemiş ve Azerbaycan'ın Güney topraklarında milliyetçilik akımlarından uzak durduklarını açıklayarak İran'ın toprak endişesini azda olsa hafifletmiştir. İran Azerbaycan da iktidar değişmesine rağmen, her an tehlike içinde yaşamış ve Azerbaycan devletini kendi toprak bütünü için tehdit olarak görmüştür. Hatta Aliyev İran ziyareti esnasında Tebriz de Azerbaycan konsoloslugu açılmasını istemesi, İran yönetimi

tarafından çok sıcak karşılanmamış ve İran devleti Aliyev'in bu isteğini gerçekleştiremeyeceğini açıklamıştır (Karimov, 2007: 98).

İran'ın Azerbaycan yönetimi ile anlaşamadığı diğer önemli neden ise Hazar Denizinin enerji kaynaklarının kullanımı ve paylaşımı olmuştur. Bildiğimiz gibi Azerbaycan devleti 1994 yılın yazında Batılı petrol şirketlerini Hazar bölgesine davet etmiştir. İran başından bölgede Batı ve ABD şirketlerinin faaliyetlerine ve çalışmalarına karşı çıkmıştır.

İran Hazar enerjilerini ortak eşit %20'lik pay oranı ile beş kıyıdaş devlet arasında paylaştırılmasını savunmuş, ama İran yönetimi bu konuda başarılı olamamıştır (Aslanlı, 2018: 10).

Azerbaycan bölgede Batı şirketleri ile beraber petrol arama çalışmaları 2000'in başlarında sürmüştür. Fakat 2001 yılında bölgede daha doğrusu Hazar Denizinin Azerbaycan sektörünün güney kısmında İran sahil güçleri Azerbaycan gemilerine karşı izinsiz arama yapması sonucu, İran ile Azerbaycan devleti arasındaki tansiyon daha da artmıştır.

İran askeri jetleri ve sahil güvenlik polisleri, Hazar Denzinde izinli petrol arama çalışmaları yapan Azerbaycan gemileri, "Geofizik-3 ve Elif Hacıyev" gemilerini 2001 yılın Temmuz ayında taciz etmişler ve bu gemileri bulunduğu yerden çıkmasını istemiştir. Azerbaycan gemileri bulunduğu yerlerden çekilmezse İran askeri jetleri bu gemilere ateş açacakları uyarısında bulunmuştur. İran'ın Azerbaycan gemilerine karşı böyle tahribi Bakü yönetimini çok kızdırmıştır. İran'ın Hazarda Azerbaycan'a karşı uyguladığı bu zor ve kaba tavrı, Türkiye ve ABD yönetimi tarafından da yanlış karşılanmıştır. Hazar yaşanan bu gelişmeler sonucu Ankara hükümeti, Azerbaycan'a destek amaçlı bölgeye kendi askeri jetlerini göndermiştir. Türk Genelkurmay başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu 2001 yılın 21 Ağustos tarihinde Azerbaycan'a sefere gelmiş ve Bakü'de görüşmeler gerçekleştirmiştir. Türk Genelkurmayın Bakü ziyareti sırasında, Hazar Denizi üzerinde "Türk Yıldızları" uçuş gösterisi yaparak İran'a gözdağı vermiştir. Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği bu açık destek İran'ı korkutmuş ve Tahran yönetimine, Azerbaycan devletinin Hazar Denizi ve Güney Kafkasya bölgesinde tek olmadığını, Türkiye'nin var olduğu mesajını vermiştir (Karimov, 2007: 97).

Türkiye yönetimi ister Aliyev'den önceki iktidarlara, isterse de Haydar Aliyev iktidarını tanımış ve gereken her türlü yardımları yapmıştır. Dönemin cumhurbaşkanı

Süleyman Demirel'in Haydar Aliyev ile çok yakın dost olması hem iki ülke arasında ilişkilerin gelişmesine daha olumlu sonuç katmış, hem de Türkiye ve Azerbaycan da oluşan radikal muhalefet grupların çalışmalarını engellemiştir. İki dost ve iki kardeş ülke liderleri ülkelerarasında ilişkileri daha üst düzeye çıkarmıştır.

Haydar Aliyev 2000'lerin başında Rusya'nın tekrar bölgede etkinliğinin arttığından rahatsız olmuştur.

Güney Kafkasya bölgesinin tekrar Rus hegemonyası altına girmemesi ve Rusların bu topraklarda yeni eylemler yapmaması için çalışan bölge devletlerinden, Azerbaycan ve Gürcistan cumhurbaşkanları bölgede Türkiye ile ortak antlaşma yaparak, bu coğrafyada Rus yayılmacılığına karşı ortak hareket etmişlerdir.

Azerbaycan cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in bu girişimleri 2002 yılında sonuç vermiştir. Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye devlet başkanları, Güney Kafkasya coğrafyasın da terörizm, uyuşturucu kaçakçılığı, silah kaçakçılığı, insan ticareti ve başka cinayetlerde bölgede beraber hareket edeceklerini açıklamış ve 2002 yılın 30 Nisan tarihinde bölgede Kafkas İstikrar Paktını (KİP) imzalamışlardır (Karimov, 2007: 65).

Genel olarak Haydar Aliyev'in iktidarı dönemine baktığımız zaman Aliyev, Modern Azerbaycan devletinin mimarı olarak bilinmektedir. Haydar Aliyev 1993 yılında iktidara geldikten sonra, genç Azerbaycan devletini ve Azerbaycan ulusunu inşa eden lider olarak tarihe geçmiştir. Aliyev'in bölgede dengeli dış siyaseti sonucu komşu ülkelerle ilişkileri düzene girmiş ve bölgede Azerbaycan güvenli bir ülke olmuştur.

Dış siyasette başarılı politika sonucu, iç siyasette oluşan düzensizlik ve ülke istikrarsızlığı son bulmuş ve devletin gelişmesi için yeni bir dönem başlamıştır.

Haydar Aliyev yaklaşık 10 yıllık iktidar döneminde Azerbaycan devleti, uluslararası arenada çok önemli gelişme göstermiştir. Açıkça söylemek gerekirse Haydar Aliyev iktidara geldikten sonra, yeni bağımsızlık kazanan ve yerlerde olan Azerbaycan devletini, yerlerden alarak, önemli derecede geliştirerek, dünyaya tanıtan devlet başkanı olduğunu söylersek hiçte yanılmayız. Artık Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan Cumhuriyeti Güney Kafkasya coğrafyasında en önemli konuma gelmeyi başarmış ve bölgede kendi sözünü söyleyen devlet olmuştur.

Bu gün gelindiğimiz dönemde 2003 yılında babasından görevi alan oğul İlham Aliyev, Azerbaycan'ın kurucu lideri olan Haydar Aliyev'in kurduğu düzeni

değiştirmemiş ve babasının politikalarını daha iyi yönde geliştirerek, günümüz Azerbaycan'ı Güney Kafkasya'nın en güçlü devleti konumuna getirmiştir.

4.4. İLHAM ALİYEV DÖNEMİ AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASI

Azerbaycan'da 2003 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde oyların büyük çoğunluğunu alan İlham Haydar oğlu Aliyev Azerbaycan Cumhuriyetinin dördüncü cumhurbaşkanı seçilmiştir. İlham Aliyev cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazandıktan sonra yemin töreninde babası Haydar Aliyev politikalarının devamını getireceğini açıklamıştır (Maranki, 2021: 196).

İlham Aliyev bölgede dengeni koruyacağını komşu ülkeler ve batı devletlerle ilişkileri geliştireceğini açıklamıştır. İlham Aliyev de iyi bilmekteydi ki, Güney Kafkasya bölgesi, özellikle Azerbaycan Cumhuriyeti her zaman büyük devletlerin ilgi alanı içerisindeydi. Bundan dolayıdır ki, Aliyev'in izlediği siyaset çok akıllı ve düzenli olmalıydı, yanlış bir strateji kendinin ve devletin sonunu getire bilirdi. Aliyev'in siyasi dehası ve önemli strateji planları cumhurbaşkanlığının ilk yıllarında kendisini göstermiştir. Aliyev ülkesinin büyük devletlerin dikkat alanında olduğundan ve bu devletlerle işbirliğini iyi yönde geliştirmenin tek amacını bölgede doğru dengeli siyaset izlemekte gören Aliyev, ilk resmi yurtdışı ziyaretini de çok dengeli bir politika ile yapmıştır. Aliyev ilk yurtdışı ziyaretini BM Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesinden biri olan Fransa'ya yapması da hiçte tesadüfı olmamıştır. (Beşikçi, 2016: 248).

Aliyev bu resmi seferi ile hem kendinin, hem de devletin dış politikasında daha dengeli siyaset izlediğini beyan etmiştir. Aliyev BM Güvenlik Konseyinin beş daimi üyesinden olan Rusya ve Çin'e sefer yapsaydı, Azerbaycan'ın yeni dış politikasında Doğuya eğilme görünecektir. Bundan başka Aliyev ilk resmi ziyaretini İngiltere ve ABD'ye yapsaydı da o zaman Aliyev'in dış siyasetinde Batı tarzı politika izleneceği bilinmekteydi. Bundan dolayıdır ki Aliyev'in ilk resmi seferi Fransa'ya yapması ile bu büyük devletlerarasında dengeni koruduğunu göstermiştir. Aliyev Fransa seferi ile Azerbaycan'ın yeni dış politikasında dengeli siyasete ve ortak işbirliğine önem verilceğini açıklamıştır (Maranki, 2021: 198).

İlham Aliyev dış politikada batılı devletlerle ilişkilerde önem verse de bölgede Rusya ihtiyatını da göz ardı etmemiştir. Aliyev Rusya ile ilişkileri geliştirmek için de çalışmıştır. İlham Aliyev iki devlet arasında ilişkilerin yeni dönemde geliştirmek için 2004 yılın Nisan ayında Putin'in daveti üzerine Moskova'ya resmi sefere gitmiştir. Aliyev

burada Rus devlet yetkileri ile görüşmüş yeni iktidar döneminde Azerbaycan-Rusya ilişkilerinin daha da genişleteceğini açıklayan Aliyev, iki devlet arasında her alanda ilişkilerin genişletmesi için ortak antlaşmalar imzalamışlardır (Karabayram, 2011: 250).

Aliyev'in Rusya ziyaretinden birkaç ay sonra Rusya'nın Kültür Bakanı Aleksandr Sokolov kalabalık bir heyetle Bakü'ye gelmiştir. Rus Kültür Bakanı Azerbaycan Kültür Bakanı Polad Bülbüloğlu ile bir araya gelmiş iki devlet arasında kültür işbirliğini daha da genişletilmesi için ortak antlaşma yapılmıştır. Rus Kültür Bakanlığı Bakü'de İlham Aliyev ile görüşmüş ve 2004 yılın 12-16 Haziran tarihlerinde Bakü'de Rus Kültür günleri geçirilmiştir (Karabayram, 2011: 251).

Rusya ile Azerbaycan devletleri arasında 2004 yılı karşılıklı ziyaretler yılı olarak tarihe geçmiştir.

2004 yılında Azerbaycan ile Rusya arasında ekonomi, ticari yerel yönetim alanında ikili antlaşmalar imzalanmıştır.

İki devlet arasında tarihi bağların olması ve her iki ülke vatandaşlarının sürekli olarak iç içe yaşamasına neden olmuştur.

“Bu gün Rusya’da yaklaşık iki milyon Azerbaycan Türkü yaşamaktadır. Bunun yanı sıra Azerbaycan’da da 150 bin Rus kökenli aile yaşamaktadır” (Karabayram, 2011: 253).

Azerbaycan ailelerin Rusya’da yerleşmesi ve çalışması daha çok Sovyetler zamanından başlamıştır.

Rusya yönetimi kendi ülkesinde 2005 yılını “Azerbaycan Yılı” olarak ilan etmiştir. Rusya’nın başkenti Moskova şehrinde “Azerbaycan Yılı” açılışına her iki devletin cumhurbaşkanı katılmıştır. Rus devlet başkanı Putin “Azerbaycan Yılı” töreninde açılış konuşması yaparak Azerbaycan ile Rusya’nın tarih boyu birlik ve beraberlik içinde yaşadıklarını söylemiştir (Karabayram, 2011: 253).

İlham Aliyev Rusya’da “Azerbaycan Yılı” açılış töreninde konuşma yaparak Rusya ile Azerbaycan ilişkilerinin yeni dönemde daha da genişleteceğini ve bu iş alanlarının daha çok alanlara yayılmasına vesile olacağını söyleyen İlham Aliyev 2006 yılını da kendi ülkesinde “Rusya Yılı” olacağını açıklamıştır (Karabayram, 2011: 254).

“Azerbaycan bağımsızlık kazandığı süreçten sonra, Rusya ile Azerbaycan ilişkilerinin en başarılı dönemi 2006 yılı olmuştur”. (Karabayram, 2011: 256).

Buradan görüldüğü gibi İlham Aliyev devletin dış siyasetinde Rus ağırlığını ve bölgede Rus ihtiyatını göz ardı etmemiştir. Aliyev bölgedeki, dengeli siyaseti devam ettirerek, hem Batı ile ilişkileri geliştirmiş, hem de bölgede Rusya'nı kızdırmaktan kaçınmıştır.

İlham Aliyev iktidarı döneminde Azerbaycan dış politikasının temel amacı, ülkenin iç politikasına müdahaleyi kabul etmeden, Azerbaycan'ı rekabet alanı değil, işbirliği alanına dönüştürmeğe çalışmıştır. Bu politika sonucu Azerbaycan dış politikası iki yönde şekillenmiştir. Bu politikalardan ilki Azerbaycan'ın komşu devletlerle ortak işbirliği çalışmaları, ikinci politikası ise Azerbaycan'ın batılı devletler ile yakın ilişkiler kurmak için çalışmalar sürdürmüşlerdir. (Beşikçi, 2016: 247).

“İlham Aliyev'in iktidara geldiği yıllarda ABD yönetimin dış politikasında temel sorun Irak ve Afganistan terör operasyonları olduğundan, ABD'nin Azerbaycan'daki siyasi gücünün azaldığı bir dönem olarak bilinmekteydi” (Beşikçi, 2016: 248).

Azerbaycan başarılı dış politikası sonucu, İlham Aliyev ABD ile ilişkileri üst düzeye çıkarmıştır. İki devlet arasında işbirliğini geliştiren Aliyev yönetimi özellikle ABD'nin Dağlık Karabağ sorunun çözümünde Azerbaycan'ı desteklediğini beyan etmiştir. Aliyev iki devlet arasında askeri ilişkileri de geliştirmeyi başarmış ve Azerbaycan'ın ABD'den sağladığı kendi askeri harcamalarını 4,3 milyon doları geçmiş ve bu askeri harcamalarda bölgede Ermenistan'a yapılan yardımı geçmiştir. (Beşikçi, 2016: 248).

Azerbaycan iç ve dış politika da temel sorunun Dağlık Karabağ olarak kaldığından ülke yönetimi tam gücüyle Dağlık Karabağ sorununa odaklanmıştır. Azerbaycan yönetimi Dağlık Karabağ sorunun çözümünde barış taraftarı olsa da bölge de bu konuda diplomasisi yetersizliği görünmüş ve Ermenistan tarafının sürekli olarak barış konferanslarından kaçtığını söylemiştir. Bundan dolayıdır ki, İlham Aliyev her zaman babası gibi Dağlık Karabağ sorununda diplomasi işe yaramazsa askeri politikalara değineceğini söyleyerek, Azerbaycan'ın kendi topraklarını düşman yönetimine bırakmayacağını altını çizmiştir. İlham Aliyev savunma sanayisine daha çok yatırım yaparak devletin askeri teçhizatlarını daha da geliştirmiştir. Aliyev askeri politikaları sonucu bölgede her an ateşkesin sıcak savaşa dönüşebileceği alarmını vermiştir.

İlham Aliyev dış politikada çok yanlı siyaseti destekleyerek, ülke yönetiminde çok yanlı politikaya üstünlük vermiştir. Cumhurbaşkanı Aliyev 2007 yılın 23 Mayıs

tarihinde Azerbaycan “Milli Güvenlik Belgesini” imzalamıştır. Bu belge ile ülkesinin jeopolitik öneminin altını çizen Aliyev, Azerbaycan’ın Hazar-Kafkasya coğrafyasında bölgesel işbirliğini desteklediğini vurgulamıştır (Maranki, 2021: 197).

Azerbaycan devleti kendi Milli Savunma Sanayisinin alt yapı çalışmalarını 2008 yılı itibariyle tamamlamış ve kendi ordu sistemini NATO teşkilatına uygun şekilde kurmayı başarmıştır (Beşikçi, 2016: 248).

İlham Aliyev iktidarı döneminde Azerbaycan’ın bölgede diğer strateji müttefik devleti, kardeş ülke Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Azerbaycan’ın Türkiye ile tarihi, kültürel bağlarının varlığından dolayı bu iki devlet arasında ilişkiler tarih boyunca her zaman iyi düzeyde gelişmiştir.

Azerbaycan da İlham Aliyev iktidara geldiği günden, bölgede Türkiye devletine çok önem veren başkan Aliyev, Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkilerde temel olarak “*Bir Millet, iki devlet*” ilkesine uygun olarak geliştirmiştir. Azerbaycan-Türkiye arasında ilişkilerin geliştiren İlham Aliyev iktidarı yıllarında iki devlet arasında “Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi” kurulmuştur (Maranki, 2021: 199).

İki devlet arasında ilişkiler genişleyerek İlham Aliyev döneminde daha üst düzeye çıkarılmıştır. Fakat bu yıllarda Türkiye yönetiminde Ermenistan devleti ile diplomasi ilişkilerin düzenlenmesi ve sınır kapılarının açılması gibi konular Türkiye gündemine oturduğundan iki devlet arasında ilişkiler durgunluk dönemine girmiştir.

Bildiğimiz gibi Türkiye Cumhuriyeti 1992 yılından Karabağ savaşıdan sonra Ermenistan ile sınır kapılarını kapatmış ve Dağlık Karabağ sorununun çözümüne kadar Türkiye ile Ermenistan arasında diplomatik ilişkiler dondurulmuştur. İki devlet arasında yapılan yeni görüşmeler sonucu tekrar Ermenistan ile Türkiye arasında ikili ilişkilerinin kurulmasından rahatsız olan Azerbaycan devleti, Türkiye yönetimi ile kısa süreli, siyasi sorun yaşamıştır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti’nin başbakanı Recep Tayip Erdoğan’ın Bakü’ye sefere gelmesi ve Azerbaycan Milli Meclisinde konuşma yaparak, Azerbaycan ile Türkiye ilişkilerin eski tarihten, günümüze kadar geldiğini söyleyen Erdoğan, hiçbir kuvvetin Azerbaycan ile Türkiye kardeşliğini bozmayacağını vurgulamış ve başbakan Erdoğan Azerbaycan Meclisinde Azerbaycan Milli Marşını okumuştur. İki devlet arasında yaşanan kısa süreli siyasal kriz Türkiye Cumhuriyeti başbakanı Recep Tayip Erdoğan’ın girişimleri sonucu çözülmüş ve iki ülke arasında ilişkiler tekrar gelişme sürecine girmiştir (Beşikçi, 2016: 249).

Türkiye ile Azerbaycan devleti arasında kurulan ikili ilişkiler günümüz itibariyle bölgede en sağlam ilişkiler olarak görülmektedir. Bunun yanı sıra Türkiye ile Azerbaycan arasında her alanda ortak işbirliğinin gelişmesi sonucu Türkiye devleti Güney Kafkasya bölgesinde Azerbaycan ile her alanda en iyi işbirliği yapan ortak devlet konumuna gelmiştir.

İlham Aliyev iktidarı Azerbaycan'ın güney komşusu olan İran İslam Cumhuriyeti ile de devlet ilişkilerini üst düzeye çıkarmayı başarmış ve bölgede İran devleti ile de ikili ilişkilerini genişletmiştir. İran devleti bu coğrafyada sürekli Ermenistan'ı desteklemesi İlham Aliyev yönetimini de ciddi rahatsız etmiştir. Fakat Aliyev iktidarı İran devletini, bu bölgede kendi ülkesinin ticari ve ekonomi ortağı olarak görmüştür.

Bunun yanı sıra Azerbaycan'da zaman zaman yapılan iç ayaklanmalarda da daha çok İran'ın parmağı olduğu bilinmektedir. İran yönetimi Güney Kafkasya bölgesinde Kuzey Azerbaycan topraklarını da, Güney Azerbaycan toprakları gibi dini, şeriat usulü ile yönetilmesini istemektedir.

İran İslam Cumhuriyetinin Azerbaycan'daki en sesli olayı 2015 yılın Kasım ayında yaşanan Nardaran Olayları olmuştur. Başkent Bakü'de yapılan Nardaran olaylarında da İran'ın eli olduğu belli olmuştur. İran yönetimi Hacı Cebrail isimli ajan aracılığıyla Bakü'nün Nardaran köyünde olaylar çıkarmış ve isyancılar devletten çarşaf, şerait dini yönetimin kurulmasını istemişlerdir. Fakat ülke yönetimin ve polis kuvvetlerinin çevikliği sonucu, Bakü hükümeti Nardaran Olaylarına müdahale etmiş ve olaylar büyümeden çözülmüştür. Bakü de yapılan Nardaran olaylarında İran yönetimi yapılan suçlamaları kabul etmese de sonraki yıllarda sürdürülen mahkeme tutuklularının yargı sürecinde, yapılan açıklamalarda Nardaran Olaylarını destekleyen, koordine eden dış gücün İran olduğu, Azerbaycan yönetimine ve Azerbaycan halkına belli olmuştur. Fakat Tahran yönetimi halen de Bakü yönetiminin bu iddialarını kabul etmemektedir. (<https://diplomatikgozlem.com/haber/azerbaycan-da-nardaran-olaylarinda-iran-parmagi#:~:text=Azerbaycan'%C4%B1n%20ba%C5%9Fkenti%20Bak%C3%BC%20yak%C4%B1nlar%C4%B1daki,%C3%A7ok%20say%C4%B1da%20ki%C5%9Fi%20de%20yaranan%C4%B1%C5%9Ft%C4%B1>).

İran'ın bölgede yaptığı bu olaylara rağmen Azerbaycan devleti ile İran devleti arasında ilişkiler yeni dönemde de çok gelişmiş özellikle Hazar Denizinde yaşanan anlaşmazlıklar, İlham Aliyev iktidarı döneminde büyük oranla çözüme kavuşmuştur.

Fakat iki devlet arasında bazen istemeden soğuk rüzgarlar esmektedir. İki devlet arasında bu durgunluğun başlıca nedenleri devletlerin işbirliği müttefikleri olmuştur. İran, Güney Kafkasya bölgesinde Azerbaycan-ABD ve Azerbaycan-İsrail işbirliğinden en çok rahatsız olan devlet olarak bilinmektedir. Bunun yanı sıra İran'ın da bölgede Ermenistan ile yakın ilişkileri Azerbaycan yönetimini de çok rahatsız etmektedir (Maranki, 2021: 200).

Azerbaycan Cumhuriyetinin bölge de diğer komşu devleti olan Gürcistan ile ilişkileri de Aliyev döneminde genişletilmiştir. Gürcistan bölgede transit ülke konumunda kalmaktaydı. Azerbaycan ve Türkiye'nin Ermenistan ile kara sınırlarının kapalı olmasından dolayı Azerbaycan ile Türkiye arasında ticari ilişkilerin büyük oranı Gürcistan üzerinden sağlanmaktadır. Ticari ilişkilerin yanı sıra enerji alanında Gürcistan ister Azerbaycan, isterse de Batı için çok önemli ülke konumundadır.

Gürcistan devleti, Hazar enerjilerini Batıya çıkarılmasında çok önemli bölge konumundadır. Hazar kayakları Gürcistan üzerinden Türkiye'ye oradan da Avrupa'ya taşınmaktadır. Gürcistan devleti hem Azerbaycan, hem de Türkiye için önemli bir müttefik devlet olduğundan, İlham Aliyev yönetimi Gürcistan ile ilişkileri her zaman dikkat merkezinde saklamıştır.

Güney Kafkasya bölgesinde iki komşu devlet olan Azerbaycan ile Gürcistan arasında bazen sınır kapılarında yaşanan sorunlar hariç iki ülke arasında ki, ilişkilerde çok ciddi sorunlar yaşanmamıştır.

Bunun yanı sıra Gürcistan'ın Boçalı bölgesinde yaklaşık yarım milyon civarında Azerbaycan Türkü yaşamaktadır. Azınlık olarak yaşayan bu halkların vatandaşlığı Gürcistan olsa da köken olarak, Borçalı bölgesinin milleti Azerbaycan Türküdür. Azerbaycan yönetimi iki devlet arasındaki ilişkilerde her zaman Borçalı bölgesine dikkat etmiş ve bu bölgede yaşayan Azerbaycan Türklerini ilgi alanı içinde saklamışlardır.

İlham Aliyev iktidarı döneminde Azerbaycan dış politikasında AB üye devletleri ile ilişkileri de ön planda tutulmuş ve bu devletler ile ilişkiler genişletilmiştir. İlham Aliyev'in Batı ile ilişkileri üst düzeye çıkarmayı başarmış ve Azerbaycan devleti 2004 yılında Avrupa Birliği'nin Yakın Komşuluk politikasına dahil edilmiş bundan iki yıl sonra da Azerbaycan devletinin, Avrupa Konseyi Faaliyet Planının gerçekleşmesinde çok katkıları olmuştur (Maranki, 2021: 200).

İlham Aliyev'in dış siyasetinde Batıya önem verdiği kadar, dış politikada hem Doğu ülkelerine, hem de Afrika ülkelerine çok önem vermiştir. Aliyev doğu ülkeleri

politikalarında özellikle Asya da büyüyen güç Çin devleti ile ilişkileri daha ileri boyuta taşımayı başarmış ve iki ülke arasında ilişkiler önemli oranda genişletilmiştir. Bunun yanı sıra İlham Aliyev Azerbaycan dış politikasında Asya coğrafyasında, Afganistan, Pakistan, Hindistan, Japonya ve Güney Kore gibi büyük devletlerle ilişkilerini geliştirmiş ve Azerbaycan yönetimi bu devletler ile ortak bir platformda işbirliği politikalarını devam ettirmektedir (Maranki, 2021: 201).

İlham Aliyev iktidarı döneminde Afrika ülkelerine de önem vermiş ve bölge devletleri olan Mısır, Cezayir, Tunus gibi Kuzey Afrika ülkeleri ile Azerbaycan yönetimi ikili işbirliği politikalarını daha da genişletmiştir.

İlham Aliyev Azerbaycan dış politikasında Kıta Amerika'sı devletleri, Meksika, Venezuela, Brezilya, Arjantin gibi büyük devletlere de önem vermiş ve bu ülkelerle ortak işbirliği çalışmalarını sürdürmüştür.

Genel olarak İlham Aliyev iktidarını incelersek, Aliyev'in çok yanlı işbirliği politikaları sonucu Azerbaycan devleti, Güney Kafkasya coğrafyasında çok önemli ülke konumuna gelmiştir.

Azerbaycan devletinin bölgede en yakın ortağı tarihte olduğu gibi bugün de Türkiye Cumhuriyeti olarak kalmakta ve Azerbaycan ile Türkiye kardeşliği günümüz itibarıyla daha ağırlıklı olarak görünmektedir.

Bildiğimiz gibi 2020 yılında Azerbaycan harp tarihine altın harf ile Dağlık Karabağ Zaferi yazılmıştır. İlham Aliyev Güney Kafkasya coğrafyasında uzun yıllardır dondurulmuş olan Dağlık Karabağ sorunu barış yoluyla çözülmeyeceğini anlamış ve ülke yönetimi, Azerbaycan halkı Karabağ sorununu savaş yoluyla çözülmesinin taraftarı olmuş ve 2020 yılı Eylül ayında Dağlık Karabağ bölgesinde sıcak savaş yaşanmıştır.

Ermenistan askeri birliklerinin 2020 yılın yazından sürekli Azerbaycan topraklarına saldırı eylemleri sonucu, 27 Eylül tarihinin sabahı bölgede sıcak savaş yaşanmıştır.

Azerbaycan askeri birlikleri, Ermenistan'ın cephe tahriplerine karşılık vermiş ve aynı gün içinde Azerbaycan Savunma Bakanlığı bölgede Ermeni güçlerine karşı saldırıya geçmiştir. Ermeniler Azerbaycan'ın bu saldırılarını da 2016 yılın Nisan savaşları gibi kısa sürede biteceğini tahmin etseler de 2020 yılın Eylül savaşları Dağlık Karabağ bölgesinin kaderini belirlemiştir. Ermeniler Azerbaycan tarafının sürekli saldırılarının karşısında tutunamayacaklarını anlayarak, Rusya ve Fransa cumhuriyetlerine başvurarak

savaşının durdurulmasını isteseler de bu kez Ermeni taraftarları, 2016 yılın Nisan savaşlarından farklı olarak Ermenistan'ın bu isteğini onaylamamış ve Dağlık Karabağ bölgesinde Azerbaycan'ın saldırılarına karşı çıkmamışlardır.

Azerbaycan tarafı ise kendi hak savaşında, Ermeniler üzerinde büyük oranda üstünlük sağlamış ve Ermenileri 1992 yılından günümüz tarihine kadar en büyük yenilgiye uğratarak, Ermenistan halkına hayatının şokunu yaşatmışlardır.

44 gün süren Karabağ savaşında Azerbaycan askeri eski Türk toprağı olan Dağlık Karabağ bölgesini ve yedi sınır şehri Ermeni işgalinden kurtarmıştır. Azerbaycan devletini, bu hak savaşında yalnız bırakmayan ve karışılışız destek veren Türkiye ve Pakistan cumhuriyetleri savaşın bitimine kadar Azerbaycan tarafında yer alarak, bu savaşta Azerbaycan yönetimini desteklemişlerdir.

Türkiye Cumhuriyeti ister cephe de isterse de masada Azerbaycan'ın yanında olduğunu söyleyerek savaşın bitimine kadar Azerbaycan'a askeri ve insani yardımlar sağlayan tek devlet olarak tarihe geçmiştir.

Azerbaycan Askeri 1992 yılından, günümüze kadar Türk ayağı dokunmayan eski Türk topraklarını 2020 yılında düşman işgalinden tamamen kurtarmıştır.

Karabağ zaferini kutlayan, İlham Aliyev iktidarı, 8 Kasım tarihini Azerbaycan'da ulusal Karabağ zaferi günü olarak ilan etmiştir.

Aliyev ve Erdoğan dış politikasının sonucu Dağlık Karabağ bölgesi tekrar Azerbaycan'a, Bakü yönetimine birleştirmiştir.

Karabağ zaferini 2020 yılın 8 Aralık tarihinde Bakü de kutlayan Azerbaycan ve Türkiye cumhurbaşkanları dünyaya bir daha gözdağı vermişlerdir. *“Kederli günümüzde bir olduğumuz gibi, mutlu günümüzde de bir olduğumuzu dünyaya gösteren Türkiye ve Azerbaycan kardeşliği her zaman, her yerde birlik, vahdet olacağı”* mesajını dünya devletlerine iletmişlerdir.

Günümüz itibariyle İlham Aliyev iktidarına baktığımız zaman, Aliyev yönetimi Azerbaycan tarihine kendi adını altın harfler ile yazdırmayı başarmıştır. İlham Aliyev iktidarı dış siyasette başarılı olduğu gibi, iç siyasette de yıllardır dondurulmuş bölge olan Dağlık Karabağ sorununu çözerek Azerbaycan'ın iç ve dış siyasetinde ülke istikrarını, ülke bütünlüğünü ebedi hale getirmeği başaran tek lider olmuştur.

BEŞİNCİ BÖLÜM
BÜYÜK DEVLETLERİN HAZAR POLİTİKASI

5.1. ABD’NİN HAZAR POLİTİKALARI

ABD’nin enerji politikalarında Hazar Denizinin çok önemli yeri vardır. Bu bölge Ortadoğu’dan sonra en çok enerji ihtiyatına sahip olduğundan ABD yönetimi Hazar havzası ile yakından ilgilenmektedir.

Bildiğimiz gibi bu topraklar yaklaşık 300 yıl Rusya hegemonyası altında kalmıştır. 1990 yılında Sovyetler Birliği’nin çöküşünden sonra ABD yönetimi bölgede yaşanan boşluktan faydalanarak, bu coğrafyaya nüfuz etmiştir. Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra bölgede yeni bağımsızlıklarını kazanan cumhuriyetler batı yönlü politikalar izlemişlerdir. ABD yönetimi, yeni bağımsızlığını kazanan cumhuriyetlerle yakından ilişkiler kurmaya çalışmıştır. ABD’nin bölge politikalarında asıl amacı, Hazar doğal kaynaklarından faydalanmak olmuştur.

ABD’nin bu bölgeyle en yakın ilişkileri 1991 yılının sonlarında başlamıştır. Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ilk yıllarında ABD yönetimi Hazar bölgesinden uzak durmayı tercih etmiştir. Fakat bağımsızlıklarını yeni kazanan cumhuriyetler batı yönlü politikalar izlemesi sonucu ABD’nin bölgeden uzak durma siyaseti değişmiş ve sonraki yıllarda ABD yönetimi Hazar havzasından en çok faydalanmak isteyen devlet durumuna gelmiştir.

1994 yılında yapılan “Asrın Antlaşması” ile Amerikan şirketleri Hazar enerjilerinden en çok pay almışlardır. 1994 yılından sonra bölgede petrol çalışmaları yapan yabancı şirketler, özellikle ABD şirketleri Hazar erken petrollerini boru hatları ile Batıya sevkini düşünmüşlerdir. Bu hatların geçeceği güzergahlar güvenli olması ve Rusya hegemonyası altında olmamasını isteyen Amerikan yönetimi, Hazar bölgesini tekrar Rusya’ya bırakmak niyetinde değildir. ABD şirketleri Hazar petrollerinin batıya taşınması için alternatif güzergahlar düşünmüş ve bu boru hatlarının ne Rusya üzerinden ne de İran üzerinden geçmesini istememiştir. ABD yönetimi ilk başta Hazar enerjilerini Ermenistan üzerinden Türkiye’ye oradan da Avrupa’ya taşınmasını planlamıştır. Fakat Azerbaycan Cumhuriyeti kendi enerjisini Ermenistan üzerinden taşınmasının taraftarı olmamıştır. Rusya ve İran alternatifleri ABD tarafından, Ermenistan alternatifi ise Azerbaycan tarafından desteklenmediği için bu ülkelerden düşünülen projeler başarılı olmamıştır (Aras, 2001: 101).

Bölgede transit amaçlı tek ülke Gürcistan kalmıştır. ABD yönetimi Güney Kafkasya bölgesinde Gürcistan’a çok önem vermiştir. 1992 yılında şekillenen Bakü-

Ceyhan boru hattı tekrar gündeme getirildiğinde ABD yönetimi bu projeyi Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı olarak görmüş ve bu proje için Amerikan yönetimi her üç devlete özellikle de Türkiye'ye tam destek vermiştir.

ABD enerji şirketleri Hazar petrollerini Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye topraklarından geçirerek Akdeniz'e aktarılmasına olumlu bakmış ve bu coğrafyada BTC projesine tam destek vermiştir. ABD yönetiminin BTC petrol boru hattı desteğinin temel nedeni bu boru hattının geçeceği topraklar Rusya etkisi altında olmadığından Amerikan tarafı bu projeyi tam desteklemiş ve Rusya'yın Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattını kontrol edememesi için çalışmıştır.

Hazar petrollerinin uluslararası pazarlara çıkarılmasında kilit ülke olan Gürcistan devleti, Amerikan yönetiminin, bölgede önem verdiği en önemli ülke konumundadır (Gökçe, 2008: 191).

Rusya ilk başlardan Gürcistan'ı kendi kontrolü altında tutmaya çalışmış, ancak Gürcistan yönetimi batı ve ABD yönlü politikalar izlemesi Rusya'yın bu planını suya düşürmüştür. Rusya Tiflis hükümetinin batı yönlü siyaset izlemesine sert tepki göstererek, bölgede Gürcistan devletine karşı isyancı birlikleri desteklemiştir.

ABD yönetimi Güney Kafkasya bölgesini kendi etkisi altında tutma politikasında Türkiye'ni yanında almak zorunda olmuştur. Türkiye'nin bölge ile kültürel bağlarını Amerikan yönetimi çok iyi bildiğinden, ABD yönetimi bu bölgede Türkiye ile beraber hareket etmiştir. Türkiye'nin de Hazar bölgesinde yeni projeleri gerçekleştirmek için ABD desteğine ihtiyacı olmuş ve bunun için her iki devlet Güney Kafkasya politikalarında ortak işbirliği politikalarını savunmuşlardır (Aras, 2001: 238).

Türkiye devleti de bölgede var olan Türk Cumhuriyetleri ile kültürel yakınlığından dolayı bölgeye nüfuz etmiş ve bölge devletleri ile özellikle de Azerbaycan Cumhuriyeti ile çok üst düzeyde ikili devlet ilişkileri kurmayı başarmıştır.

Amerikan yönetiminin de, Ankara hükümeti gibi Hazar enerji kaynaklarında en somut başarısı, Gürcistan'dan geçen Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının inşası olmuştur. ABD ve Türkiye destekli BTC boru hattı Rusya toprakları ve Rusya kontrolü dışında yapılan ve Hazar petrollerini uluslararası pazara ulaştıran en önemli proje özelliğini taşımaktadır (Gökçe, 2008: 191).

Kafkasya bölgesinin jeopolitik ve jeostratejik önemini iyi analiz yapan Moskova hükümeti, bu topraklara Amerika ve Türkiye'nin nüfuz etmesinden ciddi rahatsız

olmuştur. Rusya bu coğrafya da batılı devletler ile özellikle ABD ve Türkiye yönetimleri ile sürekli rekabet içerisinde olmuştur. Bu rekabet politikasının temel kozu ise Hazar bölgesinin zengin doğal kaynakları olmuştur. Bölgede var olan büyük güçlerin rekabet oyunu 2000'lerin başında, Rusya'da iktidara gelen Putin döneminde daha da hız kazanmıştır.

Hazar bölgesinde Türkiye ile Amerikan işbirliğinden rahatsız olan Rusya ve İran devleti, bu iki ülkenin bölge politikalarını sürekli olarak bozmaya çalışmışlardır.

Amerika siyaset bilimcilerinden olan Brezinski, Amerika yönetiminin Hazar enerji politikalarını özetleyerek şu ifadeleri söylemiştir. *“Amerika Güney Kafkasya coğrafyasına ve Hazar enerjilerine hakim olmadan, Avrasya'ya hakim olamaz, Avrasya'ya da hakim olmadan da dünya devleti konumunu sürdüremez”* (Aras, 2001: 237).

Bundan dolayıdır ki, ABD'nin dünyanın tek süper gücü olması için önce Avrasya'ya, Avrasya'da ise Güney Kafkasya'ya hakim olmak zorundadır. Bunun için bölgede aktif olarak çalışma yapan ABD yönetimi, bu coğrafyayı Rus hegemonyasından kurtarmak ve bölgede Amerikan batı yönlü demokrasi güvenli bir sistem kurmak istemiştir.

“Amerika'nın Hazar politikaları üç ana başlık altında şekillenmiştir. Bunlar enerji, demokrasi ve güvenlik olarak bilinmektedir. ABD bölgede demokrasiyi ve güvenliği ön plana çıkarmasının temel nedeni ise Hazar'da var olan enerji sektöründe söz sahibi olmak istemesidir” (Gökçe, 2008: 189).

Amerika bölgede var olan varlığını daha çok artırmaya çalışarak Hazar coğrafyasını Rusya hegemonyasından kurtarmayı hedeflemektedir. Bunun içinde ABD bölgeden taşınan enerjinin Rusya toprakları dışından geçmesini savunmuştur. ABD yönetimi Hazar enerjisinin Avrupa'ya taşınması için Türkiye topraklarını daha uygun görmüş ve boru hatlarının Türkiye topraklarından geçmesini savunarak, Hazar petrollerinin sevkiyatı için Türkiye konumunun daha iyi olduğunu vurgulamıştır.

Amerikan yönetiminin Hazar bölgesinde iki temel amacı vardır. Bunlardan ilki, bölgede yeni boru hattı projeleri ile hem Hazar enerjilerini güvenli şekilde Avrupa'ya çıkararak bu ülkelerin enerji ihtiyaçlarını karşılayarak, batının Rusya'ya bağımlılığını azaltmak, hem de bağımsızlığını yeni kazanmış cumhuriyetleri Rusya hegemonyasından kurtararak bölge devletlerini Rusya'dan bağımsız şekilde ticari ilişkilerini geliştirerek, bu

Ülkelerin bağımsızlıklarının güçlenmesine yardım etmek olmuştur. ABD'nin bölge ile ilgilenmesinin ikinci amacı ise ticari ilişkiler olmuştur (Aydın, 2012: 213).

Hazar bölgesi, Ortadoğu'dan sonra en çok enerji potansiyeline sahip olmasından dolayı bölgede yaşanan rekabet her geçen gün daha da artmıştır.

Sovyetler Birliği çöktükten sonra Moskova yönetiminin, Doğu Avrupa, Balkanlar ve Orta Asya bölgelerindeki hegemonyası son bulmuştur. Bu bölgelerde yaşanan boşluktan ABD yönetimi tam faydalanarak bu topraklara yerleşmiştir. ABD'nin Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra nüfuz ettiği bir diğer coğrafya ise Güney Kafkasya bölgesi olmuştur. Amerikan yönetimi bu topraklarda var olan doğal kaynakları kendi elinde tutmak için çalışmıştır. ABD'nin bölgede çalışmaları sonucu Güney Kafkasya coğrafyası Moskova hegemonyasından kurtulmuş ve Rusya'ya tek Kuzey Kafkasya Bölgesi kalmıştır (Aras, 2001: 239).

ABD yönetiminin Hazar enerji çalışmaları, kısa vadede olumsuz görünse de ancak bu politikaların uzun vadede gerçekleşmesi kaçınılmazdır. ABD'nin bölgede kendine yer edinmesi ve bunun yanı sıra Amerika yetkileri bölge devletleri ile yakın ilişkiler kurması, Moskova hükümetini çok rahatsız etmiştir. Büyük devletlerin Hazar coğrafyasında var olan enerji rekabeti ve bu bölgeye hakim olma sevdaları günümüz itibariyle de devam etmektedir.

5.2. AB'NİN HAZAR POLİTİKALARI

Avrupa Birliği'nin bölgeye bakışının temel nedeni Hazar enerji sektörü olmuştur. Avrupa Birliği, ABD yönetiminden farklı olarak bölgede siyasi faaliyetlerini ikincil planda tutmuştur. Hazar bölgesinin zengin enerji kaynaklarının var olması, AB'de bu coğrafyaya yönlendirmiştir.

1994 yılında yapılan "Asrın Antlaşması" ile birçok Avrupa enerji şirketleri Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründe ortak petrol çalışmalarına başlamışlardır.

AB kendi enerjisinin çok kısmını Ortadoğu ve İran körfezinden sağlasa da birliğe dahil olan üye devletlerin artan enerji ihtiyaçları sonucu Hazar enerjilerini de AB'nin gündemine getirilmiştir.

Son dönemlerde Ortadoğu'da yaşanan sorunlardan dolayı, bölgede var olan enerji rezervlerinin işletilmesi ve taşınması büyük oranda tehlike altına girmiştir. Bundan dolayıdır ki, Avrupa Birliği Hazar enerji rezervlerini, Ortadoğu'ya alternatif olarak

görmüş ve bu bölge ile daha yakından ilgilenmiştir. AB'ni bir bütün olarak ele aldığımızda, bu birlik ülkeleri günümüz itibariyle enerji ithalatında ilk sırada gelmektedir (Gökçe, 2008: 201).

AB Konseyi, Hazar bölgesinde var olan petrol ve doğalgaz rezervlerinin işletilmesinde ve batının bölgedeki enerji projelerini desteklemiştir. Bundan dolayıdır ki, AB'nin bölge çıkarları doğrultusunda, bu coğrafya da yaşanan istikrarsızlıktan rahatsız olmuş ve bölge devletlerinin şekillendirdiği yeni reformları destekleyerek, bu coğrafyanın demokratik ve ekonomik kurumların güçlendirilmesine büyük katkılarda bulunmuştur (Aras, 2001: 241).

AB ülkeleri Hazar enerjisinin sevkiyatında Rusya faktörünü desteklemişlerdir. AB ülkelerinin Türkiye ile geçmişte yaşadığı sorunlardan dolayı Türkiye konumunu, Rusya konumuna tercih etmişlerdir. AB üye ülkeleri Hazar Denizi'nden sevk edilen enerjinin Rusya topraklarından taşınmasını istemişlerdir. AB kendi enerji politikalarının anahtarını Türkiye'ye değil, Rusya'ya vermeyi tercih etmiştir. Bu da AB'nin enerji alanında kısa ve orta vadede Rusya'ya bağımlılığına neden olmuştur (Aras, 2001: 241-242).

Avrupa ülkeleri Bakü-Tiflis-Ceyhan projesinde daha olumsuz tutum sergileyerek, bu boru hattının inşasını desteklememişlerdir. Avrupa ülkeleri BTC hattını AB için değil, Amerika için stratejik önem taşıdığını söyleyerek, bu projeye çok önem vermemişlerdir. BTC boru hattının, AB için hiçbir iktisadi ve stratejik öneminin olmadığını ileri sürmüşlerdir (Aras, 2001: 241).

Avrupa ülkeleri bölgede çalışmaların temel nedeni enerji olmasına rağmen, AB devletleri ilk yıllarda bölgedeki, asıl amaçlarını saklamayı özen göstermişlerdir. AB üye devletleri, Hazar bölgesinde demokrasi, insan haklarını koruma amacı ile bu coğrafyaya geldiklerini söylemiş ve Hazar havzasına nüfuz etmişlerdir. Ancak birliğin temel amacı, her zamanki gibi Hazar petrollerinden faydalanmak olmuştur (Gökçe, 2008: 201).

AB ilk başlarda bölgede Amerikan siyasetini desteklemese de sonraki dönemlerde AB ülkeleri Amerika ile bölgede ortak işbirliği sürdürmüşlerdir. AB'nin bölgede temel amacı enerji kaynaklarından faydalanmak olması nedeniyle zamanla AB devletleri Hazar bölgesinde ABD politikalarını desteklemişlerdir (Aras, 2001: 242).

Günümüz itibariyle AB'nin Hazar bölge politikalarına bakarsak AB ülkeleri bu bölgede temel amacı yine de Hazar'ın enerji sektöründen tam faydalanmak olarak kalmaktadır.

“2030 yılında gelindiğinde Hazar havzası AB'nin enerji ihtiyacının %70'ni ithal eden bir bölge konuma gelmesi beklenmektedir” (Gökçe, 2008: 201).

AB Hazar bölgesinin zengin enerji kaynaklarından faydalanmak için, bu coğrafyada var olan devletler ile ikili ilişkilerini daha üst düzeye çıkarmak için çalışmaktadırlar.

Ortadoğu coğrafyasında yaşanan son olaylardan sonra, bu toprakların güvenliği ve istikrarı bozulduğundan Avrupa Birliği ülkelerinin enerji politikaları daha çok Hazar bölgesi üzerinden şekillenmektedir. AB üye devletleri kendi enerji ihtiyaçlarının belirli bir kısmını Hazar havzasından karşıladığından, Birlik devletleri bu toprakların güvenliğinin ve bölge istikrarının devamlı olmasını istemektedirler.

5.3. RUSYA'YIN HAZAR POLİTİKALARI

1990 yılında Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra Rusya'nın Hazar bölgesinde etkinliği azalmıştır. Sovyetler Birliği'nin beklenmedik çöküşü Rusların bölgedeki faaliyetlerini çıkmaza sokmuştur. Ruslar Orta Asya ve Kafkasya topraklarında yaklaşık 300 yıl hükümlanlık yapmışlardır. Ruslar bu toprakları kendi nüfuz alanı içerisinde görmektedirler. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla yeni bağımsızlık kazanan Hazar bölgesi ülkeleri bu coğrafyada serbest politikalar izlemişlerdir. Rusya'ya bağlılığını koparmak isteyen yeni cumhuriyetler bölgede serbest batı siyasetine entegre olmak için çalışmışlardır. Rusya yönetimi Hazar bölgesinde yaşanan gelişmelerden rahatsız olmuş ve bu coğrafyaya yabancı devletlerin girmemesi için çalışmıştır. Hazar bölgesinde doğal kaynakların zenginliği batı devletlerinin her zaman ilgi alanı olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Hazar coğrafyasında yaşanan rekabetin en önemli faktörü, yine petrol ve doğalgaz olmuştur. Bu zengin topraklarda 300 yıl yönetim kuran Ruslar bu bölgeyi batı devletlerine bırakmamak için çalışmışlardır.

Rusya yönetimi, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ilk yıllarında ülkede yaşanan iç sorunlardan dolayı Hazar havzası ile yakından ilgilenememişlerdir. Ancak 1992 yılının sonlarına doğru Rusya açık bir şekilde tekrar kendi hegemonyasını Hazar bölgesinde göstermeye başlamış ve Hazar politikalarını tekrar ana gündem olarak belirlemiştir. Rusya kendi iç sorunları ile uğraştığı zamanlarda, Batılı devletler başta ABD, İngiltere ve

Türkiye gibi devletler artık Hazar bölgesinde aktif çalışmalar sürdürmüşlerdir. Bölgede yaşanan enerji savaşı Rusya'nın işine gelmiyordu. Çünkü Batı yönetimin bu topraklarda yer etmesi ve yeni bağımsızlık kazanan devletlerin batı yönlü siyaset izlemesi, Rusya'nın Hazar politikalarına engeller yaratmıştır.

Bölgede yaşanan enerji rekabetinde Rusların temel iki amacı vardır. Bunlardan ilki, Rusya'nın petrol ve gaz sahalarındaki paylaşımında kendi yerini almak, diğer amaç ise Hazar enerjilerini Batıya taşıyan boru hattı projelerin Rusya üzerinden şekillenmesi olmuştur (Aydın, 2012: 214).

1994 yılından sonra Batılı devletlerin Hazar bölgesinde çalışmaları daha hız kazanmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti "Asrın Antlaşması" ile yabancı enerji şirketlerini Hazar Denizi'ne petrol arama faaliyetlerine davet etmiştir.

Rusya'nın sert tepkisine rağmen Azerbaycan tarafı Hazar'ın kendine ait sektöründe batı ile ortak çalışmalar yapmıştır. Hazar'dan çıkarılan erken petrolün batıya sevki için gündeme gelen boru hattı güzergahlarında Rusya tarafı aktif rekabete katılarak boru hatlarını kendi topraklarından geçirmek istemiştir. Rusya boru hattı rekabetinde İran ve Türkiye'den önce davranarak kendi tezini savunarak Bakü-Novorossisk boru hattını bölgede çalışma yapan enerji şirketlerine sunmuş ve bu hattın daha önce yapıldığından ekstra maliyet istememesi sonucu Rusların bu projesi batılı enerji şirketleri tarafından kabul görülmüştür. Ancak batılı devletler başta ABD olmakla Hazar'da çalışma sürdüren birçok devlet Hazar enerjisinin tamamını Rusya üzerinden alınmasını istememiştir. Çünkü Rusya, Hazar enerjisini kendi topraklarından Batıya sevk ederse, Batı enerjisinin anahtarı Moskova yönetiminde olacaktır. Bu da ABD ve Türkiye'nin işine gelmemekteydi.

ABD yönetimi Hazar enerjisinin Batıya çıkarılması için en uygun güzergahın Rusya'nın hegemonyasından uzak olan topraklar olmasını istemiştir. Bunun için ABD tarafı Hazar petrollerini Batıya taşıyan ana ihraç hattının Gürcistan ve Türkiye üzerinden geçerek Avrupa'ya çıkarılmasını desteklemiştir.

Türkiye'nin bölge devletleri kültürel bağlarının olması ve Türkiye'nin bu topraklara daha basit nüfuz edeceğinden Türkiye diğer devletlerden daha avantajlı durumdaydı. Diğer neden ise Türkiye'nin jeopolitik konumun üstünlüğü ve Hazar bölgesinde yeni kurulan Türk Cumhuriyetlerinin Türkiye'ye daha sıcak politika izlemesi sonucu bölgede Türkiye'nin konumunu daha da artırmıştır.

1992 yılında Elçibey iktidarı döneminde gündeme gelen Hazar kaynaklarının batıya çıkarılması ve bunun için de Türkiye üzerinden şekillenen Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı projesi, bölgede en çok Rusya'yı rahatsız etmiştir. Rusların zaten 1990 yılı sonrası Hazar coğrafyasında var olan üstünlüğü azalmış ve zamanla da bu topraklarda, yeni bağımsız devletler kurulmuştur. Kafkasya'nın Güneyini ve Orta Asya topraklarını kaybeden Moskova yönetimi, sürekli olarak kuzeye doğru ittirilmiştir. Hazar bölgesinde yaşanan bu durumda Rusya'nın işine gelmekteydi. Ruslar bölgede toprak, yönetim hegemonyası kaybetmeler de yine bölgeden kopmamış ve Hazar coğrafyasında var olan enerji rezervlerini batıya bırakmak istememişlerdir. Rusya yönetimi bölgede ABD ve diğer batılı devletlerin, Hazardaki enerji faaliyetlerini sert şekilde kınamış ve Ruslar bu bölge ülkelerine tekrar siyasi ve ekonomi baskılar uygulayarak Hazar enerjilerinden kendi payını almayı başarmıştır (Aras, 2001: 229).

Batı devletlerinin Hazar bölgesine yönelik politikaları Rusya'yı çok kızdırmıştır. Ruslar bölgede aktif çalışmalar yaparak, Hazar enerjilerine yatırım yaparak bu bölgede kendi yerini almaya başarmışlardır. Rusya'nın enerji şirketleri özellikle Lukoil şirketi Hazar da en çok yatırım yapan şirket olarak bilinmektedir (Aras, 2001: 225).

Rusya ilk baştan bölgeye yabancıların girmesini istememekteydi. Rusya 1994 yılından sonra bölgede yaşanan gelişmelerden sonra, Hazar'dan çıkarılan petrolün taşınması için kendi ülkesini uygun görmüş ve kendi savunduğu Bakü-Novorossisk boru hattını Hazar erken petrollerinin taşınması için uygun olduğu söylemiştir. Bunun yanı sıra Rusya toprakları dışından taşınan petrol hatlarını Rusya etkisi altına almak istemektedir. Ruslar bu konuda özellikle Gürcistan'a daha çok baskı uygulamışlardır. Hazar petrollerinin Gürcistan üzerinden Avrupa'ya taşınması ve Rusya'nın bu ülkeden geçen boru hatlarını etkisi altına alamamasından çok rahatsız olmuştur. Rusya bölgede siyasi karışıklık çıkararak Gürcistan da eylemler yaparak bu topraklarda güçlenmek istemiştir. Ruslar Gürcülere karşı Abhazya'yı savunmuştur.

1994 yılında Gürcistan'da yaşanan Abhazya karışıklığından Ruslar faydalanarak bu bölgeye asker göndererek, Gürcülere karşı, Abhazya'yı savunmuşlardır. Tiflis yönetimi Abhazya konusunda yumuşama göstererek, Abhazya'ya otonomi tanıyabileceğini söylese de bölgede yaşanan bu sorun çözülmemiştir. Ruslar Gürcü, Abhazya sorunundan daha çok faydalanarak, bölgeye daha çok asker göndermiştir. Rusya yönetiminin Gürcülere karşı, Abhazya'yı savunmasının temel amacı, bu topraklarda var olan uzun Karadeniz şeridini kontrol ederek, Rusya'nın Novorossisk ve Tıpsa limanlarını

koruyarak bölgede enerji ağırlığını göstermek ve Gürcistan'ın petrol ihraç ettiği Poti, Supsa ve Batum limanlarını kendi etkisi altına almayı hedeflemiştir (Aras, 2001: 227).

Rusya yönetimi Azerbaycan için aynı politikaları şekillendirmiştir. 1988-1994 yılları arasında Azerbaycan toprakları olan Dağlık Karabağ ve yedi sınır şehrini Ermeniler, Rusya eliyle işgal etmiş ve burada Rusya'ya bağlı yönetim kurmuşlardır.

Rusya, Dağlık Karabağ sorununun çözümünde birincil rol oynamasının temel nedeni bölgede var olan enerjiden tam faydalanmak olmuştur. Rusya yönetimi bu politikası ile Bakü yönetiminin rağbetini kazanarak Hazar enerjisinde kendine daha çok pay almak istemiştir. Diğer yandan ise Dağlık Karabağ bölgesi konum olarak Türkiye topraklarına daha yakın olduğundan bu bölgeden geçen boru hatları Rusya etkisi altında olacaktır. Rus yönetimi zaten bu amaçla, Karabağ'ın işgalinde Ermenilere yardım etmiş ve yıllardır bu toprakları Erivan yönetimi aracılığıyla kendi hegemonyası altında tutmaya çalışmıştır (Aras, 2001: 227).

2000'lerin başında Rusya'da iktidara gelen Putin artık ülke dış politikasını değiştirmiştir. Güvenlik ağırlıklı olan politika, daha çok enerji alanı üzere kaymıştır. Putin Hazar bölgesine çok önem verip, Moskova yönetiminin Hazar da çalışmalarını artırarak bölgede etkin konuma gelmesini amaçlamaktaydı. Putin'in enerji amaçlı dış politikası sonucu, ülkede güvenlik amaçlı politika ikincil yer almış ve devletin temel politikası enerji amaçlı Hazar bölgesi olmuştur.

Azerbaycan ve Orta Asya cumhuriyetleri Rusya'nın petrol ihtiyacında önemli yer tutmaktadır (Aras, 2001: 226).

Rusya bu bölgelere ekonomik ve siyasi amaçla bakmış ve bu coğrafyada bulunan cumhuriyetlerin yönetiminin Rusya'ya yakın kişilerin elinde olmasını istemiştir. Bölgede batı özellikle ABD'nin nüfuz edeceği bölge olmasını istemeyen Ruslar bu toprakları Moskova yönetiminin arka bahçesi olarak görmüştür.

Rusya, Hazar bölgesine hem ekonomik hem de jeopolitik alanda önem vermiştir. (Aras, 2001: 230).

Rusya devlet başkanı Putin bölgede var olan enerjiyi kendi hegemonyası altında tutmak ve Avrupa'ya taşınacak petrol ve doğalgaz boru hatlarını da kendi denetimi altında kalmasını istemiştir.

Rusya Hazar bölgesi için güvenlik şurasını toplamış ve bu konferansta konuşan Rus devlet başkanı Putin, Kremlin'in Hazar enerjilerinde üstünlüğünü artırmasını vurgulamış ve enerji stratejilerinde Hazar bölgesinin önemli olduğunu söylemiştir. Rus devlet başkanı Putin iktidara geldikten sonra ülke dış politikasını güvenlikten, enerjiye tercih etmiş ve bu enerji amaçlı dış politikada ise Hazar havzası Moskova yönetimi için vazgeçilmez bölge haline gelmiştir. Ruslar Hazar bölgesinde ABD, İngiltere ve Türkiye'nin nüfuz kazanmasını istememiş ve bu coğrafyada enerji amaçlı yeni politikalar geliştirerek Hazar'ı Moskova yönetimine daha yakın bölge haline getirmeye çalışmışlardır (Aras, 2001: 232).

Buradan görüldüğü gibi Putin yine Moskova yönetiminin temel dış politikasının enerji olduğunu vurgulamış ve bu enerji amaçlı dış politikada ise Hazar enerjisi ön planda tutulmuştur. Putin iktidarı döneminde de Ruslar, Hazar'a daha çok ilgi göstererek bölgede yaşanan enerji rekabetinde en aktif faaliyeti göstermiştir. Rusya Federasyonu, özellikle Putin yönetimi Hazar havzasını Batıya kolay kolay bırakmak istememiş ve bu bölgenin tekrar Sovyetler Birliği gibi Moskova yönetimi çatısı altında birleştirmek için çalışmıştır.

5.4. İRAN'IN HAZAR POLİTİKALARI

İran, Hazar bölgesinde en çok sorun yaratan devlet olarak bilinmektedir. İran Hazar Denizi'nde yaşanan gelişmeler dışında kaldığından bölgede yapılan enerji çalışmalarından izole edilen İran İslam Cumhuriyeti, bu yenilgiyi kabullenmediğinden sürekli olarak bu coğrafyada sorunlar çıkarmıştır.

Hazar Denizi kıyısı olan İran 1990 yılına kadar bu bölgede aktif faaliyetlerde bulunmamıştır.

Çar Rusya'sı ile İran devleti arasında 1828 yılında Türkmençay antlaşması ile İran, Hazar'da yetkilerinin çoğunu Rusya'ya bırakarak, Hazar Denizi'nde Rusya'yın üstünlüğünü tanımıştır. İran devleti Hazar Denizi'ni sadece ticari amaçla kullanmıştır.

1917 yılında Çar Rusya'sında yaşanan olaylar sonucu, Rusya İmparatorluğu dağılmış ve yerini Sovyetler Birliği'ne bırakmıştır. Sovyetler Birliği ile İran arasında 1922 yılında Hazar Denizi hakkında yeni antlaşma yapılmıştır. Bu antlaşma ile İran devleti de Hazar savaş donanması tutma hakkı kazanmıştır (Kocaman, 2018: 103).

Fakat bu çok uzun süreli devam etmemiştir. 1940 yılında yapılan yeni Hazar Denizi antlaşması ile Hazar'da yine Rusya üstünlük kazanmıştır. 1940 Sovyet-İran antlaşması ile Hazar Denizi'nde savaş donanma barındırma yetkisi yine Ruslara geçmiş,

İran'a Hazar da ticari ve balıkçılık çalışmalarında serbestlik tanınmıştır (Aslanlı, 2018: 9).

Sovyetler döneminde de Çar Rusya'sında olduğu gibi Hazar Denizi'nde Ruslar daha ağırlıklı olmuştur. İran bölgede çok çalışma yapmamıştır. Fakat 1990 yılında Sovyetler Birliği'nin çökmesinden sonra bölgede yaşanan boşluktan İran da faydalanmak istemiştir. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla Hazar'a kıyısı olan devlet sayısı 2'den, 5'e çıkmıştır.

Hazar Denizi'ne sınır hakkı kazanan yeni Türk Cumhuriyetleri olan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan, Hazar'ın kendine ait olan bölümünde çalışmalar başlatmıştır.

İran, Hazar bölgesinde yeni kurulan üç cumhuriyet arasında anlaşılmadığı tek devlet Azerbaycan olmuştur. Azerbaycan ile tarihi sorun yaşayan İran İslam Cumhuriyeti, Azerbaycan devletinden ihtiyat etmekteydi. Bunun yanı sıra Hazar bölgesinde Batı ile en çok işbirliği yapmak isteyen ve Batı reformları ile kendi devletini kurmak isteyen Azerbaycan Cumhuriyeti, bu bölgede Rusya ve İran'a karşı açık tehdit yaratmaktaydı.

Sovyetlerden, Rusya ile Amerikan çekişmesinden rahatsız olan Rus halkı Hazar bölgesinde Batı politikasını, özellikle ABD yönetimini görmek istememekteydiler.

İran'a gelince İran devleti de bölgede ABD yönetimi tarafından güvenilmeyen ülke olduğundan, İran da Hazar bölgesinde ABD'ni görmek istememiştir. Fakat ister Rusya, isterse de İran'ın bu tedirginliğine bakmayarak Azerbaycan bölgede Batı ile özellikle ABD yönetimi ile işbirliği yapmaya sıcak bakmıştır.

Elçibey döneminde şekillenen batı reformları, Türkiye ve ABD yönlü dış politika İran ve Rusya'yı ciddi rahatsız etmiştir. Buna ilaveten Elçibey'in Türkçülük, Birleşik Azerbaycan ideolojisi, İran'ın bölgede daha ihtiyatlı davranmasına neden olmuştur. İran, Azerbaycan'ı kendi toprak bütünlüğüne tehlike olarak görmekteydi. Çünkü Elçibey sürekli olarak birleşik Azerbaycan ideolojisi altında, İran cumhuriyeti ile Kuzey Azerbaycan toprakları arasında kalan 40 milyonluk nüfusa sahip olan Güney Azerbaycan bölgesini, Kuzey Azerbaycan topraklarıyla birleştirerek, güney, kuzey olmadan tek bir Azerbaycan Cumhuriyetinin var olması fikriydi. Elçibey'in Birleşik Azerbaycan ideolojisi gerçekleşirse, İran kuzey topraklarını kaybedecek ve İran toprak bütünlüğü tehlikeye girecektir. Bundan dolayıdır ki, İran devleti Elçibey yönetimini

sevmemiş ve Elçibey'in birleşik Azerbaycan ideolojisini kendi toprak bütünlüğüne tehlike olarak görmüştür.

Elçibey'in batı yönlü dış politikasından rahatsız olan Rusya ve İran devletleri, Elçibey'i kendi devlet yönetimlerine tehlike olarak görmekteydiler. Bunun içinde Elçibey iktidarına karşı darbe planı hazırlanmıştır. Rusya'nın eseri olan Albay Hüseyinov darbesine İran da destek vermiştir. Rusya ve İran'ın Elçibey iktidarına hazırladığı askeri darbe başarılı olmuş ve Elçibey Azerbaycan'da yönetimden uzaklaştırılmıştır.

Elçibey'den sonra iktidara gelen Haydar Aliyev bölgede daha dengeli siyaset kurmayı başarmıştır. Aliyev bölgede Rusya ve İran'ın Azerbaycan'a karşı kızgınlığını hafifletmeyi başarmıştır. Bölge de Rus ve İran ilişkilerini düzene sokan Aliyev yönetimi daha sonra Batı ve Türkiye ilişkilerini de düzene sokmuştur. Aliyev'in dengeli dış politikası başarılı olmuş ve komşu devletlerle ilişkileri düzene girmiştir. Dış siyasette başarılı olan Aliyev iç siyasette reformlar yapmıştır. Savaştan yeni çıkan ülke ekonomisini düzenlemek için yabancı sermayeye ihtiyaç olduğundan, Aliyev yönetimi de, Elçibey döneminde olduğu gibi Hazar Denizi'nin enerji politikalarına yönelmiştir.

1994 yılında yapılan "Asrın Antlaşması" ile Batı enerji şirketleri, Hazar'ın Azerbaycan sektöründe çalışmalar başlatmıştır.

Azerbaycan'ın bu siyaseti Rusya ve İran tarafından çok büyük tepki ile karşılanmıştır. Rusya Azerbaycan'ın yaptığı bu antlaşmayı uluslararası örgütlere taşımıştır.

Rusya ve İran, Hazar hukuki statüsü sorunu bahane ederek, Azerbaycan'ın yaptığı bu antlaşmayı tanımadıklarını açıklamışlardır.

İran'ın Azerbaycan ile yaşadığı tarihi sorun ve son olarak Elçibey yönetiminin Türkçülük ideolojisi sonucu İran, Azerbaycan'a karşı ihtiyatlı olmağa devam etmiştir.

İran, Hazar Denizi'nin statüsünde sürekli olarak sorunlar çıkaran devlet olmuştur. İran, Hazar'ın enerji sektörünün paylaşımında Azerbaycan ve Kazakistan'ın savunduğu orta hat tezini kabul etmemiştir. Hazar enerjilerinin paylaşımında İran devleti deniz tabanının beş kıyıdaş devlet arasında eşit olarak %20 oranda paylaşımını istemiştir (Aslanlı, 2017: 14).

Hazar da yapılan antlaşmalar dışında bırakılan İran bölgede izole edilmesinden rahatsız olmuş ve zamanla enerji alanında Azerbaycan ile Kazakistan'ın Hazar Denizi

paylaşım tezini kabul etmiştir. Fakat yine bölgede en çok sorun yaratan devlet İran olarak kalmaktadır. İran devleti, Hazar'dan çıkarılan petrolün Batıya sevkiyatı için kendi ülke topraklarını transit ülke gibi göstermesine rağmen, ABD ile yaşadığı soğuk ilişkiler sonucu İran devleti Hazar boru hatlarının da dışında bırakılmıştır.

İran bölgede yaşanan enerji rekabetinde Rusya ve Türkiye'ye baktığımızda en zararlı devlet olarak bilinmektedir. Fakat İran, Hazar enerji rekabetinde zararlı çıksa da bölgede Rusya'nın en yakın müttefik ortağıdır. İran devleti de Rusya gibi Dağlık Karabağ sorusunda Ermenistan'ın yanında yer almaktadır.

“İran Hazar bölgesinde Rusya için potansiyel ve en güvenli müttefiklerin başında gelmektedir” (Aras, 2001: 243).

Güney Kafkasya coğrafyasında yaşanan Rus-İran ittifakından en çok zarar gören devlet Azerbaycan olmuştur. İkili ittifaktan ise en karlı çıkan ise Ermenistan olmuştur.

İran bölgede Ermenistan'a en çok yardım eden devlet olarak bilinmektedir. Bu yardımın başlıca nedeni ise bölgede var olan Türkiye-Azerbaycan işbirliğinin daha sıkı olmasıdır. İran Türkiye ile Azerbaycan'ın Kafkasya coğrafyasında güçlenmesinden rahatsız olmaktadır. Çünkü Türkler bölgede güçlenirse İran toprak bütünlüğü tehlike altına girecektir.

İran ile Azerbaycan arasında Hazar da ilk gerilim 2001 yılında yaşanmıştır. İran savaş gemileri Hazar'ın Azerbaycan sektöründe bulunan petrol arama gemilerine yaptığı saldırılar sonucu İran ile Azerbaycan ilişkilerinde ipler kopmuştur (Gökçe, 2008: 196).

İran'ın Hazar da yaptığı bu saldırılar Batı devletleri tarafından kınanmış ve Türkiye'nin bölgeye müdahale etmesi sonucu, İran devletinin Hazar'daki eylemleri son bulmuştur (Kerimov, 2007: 97).

“İran'ın 2001'de Hazarda yaptığı eylemler sonucu Hazar Denizi'nde ilk kez askeri unsurlar devreye girmiştir” (Gökçe, 2008: 196).

İran, Asrın Antlaşmasında devre dışı kalsa da daha sonra, 1996 yılında yapılan anlaşma ile İran devleti Hazar'ın Azerbaycan sektöründe yer alan I Şahdeniz doğalgaz yatağının işletilmesinde pay hakkı kazanmıştır (Cemilli, 2007: 72).

“Şahdeniz doğalgaz yatağının işletilmesinde İran'ın Ulusal Petrol Şirketi olan (NIKO) %10'luk hak tanınmıştır” (Aslanlı, 2017: 12).

İran ile Azerbaycan arasında yaşanan Hazar Denizi sorunları 2001 yılından sonra yavaş yavaş çözülmüştür. Statü sorunlarında ortak bir karara varmayan kıyıdaş devletler, statü sorunu için her yıl bir ülkenin başkentinde toplanmışlardır.

2018 yılında Kazakistan'ın Aktau kentinde yapılan antlaşma ile Hazar'ın statüsü sorunu çözüme kavuşmuş ve kıyıdaş devletler Hazar'ı deniz olarak kabul görmüşlerdir.

Hazar statü sorunlarında yaşanan çekişmelere rağmen bölgede enerji naklinde İran devleti, Azerbaycan ile ortak çalışmalar sürdürmüştür. Hatta:

“2008 yılında Rusya'nın Gürcistan'a yaptığı askeri eylem sonucu bu topraktan geçen Bakü-Supsa ve Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hatlarının güvenliği için tehlike yaşandığından, Azerbaycan kendi petrolünü İran'ın Neka terminaline göndererek buradan Batı'ya sevk etmiştir” (Aslanlı, 2017: 13).

Azerbaycan petrol şirketiyle, İran petrol şirketi enerji alanında ortak çalışmalarını günümüzde de devam ettirmektedir.

Günümüz itibarıyla İran ile Azerbaycan arasında Hazar enerji çalışmalarında engel yaşanmamaktadır. İran enerji alanında Hazar'ı, ikincil rezerve gibi görmektedir. İran petrol çalışmalarının çoğunu körfezden karşılamaktadır. Bunun yanı sıra İran Hazar enerji sektöründe de aktif çalışmalar yaparak, dünya enerji ihracatında önemli devlet özelliğini taşımaktadır.

5.5. TÜRKİYE'NİN HAZAR POLİTİKALARI

1990 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bölgede yeni bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetlerini tanıyan ilk ülke Türkiye olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti de Rusya gibi Sovyetlerin yıkılmasına hazırlıksız yakalanmıştır.

“Mustafa Kemal Atatürk 1930'larda Sovyetler Birliği'nin bir gün yıkılacağını söylemiştir. Atatürk, Sovyetlerin bu çöküşüne, Türkiye Cumhuriyeti hazır olmalı ön görüşünde bulunmasına rağmen, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasına en hazırlıksız yakalanan ülkelerden biri de Türkiye Cumhuriyeti olmuştur” (Gökçe, 2008: 192).

Bilindiği gibi bölgede zengin doğal kaynakların varlığı sonucu Hazarda yaşanan ABD, Rusya ve İran rekabetine daha sonra Türkiye'de katılmıştır. Türkiye'nin ilk başlarda bölgeye yönelik politikalarında yaşanan durgunluk hem ülkenin iç politikasında yaşanan sorunlar olmuş hem de Türkiye'nin bölge hakkında yeterli uzmanlarının olmaması nedeniyle Türkiye ilk başlarda Hazar bölgesinden uzak kalmıştır. Türkiye Hazar'a kıyıdaş olan Türk Cumhuriyetleri arasında en yakın ilişkilerini Azerbaycan Cumhuriyeti ile kurmuştur.

Azerbaycan, Güney Kafkasya’da Hazar’a sınırı olan tek Türk cumhuriyetidir. Bunun yanı sıra Azerbaycan, Anadolu toprakları ile Orta Asya toprakları arasında bulunan bir köprü devlet konumdadır. Azerbaycan bağımsızlığının ilk yıllarında Rusya ihtiyatından dolayı Türkiye ile ilişkilere çok sıcak bakmamıştır. Azerbaycan’ın ilk Cumhurbaşkanı Ayaz Mütalibov’un Rusya’ya yakın ilişkileri Türkiye, Azerbaycan ilişkilerinin gelişmesine engel olmuştur. Azerbaycan’ın iç siyasetinde yaşanan sorunlar ve ülke istikrarının bozulması sonucu cumhurbaşkanlığından istifa eden Ayaz Mütalibov’dan sonra iktidara Türkiye’ye yakın olan kişi Ebülfez Elçibey gelmiştir. Elçibey yönetimi bölgede Türkiye ile daha yakın ilişkiler kurmayı başarmıştır. Hazar enerjilerinin Batıya açılımı projesi ve Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının yapımı da Elçibey döneminde şekillenmiştir. Elçibey iktidarı döneminde Türkiye, Hazar enerji kaynaklarından faydalanmak için Rusya ile açık rekabete girmekten kaçınmamıştır. Türkiye 1992 yılından sonra Hazar havzasında aktif çalışmalara başlamıştır. Azerbaycan da Ankara hükümetine yakın yönetimin iktidarda olması, Türkiye’nin bölgede daha aktif çalışmalarına neden olmuştur. Azerbaycan Elçibey yönetimi de bölgede Türkiye ile daha sık ilişkiler kurmayı hedeflemiştir. Fakat Rusya Azerbaycan-Türkiye yakınlığından rahatsız olmuş ve askeri darbe ile Elçibey’i görevinden uzaklaştırmıştır. Elçibey’den sonra iktidara gelen Aliyev ilk başlarda Ankara ilişkilerini dondursa da zamanla bölgede kurduğu dengeli siyaset sonucu Ankara hükümeti ile de ilişkilerini geliştirmiştir. Aliyev kendinden önceki Cumhurbaşkanı Elçibey’in Hazar politikalarını 1994 yılında tekrar gündeme getirerek Hazar enerjisini Türkiye üzerinden Avrupa’ya taşınması fikrine sıcak bakmıştır.

Rusya Aliyev’in Hazar politikalarına engel olmaya çalışmış ve ülkede tekrar askeri darbe yapmaya kalkmış, ancak Rusya bu darbeye başarılı olamamıştır.

Haydar Aliyev, Rusya ve İran’ın tepkisine rağmen 1994 yılında “Asrın Antlaşması” ile Batılı enerji şirketlerini, Hazar’ın Azerbaycan sektöründe davet etmiş ve bölgede Azerbaycan ve batılı devletler ortak çalışmalar sürdürmüşlerdir.

1994 yılında yapılan Asrın Anlaşması Konsorsiyumunda, Türkiye enerji şirketleri de yer almış ve bu anlaşma şartı olarak Türkiye Petrolleri Anonim Ortakları (TPAO) şirketi, Hazar petrollerinden %6,78 pay hakkı almıştır (Cemilli, 2007: 71).

Batılı şirketler Hazard'an çıkarılan erken petrolün Batıya sevki için uygun güzergah ararken, Ruslar kendi ülkesinden geçen Bakü-Novorossisk boru hattını bu petrolü taşıması için uygun olduğunu söylemiştir.

Batılı şirketler özellikle ABD yönetimi Hazar enerjisinin ne Rusya ne İran üzerinden taşınmasını olumlu karşılamamıştır. ABD yönetimi Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattına olumlu bakmış ve bu hattın inşası için Türkiye'ye açık destek vermiştir. Fakat maliyeti çok olduğundan ve boru hattın yapılması için yeterli zamanının olmadığından Hazar da çalışmalar yapan şirketler Sovyetler'den yapılan ve işlek olan, ekstra maliyet ve zaman istemeyen Novorossisk hattına daha olumlu bakmışlardır.

Rusya yönetimi savunduğu tezi olumu karşılayan yabancı şirketler Hazar'ın erken petrolünü bu boru hattı ile Avrupa'ya taşımışlardır. Fakat bu hattın güvenliği tehlike altında olduğundan yabancı şirketler başka uygun güzergah aramışlardır.

Türkiye'nin savunduğu Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı tekrar gündeme getirilmiştir. İlk yıllarda olumlu karışılmasa da, 1999 yılından sonra Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının yapılması zorunlu hale gelmiştir. BTC boru hattı hem güvenli, hem de sorunsuz bir hat olma özelliğini taşımaktadır.

Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı hem riskli boğaz geçişlerini engellemiş, hem de Novorossisk ve Supsa terminallerinden daha çok petrol taşıma kapasitesine sahip olmuştur. Bu boru hattının liman ve boğaz sorunu olmadığından BTC boru hattı Hazar enerjilerini Batıya sevkiyatında ana ihraç boru hattı olarak kabul görülmüştür. Bakü-Tiflis-Ceyhan projesinin bir diğer özelliği ise bu boru hattının geçtiği güzergahlar Rusya'nın kontrolü dışında olduğundan, ABD ve Türkiye devletleri BTC projesini daha çok desteklemişlerdir (Harunoğulları, 2016: 410).

Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı Türkiye'nin Hazar havzasında en başarılı çalışması olarak bilinmektedir. Boru hattının yapılması için ilk görüşmeler Elçibey döneminde başlamasına rağmen, ülkede yaşanan iç sorunlardan dolayı bu projenin yapımı belirli bir süre ertelenmiştir. Fakat Hazardan çıkarılan erken petrolün taşınmasında Novorossisk ve Supsa limanlarında yaşanan sorunlardan dolayı Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının inşası tekrar gündeme gelmiştir.

1999 yılında yapılan görüşmelerde BTC boru hattının inşası için ön görüşler başlatılmıştır.

Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı için görüşmeler 2000 yıllarında hız kazanmıştır. Bu projenin Azerbaycan temel atma töreni 2002 yılı 18 Eylül tarihinde yapılmıştır. Başkent Bakü’de temel atma törenine her üç ülkenin cumhurbaşkanları ve ABD’nin Enerji Bakanı Spencer Abraham katılmıştır. BTC temel atma töreninde konuşma yapan Haydar Aliyev, Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattını çok yüksek değerlendirmiş ve bu hattının bölgede önemli proje olduğunu vurgulayan Aliyev, Bakü-Tiflis-Ceyhan hattının gerçekleşmesini Azerbaycan’ın on yıllık petrol stratejisinin en başarılı projesi olduğunu söylemiştir. Daha sonraki yıllarda ise bu boru hattının Gürcistan ve Türkiye temel atma törenleri yapılmıştır. BTC hattının Türkiye tarafından ilk nihai sözleşmesi 2002 yılı 20 Eylül tarihinde Ankara’da yapılmış ve altı gün sonra 26 Eylül’de ise Türkiye’nin Ceyhan kentinde BTC hattının Türkiye temel atma töreni yapılmıştır. BTC petrol boru hattının Gürcistan çalışmaları 2003 yılında başlatılmış ve 23 Mayıs 2003 yılında Gürcistan’ın Tetri-Skaro kentinde de Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının Gürcistan kısmının temel atma töreni gerçekleştirilmiştir (Karimov, 2007: 40).

BTC petrol boru hattının ilk denemeleri 2005 yılı yazında yapılmıştır. 2005 yılı Mayıs ayında Azerbaycan tarafı BTC projesini denemesi için hatlara ilk petrol pompalamıştır. Olumlu deneme sonucu bu hattının inşası 2005 yılı sonunda tamamlanmıştır. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı 25 milyon ton Azerbaycan petrolünü ve 20 milyon ton Kazak petrolünü taşıma kapasitesine sahip bir boru hattı olmuştur. Bu boru hattı yıllık ortalama 333 milyon varil Hazar petrollerini Ceyhan kentine çıkaracaktır (Harunoğulları, 2016: 408).

Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı ile taşınan petrol sarfiyatı 2015 yılında rekor seviyeye ulaşmıştır. Bu yılda bu boru hattı ile 28 milyon 835 bin 543 ton petrol Ceyhan’a aktarılmıştır. Ceyhan’a pompalanan 28 milyon ton Hazar petrolünün 5,2 milyon tonu Kazakistan ve Türkmenistan petrolleri olmuştur. 2015 yılı sonuna gibi BTC boru hattı ile Batıya sevk edilen Hazar petrolünün hacmi 29 milyon 79 bin 649 ton olmuştur (Harunoğulları, 2016: 410).

BTC boru hattının yapılması sonucu, Türkiye Cumhuriyeti Hazar enerjilerini Batıya çıkaran en güvenli ülke konuma gelmiştir. BTC boru hattında kazanılan başarı Türkiye’nin bölge de jeopolitik önemini artırmıştır. Bu boru hattından sonra yine aynı güzergah üzerinden düşünülen başka projelerde gündeme gelmiştir. İlk olarak Türkiye üzerinden Batıya Türkmen gazını taşıyacak Trans-Hazar doğalgaz boru hattını yapılması için 1999 yılında görüşmeler başlatılmıştır. Bu hat Türkmenistan doğalgazını Hazar

dibinden döşenecek boru hatları ile Azerbaycan'a oradan da Gürcistan ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya çıkaracaktır. Aynı boru hattı ile Azerbaycan da kendi doğalgazını Batıya satabilecektir (Aras, 2001: 122). Fakat sonraki yıllarda yaşanan gelişmeler ve Rusya'nın gerçekleştirmiş olduğu "Mavi Akım" projesi bu boru hattının inşasını ertelemiştir. Trans-Hazar doğalgaz boru hattının yapılmamasının diğer nedeni ise bu hatta taraf olan ülkeler arasında yaşanan anlaşmazlıklar, özellikle Azerbaycan ve Türkmenistan arasında yaşanan sorunlar bu hattının yapılmasına engel olmuştur (Aras, 2001: 124).

Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov bölgede Türkiye-Azerbaycan yakınlığından endişe ederek Trans-Hazar boru hattının yapımını iptal etmiştir. Türkmenistan tarafı kendi doğalgazının Rusya'nın oluşturduğu Mavi Akım projesiyle batıya taşınmasına olumlu bakmıştır (Aras, 2001: 125). Bununla da Rusya ucuza aldığı Orta Asya doğalgazını kendi ülkesinden geçirerek daha yüksek fiyata batıya pazarlayacaktır.

Rusların geliştirdiği Mavi Akım projesi, Türkiye yönetimi tarafından sıcak karşılanmış ve iki ülke Mavi Akım projesi ile ilgili 25 yıllık anlaşma yapmışlardır. Anlaşmaya göre Türkiye tarafı Mavi Akım ile Rusya'dan 16 milyar metreküp doğalgaz alacaktır. Mavi Akım boru hattının geçeceği en önemli geçiş ülkelerinden biri de Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Toplam uzunluğu 1213 kilometre olan Mavi Akım boru hattının, 373 kilometresi Rusya içinde, 396 kilometresi Karadeniz altında ve 444 kilometresi ise Türkiye toprakları içinde olacaktır. Mavi Akım hattı Türkiye'nin Samsun şehrinde Ankara doğalgaz hatlarına bağlanarak, Ankara'ya sevk edilecek ve buradan da Avrupa'ya taşınacaktır. Bu doğalgaz boru hattının gelecek yıllarda İsrail ve Mısır'a kadar uzatılması kararlaştırılmıştır (Aydın, 2012: 217).

Mavi Akım projesi ile Rusya tarafı, Hazar'da Türkiye'den daha kazançlı çıkmıştır. Mavi Akım projesi ile Rusya Hazar enerjisinin Batıya taşınmasında Türkiye'den öncelik hakkı kazanmıştır. Rusya Mavi Akım projesi ile Trans-Hazar boru hattının yapılmasını engellemiş ve Hazar doğalgazının kendi ülkesinden Avrupa'ya taşınmasında başarılı olmuştur.

Mavi Akım proje antlaşmasını onaylayan Türkiye tarafı Hazar enerji stratejisinde büyük yanlış yapmıştır. Enerji alanında büyük oranda dışa bağımlı olan Türkiye kendi ülkesinden geçen Trans-Hazar boru hattını savunmamış, aksine Rusların

Mavi Akım projesini destekleyerek kendi enerji tüketimini Rusya'ya bağımlı hale getirmiştir (Aydın, 2012: 217).

Trans-Hazar boru hattının inşasının yapılmaması sonucu, Azerbaycan kendi doğalgazını satmak için alternatif güzergahlar aramışlardır. Bilindiği gibi Hazar'ın Azerbaycan sektörü olan Şahdeniz yatağından çıkarılan doğalgaz ihtiyatlarını batıya taşınması için yeni boru hattının inşası önemli olmuştur. Azerbaycan tarafı kendi doğalgaz ihtiyatı Rusya hegemonyası altında Avrupa'ya taşınmasını istememiştir. Rusların Mavi Akım projesine olumlu bakmayan Azerbaycan tarafı kendi enerjisini güvenli ve uygun bir yolla Batıya sevkini istemiştir. Azerbaycan'ın Rusya'ya karşı bu politikasını destekleyen ABD tarafı da Hazar enerjisini Rusya üzerinden Batıya taşınmasını istememiştir. ABD tarafı Azerbaycan'ın bu politikasını desteklemiştir.

Azerbaycan kendi enerjisini yine Türkiye üzerinden Batıya sevkini istemekteydi. Bunun için çalışmalar yapan devlet yetkilileri Şahdeniz doğalgazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya çıkarılmasını onaylamışlardır. Yeni kurulacak Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz boru hattı ile Azerbaycan gazı Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınacaktır. Azerbaycan I Şahdeniz doğalgazı, Bakü Limanı'ndan başlayıp, boru hattı ile Gürcistan başkenti Tiflis kentinden geçerek, Türkiye'nin Erzurum iline taşınacaktır. Erzurum şehrinden Azerbaycan doğalgazı, Avrupa ülkelerinin oluşturduğu Nabucco hattı ile batıya sevk edilecektir (Köten, 2013: 74).

Azerbaycan doğalgazını kendi ülkesinden geçiren Türkiye yine bölgede önemli bir konuma gelmiştir.

BTE boru hattı ile taşınan enerji hem Türkiye'nin kendi enerjisinin belirli bir kısmını karıştırmış, hem de Yunanistan ve İtalya gibi Avrupa ülkelerin enerji ihtiyacını belirli oranda karşılamıştır (Cemilli, 2007: 78).

Hazar enerjisini Türkiye üzerinden Batıya taşıyan en son boru hattı projesi TANAP projesi olmuştur.

Azerbaycan Şahdeniz II Doğalgazını Avrupa'ya taşıyan, TANAP projesi için görüşmeler 2011 yılında Türkiye'de başlatılmış ve 2012 yılında TANAP projesinin nihai anlaşma senedi imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre, 2014 yılında inşasına başlanan TANAP boru hattının, 2018 yılında tamamlanması kararlaştırılmıştır (Kavaz, 2018: 1).

Türkiye ve Azerbaycan projesi olan TANAP hattı, inşasına daha çok bu iki devlet şirketleri katılmış ve projenin operatörü de Türk-Azerbaycan şirketleri olmuştur. Bu

projede Azerbaycan enerji şirketi SOCAR %58, Türkiye enerji şirketi, BOTAŞ %30 ve İngiliz enerji şirketi BP ise %12 pay hakkı kazanmıştır (Kavaz, 2018: 3).

Türkiye Cumhuriyeti Mavi Akım projesiyle Hazar bölgesinde yaptığı yanlış stratejilerini, Bakü-Tiflis-Erzurum ve TANAP projeleri ile telafi etmeğe çalışmıştır. Türkiye Hazar bölgesinde Mavi Akım projesiyle Rusya'ya yenildiği halde, BTE ve TANAP projeleri ile Hazar havzasında Rusya kıyasla daha kazançlı çıkmıştır. Kendi ülkesinin jeopolitik konumu daha da artırmıştır.

Günümüz itibariyle Hazar bölgesine baktığımızda Türkiye Cumhuriyeti Hazar enerji politikalarını şekillendiren en önemli ülke konumundadır. Hazar'a kıyıdaş olan Türk Cumhuriyetlerinin, Türkiye devleti ile yakın kültürel bağları sonucu Türkiye bölgede daha çok nüfuz etmiştir. Hazar bölgesinde en çok Azerbaycan ile yakın ilişkiler içinde olan Türkiye Cumhuriyeti günümüzde Hazar enerjilerini Batıya çıkaran en önemli transit ülke konumuna gelmiştir.

5.6. ÇİN'İN HAZAR POLİTİKALARI

1990 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bölgede yaşanan boşluktan faydalanmak isteyen devletlerden biri de Çin Halk Cumhuriyeti olmuştur. Çin, dünyada en çok enerji ihtiyacına sahip olması sonucu bu bölgede yaşanan enerji rekabetinde aktif çalışmalar sürdürmektedir.

Hazar Denizi yaklaşık üç yüz yıl Rusların hegemonyası altında kaldığından, Çin 1990 yılına kadar bölgeden uzak kalmıştır. Sovyetlerin dağılmasından sonra Çin yanı başında yeni bağımsızlık kazanan cumhuriyetlerle ilişkiler kurmaya özen göstermiştir.

Çin'in Orta Asya cumhuriyetleri ile ilişkilerini geliştirmesinin temel nedeni Hazar enerjisinden daha çok pay almak istemiştir.

“Çinin enerji amacıyla, bölgeye ilk girmesi 1997 yılında olmuştur” (Uğrasız, 2002: 230).

Hazar bölgesinde enerji rekabetine geç katılan Çin devleti, diğer devletlerden avantajlı durumdaydı. Çünkü Çin Halk Cumhuriyeti'nin, Orta Asya da üç cumhuriyet Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan ile kara sınırı bulunmaktadır.

Çin 1996 yılında bölgede Kırgızistan, Tacikistan ve Kazakistan ile ekonomi, güvenlik anlamında anlaşmalar imzalamıştır. Bu devletlerle yapılan antlaşmalar sonucu Çin'in bölgedeki finansal destekleri daha çok hız kazanmıştır (Azer, 2012: 237).

Çin bölgede enerji amaçlı çalışmalar yapmasına rağmen, Çin Orta Asya bölgesinden ihtiyat etmektedir. Çünkü bölgenin Müslüman nüfusundan endişe etmektedir. Çin kendi iç sorunu olan Doğu Türkistan, Uygur sorunu yıllardır Çin'i zor duruma sokmuştur.

Orta Asya da yeni kurulan Türk Cumhuriyetlerinin Uygurlarla temas etmesinden endişe eden Çinliler bu bölgeyi daha sıkı kontrol etmiştir. Uygur Türkleri ile Orta Asya Türkleri din, dil, kültür bağlarının olmasından dolayı, bölgede yaşanan bağımsızlık sevdaları Uygur bölgesinde sıçrarsa Çin'in toprak bütünlüğü tehlike altına girecektir. Bundan dolayıdır ki, Çin bölgeden çıkar beklediği kadar, sorunda yaşama riski çoktur (Uğrasız, 2002: 232).

Çin enerji ihtiyacını azaltmak için bölgede petrol çalışması yapmak üzere iki petrol şirketi Çin Ulusal Petrol Şirketi ve Çin Petrol ve Kimya Şirketini 1998 yılında Hazar bölgesine göndermiştir (Azer, 2012: 237).

Hazar bölgesinde var olan enerji rezervlerinden Çin Halk Cumhuriyeti de çok faydalanmak istemiştir. Fakat bölgede ABD, Rusya ve İran gibi devletler Çin'in bölgeye girmesini istememiş ve Hazar'da Çin'e engeller yaratmışlardır. Çin ise bölgeyi boş bırakmayarak, Hazar da yaşanan enerji rekabetine katılmıştır. Çin devleti Hazar bölgesi ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmış ve Çin bu politikasında başarılı olmuştur. Özellikle Kazakistan'ın Çin ile ilişkileri çok üst düzeydedir. Kazakistan ile Çin arasında 1997 yılında yapılan Atasu-Alashankou petrol boru hattıyla Kazak petrolleri Çin topraklarına taşınmıştır (Gökçe, 2008: 200).

Bu boru hattından taşınan petrol Çin'in enerji ihtiyacının belli bir kısmını karşılayacaktır. Çin enerjisinin çok kısmını Ortadoğu ve İran topraklarından karşılasa da kendi enerji arzının fazlalığından dolayı, Çin Halk Cumhuriyeti Hazar bölgesini potansiyel enerji varlığını görmezden gelemezdi.

Bilindiği gibi “Çin dünya da en çok enerji tüketimi yapan devlettir” (Azer, 2012: 235).

Çin bölgeye tek enerji açısından bakmamaktadır. Bunun dışında bölgede ticari ilişkiler geliştiren Çin devleti Hazar bölgesi cumhuriyetleri ile ticari taşımacılık ve ortak demiryolu hattı anlaşmaları yaparak bölgede bu projelerinin inşasını başlatmıştır (Uğrasız, 2002: 232).

Çin'in bölgede enerji çalışmaları kısa vadede sonuç vermese de, bu çalışmalar uzun vadede Çin'in lehine sonuçlanacaktır. Çünkü Çin dünya da çok önemli gelişme hızı yapan bir devlettir. Çin bölge halklarının en büyük finansman destekçisidir. Çin bölge devletlerine çok büyük oranda ve uzun vadeli krediler açarak bu ülkeler üzerinde kendi yumuşak güç politikasını uygulamaktadır (Azer, 2012: 237).

Çin'in Asya ve Hazar coğrafyasında önemli güç haline dönüşmesi hem Rusya ve ABD yönetimi için hem de bölge devletleri için çok büyük tehdit oluşturmaktadır.

Çin ile sınırı olan Orta Asya cumhuriyetleri uzun vadeli Çin projelerinde kendi toprak bütünlüğünü tehlike altında görmektedirler. Bu tehlike de bölge de güvensizliğe neden olmaktadır (Uğrasız, 2002: 234).

Çin'in bölgede güçlenmesinden rahatsız olan diğer devlet ise Rusya'dır. Ruslar Çin'in bölgeye hakim olması ve Rusya'yın bölgede en yakın müttefiki olan Kazakistan ile yakın ilişkileri, Rusları endişeye sokmuştur.

Rusya bölge de Çin'e karşı harekete geçmek için çalışmıştır. Ruslar Hazar'da Çin'in güçlenmemesi için, Çin iç sorunu olan Uygur sorununu, Çin'e karşı koz olarak kullanmışlardır. Rusya yönetimi Çin siyasetinde, Uygurları desteklemiştir (Uğrasız, 2002: 235).

Günümüz itibariyle Çin'in bölge siyasetine bakılırsa Çin bölgede aktif çalışmalar sürdürmektedir. Hazar da yaşanan enerji rekabetinde Çin artık bölgede çok önemli devlet konumundadır.

Sovyetlerin dağılmasından sonra bölgede hız kazanan enerji trafiğinde Çinliler daha çok başarı kazanmıştır. Çin Orta Asya ve Kafkasya enerji havzalarına en çok yatırım yapan ülkelerin başında gelmektedir. Çin'in Hazar politikaları kısa ve orta vadede sonuç vermemesine rağmen, Çin'in yıllardır uyguladığı Hazar enerji politikalarında uzun vadede başarılı ülke olması kaçınılmazdır.

Bu çalışmalar sonucu Çin gelecekte Orta Asya ve Güney Kafkasya bölgesinde Rusya, ABD, İran ve Türkiye gibi büyük devletleri geride bırakarak bölgenin enerji rekabetinde en başarılı devlet konumuna gelecektir.

ALTINCI BÖLÜM
AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASINDA ÖNE ÇIKAN DEVLETLER İLE
İLİŞKİLER

6.1. AZERBAYCAN'IN ABD İLE İLİŞKİLERİ

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Güney Kafkasya da bağımsızlık kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti, devlet yönetimini batı politikaları ile şekillendirmeye çalışmıştır. Azerbaycan bağımsızlığın ilk yıllarında Batı ile özellikle ABD ile ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Azerbaycan 1991 yılında bağımsızlık kazandıktan sonra ülkenin ilk Cumhurbaşkanı olan Ayaz Mütalibov'un Rus yanlısı politika izlemesi sonucu Azerbaycan ABD ilişkileri bağımsızlığın ilk yıllarında çokta önem kazanmamıştır. Azerbaycan yönetiminin başarılı çalışmaları sonucu ABD yönetimi 1991 yılı sonlarında Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımasıyla Azerbaycan ile ABD arasında ilk resmi ilişkiler kurulmuştur (Cemilli, 2007: 51).

ABD'nin bölgeden uzak durması 1991 yılına kadar sürmüştür. 1992 yılından iki ülke arasında ilişkilerin daha da geliştirilmesi amacıyla 1992 12 Şubat tarihinde ABD Dışişleri Bakanı Ceyms Beyker kendisi bizzat Azerbaycan'a ziyareti ABD ile Azerbaycan ilişkilerin daha ön plana çekilmiştir. ABD yönetimin üst düzey devlet yetkilisinin Azerbaycan'a seferi bölge hakkında genel bilgi, devlet ekonomisi, devletin demokrasi koşulları, insan haklarının korunması ve devlet yönetiminin Moskova hükümetine ne kadar yakın olduğunu tespit etmek amacı taşımaktaydı (Cemilli, 2007: 52).

Azerbaycan'ın ABD ile ilişkileri Güney Kafkasya bölgesinde en çok Rusya ve İran'ı rahatsız etmiştir. Bu iki devlet ABD'nin bölgeye girmesini istememiştir. Azerbaycan da yaşanan ilk çatışmalar ve daha sonra yaşanan korkunç Hocalı soykırımının yapılmasının temel nedeni ABD'nin bölgeye gelmesinden kaynaklanmaktadır. ABD Dışişleri Bakanlığının ziyaretinden dört gün sonra Azerbaycan'a resmi sefere gelen ABD Dışişleri Bakanlığının Özel İşler Üzere Büyükelçisi Nikolas Sangoya'nın Bakü'ye gelmesi ve Azerbaycan da üst düzey devlet yetkilileri ile görüşmesi Azerbaycan-Rusya ilişkilerinde bardağı taşıran son damla olmuştur (Cemilli, 2007: 52).

Rusya desteği ile Azerbaycan da çatışma çıkaran Ermeniler Dağlık Karabağ da önemli şehir olan Hocalı kentini abluka da tutmuşlardır. ABD devlet yetkililerinin Azerbaycan'a sürekli gelmesi ve Azerbaycan'ın batı yönlü politikalar izlemesi Rusya'yı çok rahatsız etmekteydi. Azerbaycan yönetimini cezalandırmak için Ruslar Ermenilere günlerdir Abluka da tutkuları Hocalı kasabasına saldırıda büyük destek vermiştir. Ruslara ait 366 Motorize Piyade Alayı Hocalı işgalinde Ermenilere çok destek sağlamıştır. Ruslar

Ermeni eliyle Hocalı'yı alarak Azerbaycan yönetimini cezalandırmıştır (Cemilli, 2007: 52).

Hocalı katliamından sorumlu olan Ayaz Mütalibov yönetimi 1992 yıl 6 Mart tarihinde istifa vermiş ve Anayasa'ya göre, ülkede yeni cumhurbaşkanlığı seçimlerine kadar, devlet yönetimi Meclis Başkanı olan Yakup Mammadov'a devir edilmiştir. (Yamak, 2020: 179).

1992 yılı 7 Haziran tarihinde Azerbaycan'da Cumhurbaşkanı seçimleri yapılmış ve Ebülfez Elçibey oyların yaklaşık %60'nı kazanarak, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ikinci Cumhurbaşkanı olmuştur (Yamak, 2020: 181).

Elçibey yönetimi tam batı politikalarını benimseyen kendi devletini Batı ve Türkiye yönetim tarzında şekillendirmek isteyen bir devlet başkanı olmuştur.

Elçibey'in iktidara gelmesi ABD tarafından çok hoş karşılanmıştır. Azerbaycan da yapılan Cumhurbaşkanı seçimlerini değerlendiren ABD yönetimi Elçibey seçimlerinin çok demokratik ve uluslararası hukuka uygun olarak yapıldığını açıklayarak, Elçibey yönetiminin demokratik yönetim olduğunu açıklamışlardır (Mutlu, 2013: 77).

Elçibey iktidara geldiğinde Türkiye ve Batı yönlü politikalar izlemesine rağmen bölgede Rusya ve İran'ı kendi yönetimine büyük tehdit olarak görmüştür (Cemilli, 2007: 53).

ABD yönetimi, Elçibey iktidarına olumlu bakmış ve iki devlet arasında ilişkilerin daha da gelişeceğini umut etmiştir. Azerbaycan da 17 Mart 1992 yılında açılan Amerika büyükelçiliği Elçibey'in iktidara gelmesiyle daha ön plana çıkmıştır. Amerika'nın Azerbaycan da ilk büyükelçi görevini de Riçard Mayls üstelemiştir (Cemili, 2007: 53).

Elçibey yönetimi de kendinden önceki iktidar gibi devletin temel sorunu Dağlık Karabağ sorununun çözüme kavuşması için çalışmıştır.

Elçibey, AGİT'in 1992 yılı Helsinki zirvesine davet edilmiş ve burada kendi ülkesinin Batı ile ilişkilere hazır olduğunu söylemiştir. Bunun yanı sıra Dağlık Karabağ sorununda AGİT Helsinki zirvesinde konuşan Elçibey Karabağ sorununun çözümünde AGİT ve batı devletlerinin desteğine ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır (Mutlu, 2013: 78).

Elçibey, Türkiye yanlısı ve Atatürk ilkelerine uygun devlet kurmak ve devlet yönetimini batı reformları ile şekillendirmek için çalışan bir Cumhurbaşkanı olmuştur (Yamak, 2020: 181).

Elçibey iktidarı döneminde şekillenen Hazar enerjilerinin Batıya açılması ve Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı projeleri bölgede Rusya ve İran'ı rahatsız etmiştir.

ABD'nin Azerbaycan siyasetinin temelinde Hazar enerjisinden faydalanmak olmuştur. Bunun için öncelikle iki devlet arasında 1992 yılı Eylül ayında yapılan "Deniz Ötesi Yatırım Korporasyonu" ve 1993 yılında ABD ile Azerbaycan arasında "Ticari İlişkiler Hakta" anlaşmalarla ABD yönetimi Hazar bölgesinde kendine yer edinmek istemiştir (Cemilli, 2007: 55).

Elçibey'in Azerbaycan da Batı yönlü ilişkileri özellikle ABD ve Türkiye yönetimi ile yakın teması Rusya ve İran'ı rahatsız etmiştir. Elçibey iç ve dış siyasette serbest hareketi ve Rusya'yı görmezden gelmesi Moskova hükümetini kızdırmıştır.

Rusya, Azerbaycan da tekrar karışıklık çıkararak, Azerbaycan topraklarının işgali için Ermenilere açık destek vermiştir.

Azerbaycan yönetiminde sürekli olarak batı yönlü politika izlemesinin temel nedeni Rusya'nın Dağlık Karabağ sorununda Ermenistan'ın tarafında yer alması olmuştur (Kerimova, 2015: 71).

Elçibey yönetiminde Azerbaycan toprak kayıpları ve devlet yönetimi başarısızlığı Elçibey iktidarının sonu getirmiştir.

1993 yılı Haziran ayında yapılan Rus destekli Albay Hüseyinov'un askeri darbesi sonucu Elçibey Azerbaycan yönetiminden uzaklaştırılmıştır. Elçibey'den sonra iktidara Azerbaycan Meclis başkanı Haydar Aliyev gelmiştir. Aliyev'in siyasi yeteneği hem Batı hem de komşu devletlerce belliydi.

Aliyev'in ilk iktidar yıllarında Batı ile ilişkiler soğuk devam etmiştir. Aliyev ülkede dengeli dış politika kurmayı başarmıştır.

Aliyev, komşu devletlerle ilişkileri düzene soktukten sonra tekrar Batı devletleri ile ilişkiler gündeme getirmiştir. Haydar Aliyev'in ABD ile ilişkileri Nahçıvan meclis başkanlığı dönemine dayanmaktadır. Aliyev'in ABD yönetimi ile başarılı politikalar izlemesi sonucu Amerika, Nahçıvan'a insanı yardımda bulunmuştur (Kerimov, 2007: 102).

Haydar Aliyev Azerbaycan da iktidara geldiğinde dış politika dzenı sağladıktan sonra, iç politika ve ekonomiye de çok dikkat etmiştir. Savaş sonucu yok olan ekonomiyi kalkındırmak genç devletin temel politika görevi olmuştur.

Aliyev 1994 yılında Batılı devletlerle yapılan “Asrın Antlaşması” ile Hazar doğal kaynaklarının işletilmesinde Batılı devletlere hak verilmiştir.

Haydar Aliyev döneminde de Azerbaycan’ın Batı ile ilişkileri özellikle ABD ve Türkiye devletleri ile ilişkileri ön planda tutmuştur.

Haydar Aliyev iktidarının ilk yıllarında Azerbaycan’ın ABD ile ilişkileri çok durgun seyir etmiştir. Bu ikili ilişkilerin durgunluğunun en başlıca sebebi Elçibey dönemi 1992 yılı 24 Ekim tarihinde ABD senatosunun Azerbaycan Cumhuriyetine karşı onayladığı “907 Sayılı zgrlğ Destekleyen Yasa” (DY) kanunu olmuştur. Bu kanunun ABD Senatosunda onaylanmasında en çok katkı sağlayanlar ABD’de var olan Ermeni Lobisi olmuştur (Karimov, 2007: 105).

Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra yeni bağımsızlık kazanan cumhuriyetlere ABD yönetimi “zgrlğ Destekleyen Yasa” başlıklı mali destek vereceklerini açıklamıştır. ABD’nin mali desteği verecek ülkeler içinde Azerbaycan devleti de olmuştur. Fakat ABD’de yaşayan Ermeni Lobisi’nin senatoya baskısı sonucu ABD’nin Azerbaycan’a yapacağı mali destek iptal edilmiştir. Bununla yetinmeyen Ermeni Lobisi birde ABD Senatosuna, Azerbaycan ile ilgili “907 Sayılı Kanun”u da onaylatmışlardır. Bu kanunla da güya bölgede çıkan savaşta Ermenistan suçsuz, Azerbaycan suçludur. Karabağ topraklarında ilk saldırıları Ermeniler değil, Azerbaycanlıların yaptıklarını söyleyen 907 sayılı kanun ile Azerbaycan’ı saldırgan devlet gibi gösterilmiştir. ABD de var olan Ermeni lobisi Azerbaycan’a yapılacak mali ve insanı yardım desteklerini engellemiştir (Karimov, 2007: 105).

Azerbaycan diplomasisinin başarısızlığı sonucu ABD’nin Azerbaycan’a yapacağı destekler yasaklanmıştır.

Aliyev yönetiminde ABD ile ilişkilerinde temel sorun 1992 yılında ABD senatosunun Azerbaycan devletine karşı yaptığı yasaklar olmuştur. Aliyev yönetimi de ABD senatosunun Azerbaycan ile alakalı yaptığı yardım yasağının kaldırılması için çalışmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti de Güney Kafkasya bölgesinde diğer devletler gibi ABD desteğinden faydalanmak istemekteydi.

907 sayılı kanun Azerbaycan-ABD ilişkilerinin gelişmesinde en büyük engel olmuştur. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ABD yetkilileri ile her görüşmede ABD senatosunun Azerbaycan'a karşı uyguladığı 907 sayılı kanundan rahatsız olduğunu dile getirmiştir.

Aliyev 1993 yılında Bakü'ye resmi ziyarete gelen ABD yetkilileri görüşmede 907 sayılı kanunu öne çekerek bu yasanın kaldırılmasını istemiştir. ABD senato kararının Bakü ile Washington ilişkilerinin gelişmesinde en büyük engel olduğunu söyleyen Aliyev, ABD yönetiminden 907 sayılı kanunun iptali için yardımlarını kesmeyeceğini umut etmekteydi (Cemili, 2007: 59).

ABD de Aliyev iktidarı ile aynı dönemde iktidara gelen Bill Clinton yönetimi de 907 sayılı kanunun yürürlükte kalmasından rahatsız olduğunu söylemiştir.

Bill Clinton yönetiminde ABD'nin Güney Kafkasya politikaları tam yerini 1997 yılında tutmaya başlamıştır (Kerimova, 2015: 72).

Aliyev iktidarı yıllarında ABD-Azerbaycan ilişkilerinin geliştirilmesine özen göstermesine rağmen, iki ülke arasında ilişkilere en büyük engel ABD senatosunun 907 sayılı kanunun yürürlükten kalkmaması olmuştur.

ABD yönetimin Azerbaycan ilişkilerinde temel neden Hazar enerjilerinden faydalanmak olduğundan, ABD yetkileri bölgeye sürekli olarak enerji açısından bakmışlardır.

Amerika Senatosunun Ermenilerin desteği ile Azerbaycan'a karşı uyguladığı yasak, kanunun yürürlükten kalkmasında en temel özellik Hazar'ın doğal kaynakları olmuştur. Hazar petrolü ile Azerbaycan yönetimi, ABD'de Ermeni Diasporasına karşı başarılı politika izlemiştir (Karimov, 2007: 110).

Haydar Aliyev iktidar yıllarında uluslararası toplantılarda ABD yönetimin üst düzey yetkilileri ve ABD devlet başkanı Bill Clinton'la görüşlerde Aliyev iki devlet arasında ilişkilerin her alanda gelişmesinden memnun olduğunu ve gelecekte bu ilişkilerin daha üst düzeye çıkarılması için çalışmalar yapılacağını açıklayan Aliyev iki devlet arasında da en büyük engelin 907 sayılı kanun olduğunu söylemiştir.

Haydar Aliyev ve Bill Clinton yönetimi sürekli senato kararının kaldırılmasına çalışsa da, ABD senato kararının yürürlükten kaldırılmasını G. Bush yönetimi yapmıştır.

ABD de iktidara gelen George Bush, ABD senatosunun 24 Ekim 1992 yılında Azerbaycan'a karşı onayladığı Özgürlüğü Destekleyen Yasa ve 907 sayılı kanunu 25 Ocak 2002 tarihinde resmen yürürlükten kaldırmıştır (Karimov, 2007: 118).

Yıllardır Azerbaycan'a ABD desteğini yasaklayan 907 sayılı kanunun iptali iki devlet arasında ilişkilerde hiçbir engelin kalmadığını ve Azerbaycan-ABD ilişkilerin gelişmesinin önünü açmıştır.

11 Eylül sonrası dünyayı tehdit eden terör sorunu, devletler arasında tekrar güvenliği ön plana çıkarmıştır.

2000'den sonra Yeni Dünya Düzeninde ilişkilerini genişleten Azerbaycan yönetimi ABD ile ilişkileri her zaman ön planda tutmuştur. İki devlet arasında ilişkilerin temelinde petrol faktörü olmasına rağmen, devletler arasında ilişkilerde diğer ticari ilişkilerde önem kazanmıştır.

2003 yılında Azerbaycan iktidarını babasından devir alan İlham Aliyev devlet yönetiminde yine Batı ve ABD ile ilişkileri ön planda tutmuştur. Amerika Azerbaycan ikili devlet ilişkilerinin gelişmesi sonucu, ABD yönetimi Dağlık Karabağ sorununda sürekli olarak Azerbaycan'ı desteklemiş ve Azerbaycan toprak bütünlüğüne saygılı olacağını vurgulamıştır.

İlham Aliyev de babası Haydar Aliyev gibi bölgede dengeli siyaset yürütmüştür. İlham Aliyev yönetimi, ABD ile ilişkileri önemli oranda geliştirmiştir. İki devlet arasında ister enerji isterse de diğer ticari alanlarda yapılan anlaşmalarla Azerbaycan bölgede ABD'nin en iyi müttefik devleti olmuştur.

İlham Aliyev'in bölgede başarılı dış siyaseti sonucu Azerbaycan Güney Kafkasya'nın en güçlü devleti haline gelmiştir.

Günümüz itibariyle İlham Aliyev yönetiminin başarılı devlet reformları ile Azerbaycan bölgede en hızlı gelişen devlet olarak bilinmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti günümüzde Batı devletleri ile özellikle ABD yönetimi ile çok sıkı ilişkiler yürüten devlet konumuna gelmiştir.

6.2. AZERBAYCAN'IN RUSYA İLE İLİŞKİLERİ

Azerbaycan'ın komşu devletler arasında ilişkilerde Rusya'ya daha çok önem vermiştir. Tarihi bağlar ve yakın komşuluk ilişkilerinden dolayı Rusya, Azerbaycan dış politikasında önemli yer tutmaktadır.

Azerbaycan yaklaşık üç asır Rusya'nın bir vilayeti olarak varlığını sürdürmüştür. 1990 yılında Sovyetlerin dağılmasından sonra Rusya'nın Güney topraklarında yaşanan bağımsızlık hareketleri sonucu Güney Kafkasya coğrafyasında üç yeni devlet kurulmuştur.

Eski Sovyet imparatorluğunun yıkılmasından sonra Güney Kafkasya coğrafyasında bağımsızlığını kazanan devletlerden biri de Azerbaycan Cumhuriyeti olmuştur.

Moskova hükümeti Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilk yıllarda tanımaktan kaçınmıştır.

İki devlet arasında ilk resmi tanıma süreci 1992 yılı Nisan ayında Bakü'ye ziyarete gelen Rus Dışişleri bakanı Andrey Kozerv'in seferi ile başlamıştır. Rus diplomatın Bakü'de yaptığı devlet yetkilileri görüşmesinden bir gün sonra, 4 Nisan tarihinde Rusya, Azerbaycan Cumhuriyetini resmen tanıdığı açıklamıştır. İki devlet arasında kısa zaman içinde büyükelçilik kurumlarının açılması için çalışmalar başlatılmıştır (Karabayram, 2011: 236).

Rusya dış politikasında Azerbaycan önemli bir ülke olarak kalmaktadır. Azerbaycan'ın önemli konumu ve ülkenin doğal zenginliğinden dolayı Rusya Azerbaycan'a batı güçlerinin girmesini istememiştir. Bağımsızlığın ilk yıllarında Azerbaycan Cumhurbaşkanı olan Ayaz Mütalibov iktidarı Rus yanlısı politika izlemesine rağmen, Moskova hükümetinden beklediği desteği alamamıştır.

Rusya Dağlık Karabağ sorunda Ermenistan'ın yanında yer alması ve Ermenilerin Azerbaycanlılara karşı etnik temizleme siyasetine verdiği destek Moskova'nın Bakü yönetimini sevmediğinin açık kanıtıdır. Ruslar bölgede Ermeni destekçisi olmasına rağmen, Mütalibov Azerbaycan dış politikasını Rusya'ya dayalı şekillendirmek istemekteydi. Bundan dolayıdır ki, Mütalibov 21 Aralık 1991 tarihinde Azerbaycan yönetimi Rusya'yın başını çektiği BDT'nin üyelik sürecine girmesi için "Almatı Bildirisine" imza atmıştır. Fakat Mütalibov'un imzaladığı bu antlaşma Azerbaycan Parlamentosu tarafından onaylanmamıştır (Karabayram, 2011: 225).

Ayaz Mütalibov sürekli olarak Moskova yönetimine yakın olmak istemesi kendi iktidarının sonunu getirmiştir. Moskova hükümeti 1992 yılı 26 Şubat tarihinde Ermeni askerlerinin Azerbaycan'ın Hocalı şehrinin işgalinde, Ermenistan yönetimine tam destek sağlamıştır. Hocalı'nın çok amansızca işgalinden, Azerbaycan halkı Mütalibov iktidarını

sorumlu tutmuştur. Muhalefet birlikleri Mütalibov'un istifasını istemiştir. Uzun süren itirazlardan sonra Ayaz Mütalibov 6 Mart 1992 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanlığından istifa vermiştir. Yönetim geçici olarak, yeni cumhurbaşkanlığı seçimlerine kadar Meclis Başkanı Yakup Mammadov'a devredilmiştir (Karabayram, 2011: 225).

Meclis başkanı Yakup Mammadov yönetimi de Rusya'ya karşı ihtiyatlı davranmıştır. Fakat Moskova hükümeti yine bölgede Ermenileri desteklemeye devam etmiştir. Rusların bölgede Ermenilere desteklemesi sonucu Dağlık Karabağ'da güçlenen Ermeni militanları 1992 yılı Mayıs ayının 8'i Şuşa şehrini ve 18 Mayıs tarihinde ise Laçın şehrini işgal etmesiyle, Yakup Mammadov yönetiminin de sonunu getirmiştir. 1992 yılı 18 Mayıs tarihinde yapılan Meclis seçimlerinde Yakup Mammadov'un yerine AHC'den İsa Gambarov'un Meclis başkanlığı görevine getirilmesi ile Azerbaycan'da Mütalibov ve Mammadov yönetimi son bulmuştur (Karimov, 2007: 11).

Azerbaycan'da yönetime gelen Halk Cephesi, Rusya ile anlaşamayan bir yönetim idi. Azerbaycan da yapılan 1992 yıl Haziran seçimlerinde AHC'den Ebülfez Elçibey Cumhurbaşkanı seçimlerini kazanarak Azerbaycan'ın ikinci Cumhurbaşkanı olmuştur.

Elçibey iktidarı Rusya ile ilişkileri iki komşu devlet olarak eşit şekilde yürütmek için çalışmıştır (Karabayram, 2011: 227).

Elçibey iktidarı döneminde Azerbaycan-Rusya ilişkileri çok çalkantılı bir dönem yaşamıştır. Elçibey yönetimi daha çok Batı yönlü politika izlemeğe üstünlük vermiş ve ülkenin dış politikasında daha çok Batı ve Türkiye'ye üstünlük vermiştir. Elçibey'in bölgede Rusya'yı görmezden gelmesi, Moskova hükümetini çok rahatsız etmiştir. Devletin iç ve dış politikasında Batı reformlarına önem veren Elçibey, Rusya'yı sıradan bir komşu devlet gibi görmüştür. Rusya yönetimi ise Azerbaycan'ın bu tavrını sevmemiştir. Rusya devleti yaklaşık üç yüz yıl kendi vilayeti gibi gördüğü Azerbaycan'ı sıradan bağımsız bir devlet gibi görmek istememiş ve Moskova hükümeti, Elçibey iktidarına karşı büyük planlar hazırlayarak, Elçibey'i Azerbaycan yönetiminden uzaklaştırmayı başarmıştır.

Elçibey ise Moskova'nın bu sert tavırlarını dinlemeden ülkede batı yönlü yönetime daha umutla bakmıştır. Elçibey'in Rusya'nın başını çektiği BDT üyeliğini onaylamamış ve Azerbaycan'ın tekrar Rusya'yın hegemonyası altına girmesini

istememiştir. Elçibey her konuşmasında BDT'ye olumlu bakmamış ve BDT'nin geleceğinin parlak olmadığını Moskova da Yeltsin ile görüşünde de söylemiştir (Mutlu, 2013: 63).

Elçibey yönetimi hem Rusya'nın oluşturduğu Bağımsız Devletler Topluluğu'na girmemiş, hem de Rus Ordusunun Azerbaycan'dan çıkarılmasını istemiştir. Elçibey'in bu siyaseti Moskova yönetimini daha çok kızdırmıştır.

Rusya'nın bu yıllar içinde hazırladığı ve “Yakın Çevre” doktrini ile Sovyet coğrafyasını kendi yönetiminin yaşamsal çıkar alanı olduğunu dünyaya duyurmaya çalışmıştır (Canar, 2012: 24).

Rusların Yakın Çevre doktrine göre:

“Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan 15 yeni devlet topraklarında, yaklaşık 20 milyon insan, Rusça konuşmuş ve Rus eğitimini, Rus örf adetlerini benimsemiştir. Moskova yönetimi bu insanların korunmasını Sovyetlerin devamcısı olan Rusya Federasyonu'nun sorumluluğu olduğunu bildirmiş ve Ruslar bu ülke topraklarını kendi nüfuz alanı içinde görmüşlerdir. Fakat Rusların bu doktrine karşı en olumsuz yaşanan ve Moskova yönetiminin önünde en büyük engel yaratan devletlerden birisi de Azerbaycan Cumhuriyeti olmuştur” (Yeşilot, 2021: 171).

Elçibey'in çalışmaları sonucu Rus ordusu Azerbaycan'dan çıkarılmıştır. 1994 yılı ortalarına kadar Rus askeri birlikleri Azerbaycan'dan çıkarılması planlanırken, Rus askerleri daha erken 1993 yılı 28 Mayıs tarihinde Azerbaycan'dan çıkarıldığını açıklamıştır. Geride kalan askeri malzemeler ise Gence'de bulunan Rus yanlısı Albay Surat Hüseynov'a bırakılmıştır. Bununla da Ruslar Elçibey iktidarına darbe için ön çalışma başlatmıştır (Mutlu, 2013: 57).

Elçibey yönetimi iç politikada da bazı reformlar yaparak para politikasında kendi para birimi olan “Manat” parasını tedavülde bırakmıştır. Bununla yetinmeyen Elçibey dil kanununda da değişiklik yaparak Azerbaycan devlet dilini “Türk Dili” olarak belirlemiş ve Kiril Alfabesinden, Latin Alfabesine geçmiştir (Karabayram, 2011: 229).

Elçibey'in bu siyaseti Moskova yönetiminin sert tepkisine neden olmuş ve Rusya destekli askeri darbe ile Elçibey yönetimden uzaklaştırılmıştır.

Elçibey'den sonra iktidara gelen Haydar Aliyev döneminde Rusya-Azerbaycan ilişkileri düzene girmiştir. İki devlet arasında ekonomi, enerji alanlarında işbirliği anlaşmaları yapılmıştır.

Haydar Aliyev Elçibey'den farklı bölgede Rusya'yı görmezden gelmemiş ve Moskova yönetimine yakın siyaset izlemiştir. Aliyev Azerbaycan'ın 1993 yılı 24 Eylül

tarihinde BDT'ye üyelik sürecini imzalayarak, Azerbaycan'ı Bağımsız Devletler Topluluğu çatısı altına dahil etmiştir (Karabayram, 2011: 233).

Elçibey döneminde Rusya Hazar enerji alanının dışında bırakılsa da Haydar Aliyev döneminde ise Hazar enerji çalışmalarında Rusya'ya da yer verilmiştir. Rus petrol şirketi Lukoil şirketi Aliyev döneminde Hazar'ın Azerbaycan sektöründeki, petrol çalışmalarından %10 pay alarak, Hazar da çalışma hakkı kazanmıştır (Aydın, 2012: 195).

Haydar Aliyev Rusya-Azerbaycan ilişkilerine çok önem vermiş ve ikili ilişkilerin gelişmesi için çalışmıştır. Aliyev iktidarı döneminde Rusya Azerbaycan ilişkilerinde kısa dönemlik durgunluk yaşanmıştır. Bu durgunluğun sebebi, Kuzey Kafkasya coğrafyasında yaşanan Rus-Çeçen savaşı olmuştur. Rusya yönetimi Çeçen savaşında Azerbaycan'ı Çeçenlere yardım etmekle suçlayarak Azerbaycan'a üç yıl süreyle ekonomik ambargo uygulamıştır (Karabayram, 2011: 236).

Azerbaycan yönetimi Rusların bu suçlamalarını kabul etmemiş, Azerbaycan'a karşı yapılan ekonomik yaptırımın mesnetsiz olduğunu vurgulamıştır.

Azerbaycan ile Rusya arasında ilişkiler 2000'lerin başında daha çok gelişme göstermiştir. Putin iktidara geldikten sonra Rusya'nın dış politikasını enerji yönünde geliştirerek Hazar bölgesine daha çok önem vermiştir. Bundan dolayıdır ki, Rus Devlet başkanı 9-11 Ocak 2001 yılında büyük bir heyetle Azerbaycan'a sefere gelmiştir. Putin Azerbaycan'ın bağımsızlık kazandıktan sonra Bakü'ye ziyarete gelen ilk Rus Devlet Başkanı olarak tarihe geçmiştir (Yeşilot, 2021: 184).

Bakü'ye ziyarette olan Rus devlet başkanı Putin, Aliyev ile "Hazar'da Ortak İşbirliği Bildirisi ve Bakü Deklarasyonu"nu imzalamıştır. Putin bu antlaşma ülke dış politikasında Hazar bölgesinin ve Hazar enerjilerinin Ruslar için ne kadar önemli olduğunun altını çizmiştir (Canar, 2012: 28).

Putin bunun yanı sıra Azerbaycan ile ekonomik ilişkileri geliştireceğini açıklamış ve Dağlık Karabağ sorunun çözümünde de öncü devlet olarak çalışmalarını sürdüreceğini bildirmiştir.

Putin, Bakü ziyaretinde anlaşmaya varmak istediği diğer konu ise Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan da inşa edilen Gebele Radar Üssü konusunda Azerbaycan ile anlaşarak bu radar kirasının süresini uzatmak istemiştir. Fakat Putin 2001 yılındaki Azerbaycan seferinde Gebele Radar Statüsünde Azerbaycan tarafı ile anlaşamamıştır (Yeşilot, 2021: 186).

Putin, Azerbaycan ziyaretinden bir yıl sonra Haydar Aliyev 2002 yılı 24 Ocak tarihinde Rusya'ya resmi sefere gitmiştir. Aliyev, Moskova da iki taraflı ekonomi, ticari alanlarda anlaşmalar yapmıştır. Bunun yanı sıra Aliyev, Moskova da Putin ile Gebele Radar Üssü konusunda anlaşarak, Azerbaycan da bulunan Gebele üssü Ruslara 10 yıllık süre ile kiralanmıştır (Karabayram, 2011: 247).

Haydar Aliyev'den sonra iktidara gelen oğul Aliyev döneminde de Rusya'nın Azerbaycan dış politikasında önemli yeri olmuştur. İki devlet arasında ekonomi, kültür, enerji alanında yapılan antlaşmalar ile devletlerarası ilişkiler daha da genişletilmiştir.

İki ülke 2005 ve 2006 yıllarında ilişkilerini daha da genişletmiştir. Putin 2005 yılını Rusya da "Azerbaycan Yılı" ilan etmesi ve bir sonraki yıl 2006 yılında da Azerbaycan da "Rusya Yılı" olması her iki devlet arasında ilişkilerin ne kadar derin genişlediğini açıkça göstermiştir (Karabayram, 2011: 254).

İlham Aliyev döneminde de iç ve dış politikada temel sorun Dağlık Karabağ sorunu olmuştur. Rusya Dağlık Karabağ sorunun çözümünde öncülük yapmaya devam etmiştir.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 2006 yılı Kasım ayında Rusya Federasyonu'na resmi sefere gitmiş ve başkent Moskova'da devlet yetkileri ile görüşmüştür. Aliyev Moskova'da yaptığı açıklamada Rusya-Azerbaycan ilişkilerinin 1990 yılından günümüze kadar en iyi döneminin 2006 yılı olduğunu söylemiş ve ikili devlet ilişkilerinde 2006 yılını zirve yılı olduğunu vurgulamıştır (Karabayram, 2011: 256).

Rusya devlet başkanı Dimitri Medvedev'in iktidarı yıllarında Rusya iki ülke başkanları için ortak görüşlerde arabuluculuk yaparak bu devletleri Karabağ sorunun çözümünde aktif rol almıştır. Fakat Medvedev'in bu çalışmaları olumlu sonuçlanmamıştır. Medvedev iktidarı döneminde Azerbaycan ve Ermenistan cumhurbaşkanları 2010 yılında Rusya'nın Soçi kentinde bir araya gelmiştir. Üçlü geçen görüşte taraflar sadece Barış metni konusunda anlaşmışlardır. Fakat Dağlık Karabağ sorununun çözümünde ortak karar gelmediğinden Soçi görüşü de başarısız sonuçlanmıştır (Canar, 2012: 29).

İki ülke arasında yaşanan en önemli sorunlardan biri de Rusya da yaşayan Azerbaycanlıların durumu olmuştur.

Bilindiği gibi Sovyetler Birliği döneminden ve Sovyetlerden sonra Rusya'nın farklı şehirlerinde Azerbaycan Türkleri yerleşmiş ve yaşamlarını sürdürmüşlerdir. *“Rusya’nın farklı şehirlerinde özellikle başkent Moskova da yaklaşık 1,5-2 milyon civarında Azerbaycan Türkü yaşamaktadır”* (Yeşilot, 2021: 182).

Rusya’da yaşayan Azerbaycan Türklerinin bazıları Sovyetler Birliği zamanı, bazıları ise Sovyet döneminden sonra Rusya’ya göç etmişlerdir.

Rusya’da yaşayan Azerbaycanlıların çoğu ticaret işleri yapmaktadırlar. Bunun yanı sıra Rusya da çalışan Azerbaycanlılardan bazıları çok önemli iş adamıdır. Bunlardan en önemlisi milliyetçe Azerbaycan Türkü olan ve Lukoil enerji şirketinin başkanı Vahit Alakbarov olmuştur. Alakbarov Rusya’da çok önemli iş adamıdır (Aydın, 2012: 194).

“Rusya’ya çalışma amacı ile gelen Azerbaycan Türkleri, Rusya’ya yıllık olarak ortalama 10-12 milyar dolar vergi ödemektedirler. Bu büyük vergi rakamı Rusya’da Azerbaycanlıların iş alanında ne kadar önemini göstermektedir” (Yeşilot, 2021: 183).

Genel olarak Rusya-Azerbaycan ilişkilerine baktığımızda Rusya 2000’lerin başında Azerbaycan da etkinliği günümüz itibariyle azalmıştır. Ruslar 1990 yıllarından günümüze kadar Güney Kafkasya da tek etkili olduğu ülke Ermenistan devleti olmuştur.

Rusya, Güney Kafkasya coğrafyasında etkili olmak için BDT üyeliğine önem verse de bölgede bu örgütten beklediği desteği alamamıştır. Rusya’nın Güney Kafkasya coğrafyasındaki, BDT çalışmaları Ermenistan devleti ile sınırlı kalmıştır. Bölgenin diğer iki devleti olan Azerbaycan ile Gürcistan Rus etkinliğine, hegemonyasına karşı Ukrayna ve Moldova ile beraber GUAM Birliğini kurarak bölgede Rus istilasına karşı direniş göstermişlerdir (Canar, 2012: 35).

Günümüzde Azerbaycan iktidarı bölgede Rusya’nın yanı sıra Batı devletleri ile özellikle Türkiye Cumhuriyeti ile çok sıkı işbirliği içindedir. Bu da onu göstermektedir ki, İlham Aliyev’in dış politikası tek kuzey komşusu Rusya ile sınırlı kalmamıştır.

Azerbaycan yönetimi Güney Kafkasya bölgesinde artık tek komşu devletler ile değil, batı devletleri ABD ve AB üye devletler ile de işbirliği ilişkilerini daha da geliştirmiştir. Bundan ilaveten Aliyev dış politikası Asya ülkeleri, Japonya, Çin, Hindistan ve Pakistan gibi büyük devletlerle ekonomi, ticari ilişkilerini geliştirerek bölgede en güçlü devlet haline gelmiştir (Maranki, 2021: 201).

Azerbaycan'da İlham Aliyev iktidarı dış politikada çok yanlı siyaset izlemesine rağmen, eski tarihi kuzey komşusu olan Rusya Federasyonu faktörünü her zaman göz önünde bulundurarak bu ülke ile ikili ilişkilere daha çok önem vererek, Rusya-Azerbaycan ilişkilerini günümüz itibariyle daha da geliştirerek, bölgede Rusya'nın güvenini kazanmayı başarmıştır.

6.3. AZERBAYCAN'IN TÜRKİYE İLE İLİŞKİLERİ

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerin yeni dönemi 1991 yılında Azerbaycan'ın yeni bağımsızlığını kazandığından sonra başlamıştır. Azerbaycan 70 yıl Sovyetlerin hegemonyası altında kaldığından yönetim alanında Ankara'dan kopuk düşmüştür.

1991 yılı 18 Ekim tarihinde Azerbaycan yeniden bağımsızlığını kazandığından sonra iki ülke arasında ilişkiler yeniden kurulmuştur. Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk devlette Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. 1991 yılı 18 Ekim'inde bağımsız olan Azerbaycan devletini, Türkiye Cumhuriyeti 1991 yılı 9 Kasım tarihinde resmen tanıdığını açıklamıştır (Karimov, 2007: 60).

1991 yılı Mayıs ayında Bakü'de açılan Türk Konsolosluğu, 14 Ocak 1992 yılında Türkiye Büyükelçiliğine dönüşmüştür (Yamak, 2020: 177).

İki devlet arasında kültürel, tarihsel bağlarının var olduğundan bu iki ülke arasında ilişkilerin kurulması daha kolay olmuştur. Fakat bağımsızlığın ilk yıllarında bölgede halen devam eden Rus hayaleti ve yönetimde olanların Moskova hükümetine yakınlığı sonucu Ankara-Bakü ilişkileri çok gelişmemiştir.

Azerbaycan yönetiminde olan Ayaz Mütalibov, Rus yanlısı siyaseti sonucu, bağımsızlığın ilk yıllarda Azerbaycan'ın dış politikasında öncelik tanınan devlet Rusya Federasyonu olmuştur.

Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde ilk diplomatik ilişkiler 1992 yılı başlarında hız kazanmıştır.

Türkiye Dışişleri Bakanlığı ve Siyasal İşler Dairesi Başkanı Bilal Şimşir başkanlığındaki heyet 1992 yılı 14 Ocak tarihinde Bakü'ye resmi sefere gelmiş ve burada Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ayaz Mütalibov başta olmak üst düzey devlet adamları ile görüşen Türk diplomatik heyet Bakü'de Türk Büyükelçiliğini açarak iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin temelini atmışlardır. Türk diplomat Şimşir Bakü'de Cumhurbaşkanı Mütalibov ile görüşmesinde Azerbaycan cumhurbaşkanını Türkiye'ye de davet etmiştir.

Türkiye daveti üzerine Mütalibov 1992 yılı 23-24 Ocak tarihinde Türkiye'ye resmi sefere yollanmıştır (Karimov, 2007: 7-8).

Azerbaycan-Türkiye arasında bu yakın ilişkilerden ve karşılıklı seferlerden Moskova hükümeti rahatsız olmuş ve Rusya yönetimi bölgede tekrar karışıklık çıkararak, Ermenileri desteklemeye devam etmiştir.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Mütalibov'un Ankara ziyaretinden iki gün sonra Ermeniler Dağlık Karabağ'da stratejik öneme sahip olan Hocalı şehrini işgal etmiştir. Hocalı'nın amansızca işgali Bakü hükümetine maddi ve manevi tesir etmiştir. Rusya eliyle Ermenilerin Hocalı'yı işgal etmesi Azerbaycan'da çok büyük itirazlarla karşılaşmıştır. Azerbaycan halkı Hocalı'nın işgalinden Mütalibov iktidarını sorumlu tutmuş ve Ayaz Mütalibov'un istifasını istemiştir. Başkentte yapılan itirazlar sonucu Mütalibov 6 Mart 1992 yılında istifa etmiştir. Mütalibov'dan sonra Azerbaycan yönetimi vekaletten Meclis Başkanı Yakup Mammadov'a bırakılmıştır (Yamak, 2020: 179).

Mammadov hükümeti de bölgede Rusya faktörünü göz önünde tutarak, Rusya'dan ihtiyat etmiştir.

Mammadov döneminde Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde, 1992 yılı Mayıs ayında canlanma yaşanmıştır. Yakup Mammadov Türkiye Cumhuriyeti'nin başbakanı Süleyman Demirel'i Bakü'ye davet etmiştir. Demirel 1992 yılı 2-3 Mayıs tarihinde Bakü'ye ziyarete gelmiştir. Türkiye Başbakanı Demirel Bakü'de Yakup Mammadov ve devlet yetkilileri görüşmüştür. Demirel Azerbaycan'dan 2000 öğrenciye Türkiye'de burslu okuma önceliği tanınacağını söylemiştir (Yamak, 2020: 180).

Azerbaycan-Türkiye arasında yaşanan bu ilişkiler özellikle eğitim alanında öğrenci değişimi bölgede tekrar Rusya'yı rahatsız etmiştir. Rusya Güney Kafkasya'ya Türkiye'nin nüfuz etmesini istememiştir. Azerbaycanlı öğrencilerin Türkiye'de Batı tarzında eğitim alması ve batı kültüründe yetişmesi Rusya'yı tedirgin etmiştir. Ruslar yine bölgede Ermeniler aracılığıyla Azerbaycan'da karışıklık çıkarmış ve Moskova yönetimi Dağlık Karabağ da iki Azerbaycan şehrinin işgali için Ermenilere yardım etmiştir.

Rusya bu hareketi ile bölgede Azerbaycan-Türkiye yakınlaşmasını istemediğini belli etmiştir. Azerbaycan ile Türkiye arasında ilişkilerde ne zaman yakınlaşma gözükürse bu zaman Rusya bölgeye ya doğrudan ya da dolaylı yola müdahale ederek bu iki dost, kardeş ülkenin yakınlaşmasına engel olmuştur.

Rusya'nın bu ayrılıkçı politikası Ayaz Mütalibov, Yakup Mammadov ve Ebülfez Elçibey iktidarı dönemlerinde sonuç verse de ancak Moskova yönetimi Haydar Aliyev döneminde bölge de bu ayrılıkçı politikalarda başarılı olmamıştır.

İki dost ve kardeş ülke olan Azerbaycan-Türkiye devlet ilişkilerinde 1994 yılı Şubat ayından canlanma yaşanmış ve günümüze kadar bu ilişkiler hiç bozulmadan daha da güçlendirilmiştir.

Türkiye-Azerbaycan ilişkileri Azerbaycan'ın ikinci Cumhurbaşkanı Ebülfez Elçibey döneminde daha da gelişmiştir. Elçibey 1992 yılında yapılan seçimlerde Azerbaycan'da Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Elçibey'in Türk Milliyetçiliği ve Türkiye hayranlığı iki devlet arasında ilişkilere daha ön plana çıkarmıştır. Elçibey iktidara geldikten hemen sonra ilk yurtdışı ziyaretini de Türkiye'ye yapmıştır.

24-27 Haziran 1992 yılında Türkiye'ye resmi sefer yapan Elçibey Ankara'da devlet yetkileri görüşmüş ve 26 Haziran da Türkiye Büyük Millet Meclisinde (TBMM) konuşma yapan Azerbaycan Cumhurbaşkanı Elçibey kendi ülkesinin Mustafa Kemal Atatürk çizgisinde olduğunu söyleyerek, Azerbaycan kendi devletçilik politikasında Türkiye'yi model aktör olduğunu vurgulamıştır (Yamak, 2020: 182).

Elçibey yönetimi dış politikada Türkiye'ye verdiği öncülüğü her konuşmasında belli etmiş ve Azerbaycan dış politikasında Türkiye'nin çok önemli bir devlet olduğunu söylemiştir.

Elçibey iktidarı döneminde Azerbaycan-Türkiye devleti ile beraber 1992 yılı 11 Ağustos tarihinde imzaladığı “Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması” ile Azerbaycan ordusunun askerlerinin eğitimi ve savaş yeteneklerin artırılması için Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) askerlerinden oluşan bir ekip Azerbaycan'a gönderilmiştir (Yüce, 2016: 1).

Elçibey 1992 yılında Türkiye tekrar ziyarete gelmiştir. 28 Ekim - 5 Kasım tarihlerinde Türkiye'de seferde olan Elçibey burada 29 Ekim Türkiye'nin Cumhuriyet bayramı törenine katılmıştır. Ardından Elçibey 2 Kasım 1992 yılında Ankara'da Azerbaycan Büyükelçiliğinin de açılışını yaparak iki dost, kardeş devlet arasında ilişkileri daha da sağlam düzeye çıkarmıştır. Elçibey'in 9 günlük Türkiye seferinde iki kardeş ülke arasında “İşbirliği ve Dayanışma Anlaşması” da imzalanmıştır. Bu anlaşma ilk başta 10 yıllık süre ile imzalanmış, daha sonra taraflar uygun görürlerse bu anlaşma daha 5 yıl uzatılması kararlaştırılmıştır (Yamak, 2020: 182).

Elçibey çok az iktidarda kalmasına rağmen Azerbaycan dış politikasının şekillenmesinde çok önemli biri olmuştur. Dış politika da batı yanlı özellikle Türkiye'ye yakın ilişkiler yürüten Elçibey yönetimi, iç politikada da reformlar yaparak Azerbaycan'ın demokratik bir devlet olarak kurulmasında çok emeği olmuştur.

Ümit Özdağ'a göre, Elçibey Sovyetler Birliğinden sonra Güney Kafkasya coğrafyasında iktidarı demokratik yolla kazanan tek lider olmakla beraber, bölgede demokratik olan tek lider olarak da bilinen biri olmuştur (Elma, 2015: 200).

Dış politikada Rusya ve İran'ı komşu devlet gibi gören Elçibey bu iki devlet tarafından seilmeyen iktidar olmuştur.

Elçibey iç politika da düzenlemeler yaparak, Azerbaycan Alfabesinde değişiklik yapmış ve devlet dili olan Azerbaycan dilini, Türk Dili olarak değiştirmiştir (Sancak, 2019: 53).

Elçibey'in dış politikada Batı yanlı siyaseti ve iç işlerinde de Batı yönlü reformları Rusya'yı çok kızdırmıştır. İktidara geldiği günden Rusya'yı bir nevi görmezden gelen Elçibey, Rusya devletini sıradan komşu devlet olarak görmesi ve dış politikada Türkiye ağırlıklı politika izleyen Elçibey Moskova hükümetini çok kızdırmıştır. Rusya bölgede tekrar eylemler yaparak, Ayaz Mütalibov ve Yakup Mammadov dönemindeki gibi Azerbaycan yönetimini Ermeni aracılığıyla cezalandırarak, bölgede tekrar Ermeni militanlarına yardım ederek, Azerbaycan'ın Kelbecer şehrinin işgalinde aktif rol üstlenen Rus askerleri bölgede Elçibey yönetiminin sonunu getirmiştir.

Elçibey Rusya'nın Azerbaycan iç işlerinde böyle ayrılıkçı eylemler yapmasına rağmen, dış politika çizgisini değiştirmemiş, yine dış politikada Türkiye yönlü siyaset izlemeğe devam etmiştir. Elçibey Türk milliyetçiliği ve Türkiye yanlısı siyaset izlemesine rağmen, Türkiye'den istediği desteği alamamış ve Ankara hükümeti bölgede Elçibey iktidarını desteklememiştir (Sancak, 2019: 53).

Elçibey iç ve dış politika da Rusya'nın tersine iş yapması ve Rusya'nın isteklerine boyun eğmemesi sonucu, Rus destekli askeri darbe sonucu iktidardan düşürülmüş ve Azerbaycan da Elçibey dönemi de son bulmuştur.

Elçibey'den sonra Azerbaycan'da iktidara Meclis Başkanı Haydar Aliyev gelmiştir.

Haydar Aliyev 1993 yılında iktidara geldikten sonra önceki cumhurbaşkanlarının yaptıkları hataları tekrarlamamak için ülkede daha dikkatli politikalar izlemiştir. Haydar Aliyev öncelikle seleflerinin hataları olan tek kutuplu politikalardan uzak durmuştur.

Bilindiği gibi ilk Cumhurbaşkanı Ayaz Mütalibov'un Rusya yanlısı siyaseti, bölgede tek Rusya'yı görmesi ve daha sonra iktidara gelen Elçibey yönetimimin de Türkiye yanlısı siyaseti bölgede tek Türkiye'yi görmesi ve Türkiye'ye üstünlük vermesi ülkenin kaderini iyi yönde değil kötü yönde etkilemiş ve her iki iktidar da gitmiştir. Aliyev ise bölgede kendinden önce uygulanan Tek kutuplu politikalardan vaz geçerek, ülkede dengeli politika izleyerek hem Rusya, hem de Türkiye ile yakın ilişkiler kurmayı başaran tek lider olmuştur (Yılmaz ve Sayın, 2013: 39).

Haydar Aliyev iktidarı döneminde Azerbaycan-Türkiye ilişkileri gelişme süresi 1994 yılı Şubat ayından başlamıştır. Bu tarihten sonra iki devlet arasında ilişkiler tekrar düzene girmiştir. Aliyev iktidara geldikten bir yıl sonra 1994 yılı 8-11 Şubat tarihinde Türkiye'ye ilk resmi sefer yapmış ve burada Türkiye Cumhurbaşkanı, başbakanı ve Meclis başkanı ile görüşmüş, ardından Türkiye Büyük Millet Meclisinde konuşma yaparak Azerbaycan-Türkiye ilişkilerin tarihsel, kültürel boyutlarından konuşarak iki devlet arasında ilişkilerin daha da gelişeceğini söylemiştir (Kerimova, 2015: 22).

İki devlet arasında ilişkiler Aliyev'in Türkiye ziyaretinden sonra daha önemli derecede hız kazanmıştır.

İki ülke arasında ilişkilerin iyi yönde gelişmesinin başlıca nedenlerinden biride iki ülke iktidarında olan kişilerin çok yakın dost ilişkilerin olması Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin yeni dönemde gelişmesinde en başlıca etken olmuştur. Kısacası Süleyman Demirel ve Haydar Aliyev dostluğu iki ülke ilişkilerinin gelişmesine çok katkı sağlamıştır. Elçibey ve Özal döneminde iki devlet arasında planlan, ama yapılmayan projeleri Aliyev ile Demirel iktidarı hayata geçirmiştir (Yamak, 2020: 196).

Karabağ savaşının ülkede yarattığı sorunlar sonucu siyasal istikrarı yok olan Azerbaycan Cumhuriyeti, bu düzeni Haydar Aliyev döneminde kazanmıştır. Ülkenin siyasal istikrarın sağlanması 1995 yılına kadar uzamıştır. Haydar Aliyev 1995 yılında ülke de siyasal istikrarı sağlamış ve Azerbaycan'ı komşu ülkeler ile ilişkilerini düzene sokmuştur (Elma, 2015: 197).

Azerbaycan-Türkiye arasında ekonomik ilişkiler 1 Kasım 1993 yılında “Ticari ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması” ile iki devlet arasında ekonomi ilişkiler kurulmuştur. Ardından ekonomik ilişkilerde yatırımcıları koruma amaçlı Yatırımcıların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Hakkında Antlaşma 1996 yılından yürürlüğe girmiş, bundan sonra yapılan Türkiye-Azerbaycan Arasında Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Antlaşması 1998 yılında yürürlüğe girmesi iki ülke arasında ekonomik ilişkileri daha da geliştirilmiştir (Karimov, 2007: 67).

Haydar Aliyev döneminde Türkiye-Azerbaycan ilişkileri tek ekonomik, enerji alanında gelişmemiştir. Aliyev daha önce imzalanan askeri ve kültürel anlaşmaya uygun olarak iki devlet arasında askeri ve kültürel ilişkiler de geliştirilmiştir. Özellikle Türk askerlerinin Azerbaycan subaylarını eğiterek Azerbaycan ordusunu daha geliştiren, Türk Askeri eğitimciler Azerbaycan askerlerini NATO askeri teşkilatına uygun eğitim vererek kendi askerleri ile beraber NATO eğitimlerine dahil etmiş ve NATO’nun 1999 yılında Kosova’da Barış Destekleme Operasyonunda görev yapan Türk Taburu Görev Kuvveti, Barış destekleme hareketlerinde, Türk askeri heyetinin içinde 34 Azerbaycan askeri de Türkiye güçleri ile beraber Kosova’da görev yapmıştır (Yüce, 2016: 4).

Kültürel alanda Yakup Mammadov döneminde öğrenci değişimi ile başlayan ikili ilişkiler Haydar Aliyev döneminde devam ettirilmiş ve günümüzde bu öğrenci değişimleri devam etmektedir.

Öğrenci değişimi yanı sıra iki ülke arasında şiir, sanat alanında ikili antlaşmalar yapılarak bu alanda da ilişkiler geliştirilmiştir.

1994 yılında Türkiye’de seferde olan Haydar Aliyev 2 Kasım 1994 yılında TBMM’de büyük Azerbaycan şairi Muhammed Füzuli’nin anma törenine katılan Aliyev TBMM’de konuşma yaparak iki devlet arasında kültürel ilişkilerin gelecek yıllarda devam edeceğini söylemiştir (Kerimova, 2015: 23).

İki dost kardeş ülke arasında ilişkiler 2000 yılların başında geliştirilmiştir. 2000’lerde devam eden askeri ilişkileri daha da sağlam düzeye oturtmak amacıyla, 2001 yılında Azerbaycan-Türkiye arasında “Mali Yardım” protokolü hazırlanmış, Azerbaycan tarafından bu anlaşmayı Savunma Bakanı imzalamış, Türkiye tarafından ise Türk Genelkurmay Başkanlığı imzası ile yapılan bu askeri protokol iki ülke askeri alanda çok önemli olmuştur (Karimov, 2007: 66).

9 Mart 2001 yılında Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de Atatürk merkezinin açılması için yapılan antlaşmalar iki devlet arasında kültürel ilişkileri daha da derinleştirmiştir (Kerimova, 2015: 23).

2002 yılı 14 Ocak tarihinde Bakü'de Türkiye büyükelçiliğinde Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin kurulmasının onuncu yılı sebebiyle tören hazırlanmış ve bu törene Cumhurbaşkanı Aliyev de katılmış iki ülke arasında ilişkilerin tarihsel ve kültürel bağlarını konuşarak iki dost kardeş devletin ilişkilerini çok yüksek değerlendirmiştir (Yamak, 2020: 197).

Haydar Aliyev döneminde Türkiye-Azerbaycan ilişkileri çok önemli gelişme yaşamış ve iki ülke arasında her bir alanda ilişkiler genişletilmiştir.

Aliyev Türkiye –Azerbaycan ilişkilerin geliştirmesine verdiği emeğe karşılık olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin en üst ödülü olan “Devlet nişanı” ödülüne layık görülmüştür.

Aliyev 1997 yılı 5-8 Mayıs tarihinde Türkiye'ye resmi sefer yapmış ve burada Çankaya köşkünde Türkiye Cumhuriyeti'nin en yüksek nişanı olan “Devlet Nişanı” ödülünü almıştır. Ödül töreninde konuşma yapan Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev *“Türkiye-Azerbaycan devleti Bir Millet İki Devletiz söyleyerek, bir devlet başkanı olarak kardeş devlet olan Türkiye'nin yüksek mükafatı olan Devlet Nişanı almak bana büyük şereftir söylemiştir”* (Yamak, 2020: 200).

Haydar Aliyev'den sonra iktidara gelen İlham Aliyev cumhurbaşkanlığı döneminde Türkiye-Azerbaycan ilişkileri daha önemli düzeyde gelişme göstermiştir.

2003 yılında iktidara gelen İlham Aliyev önceki Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in bölgede kurduğu dengeli siyasetin devamını getirmiş ve Haydar Aliyev'in devlet yönetimine sadık kalmıştır.

İlham Aliyev döneminde Türkiye-Azerbaycan ilişkilerin yeni dönemde geliştirilmesi içinde çalışmalar başlatılmıştır. İlham Aliyev 2004 yılı Nisan ayında Türkiye'ye ilk resmi sefere gitmiş ve burada Türkiye Cumhurbaşkanı, başbakan ve parlamento başkanı ile görüşen Aliyev TBMM'de konuşma yapmış ve Aliyev TBMM'de ayakta alkışlanmıştır. Aliyev Türkiye Meclisinde Millet Vekilleri önünde konuşarak Türkiye Azerbaycan ilişkilerini değerlendiren İlham Aliyev TBMM konuşmasında:

“Türkiye ve Azerbaycan'ın iki dost ve kardeş devlet olduğunu söylemiş ve tarih boyu iki ülke arasında ilişkilerin derin bağlarının olduğunu vurgulamıştır. Aliyev Türkiye-

Azerbaycan ilişkilerinde var olan birliktelik, beraberlik ilkelerini dünyada hiçbir devlet arasında olmadığını söylemiştir” (Yamak, 2020: 202).

İki devlet arasında her alanda ilişkiler İlham Aliyev döneminde devam ettirilmiştir. Temeli Haydar Aliyev döneminde atılan Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının açılış töreni 2006 yılında yapılmış ve açılış törenine katılmak için Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Türkiye’nin Ceyhan kentine sefer etmiş, açılış töreninden bir yıl sonra ise Türkiye’nin Ceyhan şehrinde “Türkiye-Azerbaycan Dostluk Parkı ve Haydar Aliyev Müzesi” açılmıştır (Yamak, 2020: 204).

Dönemin Türkiye’de iktidarda olan Adalet Kalkınma Partisi AKP dış politikada Azerbaycan ilişkilerine çok önem vermiştir.

Özellikle AKP döneminde Türkiye’nin Dış politikasında “Komşularla sıfır sorun ve bölge merkezli dış politika” prensiplerine dayanan bir dış politika senaryosu izlenmiştir (Aydın, 2012: 210).

İki devlet yönetimi 2005 yılından sonra her alanda ilişkiler geliştirilmiş, özellikle ekonomi ve enerji alanında yapılan ikili ilişkiler daha ilerleme göstererek iki devlet arasında ilişkileri daha genişletilmiştir.

İlham Aliyev döneminde Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde Askeri savunma sanayisinde gelişmeler yaşanmıştır. İki ülke Savunma Bakanlarının karşılıklı seferleri ve ortak askeri tatbikatlar iki devlet arasında askeri alanda işbirliği geliştirmiştir.

Öncelik olarak 2008 yılında ASELSAN’ın öncülük ettiği Türk Savunma şirketi Azerbaycan’da savunma işlerini genişleterek, Azerbaycan’da milli tank üretimi ve yeni model silah üretiminin geliştirilmesi için Azerbaycan Savunma Sanayisi ile beraber ortak girişimlerde bulunmuşlardır (Yüce, 2014: 3).

İki dost ve kardeş ülke arasında ilişkiler 2008 yılında yaşanan Türkiye-Ermenistan açılımından sonra kısa süreli durgunluk yaşamıştır.

Bilindiği gibi Türkiye AKP yönetimi 2008 yılında Ermenistan ile ilişkileri geliştirmek için kısa süreli gayret göstermiştir. Fakat Türkiye’nin bölgede Ermenistan yaklaşımı Bakü hükümetini rahatsız etmiş ve Ankara-Bakü arasında siyasi kriz yaşanmıştır.

Özellikle 2008-2009 yılları Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde en olumsuz dönem olarak tarihe geçmiştir. Türkiye’nin başlangıçta Futbol diplomasisi ile kurduğu Ermeni-Türk ilişkilerini daha da geliştirmek için çalışmıştır. Türkiye Milli Futbol takımı 2010

Dünya Kupası eleme maçlarında 2008 yılında Ermenistan'ın başkenti Erivan'da Ermenistan Milli Takımının konuğu olmuş ve bu maça Serj Sarkisyan'ın daveti ile Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'de katılmıştır. Abdullah Gül'ün Ermenistan ile bu kadar yakın ilişkiler kurmaya meraklı olması ve 2010 yılında Türkiye de yapılan Türkiye Ermenistan maçına Abdullah Gül, Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan'ı Türkiye'ye davet etmesi ve Ermenistan devlet başkanının Türkiye'ye ziyareti Azerbaycan'ı rahatsız etmiştir. Başlangıcı Futbol Diplomasisi ile başlayan Türkiye-Ermenistan yaklaşması bölge de Azerbaycan ile krize neden olmuş ve Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini çok kötü yönde etkilemiştir (Yamak, 2020: 206).

Türkiye bölgede Ermenistan ile yaklaşma politikası Azerbaycan'ı kaybetmesine neden olacağını söyleyen Bakü yönetimi Ankara'ya resmi Nota vermiştir.

Türkiye Milli Takımının teknik direktörü Fatih Terim'in Ermenistan-Türkiye maçından önce basın toplantısında konuşarak *“Futbolun halkları birleştirecek bir köprü olduğunu ve bu köprüyü el-ele geçeceğimizi umut ederim”* söylemesi, Ankara-Bakü ilişkilerini daha da koparmıştır.

Türkiye Ermenistan arasında birkaç defa gizli görüşmeler yapılmış, fakat bu ikili görüşmeler gizliğini koruyamamış ve basına yayılmıştır. Ardından iki devlet arasında AGİT aracılığıyla 2009 yılı 10 Ekim tarihinde İsviçre'nin Zürih kentinde “Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Dair Protokol” metnini her iki devletin Dışişleri Bakanlarının imzalanması ile iki ülke arasında resmi olarak diplomatik ilişkilerin kurulacağı gündeme gelmiştir. Bu ikili ilişkiler bölgede en çok Azerbaycan'ı rahatsız etmiştir (Yamak, 2020: 208).

Azerbaycan tarafı sürekli olarak Türkiye'nin Bakü Büyükelçiliği aracılığıyla Türkiye'yi uyararak Türkiye-Ermenistan yaklaşması sonucu, Türkiye Azerbaycan'ı kaybedeceği mesajını Ankara hükümetine iletmıştır.

Türkiye-Ermenistan yaklaşmasına en doğal tepki Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'den gelmiştir. İstanbul'da gerçekleştirilen “Medeniyetler İttifakı Zirvesine” Azerbaycan tarafının katılmayacağını açıklamış ve yeni dönemde dış politika da Rusya'ya yakın ilişkiler kurulacağının mesajını veren Azerbaycan yönetimi bu yaklaşmaya en büyük tepkisini göstermiştir (Yamak, 2020: 208).

Azerbaycan'ın bu tepkilerini görmezden gelen Ankara hükümeti Türkiye-Ermenistan yakın ilişkilerinde en son hamlesi de Azerbaycan bayrağına yaptığı hakaret

olmuştur. Fakat Azerbaycan ise buna karşılık olarak da doğalgaz kartını devreye sokarak Türkiye'ye karşılık vermiştir. Türkiye'nin Azerbaycan bayrağına yaptığı hakaret iki ülke arasında "Bayrak Krizine" neden olmuş ve iki devlet arasında ilişkiler tam kopma durumu yaşamıştır. Bu iki dost ve kardeş ülke arasında ilişkilerin tam kopmasının nedeni, 2010 yılında Türkiye'nin Bursa şehrinde Atatürk stadında yapılan Ermenistan-Türkiye Milli Maçına Azerbaycan Bayrağının sokulmaması ve statlardan Azerbaycan bayrağının toplanarak direk çöpe atılması olmuştur. Türkiye'nin bu hareketi Azerbaycan tarafını çok kızdırmış ve buna karşılık olarak da Azerbaycan yönetimi ülkede bulunan, Türk Şehitliği dahil olmakla bütün Türk Bayraklarını indirmiştir. Böylece iki dost ve kardeş devlet arasında kısa süreli Bayrak Krizi patlak vermiştir (Yamak, 2020: 211).

2010 yılında yapılan Türkiye-Ermenistan Milli Maçında Atatürk stadında Türk taraftarlar, stat üzerinden beyaz güvercinler uçurarak iki ülke arasında yakınlık ve barış mesajları vermiştir. Türk taraftarlarının bu hareketi, Ermeni taraftarları tarafından da sahada alkışlanmıştır.

Türkiye tarafının sürekli olarak Ermenistan politikalarında Azerbaycan'ı görmezden gelmesi, Bakü hükümetini kızdırmış ve Azerbaycan yönetimi Türkiye'ye karşı doğalgaz kartını devreye sokmuştur.

Azerbaycan kendi doğalgazını Türkiye'ye dünya piyasa fiyatının altında satmaktaydı.

Aliyev yönetimi Azerbaycan gazını Türkiye'de dünya fiyatından satmak istediğini açıklayınca, enerji açısından dışa bağımlı olan Türkiye, Ermenistan ilişkilerini tekrar gözden geçirmiştir. Türkiye yönetimi yeni süreçte Azerbaycan ile ilişkileri tekrar düzene oturtmak için çalışmış ve iki ülke arasında görüşmeler yeniden başlatılmıştır. Ankara hükümeti bir nevi bu dönemde Bakü yönetiminin gönlünü almak için çalışmış ve Azerbaycan'ın Türkiye'ye karşı kızgınlığını yatıştırmıştır.

Azerbaycan kendi gazını Türkiye daha önce 1.000 m³ 120 dolara satmaktaydı. İki ülke arasında yaşanan kısa süreli siyasi krizden sonra başlatılan yeni görüşmelere göre Azerbaycan, Türkiye'ye kendi gazının fiyatını Rusya ve diğer komşu devletlere sattığı fiyattan yanı 300 dolardan satmak istemiştir. Fakat ülke arasında yaşanan kısa dönemlik kriz son bulmuş ve doğalgaz gaz fiyatı değişmemiş yine Türkiye Azerbaycan'dan 1.000 m³ gazı 120 dolardan almıştır. Eğer bu siyasi kriz devam etseydi, Türkiye yeni antlaşma ile Azerbaycan'a doğalgaz için ödemesi gereken tutar 1,8 Milyar dolar olacaktır. Ancak

fiyat değişmediğinden Türkiye yine Azerbaycan doğalgazına eski fiyat endeksi olan 720 Milyon dolar ödemiştir (Yamak, 2020: 212).

Türkiye-Azerbaycan arasında yaşanan kısa dönemlik siyasi kriz Türkiye Başbakanı Recep Tayip Erdoğan'ın Azerbaycan'a yaptığı resmi ziyaretle son bulmuştur. Erdoğan, Bakü'de Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile görüşmüş ve Azerbaycan Milli Meclisinde konuşan Erdoğan;

“Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini hiçbir kuvvet bozamayacağını ve iki devlet arasında ilişkilerin tarihi, kültürel bağlara dayandığını söyleyerek, Ankara hükümetinin ne olursa olsun Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan'ın yanında olduğunu vurgulamıştır. Başbakan Erdoğan konuşmasında Türkiye'nin her koşulda Azerbaycan'ın yanında olduğunu defalarca söylemiş ve ikili ilişkilerimizde Bir Millet İki Devlet ideolojisine uygun olarak devam edileceğinin altını çizmiştir”.

Başbakan Erdoğan'ın Mecliste bu konuşması Azerbaycan yönetiminin endişelerini gidermiş ve iki ülke ilişkilerinde yeni bir dönem başlatmıştır. Ardından Azerbaycan Meclisinde Azerbaycan Milli Marşını okuyan Erdoğan Azerbaycan Millet Vekilleri tarafından da ayakta alkışlanmıştır (Yamak, 2020: 209).

Erdoğan'ın Bakü ziyareti sonucu iki dost ve kardeş devlet arasında yaşanan kısa süreli siyasi kriz sonlanmış ve iki ülke arasındaki ilişkilerde yeni sayfa açılmıştır.

Türkiye Başbakanı Erdoğan'dan sonra TBMM'nin yeni seçilen başkanı Mehmet Ali Şahin de ilk ziyaretini Bakü'ye yapması iki devlet arasında ilişkilerin yeni dönemde hiç değişmeden devam edeceğini göstermiştir (Yamak, 2020: 214).

İki devlet arasında yaşanan 2008-2009 yılları arasında olumsuz olaylardan sonra iki kardeş ülke arasında ilk diplomatik çalışma “Stratejik Ortaklık” kararı olmuştur. 2010 yılında Gerçekleşen Türk Dili Devlet Başkanları Zirve Toplantısında, Azerbaycan ve Türkiye cumhuriyetleri iki ülke arasında “Türkiye-Azerbaycan Yüksek Düzeyli Strateji İşbirliği Konseyi”nin kurulması için görüşler başlamış ve 2011 yılında Türkiye'nin İzmir şehrinde Erdoğan ile Aliyev bu konseyin kurulması için ortak anlaşma imzalamışlardır (Yamak, 2020: 216).

Bu konseyin ilk toplantısı Türkiye'nin İzmir şehrinde yapılmıştır. Konseyin ikinci toplantısı ise 2012 yılında Azerbaycan'ın Gebele şehrinde yapılmıştır (Yamak, 2020: 217).

2010 yılında Erdoğan'ın Azerbaycan ziyareti ile iki ülke arasında ilişkiler yeni boyut kazanmış, iki kardeş devlet arasında ilişkiler her alanda geliştirilmiştir.

İki ülke arasında askeri, savunma sanayisi ilişkileri kısa süreli Türkiye-Azerbaycan krizinden sonra, durgunluk yaşamasına rağmen, sonraki dönemde iki devlet arasında ilişkilerin düzene girmesi ile ikili askeri ilişkiler tekrar geliştirilmiştir.

10-13 Mayıs 2011 yılında İstanbul’da yapılan İDEF-2011 Savunma Fuarına, Azerbaycan Savunma Bakanı bizzat kendisi katılmıştır. Azerbaycan Savunma Bakanı ile beraber sanayi fuarına Azerbaycan Devlet Sınır Hizmeti başkanlığındaki askeri heyette de katılmışlardır (Yüce, 2014: 6).

2011 yılında enerji alanında iki ülke arasında önemli gelişme yaşanmıştır.

25 Ekim 2011 yılında Türkiye’nin İzmir kentinde Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi SOCAR yatırımı “Star Rafinerisi” kurulması için iki devlet arasında anlaşma yapılmıştır. Azerbaycan’dan SOCAR Türkiye’den ise TURCAS Birge müessesesi ile birlikte inşa olunacak Star Rafinerisi toplam maliyeti 5,5 milyar dolar olmuştur. Azerbaycan şirketi SOCAR desteği ile İzmir’de yapılan Star Rafinerisi Türkiye ve dünyada tek noktaya yapılan en büyük yatırım olma özelliği taşımaktadır (Yamak, 2020: 215).

İki ülke arasında yapılan bu projeler Türkiye-Azerbaycan ilişkileri daha da sağlamlaştırmıştır.

2016 yılında Türkiye’de yapılan başarısız askeri darbeden sonra ülke genelinde yapılan terör olayları Türkiye yönetimi kadar Azerbaycan yönetiminde üzmüştür.

2016 yılında yapılması planlanan Türkiye-Azerbaycan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyinin toplantıları Türkiye’de yapılan terör saldırılarından dolayı ilk kez iptal edilmiştir. 2016 yılının 18 Şubat ve 15 Mart aylarında Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın Azerbaycan ziyaretleri, Ankara’da yapılan terör saldırıları sonucu iptal olunmuştur. Türkiye cumhurbaşkanının Azerbaycan’a ziyaretini oyalamak isteyen dış güçlere cevap olarak, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Türkiye’ye resmi sefer etmiş ve Erdoğan ile görüşen Aliyev Terör olaylarını kınadığını her zaman Azerbaycan Devleti’nin Türkiye’nin yanında olduğunu söylemiştir (Yamak, 2020: 220).

Aliyev, Ankara konuşması Türkiye yönetimi ve halkı tarafından büyük coşku ile karşılanmıştır. Aliyev konuşmasında şunları söylemiştir:

“Azerbaycan-Türkiye kardeşliği, Türkiye-Azerbaycan devlet ilişkileri dünyada tektir, dünyada hiçbir ülke ilişkilerinde Azerbaycan-Türkiye ilişkileri gibi dost, kardeşlik yakınlığı yoktur. Kardeş ülke Türkiye’nin Azerbaycan’a ziyaretini istemeyen güçler Türkiye’de bazı terör eylemleri ile Azerbaycan-Türkiye ilişkilerini bozmak istemişlerdir. Kardeşimin benim

devletime ziyarete gelmesine gerek kalmadan, ben kendim kardeş ülkeye ziyarete geldim ve Kardeş ülkemiz Türkiye'nin bu zor zamanlarında yanında olduğumuzu dünyaya belli ettim. Dünya ülkeleri bilsin ki hiçbir dış unsur Azerbaycan-Türkiye kardeşlik ilişkilerini bozamaya gücü yetmeyecektir”.

İki ülke arasında ilişkiler sonraki yıllarda devam ettirilmiştir. Türkiye Cumhurbaşkanı yardımcısı Fuat Oktay başkanlığındaki heyet 16 Eylül 2019 yılında Azerbaycan'a sefere gelmiş ve Bakü'nün Kafkasya İslam Ordusu tarafından işgalden kurtuluşunun 101'inci yıldönümünü kutlamak için Bakü'ye gelmiştir (Yamak, 2020: 219).

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine genel itibariyle baktığımızda iki ülke arasında ilişkiler günümüzde en yüksek dönemine ulaşmıştır.

Azerbaycan 2020 yılında Dağlık Karabağ savaşında Azerbaycan en çok yardımı Türkiye vermiştir. Bu yardımlar aralıksız olarak sağlanmıştır. Türkiye'nin Azerbaycan'a bu yardımları ister askeri, isterse de insani yardım olmakla Türkiye savaşın başından sonuna kadar Azerbaycan tarafında yer almış ve savaş bitiminde yapılan barış antlaşmasında da Türkiye yine masada Azerbaycan'ın yanında olmuştur.

Azerbaycan'ın 44 günlük hak savaşında Azerbaycan işgal altında olan topraklarını Ermeni güçlerinden kurtarmış ve tekrar bu bölgede Azerbaycan Türk yönetimi kurmuştur. Azerbaycan'ın Karabağ zaferini kutlamak için İlham Aliyev Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayip Erdoğan'ı Azerbaycan'a davet etmiştir. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayip Erdoğan 2020 yılı 7 Aralık tarihinde Azerbaycan'a resmi sefere gitmiş ve 2020 yılı 8 Aralık tarihinde ise başkent Bakü'de yapılan askeri törene katılmıştır. Karabağ zafer töreninde konuşma yapan Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan:

“Azerbaycan hak savaşında yıllardır verdiği mücadele sonucu 2020 yılında Azerbaycan ordusu ve Azerbaycan halkı öz, kendi toprakları olan Dağlık Karabağ bölgesini düşman işgalinden kurtarmış ve bu bölgeye Türk Azerbaycan bayrağını dikmişlerdir. Bizlere bu zaferi yaşatan asker ve gazilerimize teşekkür ederim, şehit düşen askerlerimizde de Allahtan rahmet diliyorum söylemiştir”.

Erdoğan işgalden kurtulan bölgenin gelişmesinde Azerbaycan'a yardım edeceklerini söylemiş ve Türk iş adamlarına da Karabağ bölgesine yatırım yapmalarına davet etmiştir.

2020 yılı Aralık ayında Bakü'de imzalanan “Tek Kimlik” Antlaşması 2021 yılı 1 Nisan ayında yürürlüğe girmiştir. Artık Türkiye-Azerbaycan arasında, yabancı pasaporta gerek kalmamış ve iki ülke vatandaşları da tek kimlik, pasaport ile ülkeden ülkeye seyahat etmek kolaylığı sağlanmıştır (<https://www.trthaber.com/haber/>

gundem/turkiye-ile-azerbaycan-arasinda-kimlikle-seyahat-uygulamasinin-detaylari-568773.html).

İki ülke arasında bu dost, kardeş ilişkiler tarihin arka sayfasından gelişerek günümüze kadar gelmiştir. Türkiye-Azerbaycan ilişkileri bugün çok yüksek seviyeye ulaşmıştır. Bu iki devlet arasındaki ilişkiler gelecek yıllarda da geliştirilerek, iki dost ve kardeş devletin birliği, vahdeti devamlı olacaktır.

6.4. AZERBAYCAN'IN İRAN İLE İLİŞKİLERİ

İran bölgede Azerbaycan için ister ekonomi, isterse de siyasi anlamda çok önemli bir devlettir. İran ile Azerbaycan arasında ilişkiler tarih boyu olmuştur. İran Azerbaycan ilişkilerin daha düzenli ve sürekli hal alması Sovyetlerin dağılmasından sonra mümkün olmuştur.

Bilindiği gibi 1990 yılında Sovyetlerin tarih sahnesinden çekilmesinden sonra, İran kuzey komşusu Sovyetler Birliği değil, bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti olmuştur.

İran, Sovyetler döneminden Kuzey Azerbaycan toprakları ile ilişki içinde olmuştur. İran 1969 yılında Azerbaycan'ın merkez şehri olan Bakü'de 1969 yılında konsolosluk açmış ve Azerbaycan bağımsızlık kazandığı 1990 yılına kadar ilişkilerini bu konsolosluk aracılığıyla sürdüren İran İslam Cumhuriyeti Azerbaycan'ın 1991 yılı Ekim ayında Bağımsızlığını ilan etmesinden sonra 25 Aralık'ta Azerbaycan Cumhuriyetini resmen tanımıştır (Aslanlı, 2017: 7).

İki ülke arasında diplomatik ilişkiler 1991 yılı Ocak ayında başlatılmıştır. İran'ın 1969 yılından Bakü'de faaliyet gösterdiği konsolosluğu 1992 yılında büyükelçiliğe dönüştürülerek, İran Azerbaycan da ilk büyükelçiliğini açmıştır (Aslanlı, 2017: 7).

İran-Azerbaycan ilişkilerinde düğüm noktası Elçibey döneminde yaşanmıştır. İki ülke arasında diplomatik ilişkiler yeni kurulmasına rağmen, Azerbaycan da 1992 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde göreve gelen Elçibey yönetimi iki ülke arasında yeni kurulan ilişkileri daha kötü duruma götürmüştür. İran İslam Cumhuriyeti Elçibey iktidarının milliyetçilik akımlarından ciddi rahatsız olmuştur. İran Elçibey döneminde kendi toprak bütünlüğünü korumak için bölgede Azerbaycan'a karşı Ermenistan ile işbirliği yapmaya üstünlük vermiştir. Elçibey'in bir yıllık iktidar sürecinde iki ülke arasında ilişkiler daha zor süreçten geçmiştir.

Elçibey Cumhurbaşkanlığı döneminde İran büyükelçiliği Elçibey'i İran devletine ziyarete davet etse de, Elçibey İran'ın bu isteğini reddetmiştir. Elçibey İran'a sefer yapmasının temel amaçları, ilk olarak Elçibey İran seferinde Tahran'dan değil Tebriz'den başlayarak, Tahran'a gideceğini açıklamış, bunun yanı sıra Güney Azerbaycan topraklarında serbest Türk dilinde okullar açılacak, dergi, makale, gazete yayınları Türk dilinde yayınlanacak ve son olarak da Ülkede Azerbaycan milli mücadele davası için tutuklanan siyasi mahkumların serbest bırakılması koşulunda Elçibey İran'a sefere gelecek ve iki devlet arasında ilişkiler geliştirilecektir. Fakat İran yönetimi Elçibey'in bu isteklerini kabul etmemiştir (Mutlu, 2013: 68).

İran, Elçibey döneminde ilişkilerin daha zor döneme geçtiğinden bölgede Azerbaycan'a karşı eylemlerde özellikle Dağlık Karabağ savaşında Ermenistan'a açıktan destek vermiştir. Bununla yetinemeyen İran yönetimi ülke içinde yaşanan iktidar mücadelesinde muhalif kuvvetlere destek vererek Elçibey iktidarına karşı olan blokta yer almıştır.

İran bu dönemde en çok Nahcivan Meclis Başkanı olan Haydar Aliyev ile daha yakın ilişkiler kurmuştur. İran Azerbaycan yönetiminde Elçibey'e karşı Aliyev'i açık desteklediğini söylemiş ve 1992 yılı Ağustos ayı ve 1993 yılı Mart ayında Tahran yönetimi Aliyev'i İran'a davet etmiştir (Mutlu, 2013: 69).

Elçibey'e karşı yapılan 1993 Haziran darbesinde en çok sevinen devletlerden biride İran olmuştur. Elçibey'in iktidardan gitmesi İran'ın bölgede endişesini hafifletmiştir. Elçibey'den sonra iktidara gelen eski Nahcivan Meclis Başkanı, daha sonra Azerbaycan meclis başkanı olan Haydar Aliyev Tahran yönetimi tarafından sevilen siyasetçi olmuştur. Aliyev döneminde İran'ın bölgede toprak bütünlüğü korkusu azalmış ve iki devlet arasında ilişkilerin gelişmesi için yeni sayfa açılmıştır.

Haydar Aliyev cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazandıktan birkaç gün sonra 1993 yılı 28 Ekim tarihinde İran Cumhurbaşkanı Rafsancani Azerbaycan'a resmi sefere gelmiş ve iki eski dost, komşu devlet Azerbaycan-İran devletlerinin yeni dönemde ilişkilerinin gelişmesine olumlu bakmıştır (Karimov, 2007: 93).

Aliyev kendinden önceki iktidar gibi aşırı milliyetçilik duygularından vazgeçmiş ve bölgede işbirlikçi politikalar izlemiştir. Aliyev komşular arasında dış siyasette denge sistemini düzgün belirlemiş ve komşuluk ilişkilerini düzene sokmuştur. İran cumhurbaşkanının Azerbaycan'a seferinden bir yıl sonra 1994 yılı yazında Haydar Aliyev

İran İslam Cumhuriyetine resmi sefere gitmiştir. Bu ziyaret sırasında iki devlet arasında ulaşım, ticari ve enerji alanında birkaç anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmalar içinde en önemli enerji alanında yapılan “Hoy-Culfa Doğalgaz Boru Hattının” inşası olmuştur. Bu doğalgaz boru hattı Azerbaycan Özerk cumhuriyeti olan Nahcivan bölgesinin enerji ihtiyaçlarını gidermek için yapılmıştır (Karimov, 2007: 94).

İki devlet arasında ilişkilerin gelişmesinden yana olan İran devleti, bu ilişkilerin ne kadar genişlese de bölge en çok Azerbaycan’dan ihtiyat etmiştir. Çünkü Azerbaycan’ın kuzeyinde yaşanan olaylar, Güneye de sıçrarsa İran toprak bütünlüğü tehlike altına girer. Bundan dolayıdır ki, İran kuzey komşuluk dış politikasında Azerbaycan ihtiyatı ile yaşamıştır.

İran ile Azerbaycan arasında ilk yıllarda ekonomik ilişkiler daha çok geliştirilmiştir. İki devlet arasında özellikle gıda sektörüne dayalı anlaşmalar yapılmıştır.

“Ekonomik alanda İran ile Azerbaycan arasından bağımsızlıktan 2016 yılına kadar iki devlet arasında 120 resmi antlaşma imzalanmış ve bu antlaşmaların 40’ı ekonomik alanı kapsamıştır” (Aslanlı, 2017: 7).

İran ile Azerbaycan arasında ilişkilerin daha da geliştirilmemesinin en başlıca nedeni de İran’ın Ermenistan ile ikili ilişkiler yapması olmuştur. Bilindiği gibi Dağlık Karabağ işgalinden sonra Azerbaycan Cumhuriyeti, Ermenistan ile bütün ilişkileri keserek, Ermenistan’ı düşman devlet olarak dünyaya tanıtmıştır. İran’ın Azerbaycan’ın düşmanı ile işbirliği yapması Azerbaycan tarafını üzümüştür. İran tarafı Dağlık Karabağ bölgesine doğrudan yatırım yaptığını saklasa da, ama dolaylı yoldan Ermenistan cumhuriyeti üzerinden bölgeye yaptığı yardımları gizli tutamamıştır. İran, Dağlık Karabağ bölgesini bağımsız olarak tanımadığından bu bölge ile yapılan işbirliği ve ticaret ilişkilerini Ermenistan’ın başkenti olan Erivan hükümeti aracılığıyla yapmıştır. İran devletinin Dağlık Karabağ’a dolaylı yoldan yaptığı ticarete rağmen Ermeni iş adamları Karabağ bölgesinden İran’a doğrudan ithal yaptıkları bütün ürünlere “Made in Artsakh” logosu ile mal göndermişlerdir (Aslanlı, 2017: 8).

İran’ın Azerbaycan’ın işgal olunmuş topraklarında yaptığı işbirliği, Bakü yönetimi tarafından kötü karşılanmasına rağmen İran bu ilişkilerden memnun olduklarını söyleyerek, Ermenistan ve Dağlık Karabağ ticari ilişkilerini daha da genişletmiştir.

İran'ın Azerbaycan ile enerji petrol alanlarında ilk yıllarda yaşanan sorunlar zamanla çözümlenmiş ve daha sonraki Hazar enerji sektöründe İran şirketlerine yer verilmiştir.

Özellikle Hazar Denizi'nde bulunan enerji yatakları olan “Şahdeniz” ve “Talış Deniz” yataklarının işletilmesinde İran şirketleri %10'luk pay almış ve İran enerji şirketleri de Hazar'ın Azerbaycan sektöründe çalışmalara başlamıştır (Karimov, 2007: 94).

İran Azerbaycan ile tek enerji ve tarım, ekonomi alanında ilişkileri geliştirmek istememekte, gelecekte iki devlet arasında sanayi ve sağlık alanında ilişkiler kurmayı hedeflemiştir. Fakat 2000'lerin başında iki devlet arasında yaşanan siyasi krizler bu alanda yapılan işbirliğini ertelemiştir. İran devleti başından bu yana Azerbaycan'ı Hazar statüsünde desteklememiş ve bölgede Azerbaycan aleyhine işbirliği yapmıştır.

İran, Hazar bölgesinde ilk askeri eylemi 2001 yılı yazında gerçekleştirmiştir. İran İslam Cumhuriyeti 21 Temmuz 2001 yılında Hazar'ın Azerbaycan sektöründe izinli olduğu halde Azerbaycan araştırma gemilerini taciz yapmış ve Hazar Denizinde ilk kez askeri güç kullanarak, bölgeyi savaş alanına çevirmiştir. Fakat batılı devletler ABD ve Türkiye'nin uyarıları ile İran geri çekilmiş ve bölgede kısa süreli yaşanan siyasi kriz son bulmuştur (Karimov, 2007: 97).

İki ülke arasında ilişkilerinin düzene girmesi için çalışan devlet yetkileri yaşanan siyasi krizden sonra tekrar bölgede ikili ilişkilerin kurulmasından yana olduklarını söylemiştir. Bunun yanı sıra 2002 yılında yapılan bazı resmi seferler iki ülke arasında yaşanan bu durgunluğu ortadan kaldırmak ve ilişkileri yeni düzene sokmak için olmuştur.

2002 yılı yazında İran'a resmi sefere yollanan Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, İran ziyaretinden önce yaptığı konuşma sırasında iki devlet arasında ilişkilerin ta eskilere dayandığını vurgulayarak, benim İran'a ziyaretimde bu ilişkileri daha iyi duruma getirmek için yapılmış olduğunun altını çizmiştir. Kalabalık heyeti ile İran'a gelen Aliyev burada, İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi tarafından Sadabad Sarayında karşılanmıştır. Bu sefer sırasında iki devlet arasında ekonomi, tarım, kültür ve enerji alanlarında ikili işbirliği anlaşmalar imzalamıştır (Karimov, 2007: 98).

Haydar Aliyev iktidarını 2003 yılında devir alan İlham Aliyev de Güney komşusu olan İran devleti ile ikili ilişkileri genişletmek için çalışmıştır.

İran ile Azerbaycan arasında yaşanan tarihsel ve siyasal sorunlara rağmen İran devleti 2000'lerin başında bölgede en çok ticaret yaptığı ülke, Azerbaycan Cumhuriyeti olmuştur (Karimov, 2007: 100).

İran bölgede Azerbaycan ile yaşadığı bazı sorunlara rağmen en çok ticaret yaptığı devletin Azerbaycan olması ve bu ülke ile ikili ilişkilerin yeni iktidar sürecinde devam etmesini isteyen İran yönetimi, oğul Aliyev döneminde Azerbaycan ile ilişkilere çok önem vermiştir.

Bundan dolayıdır ki, İlham Aliyev'in Azerbaycan'a iktidara gelmesinden yaklaşık on yıl sonra 2013 yılında İran istatistik verilerine göre *"İran-Azerbaycan arasında dış ticaret hacmi yaklaşık 1 milyar doları aşmıştır"* (Aslanlı, 2017: 9).

İran'ın Azerbaycan ile ilişkilerinin hacmi İlham Aliyev döneminde daha da genişletilmiştir. İki devlet arasında yapılan dış ticaret ağı sonucu, Azerbaycan 2014 yılı itibariyle BDT üyeleri arasında Türkmenistan'dan sonra bölgede İran'ın ikinci en büyük ticaret ortağı olmuştur (Aslanlı, 2017: 9).

İran ile Azerbaycan arasında yapılan antlaşmalar sonucu iki devlet arasında dış ticaret ağırlığı artırılmış ve her iki devlet arasında ticaret yapan iş adamlarına bazı özellikler sağlanmıştır. İş adamlarına tanınan bu koşullar sonucu iş adamları bölgede daha geniş işbirliği yaparak dış ticaret hacmini daha yükseltmişlerdir.

"İran Azerbaycan ile kara yolu dış ticaretini Astara, Bilasuvar, Culfa, Şahtaxt gümrük sınır kapıları üzerinden gerçekleştirmektedir" (Aslanlı, 2017: 10).

İran ile Azerbaycan arasında ikili ilişkiler tek ekonomi ve enerji alanında olmamış ve iki komşu ülke sanayi, araba üretim projelerinde ortak anlaşmalar yaparak bu alanlarda işbirliği yapmışlardır.

İlham Aliyev döneminde iki devlet arasında ilişkilerin iyi yönde seyri bu iki ülke arasında ticaret ağının da gelişmesine neden olmuştur.

İki devlet arasında 2016 yılında yapılan antlaşma ile yeni dönemde iki ülke arasında ilaç ve otomobil sektöründe yeni projeler çizilmiştir. Yeni projeler içinde yapılan bu dört antlaşmaya göre, Azerbaycan tarafından Sumqayıt Kimya Endüstri Parkı, Azerbaycan Devlet Yatırım Şirketi, Azersun Holding, İran tarafından İran'ın Darou Pakhsh ve İran Khodru şirketleri bu yeni projelere katılmıştır. Hazırlanan yeni projeler sonucu Azerbaycan Yatırım Şirketi ile İran'ın Darou Pakhsh şirketi, Azerbaycan da

farmasötik ürünlerin hazırlanması için ortak anlaşma yapmışlardır. Bunun yanı sıra Sumgait kimya endüstri ile İran Darou Pakhsh şirketi arasında da 52 farklı isimle ilaç üretimi için ortak antlaşma yapılmıştır (Aslanlı, 2017: 11).

Azerbaycan ile İran arasında ortak otomobil üretmek için anlaşmalar yapan ilgili şirketler İran'dan Azerbaycan'a gönderilen yedek parçalar ile Azerbaycan'da yerli araba üretimi için çalışmalar başlatmışlardır. İki ülke arasında ilk proje olarak 2005-2010 yılları arasında Azerbaycan'ın başkenti Bakü'ye yakın il olan Şamahı ilinde kurulmuş olan Şamahı Otomobil Fabrikasında "Azsamand" markalı araba üretilmiştir. Bu otomobil üretimine Azerbaycan tarafından Evsen Group İran tarafından ise İran Khodro şirketi katılmıştır. İki şirketin ortak ürünü olan Azsamand arabaları ilk üretim yıllarında iç piyasa da çok satılan araç olmasına rağmen, sonraki yıllarda ise İran'dan yedek parça gönderilmediğinden dolayı Azerbaycan'da Azsamand otomobilinin üretimi durdurmuş ve Şamahı Otomobil Fabrikası da geçici olarak kapatılmıştır (Aslanlı, 2017: 12).

İki ülke arasında bazı teknik sorunlardan dolayı askıya alınan araba üretimi, sonraki dönemlerde tekrar gündeme getirilmiş ve İran devleti Azerbaycan da yeniden yerli otomobil üretimi ortak için çalışmalar başlatmıştır.

Yeni yapılan otomobil üretim bölgesi İran sınırına yakın şehir olan Nefçala ilinde kurulmuştur. Nefçala Endüstri bölgesinde kurulacak otomobil fabrikasında yaklaşık 300 kişinin çalışacağı fabrikada, 10 bin araba üretilmesi kararlaştırılmıştır. Bu Otomobil fabrikasında ilk araba üretimi 2018 yılında yapılması düşünülmüştür. Nefçala otomobil fabrikasında araba üretimi iki şirket arasında bölüştürülmüş ve bu ortak şirketler Azer Mash şirketi, %75 İran Khodro şirketi ise %25 pay hakkı almıştır (Aslanlı, 2017: 12).

İran ile Azerbaycan arasında yapılan bir diğer işbirliği projesi kuzey-güney ulaşım hattı olmuştur.

Bu ulaşım hattının yapımı için çalışan diğer devletler olan Rusya, Hindistan ve İran arasında ilk antlaşma 2000 yılında Rusya Federasyonu'nda yapılmıştır. İlk üç devlet arasında yapılan bu antlaşmadan bir yıl sonra, yani 2001 yılında Azerbaycan da bu projeye dahil edilmiş ve Kuzey-Güney ulaşım koridoruna katılmıştır. Bu koridor Hindistan, Güney Asya ve Orta Asya bölgelerinden başlayarak İran, Azerbaycan ve Rusya üzerinden Avrupa'ya kadar uzanan geniş bir ulaşım yoluna sahip olmuştur. Kuzey-Güney ulaşım koridoru bölgede iki devlet arasında en başarılı çalışmalardan biri sayılmaktadır.

Bu ulaşım projesi için başlatılan çalışmaların ilk aşamanın tamamlanması 2017 yılı olarak kararlaştırılmıştır (Aslanlı, 2017: 15).

Azerbaycan ile İran arasında eğitim ve bilim alanına ikili işbirliği yapılmaktadır. Bağımsızlıktan günümüze iki ülke arasında yapılan eğitim çalışmaları da başarılı bir dönem geçirmiştir.

Azerbaycan Eğitim Bakanlığı ile İran Eğitim Bakanlığı arasında yapılan öğrenci değişim projeleri ve iki devlet arasında üniversite öğrenci kabulü, eğitim alanında ikili ortak antlaşmalar yapılmıştır. İki ülke arasında üniversite eğitiminde Azerbaycan'ın İran eğitiminde Tıp bilimlerine gösterdiği büyük ilgi, özellikle kendi öğrencilerini İran da tıp bölümlerine gönderen ilk üç devletten biri, Rusya ve Türkiye'den sonra Azerbaycan devleti olmuştur. İran'ın da Azerbaycan eğitiminde petrol, kimya, maden işletmeciliği bölümlerine gösterdiği büyük ilgi son dönemlerde daha çok artırılmıştır (Aslanlı, 2017: 17).

Azerbaycan ile İran ilişkileri arasında Turizm ve Sağlık alanlarında değinirsek özellikle son dönemlerde bu iki ülke arasında bu sektörlerde de büyük gelişmeler yaşanmıştır.

İlk olarak iki devlet arasında Turizm işbirliğine bakarsak son dönemde yapılan çalışmalar sonucu iki devlette turizm sektöründe başarılı yol kat etmiştir.

Özellikle İran İslam Cumhuriyeti'nin 2015 yılında Azerbaycan vatandaşları için vize sistemini kaldırması iki devlet arasında turizm sektörünü daha da canlandırmıştır. İran'ın Azerbaycanlılara karşı gösterdiği bu duyarlılık Azerbaycan tarafından olumlu karşılanmış ve Azerbaycan tarafı da İran vatandaşlarına vize koşullarını kolaylaştırarak, oturma izin süreçlerini uzatmıştır (Aslanlı, 2017: 18).

İran Azerbaycan arasında turizm ilişkilerde farklı boyutta ilerleme göstermiştir. İki devlet arasında yapılan turizm trafiğinde İranlılar Azerbaycan'a seyahatleri özellikle Mart ayı Nevruz Bayramı sürecinde yaşanmakta, bu ayda Azerbaycan devleti daha çok İranlı turist karşılamaktadır. Bunun yanı sıra 2010 yılından sonra Azerbaycan gayrimenkul sektöründe, özellikle başkent Bakü'de ev, bina satın alınmasında yabancılar arasında İranlı vatandaşlar daha çok ağırlıklı olmuştur. İran'ın Azerbaycan'a ilgisi her geçen gün artmaktadır. Bundan dolayıdır ki, iki ülke arasında Turizm alanında işbirliği daha öne çıkmaktadır. İran topraklarına ziyaret eden Azerbaycanlı turistler ise daha çok

dini ve tarihi şehirler olan Meşhet, Tebriz ve Erdebil gibi bölgelere ilgi göstermektedirler (Aslanlı, 2017: 18).

İki devlet arasında ilişkilerde sağlık alanında yapılan çalışmalar daha önemli bir süreçten geçmiştir. Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan vatandaşlarının sağlık alanında daha çok gittiği devletlerin başında İran İslam Cumhuriyeti gelmektedir. Ülke de sağlık alanında ortak işbirliği anlaşmalar yapılmış iki devlet arasında uzman doktor ve hastane personel değişimleri yapılmaktadır. İki ülke arasında sağlık alanındaki ikili değişim süreci o kadar farklı boyutta genişlemiş ki, İran artık Azerbaycan'a sağlık alanında kendi yumuşak gücünü göstermiştir (Alanlı, 2017: 17).

İki devlet alanında sağlık alanında yapılan anlaşmalar sonucu İran, Azerbaycan da özel hastaneler, klinikler açma yetkisi kazanmıştır.

İran'ın Azerbaycan da sağlık alanda 2002 yılında açtığı Kızılay Derneği Kliniği ve daha sonraki yıllarda Tebriz Mehir Kliniği Azerbaycan da çok sayıda hasta kabul ederek ülkede sağlık alanında aktif faaliyet göstermiştir (Aslanlı, 2017: 17).

İki devlet arasında tıp, sağlık alanında gösterilen bu gelişmelerin başlıca nedenlerinden biri Azerbaycan'da sağlık, doktor güvenliğinde yaşanan eksiklik olmuş, diğer neden ise İran da sağlık sektörünün çok ucuz olması ve diğer komşu devletler olan Rusya, Türkiye ülkelerine baktığımızda İran sağlık hizmetlerinde fiyat avantajından dolayı Azerbaycanlıların İran'a gitmesi daha çok olmuştur (Aslanlı, 2017: 17).

Bu gün İran ile Azerbaycan arasında sağlık sektörüne bakarsak, Azerbaycan'ın sağlık alanında İran'a daha çok bağlı olduğunu açıkça görebiliriz (Aslanlı, 2017: 21).

Son olarak İran ile Azerbaycan arasında siyasi ilişkilere bakarsak İran ile Azerbaycan siyaset alanında sürekli olarak birbirini suçlu görmektedirler. Bu suçlamaların başında İran tarafından Azerbaycan-İsrail ilişkileri ve Azerbaycan-ABD ilişkileri gelmekte, Azerbaycan tarafından ise İran-Ermenistan ilişkilerinin gelişmesi bu iki komşu devlet arasında yaşanan güvensizlik sonucu bazen siyasi krizler patlak vermiştir (Maranki, 2021: 200).

Bunun yanı sıra iki devlet arasında yaşanan siyasi sorunlardan biri de İran'ın Azerbaycan'a casus ajan göndermesidir. İran bölgede Azerbaycan'ı da kendisi gibi dine dayalı şerait üslû sisteme geçirmek için sürekli olarak Azerbaycan'ın içlerine dine dayalı casuslar göndermiştir. Sadece 1997 yılına kadar Azerbaycan'da İran istihbaratına görev yapan 13 casus yakalanarak yargılanmıştır. İran bu suçlamaları kabullenmese de yapılan

mahkemelerin sonuçlanmasında İran'ın Azerbaycan'a casus göndermesi beli olmuştur (Karimov, 2007: 95).

İran'ın Azerbaycan'ın bu tarzda iç işlerine karışması Azerbaycan yönetimi ve halkı tarafından kötü karşılanmıştır. Fakat iki ülke arasında yapılan ekonomi, enerji ve sağlık gibi ilişkilerin geliştirmesinden dolayı Azerbaycan, İran'ın casus faaliyetlerini görmezden gelmiştir. İki ülke arasında ilişkilerin iyi yönde gelişmesinden yana olan Bakü yönetimi, bölgede İran istihbaratını görmezden gelmemiş, bu ülke casuslarını kendi devleti ve yönetimi için tehlike olarak görmüştür.

İki ülke arasında siyasi alanda yaşanan sorunlardan biride devletler arasında var olan dış politika olmuştur. Azerbaycan yönetimi Güney Kafkasya bölgesinde ABD ile iyi yönde ilişkilerini geliştiren devlet olarak bilinmektedir. Fakat İran'ın ABD ile ilişkileri bir türlü gelişme göstermemiştir.

İran, kuzey komşuluğunda ABD gibi büyük bir devletin varlığından rahatsız olmakta ve Kafkasya bölgesine ABD'nin girmesini istememektedir. Bunun yanı sıra Azerbaycan'ın bölgede ilişki kurduğu devlet ABD'nin Ortadoğu Jandarma devleti olan İsrail'dir. İsrail ile Azerbaycan ilişkileri Azerbaycan'ın bağımsızlık kazanmasından sonra başlamıştır. İran Ortadoğu coğrafyasında anlaşılamadığı İsrail devletini kuzey bölgesi olan Kafkasya coğrafyasında görmekten memnun değildir. Bir diğer neden İsrail'in Filistin işgalini bahane eden İran, Azerbaycan'a baskı yaparak hatta İslam konferanslarına Azerbaycan'ı İslam'ın düşmanı olan İsrail devleti ile işbirliği yapmakta suçlamıştır (Karimov, 2007: 99).

İran'ın bu baskılarına önem vermeyen Azerbaycan yönetimi bölgede ABD ve İsrail devleti ile ilişkilerini daha da geliştirmiştir. Özellikle Azerbaycan İsrail devleti ile ekonomi, sağlık ve askeri alanda ilişkilerini çok üst düzeye çıkarmayı başarmıştır. Azerbaycan'ın bölgede bu başarısı İran yönetimi tarafından hoş karşılanmadığından, Tahran hükümeti Azerbaycan'a sürekli diplomasi baskısı yapmıştır.

İki ülke arasında siyasi krize neden olan diğer sorun bu kez İran'ın Azerbaycan'ın düşmanı olan Ermenistan ile işbirliği yapmasıdır. İran devleti, Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bölgede Ermenistan ile sürekli olarak işbirliği halinde olmuştur. İran'ın bu politikası Bakü hükümeti tarafından kötü karşılanmıştır.

Bundan ilaveten İran devleti Azerbaycan'ı düşmanla işbirliği yapmakta suçlamasına rağmen kendisi de Azerbaycan'a düşman olan ülke, Azerbaycan

topraklarının %20'ni işgal altında tutan Ermenistan yönetimi ile işbirliği içindedir (Karimov, 2007: 99).

İran bölgede bu politikasını, Azerbaycan'a karşı denge amacı olarak oluşturmuştur. İran devleti kendi toprak bütünlüğü korkusundan dolayı Azerbaycan'a her zaman ihtiyatlı davranmıştır. İran Azerbaycan ihtiyatından dolayı bölgede Azerbaycan'a düşman olan devlet ile işbirliği yapmayı tercih etmiştir.

İki devlet arasında ilişkilere güncel olarak baktığımızda iki ülke arasında ilişkiler günümüz itibariyle daha da genişletilmiştir. İki komşu ülke olan Azerbaycan ve İran cumhuriyetleri ikili işbirliği ilişkilerinden memnun durumdadırlar. Her iki devlet kendi ekonomi, ticari, enerji, sanayi ve sağlık alanlarında ortak işbirliği ilişkilerini daha da geliştirmek için bölgede yeni çalışma projeleri hazırlamışlardır.

6.5. AZERBAYCAN'IN ULUSLARARASI ÖRGÜTLERDE YERİ

1991 yılında bağımsızlığını yeni kazanan Azerbaycan Cumhuriyetinin dış politikada en önemli hedeflerinden biride uluslararası örgütlerle üye olmak olmuştur. Doğru ve dengeli dış siyaset sonucu, Azerbaycan devleti yaklaşık 30 yıllık zaman içerisinde Güney Kafkasya bölgesinin lider devleti konumuna yükselmeyi başarmıştır (Kerimova, 2015: 30).

Azerbaycan devleti uluslararası örgütlerle üyelik süreci bağımsızlığını kazandığından sonra başlamıştır. Ülkede iktidar olan Elçibey yönetimin Batı yönlü siyaseti sonucu Azerbaycan Cumhuriyeti kısa zaman içerisinde küresel ve bölgesel örgütlere üyelik hakkı kazanmıştır.

Elçibey iktidarı 1992 yılı 8-10 Temmuz tarihinde AGİT'in Helsinki zirve toplantısına katılmış ve ülkesi adına Helsinki senedini imzalamıştır. Helsinki zirvesinde konuşan Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebülfez Elçibey Azerbaycan siyasetinde Avrupa deneyimine üstünlük verileceğini ve Azerbaycan'ın dış politikasında batılı devletler ile işbirliğine daha çok üstünlük vereceğini söyleyen Elçibey, Helsinki senedini imzalayarak Azerbaycan'ı Avrupa halkları ailesine üye yaptığını vurgulamıştır (Mutlu, 2013: 79).

Bu ilişkiler kapsamında Azerbaycan'ın batı devletlerle ilişkilerin kurulması sürecinde Azerbaycan'ı ilk tanıyan Avrupa ülkesi Almanya olmuştur. Almanya devleti 12 Aralık 1991 yılında Azerbaycan'ın bağımsızlığını resmen tanıdığını söylemiş ve 20 Şubat 1992 yılında ise Almanya devleti Bakü'de büyükelçiliğini açmıştır (Mutlu, 2013: 79).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Rusya'nın başını çektiği Bağımsız Devletler Topluluğu üyeliğine Azerbaycan ilk yıllarda olumlu bakmamıştır.

Ayaz Mütalibov bu bölgesel örgütü katılım antlaşmasını imzalasa da Azerbaycan parlamentosu bu antlaşmayı kabul etmemiştir. Elçibey yönetimi de BDT üyeliğine olumlu bakmamıştır. Rusya ise kendini Sovyetlerin devamcısı olarak gördüğünden bu topluluğa Sovyet coğrafyasında her devletin katılmasını istemiş ve bu örgüt vasıtasıyla Rusya tekrar Sovyet bölgesinde ağırlığını korumaya çalışmıştır.

Azerbaycan iktidara gelen yönetimlerin BDT üyelik süreçlerine çok olumlu bakmadığından Rusya BDT üyeliğinde Güney Kafkasya da bazı engellerle karşılaşmıştır. Fakat 1993 yılında iktidara gelen Haydar Aliyev 24 Eylül 1993 yılında Moskova'da Azerbaycan'ın BDT'ye üyelik sürecini tamamlayarak Azerbaycan'ı Bağımsız Devletler Topluluğu çatısı altına dahil etmiştir (Karimov, 2007: 80).

Sovyet coğrafyasında Rusya'nın isteği ile kurulan bir diğer örgütte Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü olmuştur.

“1992 yılı 15 Mayıs tarihinde imzalanan Kolektif Güvenlik Antlaşması ile kurulan teşkilat bölgede en temel politikası ortak güvenlik kaygısı olmuştur” (Yesevi, 2013: 1).

Azerbaycan da 1993 yılında bu teşkilat metnini imzalamıştır. Fakat örgüte katılmamıştır. 2002 yılında Kolektif Güvenlik Teşkilatını örgüte dönüştürülmesini teklif eden üye devletler 7 Ekim 2002 yılında altı BDT üyesi olan devlet Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Ermenistan ve Tacikistan'ın katılımı ile Kolektif Güvenlik Teşkilatı, Kolektif Güvenlik Antlaşma Örgütüne dönüştürülmüştür. Teşkilat metnini imzalayan, ancak örgüte katılmayan ülkeler Azerbaycan, Gürcistan ve Özbekistan olmuştur. Anlaşma süresi 5 yıllık olduğundan her üç devlet anlaşmayı yenileyip örgüte katılmaya gerek duymamışlardır. Fakat sonraki yıllarda Özbekistan devleti Orta Asya da var olan ABD etkisini göz önünde tutarak 2006 yılında KGAÖ'ne tekrar üye olmuş, ama 2012 yılında tekrar örgütten ayrılmıştır (Yesevi, 2013: 2).

Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütünün faaliyetleri arasında bölgede bulunan askeri üslerin kontrol altında tutması da olmuştur. Bu askeri üslerden en önemlisi Azerbaycan da bulunan Gebele askeri üssüydü. Bu radar istasyonu *“Sovyetler zamanı Rusların 8 Baz istasyonundan biri olarak çalışıyordu. Yaklaşık 6000 km çapında büyük alanı kontrol edebilen önem bir askeri üs olmuştur”*. Rusya bu askeri üs için Azerbaycan'a

7 milyon dolar kira ödemekteydi. Fakat Azerbaycan tarafı bu radar istasyonu için 300 milyon dolar kira bedeli istemiştir. Rusya yönetimi, Azerbaycan'ın istediği kirayı vermeyeceğini açıklayarak, Gebele üssünden çekilmiş ve 2012 yılında Rusya bu Radar istasyonu kapatmıştır (Yesevi, 2013: 4).

Bugün itibariyle eski Sovyet coğrafyasında kurulan Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütünün üye sayısı 6 devlet ile sınırlı kalmıştır. Örgüt çatısı altında olan devletler Rusya, Beyaz Rusya, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ülkeleri olmuştur. Günümüzde KGAÖ Güney Kafkasya ülkeleri içinde tek Ermenistan'ı kendi çatısı altında tutmayı başaramamıştır.

Azerbaycan Cumhuriyeti küresel örgüt olan Birleşmiş Milletler ile ilişkileri 1992 yılı başında kurulmuştur. Azerbaycan devleti 2 Mart 1992 yılında Birleşmiş Milletlere kabul edilmiş ve bağımsızlığı resmen tanınmıştır. Aynı yılın Mayıs ayında ise Azerbaycan'ın BM'de Daimi Misyonu açılmıştır (Şamiyeva, 2019: 38).

Bu tarihten itibaren Azerbaycan BM'de aktif çalışmalar başlatmıştır. Azerbaycan Birleşmiş Milletler karşısında temel çalışması Karabağ sorunu olmuştur. Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı asılsız toprak iddialarına son vermek için ve işgal altında olan Karabağ topraklarını Ermenistan tarafından zor gücü ile alındığını BM'e taşıyan Azerbaycan heyeti bu çalışmada başarılı olmuş ve Birleşmiş Milletler Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal altında tuttuğunu tanımış ve Ermeni askeri güçlerinin Azerbaycan topraklarından çıkmasını talep etmiştir.

Birleşmiş Milletler Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarındaki işgalini sonlandırması ve çatışmayı bitirmesi için dört tane, 822, 853, 874 ve 884 sayılı Güvenlik Konseyi kararları kabul edilmiştir. Fakat Ermenistan BM'nin bu kararını hiçe sayarak halen Azerbaycan topraklarından çekilmemiştir (Şamiyeva, 2019: 39).

Azerbaycan devletinin BM de en önemli başarısı 2010 yılından sonra yaşanmıştır.

“BM Genel Kurulu Usul Kurallarının 142 maddesi gereği, 2012-2013 seçimlerinde BM Güvenlik Konseyi'nin geçici üyelik statüsüne Doğu Avrupa ülkelerinden Azerbaycan aday gösterilmiştir. Bu adaylık sürecinde 24 Ekim 2011 yılında BM oturumunda Azerbaycan 2012-2013 yılında Güvenlik Konseyine geçici üye ülke olarak seçilmiştir. Azerbaycan devleti Orta Asya ve Güney Kafkasya cumhuriyetleri arasında BM'nin Güvenlik Konseyine seçilen tek üye ülke olmuştur” (Şamiyeva, 2019: 35).

Azerbaycan diplomasisinin başarılı çalışmaları sonucu Azerbaycan BM’de de kendini göstererek, bir yıllık üyelik sürecinde uluslararası hukuk kurallarına saygılı olmuş ve uluslararası barışı korumak için çalışmıştır.

Azerbaycan dış politikasında önemli yeri olan bir diğer örgüt ise Avrupa Birliği (AB) olmuştur. Bağımsızlığın ilk yıllarından AB ülkeleri ile ilişkiler kuran Azerbaycan yönetimi ikili ilişkileri geliştirerek gelecek yıllarda AB’ye üye olmak için çalışmaktadır.

“İkili ilişkilerin tarihi Azerbaycan’ın bağımsızlığını kazandığı 1991 yılına dayanmaktadır. Bu ilişkiler 1996 yılında imzalanan ve 1999 yılında yürürlüğe giren Avrupa Birliği Azerbaycan Ortaklık ve İşbirliği Antlaşmasına dayanmaktadır”. (Nurbayev, 2017: 1).

Azerbaycan’ın AB ile ilişkiler İlham Aliyev iktidarı döneminde daha da gelişme göstermiştir. İlham Aliyev döneminde Azerbaycan, AB ilişkileri daha da genişletilmiştir.

AB’nin Azerbaycan ile işbirliği İlham Aliyev iktidarı döneminde yeni boyut almış ve bu ikili ilişkiler sonucu, 2004 yılında şekillenen Avrupa Komşuluk Politikasına Azerbaycan da dahil edilmiştir. 2009 yılından itibaren Azerbaycan AB’nin Doğu ülkelerinden oluşan Doğu-Ortaklığı İşbirliği komisyonunda çalışmalarını devam ettirmiştir (Nurbayev, 2017: 1).

Azerbaycan’ın AB ile ilişkilerin bir diğer bölümü AB’nin BDT ülkelerine yaptığı teknik destek (TACİS) ve ekonomi alanda Avrupa-Kafkasya-Asya taşımacılık koridoru (TRACECA) çalışmalarında Azerbaycan yönetimi çok aktif çalışarak bölgede AB ile işbirliğini daha da genişletmiştir (Maranki, 2021: 200).

Azerbaycan ile AB arasında ilişkiler günümüz itibariyle daha sık işbirliği içerisinde yapılmaktadır.

Azerbaycan Devlet İstatistik komisyonundan yapılan açıklamaya göre, 2016 yılında Avrupa Birliği Güney Kafkasya bölgesinde en çok ticaret yaptığı ülke Azerbaycan devleti olmuştur. Bu istatistik verilere istinaden 2016 yılı ikili ticaret hacmine baktığımızda AB’nin Azerbaycan’a ticaret payı %34,93’e, yani (6,17 milyar dolara) kadar yükselmiştir (Nurbayev, 2017: 1).

Azerbaycan devleti AB ile ekonomi, enerji alanlarında ilişkilerini gelecek yıllarda sürdürmeyi planlamaktadır. AB’de Azerbaycan ile ilişkilerden memnun ve bu ikili ilişkileri daha da genişletmeyi hedeflemektedir.

Azerbaycan'ın sıkı ilişkiler kurduğu bir diğer bölgesel örgüt ise Avrupa Güvenlik İşbirliği Teşkilatı (AGİT) olmuştur. Azerbaycan'ın AGİT'e üyelik süreci Elçibey döneminden başlamıştır. Azerbaycan AGİT'e üye olarak bölgede devam eden Karabağ sorununun çözümünde bu teşkilatın yardımlarını umut etmiştir.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Elçibey 1992 yılında Helsinki toplantısında konuşarak Azerbaycan tarafı Dağlık Karabağ sorunda AGİT'e güvenmekte ve bölgede bu sorunun çözümü AGİT görüşmeleri, kararları ile son bulacağını umut etmiştir (Mutlu, 2013: 78).

Fakat Azerbaycan tarafı AGİT'ten beklediği sonucu alamamıştır. Teşkilat üçlü Minsk Grubu üyelerinden oluşan heyet ile bölgede çalışmalar sürdürmesine rağmen Karabağ sorununu barışçıl yolla çözümüne bir katkısı bulunmamıştır.

Azerbaycan tarafı başından Karabağ sorunun barış yolu çözülmesini istemiştir. Bunun için Azerbaycan hükümeti, bölgede AGİT ile beraber çalışmalar sürdürmüştür. AGİT'in bölgede var olan baskıları ve üçlü MİNSK Grubu heyetinin çalışmasına rağmen, Ermenistan tarafı sınır bölgelerinde yaptığı askeri çatışmalar AGİT'in bölge çalışmalarına büyük engeller yaratmıştır. Azerbaycan tarafı AGİT'in bölgede çalışmasını çok yavaş olduğunu kabullenmiş ve topraklarını kendi askeri gücü ile almak için Savunma Sanayisine daha ağırlık vermiştir. Azerbaycan tarafı bölgede görev yapan AGİT heyetine sürekli olarak Ermenistan yönetimine baskı yapmasını söylemiş ve AGİT bölgede var olan tutumunu daha da artırmasını isteyen Bakü hükümeti AGİT çalışmalarından memnun olmadıklarını ve gelecekte ikili ilişkilerin son bulacağını söylemiştir (Şamiyeva, 2019: 53).

2020 yılında bölgede uzun yıllardır sorun olan Karabağ bölgesi askeri yolla çözümlenmiş ve Azerbaycan kendi eski topraklarını tekrar merkez Bakü yönetimine bağlamıştır.

Bölge de Karabağ sorunu çözüme kavuştuğundan artık AGİT'in bölgede görevi kalmadığı görünmektedir. Azerbaycan tarafı AGİT çalışmalarından zaten memnun değildir, kendi sorununu askeri yolla çözen Azerbaycan yönetimi AGİT ile çalışmaya çok olumlu bakmamakta ve ikili ilişkilerin gelecek yıllarda biteceği beklenmektedir.

Azerbaycan'ın bölgede en çok önem verdiği bir diğer bölgesel örgütte GUAM (Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova) ekonomi, işbirliği örgütü olmuştur. Azerbaycan kendisi bu örgütün kurucu üyelerinden biri olmuştur.

Bilindiği gibi Rusya Federasyonu BDT ve benzeri politikaları ile tekrar Sovyet coğrafyasına hakim olmak için çalışmıştır. Rusya'nın BDT'ye üyelik sürecine gönülsüz katılan devletlerin başında Azerbaycan ve Gürcistan yönetimleri gelmiştir. Bu iki devlet tekrar Rusya'yı Güney Kafkasya bölgesinde güçlenmesini ve Sovyet coğrafyasına hegemonya kurmasını istememiştir. Bu iki devlet bölgede kendisini Rusya'ya karşı koruyacak istikrarı devamlı olan bir örgüt kurmak için çalışmalar yürütmüştür.

Güney Kafkasya da iki ülke Azerbaycan ve Gürcistan yönetimleri, Doğu Avrupa bölgesinde iki devlet Ukrayna ve Moldova yönetimleri de Rusya'nın tekrar Sovyet topraklarında güç kazanmasını istememiştir.

Bu dört devletin ortak çalışmaları sonucu 1997 yılında GUAM ekonomi ve işbirliği teşkilatı kurulmuştur. Teşkilat kendi adını üye devletlerin baş harflerinden almıştır. GUAM ekonomik ve işbirliği teşkilatı bölgede Rusya ve BDT'ye karşı kurulan en başarılı bir örgüt olmuştur (Gökçe, 2008: 198).

GUAM teşkilatının bugün ki tam üye sayısı dört olmuş ve üye ülkeler Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova devletleridir. GUAM bölgede ekonomi ve ticari amaçlı bir teşkilattır.

GUAM bölgede ekonomi, ticari alanda başarılı olduğundan, örgüt üyeleri ile yakın ilişkileri olan Türkiye Cumhuriyeti de GUAM'a tam üye olmak istediğini açıklamıştır. Fakat Türkiye yönetimi günümüz itibarıyla GUAM teşkilatının gözlemci üye statüsündedir (<http://www.mfa.gov.tr/guam-info.tr.mfa>).

Gelecek yıllarda Türkiye'nin de bu teşkilata tam üyelik başvurusu onaylandığında GUAM bölgede en büyük ekonomi ve kalkınma örgütü olarak tanınacaktır.

Azerbaycan dış politikasında önemli olan bir diğer işbirliği örgütü de Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİÖ) olmuştur.

Azerbaycan da bu örgütün tam üyesi olarak, örgüt çalışmalarına tam destek vermiştir.

KEİÖ kuruluş sürecinde Azerbaycan da iktidarda Ebülfez Elçibey olmuştur. Elçibey Cumhurbaşkanı seçildikten sonra ilk yurt dışı ziyaretini kardeş ülke Türkiye Cumhuriyeti'ne yapmış ve Ankara'da Türkiye Cumhurbaşkanı ve üst düzey devlet yetkilileri ile görüşmeler yaptıktan sonra 25 Haziran 1992 yılında İstanbul'da düzenlenen

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün kuruluş konferansına katılmıştır (Karimov, 2007: 19).

Azerbaycan KEİÖ'de aktif çalışmalar yapmış ve bugüne kadar 11'den fazla resmi belgenin kabulünde Azerbaycan'ın çok emeği olmuştur (Şamiyeva, 2019: 57).

Bu örgütün temel işlevi bölgede işbirliğini korumak, iyi komşuluk ilişkilerini düzene sokmak ve ekonomi, ticaret alanlarını daha da geliştirerek, bölgeyi işbirliği alanında daha güçlü hale getirmek olmuştur.

2012 yılında Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün İstanbul'da gerçekleşen 20'ci yıldönümüne Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'de katılmıştır (Şamiyeva, 2019: 58).

Bugün itibarıyla KEİÖ'ne bakarsak örgüt bölgede işbirliği ve ekonomik alanda çok gelişme göstermiştir. Azerbaycan yönetimi de bu örgütte aktif çalışmalar sürdürmektedir.

KEİÖ'nün 2014 yılında özel tarımsal gıda zincirinin geliştirilmesi başlıklı, Yüksek Düzey Forumu Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de geçirilmiştir (Şamiyeva, 2019: 58).

Azerbaycan'da dış politikada öne çıkan bir diğer örgüt ise NATO askeri teşkilatı olmuştur. Bilindiği gibi bu teşkilat 1949 yılında askeri savunma amaçlı batı da kurulan bir örgüttür.

Azerbaycan devleti Sovyetler Birliği'nin toprak parçası olduğundan NATO uzun yıllardır Güney Kafkasya bölgesi ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nden uzak kalmıştır. Sovyetlerin dağılmasından sonra NATO bu coğrafyada Barış İçinde Ortaklık (BİO) projesi ile bölgede çalışmalar başlatmıştır.

Azerbaycan devleti 1991 yılında bağımsızlık kazanmasına rağmen NATO ile işbirliği projesi 1993 yılından sonra Haydar Aliyev iktidarı döneminde başlamıştır. Aliyev 1994 yılında Belçika seferinde NATO'nun merkezi olan Brüksel kentinde NATO Karargahında, NATO'nun bölgeye yönelik programı olan Barış İçinde Ortaklık belgesini imzalayarak, NATO ile Azerbaycan arasında geniş çaplı işbirliğinin temelini atmıştır (Şamiyeva, 2019: 42).

Azerbaycan, NATO işbirliğinin temeli olan BİO projesini imzaladıktan sonra NATO teşkilatı, Güney Kafkasya bölgesi ve Azerbaycan devleti ile ilişkilerini daha da geliştirmiştir.

Azerbaycan'ın Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev NATO genel sekreteri olan Javier Solana'yı 1997 yılı Şubat ayında Azerbaycan'a davet etmiştir. Azerbaycan devlet başkanının daveti üzerine Bakü'ye ziyarete gelen NATO genel Sekreteri olan J. Solana burada Cumhurbaşkanı Aliyev başta olmakla Savunma ve Dışişleri bakanları ile de görüşmüş ve NATO genel sekreteri Azerbaycan Milli Meclisinde olmuş, burada Millet Vekilleri ile de görüşmeler gerçekleştirmiştir. Genel sekreter yeni dönemde NATO-Azerbaycan ilişkilerinin daha genişletileceğini ve NATO'nun bölgede Azerbaycan devleti ile daha yakın işbirliği içinde olacağını söylemiştir (Şamiyeva, 2019: 42).

1999 yılında Bakü'de gerçekleşen Avrupa Atlantik Ortaklık Konseyi (AAOK) toplantısından sonra NATO'nun Siyasi İşler Genel Sekreter Yardımcısı ve Büyükelçi Kleiber başkanlığındaki üst düzey NATO uzman heyeti Bakü'ye ziyarete gelmiştir (Şamiyeva, 2019: 43).

NATO-Azerbaycan ile ikili ilişkiler sonraki yıllarda devam etmiştir. Bu yıllarda Güney Kafkasya bölgesinde aktif çalışmalar yapan batı askeri teşkilatı, bu coğrafyada Azerbaycan'a daha çok önem vermiştir. İkili ilişkilerde özellikle İlham Aliyev iktidarı döneminde NATO teşkilatı, bölgede Azerbaycan'ı çok desteklemiştir. Askeri teşkilatın uzman kadrolarının Azerbaycan ziyaretleri İlham Aliyev döneminde devam etmiştir.

NATO-Azerbaycan ilişkileri 2010 yılına kadar çok yüksek düzeyde gelişmiştir. Azerbaycan NATO üyesi olmasa bile, NATO askeri teşkilatı 2010 yılına Güney Kafkasya bölgesinde Azerbaycan'a en çok destek vermiştir. Fakat 2011 yılında Azerbaycan dış politikasında yaşanan bazı gelişmeler sonucu NATO-Azerbaycan arasında ikili ilişkiler ciddi zarar görmüştür.

Azerbaycan yönetimi 2011 yılı 25 Mayıs tarihinde Bağlantısızlar Harekatına katıldığından, askeri ilişkiler ve kutuplaşma politikalarından uzak durmaya çalışmıştır. Azerbaycan devleti Bağlantısızlar Harekatına katıldığından sonra, en büyük askeri teşkilat olan NATO ile ikili ilişkilerinde de durgunluk yaşanmış ve bu ilişkilerde yaşanan yeni gelişmeler azalmaya başlamıştır (Şamiyeva, 2019: 45).

Azerbaycan'da 2011 yılında yaşanan gelişmeler sonucu, batı askeri teşkilatı olan NATO'nun Azerbaycan'a desteği azalmıştır. 2011 olayları sonucu Azerbaycan'ın

NATO'ya tam üyelik ilişkileri de zarar görmüştür. Bu olaylardan sonra Azerbaycan devletinin NATO'ya tam üyelik başvuruları kısa ve orta vadede askıya alınmıştır.

Genel olarak Azerbaycan dış politikasında Uluslararası Örgütlerin faaliyetlerine bakarsak Azerbaycan dış siyasetinde uluslararası örgütlerin önemi çok büyüktür. Azerbaycan bu örgütler aracılığıyla kendi hak sesini dünyaya duyurabilmeyi başarmıştır. Bunun yanı sıra Azerbaycan uluslararası örgütlerle işbirliği çalışmaları sonucu bulunduğu coğrafyada her alanda en iyi, en sağlam lider devlet konumuna gelmeyi başarmıştır.

Azerbaycan'ın İslam İşbirliği Örgütünde aktif çalışmaları sonucu, Ermenilerin Azerbaycan Türklerine karşı yaptığı “Hocalı Soykırımını” dünyaya tanıtmayı başarmış ve birçok ülke parlamentosu Hocalı olaylarını soykırım gibi tanımış ve Azerbaycan yönetimine destek vermiştir. Azerbaycan'ın bu diplomatik başarısının temelinde ise uluslararası örgüt olan İslam İşbirliği Örgütü yatmaktadır (Kerimova, 2015: 30).

Azerbaycan devleti yaklaşık 30 yıllık bir süre içinde kendi bağımsızlığını dünya devletlerine tanıtmayı başarmıştır.

Günümüz itibariyle “*Azerbaycan Cumhuriyeti dünyada 158 devlet ile resmi olarak ekonomik, siyasi ilişkiler kurmayı başarmış ve bunun yanı sıra da Azerbaycan dünyada 38 uluslararası örgüte tam üyelik hakkı kazanan bir devlet olmuştur*” (Şmaiyeva, 2019: 34).

Genç Azerbaycan devleti bugün itibariyle BM, AGİT, AK, BDT, İİT, KEİÖ, GUAM gibi büyük ölçekli küresel ve bölgesel örgütlere tam üyelik hakkı kazanmıştır. Bunun yanı sıra Azerbaycan devleti, Güney Kafkasya coğrafyasında NATO, AB ve ŞİÖ gibi büyük bölgesel örgütlerle de ortak çalışmalar yapmaktadır (Kerimova, 2015: 30).

Azerbaycan devletinin günümüz dış politikasında da temel amacı, kendi varlığını dünyaya tanıtmak olmuş ve bu çalışmalar sonucu yeni örgütlerle üye olan Azerbaycan yönetimi, bu teşkilatlarda aktif faaliyetler göstermiştir.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev 2018 yılı 14 Kasım tarihinde Haydar Aliyev Merkezinde Yeni Azerbaycan Partisinin (YAP) 25 yıldönümüne katılmış ve burada konuşma yapan Aliyev Azerbaycan dış politikasında uluslararası örgütlerin çok önemli olduğunu vurgulamış ve Azerbaycan devleti gelecekte de bu uluslararası örgütlere aktif katılım göstereceğini söylemiştir (Şmaiyeva, 2019: 36).

Bugün Azerbaycan dış siyasetinde uluslararası örgütlerin önemini sürekli olarak dile getiren Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Azerbaycan devletinin gelecek yıllarda kendini dünyaya daha çok tanıtmayı başaracağını söylemiştir.

6.6. AZERBAYCAN'IN ÇİN İLE İLİŞKİLERİ: (ŞİÖ)

Çin Halk Cumhuriyeti'nin Orta Asya ve Güney Kafkasya bölgesi ile ilişkileri 1990 yılı Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra başlamıştır. Sovyetlerin çöküşünden sonra bölgede yaşanan boşluğu doldurmak isteyen devletlerden biride Çin Halk Cumhuriyeti olmuştur.

Bilindiği gibi Çin'de 1978 yılında iktidara gelen Deng Sioaping ile Çin Halk Cumhuriyeti 1949 yılında devletin uyguladığı kapalı ekonomi modelinden dışa açık piyasa modeline geçimi sağlamış ve ülke ekonomi de dışa açılmıştır. Deng Sioaping iktidarının başlattığı reformlar sonucu Çin devleti 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütüne üye olmuştur (Azer, 2012: 233).

Çin'in dünyaya açılımı projesinde yanı başında yeni bağımsızlığını kazanan cumhuriyetlerle diplomatik ilişkiler kurmayı başarmış ve zamanla da bölgede kendi yerini almıştır. Çin'in bölgede ve Hazar havzasında var olan zengin enerji rezervleri ile daha yakından ilgilenerek kendi enerji ihtiyacının belli kısmını bu coğrafyadan temin etmek istemiştir.

Çin, Orta Asya cumhuriyetleri ile sınır olduğundan bu devletlerle 1990 yılların ilk yıllarında ilişkiler kurmuştur. Fakat Hazar'ın batısında bulunan Güney Kafkasya cumhuriyetleri olan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan devletleri ile Çin'in ikili ilişkileri 1992 yılından sonra daha çok önem kazanmıştır. Bunun başlıca nedeni bölgede var olan savaş ve iktidarda olan yönetimlerin görüşlerinin farklılığı olarak açıklayabiliriz.

Çin, Güney Kafkasya cumhuriyetleri arasında daha çok ilişki kurmak istediği devletler Azerbaycan ve Ermenistan olmuştur. Çin'in bölgede bu iki devleti seçmesinin temel nedenleri vardır. Özellikle Çin'in Azerbaycan ile ilişkilerini geliştirmenin iki başlıca nedeni vardır. Bunlardan ilki Azerbaycan'ın Hazar'a kıyısı olması ve Hazarın Azerbaycan sektöründe var olan enerji kaynaklarından kendine de pay edinmesi için çalışmıştır. Çin'in Azerbaycan ile ikili ilişki kurmak istemesinin diğer nedeni ise Azerbaycan'ın dini olarak Müslüman olması ve ırk olarak Türk olması Çin'in çok işine yaramıştır. Çünkü Çin'in kendi içinde var olan Uygur Türklerini etkisi altına almak için bölgede var olan Türklerden faydalanmak istemiştir. Çin, Azerbaycan ile ikili ilişkilerini

ne kadar üst düzeye çıkarırsa Azerbaycan devleti tarafından hiçbir sorun ile karşılaşmaz. Çin, Uygur bölgesinde Azerbaycan ihtiyatını her zaman göz önünde bulundurmuş ve bu topraklarda yaşanan bağımsızlık reformları, Uygur bölgesine sıçramasından endişe ederek bölgede denge politikası izlemiştir. Çinliler Kafkasya bölgesinde etkili olmak için çalışmış ve Azerbaycanlıların, Çin'in Uygur sorununa karışmasını istememiştir. Çin uzmanlarına göre, her iki devlet liderleri bölgede beraber hareket ederse Çin'in kendi iç sorunu olan Uygur Türk sorunu çokta tehlikeye girmeyeceğini söylemişlerdir. Çin Halk Cumhuriyeti'nin Güney Kafkasya coğrafyasında önem verdiği bir diğer ülke ise Ermenistan devleti olmuştur. Çin Ermenistan yönetimine de iki nedenden dolayı daha sık ilişki kurmak için çalışmıştır. İlk olarak, Çin'in bölgede Ermenistan devletine yakın olmasının başlıca nedeni dünyada var olan güçlü Ermeni Diasporası ve bu diaspora ile ilişkileri geliştirerek, batılı ülkelere Çin'in önemini göstermek olmuştur. Çin'in Ermenistan'a verdiği diğer değer ise Çin'in bölgede müttefik ilişkileri olan İran ve Rusya'nın Ermenistan ile yakın ilişkileri sonucu Çin'de Ermenistan'ı bölgede yeni partner ortağı gibi görmüştür (Gafarlı, 2015: 110).

Çin Halk Cumhuriyeti'nin bölgede daha çok önem verdiği devlet Azerbaycan olarak kalmaktadır. Çünkü Azerbaycan'ın enerji faktörü ve Çin'in son yıllarda önemli hale gelen "İpek Yolu" projesini geliştirmek için Azerbaycan Çin için vazgeçilmez devlet konumuna gelmiştir.

Çin Halk Cumhuriyeti Azerbaycan Cumhuriyetinin bağımsızlığını resmi olarak 1991 yılı 27 Aralık tarihinde tanımış ve 1992 yılı 2 Nisan tarihinde ise iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin temeli atılmıştır. Aynı yıl içinde Çin Halk Cumhuriyeti Bakü'de büyükelçiliğini açmıştır. Azerbaycan cumhuriyeti ise bir yıl sonra yani 1993 yılında Pekin'de Azerbaycan büyükelçiliği açılmıştır. (<https://www.mfa.gov.az/az/content/360/cin>)

Çin'in, Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilk yıllarda tanımamasının başlıca nedenleri, iktidara gelen Elçibey yönetimin aşırı milliyetçilik, Turancılık ideolojisinden rahatsız olan Çin yönetimi, Elçibey ideolojisinin Uygur bölgesine de yayılmasından endişe etmiş ve Azerbaycan bağımsızlığını tanımaktan kaçınmıştır. Bundan dolayıdır ki, Elçibey döneminde Çin ile Azerbaycan arasında ikili devlet ilişkileri çok ilerleme göstermemiştir (Gafarlı, 2015: 111).

Elçibey döneminden sonra iktidara gelen Haydar Aliyev yönetimi Çin-Azerbaycan ilişkilerine önem vermiş ve Aliyev bölgede ikili ilişkilerin gelişmesinden yana olduğunu söylemiştir.

Aliyev yönetimi Çin ile ilişkilerini geliştirmek istemiş ve 1994 yılın Mart ayında Çine resmi sefer yapan Haydar Aliyev burada siyasi ve ekonomi yönde ikili görüşmeler yapmış ve Aliyev'in Pekin'de gerçekleştirdiği ikili görüşmeler antlaşmalara dökülmüş ve iki devlet arasında siyasi ve ekonomik ilişkilerin alt yapısı oluşturulmuştur. (<https://www.mfa.gov.az/az/content/360/cin>)

Aliyev'in Çin'e resmi seferinden sonra iki devlet arasında siyasi, ekonomik ve eğitim alanında ikili ilişkilerin geliştirilmesi için çalışmalar başlatılmış ve iki devlet arasında 2000'lerin başlarında karşılıklı bakan ziyaretleri ile tarihe geçmiştir. Azerbaycan tarafından birkaç üst düzey bakanın Pekin ziyaretinin sonuncusunu Azerbaycan Eğitim Bakanı Mısır Mardanov gerçekleştirmiş ve iki ülke arasında eğitim alanında işbirliği antlaşması imzalanmıştır. İkili devlet ilişkileri Haydar Aliyev'den sonra iktidara gelen İlham Aliyev döneminde de devam etmiş ve oğul Aliyev döneminde Azerbaycan ile Çin devleti arasında ikili ilişkiler daha da geliştirilmiştir. İlham Aliyev iktidarı yıllarında Çin yönetimi Azerbaycan enerjisine daha çok ilgi göstermeye başlamıştır. Ekonomik ilişkileri baba Aliyev döneminde kuran Çin iş adamları, oğul Aliyev döneminde ise daha çok enerji alanına üstünlük vermişlerdir. Bu ikili enerji ilişkilerin geliştirilmesi sonucu İlham Aliyev döneminde Çin yatırımcıları, Azerbaycan'ın enerji sektörleri olan Azeri, Güneşli, Çırağ, Garaçukur ve Şahdeniz enerji yataklarına toplamda 508 Milyon dolarlık yatırım yapmışlardır. Bunun yanı sıra Çin şirketleri Azerbaycan'ın elektrik santrallerine de ilgi göstermiş ve son dönemlerde “*Azerbaycan'ın en büyük elektrik Santralı olan Mingçeşvir hidroelektrik Santralının yeniden inşası Çin şirketlerine verilmiştir*”. İki devlet arasındaki ilişkiler İlham Aliyev'in iktidarı döneminde daha da derinleşmiştir. İlham Aliyev 2005 yılında Çin'e yaptığı resmi ziyaret ile iki devlet arasında ilişkilerin daha da genişletilmesi için yeni antlaşmalar yapılmıştır. İki devlet arasında taşımacılığı kolaylaştırmak için yapılan yeni antlaşmalarla Azerbaycan-Çin arasında hem hava yolculuğu kolaylaştırılmış, hem de iki ülke arasında aktarmalı değil, direk Bakü-Pekin, Pekin-Bakü hava yolculuğu açılmıştır. Bunun yanı sıra iki devlet arasında tarihi “İpek Yolu” projesi için ön antlaşmalar imzalanmıştır (Gafarlı, 2015: 112).

Bilindiği gibi Çin'in Azerbaycan ilişkilerinde en çok üzerinde durduğu konuların başında Çin'in ipek yolu projesi gelmiştir.

Çin yönetimi son yıllarda yapılan Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projelerini desteklemiş ve bu demiryolu hattının tarihi İpek yolu için çok önemli olduğunu söylemiştir. Çin kendi mallarını Orta Asya, Hazar, Kafkasya ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya çıkarma kolaylığını sağlayan Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu projesine hem maddi, hem manevi olarak çok destek vermiştir (Gafarlı, 2015: 113).

Azerbaycan ile Çin arasında siyasi ilişkilere kısa olarak bakarsak iki ülke arasında siyasi ilişkilerde gelişme göstermiştir. Çin yönetimi Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan'a destek vermiş ve Karabağ topraklarının Azerbaycan toprakları olduğunu vurgulamıştır.

Azerbaycan yönetiminin, Çin'den beklediği diğer önemli konulardan biride Çin'in başını çektiği Şanghay İşbirliği Örgütüne Azerbaycan'ında tam üyelik başvurusunun onaylanması olmuştur.

Bilindiği gibi Şanghay İşbirliği Örgütü 1996 yılında Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan tarafından kurulan bir ittifak olmuş ve 2001 yılında ise Orta Asya'nın diğer cumhuriyeti olan Özbekistan'ın katılımı ile Şanghay beşlisi, Şanghay İşbirliği Örgütüne dönüşmüştür (Öztürk, 2014: 252).

Azerbaycan devleti bu bölgesel örgüte üye olmak için ilk yıllardan çalışmalar göstermiş, ama halen Azerbaycan yönetimi bu örgüte tam üyelik hakkı kazanmamıştır. Bazı iç ve dış unsurlardan dolayı Azerbaycan Cumhuriyeti Şanghay'ın çatısı altına girememiştir.

Şanghay tam üyelik taleplerinde bulunan, bir diğer devlette kardeş ülke olan Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Başbakan Erdoğan döneminde Türkiye'nin Şanghay üyelik süreci sürekli olarak görüşülse de Türkiye yönetimi de bu örgütten beklediğini alamamıştır.

Şanghay İşbirliği örgütü kurumsal yapısı nedense, Türkiye ve Azerbaycan yönetimlerini kendi aralarında görmekten kaçınmışlardır. Toplantılarda sürekli olarak görüşülen bu iki devletin üyelik süreçleri, her zaman sonuca varılmadan kapatılmıştır. Zaten Azerbaycan ve Türkiye yönetimlerinin Şanghay İşbirliği Örgütüne tam üyelik talepleri kısa vadede olumsuz görünmektedir.

Türkiye başbakanı Recep Tayip Erdoğan yönetiminin Şanghay çalışmaları sonucu Şanghay İşbirliği Örgütü 2012 yılı 6-7 Haziran tarihinde 12. Dönem Devlet Başkanları Zirvesinde Türkiye'nin Şanghay İşbirliği Örgütüne üyelik başvurusu

görülmüş ve çıkarılan sonuçla Türkiye'ye Şanghay İşbirliği Örgütü'nün "Diyalog Ortağı" statüsü verilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti 2012 yılından günümüze kadar Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Diyalog Ortağı statüsünde kalmaktadır (Eren, 2017: 87).

Türkiye'nin diyalog ortağı statüsünden, 4 yıl sonra 2016 yılında yapılan, ŞİÖ Devlet Başkanları Zirvesinde Azerbaycan'a da Şanghay İşbirliği Örgütü'nün "Diyalog Ortağı" statüsü verilmiştir.

Günümüz itibariyle Azerbaycan, Türkiye, Ermenistan, Sri-Lanka, Kamboçya ve Nepal devletleri Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Diyalog ortağı statüsünde, kendi çalışmalarını sürdürmektedirler (<http://www.mfa.gov.tr/sanghay-isbirligi-orgutu.tr.mfa>).

Çin-Azerbaycan ilişkilerine genel olarak bakarsak, bu gün Azerbaycan Güney Kafkasya bölgesinde Çin'in en önemli müttefik devleti konumuna gelmiştir.

İlham Aliyev döneminde iki devlet arasında yapılan antlaşmalar sonucu gümrük tarifleri de düşünülerek, yapılan ticari ilişkilerin hacmi daha da artırılmıştır. Bugün Çin ile Azerbaycan arasında var olan devlet ilişkileri ister ekonomik, ticari alanda, isterse de siyasi ve enerji alanlarında olsun iki ülke ilişkileri günümüz itibariyle önemli oranda gelişme göstermiştir.

Azerbaycan'ın coğrafi konumu, Çin'in tarihi İpek Yolu projesi için çok uygun olduğundan, Çin Halk Cumhuriyeti Azerbaycan devleti ile ilişkilere daha çok önem vermiş ve bu ikili ilişkileri gelecek yıllarda bütün alanlar da geliştirilmesi için her iki ülke yönetimleri ortak anlaşmalar yapmışlardır.

6.7. AZERBAYCAN'IN İSRAİL İLE İLİŞKİLERİ

İsrail'in Güney Kafkasya coğrafyasında en çok ilişki kurmak istediği ülke Azerbaycan Cumhuriyeti olmuştur. Güney Kafkasya bölgesi Sovyetler Birliği'nin toprak bütünü olduğundan İsrail devleti ilk yıllarda bu coğrafyadan uzak kalmıştır. Fakat 1990 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bölgede üç yeni devlet (Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan) bağımsızlığını ilan etmiştir.

Azerbaycan bölgede bağımsızlığını ilan ettikten sonra İsrail devleti, bu coğrafya da Azerbaycan ile yakın ilişkiler kurmayı kararlaştırmıştır. İsrail'in Azerbaycan'a gösterdiği ilginin temelinde kültürel ilişkiler olmuş ve İsrail devleti için bölgedeki bu kültürel bağlar stratejik ortaklık ve enerji politikaları kadar önemli olmuştur.

Bilindiği gibi Azerbaycan toprakları Yahudi halklarının en eski yerleşim yerlerinden biri olmuştur. Bunun yanı sıra Avrupa'nın en büyük Sinagogunun Azerbaycan'ın başkenti Bakü şehrinde bulunması ve Azerbaycan'ın kuzey kısmında bulunan Kuba şehrinin Kırımızı Kasabası'nda yaşayan dağ Yahudilerin halen bölgede yaşamlarını sürdürmesi iki devlet arasında kültürel bağlarının geçmişten günümüze kadar varlığının en doğal işretidir (İsmayilov, 2013: 1).

İki devlet arasında diplomatik ilişkilerin kurulması 1992 yılında Elçibey döneminden başlamıştır. Özellikle:

“Azerbaycan ile İsrail devletinin diplomatik tarihine bakarsak iki devlet arasında ilişkilerin temeli Azerbaycan'ın ikinci Cumhurbaşkanı Elçibey iktidarı yıllarında kurulmuş, Haydar Aliyev iktidarı yıllarında daha da olgunlaşmış ve İlham Aliyev iktidarı yıllarında ise daha stratejik boyut kazanmıştır” (Özdaşlı, 2017: 181).

Bilindiği gibi İsrail yönetimi Ortadoğu coğrafyasında ve Müslüman toplumu tarafından izole edilen bir devlet olarak kalmaktadır.

İsrail devleti bulunduğu coğrafya da kendi devletinin güvenliğinden dolayı, ilk yıllarda Arap devletlerine karşı uyguladığı “Çevre Stratejisi” politikalarını 1990 yılından sonra daha da geliştirerek “Yeni Çevre Stratejisi” olarak belirlemiş ve bu yeni strateji ile İsrail devleti kendi yönetimine tehlike olarak daha çok İran ve Türkiye'yi görmüştür (Özdaşlı, 2017: 179).

İsrail, Güney Kafkasya bölgesine nüfuz ederek, kendine tehlike olarak gördüğü İran'ı daha iyi kuşatabileceğini düşünmüştür. İsrail Güney Kafkasya bölgesinde daha çok Azerbaycan ile ilişkilerini geliştirmek çalışmıştır.

İsrail-Azerbaycan ile diplomatik ilişkileri 1991 yılında Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra kurulmuştur. İsrail Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyarak 1994 yılında Bakü'de Tel-Aviv büyükelçiliğini açmıştır (İsmayil, 2013: 2).

İki devlet arasında 1994 yılında kurulan resmi ilişkilerden sonra İsrail iş adamları ve büyük şirketler Azerbaycan'ı daha yakından takip ederek bölgeye yatırımlar yapmışlardır. Azerbaycan'a ilk yatırım yapan İsrail telekomünikasyon şirketi olan “Bezeq” şirketi 1994 yılında Azerbaycan'ın Milli telefon iletişimine büyük oranda yatırım yapmış ve aynı yılda Azerbaycan ilk operatörü olan “Bakcell” Telekom şirketi, İsrail'in “GTIB” şirketi ile beraber ortak işbirliği faaliyeti yürütmeğe başlamıştır. (İsmayil, 2013: 2).

Tel-Aviv'in Azerbaycan büyükelçiliği açıldığı yıldan sonra iki devlet arasında ilişkiler daha geliştirilmiştir. İlişkilerin ilk yıllarında iki ülke devlet yetkileri ve büyük şirket mensupları karşılıklı ziyaretleri ile tarihe geçmiştir.

İsrail'in Azerbaycan'a sefere gelen ilk üst düzey yetkilisi Sağlık Bakanı olan Efraim Sneh olmuştur. Sneh 1996 yılında yaptığı Azerbaycan ziyaretinde iki ülke arasında ilişkilerin geliştirilmesi ve özellikle İsrail Azerbaycan ile sağlık alanında da işbirliğine açık olduğunu söyleyen İsrailli bakan iki devlet arasında sağlık alanında gelecek yıllarda ortak işbirliği yapmak istediklerini söylemiştir. İsrail sağlık bakanının seferinden bir yıl sonra 1997 yılında İsrail devletinin başbakanı olan Benjamin Netanyahu'da Bakü'ye resmi sefere gelmiş ve burada Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ile görüşmüştür. İsrail başbakanı Netanyahu bölgede İran'a karşı Azerbaycan-Türkiye-İsrail arasında üçlü işbirliği kurmak istediğini Azerbaycan tarafına bildirmiştir (İsmayil, 2013: 2).

İsrail'in bölgeyle yakın ilişkiler kurmasının temel nedeni İran'ı kuşatmak olduğundan, Netanyahu 1997 yılında Bakü ziyaretinde bölgede üçlü ortak işbirliğini önermiştir.

Azerbaycan'ın da İran ile tarihi sorunlarından dolayı Azerbaycan halkı da bölgede İran'a güvenmemektedir. Bilindiği gibi İran da bulunan yaklaşık 40 milyona yakın Azerbaycan Türk'ünü sert yönetim biçiminde tutan İran İslam Cumhuriyeti, Azerbaycan Türkleri tarafından sevilmemektedir. Azerbaycan'ın İran ile tarihi sorunları İsrail'in işine yaramış ve Azerbaycan'ı bölgede kendine müttefik devlet olarak görmüştür.

İsrail devleti Azerbaycan ile enerji, ekonomik ve siyasi ilişkilerin yanı sıra, iki ülke arasında askeri ilişkilerde gelişme göstermiştir.

İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres 2009 yılında Bakü'ye resmi ziyarette gelmiş ve Peres Azerbaycan'a sefer yapan ilk İsrail Cumhurbaşkanı olarak da tarihe geçmiştir. Peres Bakü'de Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından kabul edilmiş ve iki devlet arasında ilişkilerin gelecekte de daha da geliştirilmesinde çalışmaların devam edeceğini söylemiştir. Fakat Aliyev'den önce Peres kendisi de iki devlet arasında ilişkilerin özellikle askeri işbirliğinin geliştirmesini istemiştir. İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres Bakü'de yaptığı konuşmada Azerbaycan ile İsrail tarih boyu aynı kaderi paylaşan iki devlet olarak, sürekli tehdit altında kalmışlardır. İsrail devlet başkanı Peres her iki ülke bu tehditten kurtulmak için bölgede askeri alanda daha çok işbirliği yapmalı ve düşmanlarına karşı her zaman savaş durumlarına hazırlıklı olmalarını söylemiştir (Özdaşlı, 2017: 183).

İsrail'in Azerbaycan'a önerdiği askeri işbirliğinin daha da artırılmasına olumlu yanaşan Aliyev iki ülke arasında yapılan askeri işbirliğini daha da genişletileceğini söylemiş ve gelecek yıllarda Azerbaycan'ın İsrail'den ithal edecek silah sevkiyatını daha artırılacağını basına duyurmuştur.

İki ülke arasında Askeri ilişkilerin geliştiğini gösteren bir diğer antlaşma ise 2012 yılında yapılmış ve bu antlaşmaya göre Azerbaycan Cumhuriyeti İsrail'den yaklaşık 1,6 milyar dolarlık askeri malzeme alacağını açıklamıştır (Özdaşlı, 2017: 183).

İsrail cumhurbaşkanının Bakü ziyaretine en çok tepkiyi yine Azerbaycan'ın güney komşusu İran devleti göstermiştir. Dönemin İran Cumhurbaşkanı:

“Ahmedinejat, İsrail cumhurbaşkanının ve Siyonist bir devlet yetkilisinin Müslüman bir devlet olan Azerbaycan'a seferine tepki göstererek, Peres'in ziyaretinin iptal edilmesi için Bakü'ye bilgi vermiştir. Fakat İran'ın tepkisini görmezden gelen Aliyev, Azerbaycan-İsrail ilişkilerin iki devlet arasında olduğunu ve üçüncü devletin bu ilişkiye müdahil olmayacağını açıklayarak, her devlet kendi iç işiyle uğraşmalı olduğunu söyleyerek, İran'ın bu tepkisini önemsememiştir”. (İsmayil, 2013: 6).

İsrail'in bölgede Türkiye ile ilişkileri çok üst düzeye çıkmadığından ve sonraki yıllarda Davos ve Mavi Marmara olayları sonucu Türkiye-İsrail ilişkileri diplomatik alanı kapanarak, iki ülke ilişkileri askeri düzeye inmiştir. Türkiye'nin İsrail ile ilişkileri kötü yönde gelişmesine rağmen Azerbaycan ile ilişkilerinde bir sorun yaşanmamıştır. Bakü yönetimi Ankara ve Tel-Aviv hükümetlerinin ilişkilerini barışçıl yoldan çözülmesinden yana olduğunu söylemiştir (İsmayil, 2013: 8).

Azerbaycan'ın İsrail devletinden beklentisi ise daha çok Yahudi Lobisine bağlı olarak gelişmiştir. Bilindiği gibi ABD'de ağırlıklı olan Yahudi Diasporası ile ilişkilerini iyi yönde geliştiren Azerbaycan devleti bölgedeki Dağlık Karabağ sorununda Yahudi desteğini kendi arkasına alabileceğini umut etmiştir.

Azerbaycan'ın ikinci Cumhurbaşkanı Elçibey döneminde başlayan Azerbaycan-İsrail ilişkileri sürecinde, Elçibey İsrail devletini değerlendirerek Azerbaycan'ın dış politikasında İsrail devletinin çok önemli olduğunu vurgulamış ve Azerbaycan iç ve dış politikasında en büyük sorun olan Dağlık Karabağ sorununda İsrail devletinin Azerbaycan'a çok destek olacağını bildirmiştir (Özdaşlı, 2017: 181).

İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres'in Azerbaycan ziyaretinde Aliyev ile görüşmesinde İsrail'in Azerbaycan'ın hak savaşı olan Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan'ın yanında olduğunu söyleyen, İsrail devlet başkanı Peres, sorunun barışçıl

yönden çözülmesinin taraftarı olduklarını söyleyerek, bu yolda Yahudi lobisinin de Azerbaycan'a diplomasi desteğini sağlayacağını bildirmiştir (Özdaşlı, 2017: 183).

Bundan dolayıdır ki, Azerbaycan yönetimi İsrail devleti ve ABD Yahudi Lobisi ile yakın işbirliği yaparak, bölgede var olan Dağlık Karabağ sorununu kendi lehine çevirebileceğini umut etmiştir. Azerbaycan devleti ABD ve Yahudi Lobisi ile işbirliği yaparak Karabağ sorununu diplomasi, barış yönden çözülmesini istemiş, ancak bölgede savaş tehlikesini de göz ardı etmeyen Bakü yönetimi, Dağlık Karabağ sorununu savaş yolu ile çözmek için, İsrail devleti ile ikili askeri ilişkileri geliştirerek, bölgede Ermenistan devletine karşı savaşa hazır olduğunu göstermiştir.

Güney Kafkasya bölgesinde Azerbaycan ile İsrail yakınlaşmasından en çok endişe eden İran devleti olduğundan, Azerbaycan İsrail ilişkilerini bütün Müslüman konferanslarına taşıyan İran yönetimi, bu ikili ilişkilerde Azerbaycan'ı eleştirerek, Filistin sorununda Azerbaycan'ın Müslümanların yanında değil düşman ülke olan İsrail'in yanında olduğunu vurgulayarak uluslararası arenada Azerbaycan'ın imajını düşürmeye çalışmıştır.

Azerbaycan yönetimi ise İran bölgede ikili ilişkilerde Filistin sorunu bahane ettiğini söylemiş ve Tahran hükümetinin bu tavrı daha çok kendi ülkesi için olduğunu vurgulamıştır.

İran basınında 2010 yılında çıkan bazı yazılara göre İsrail devleti bölgede Azerbaycan ile askeri işbirliği yaparak ve Azerbaycan hava üslerini kullanarak İran'a saldıracağını kamuoyuna duyurmuştur. Hatta İsrail devleti bunun için Azerbaycan'ın "Sitalçay" askeri üssünü kiraladığını iddia eden, Tahran yönetimi bölgede gelişen Azerbaycan İsrail işbirliğini kendi ülke istikrarına en büyük tehdit olarak algılamıştır (İsmayil, 2013: 6).

2012 yılında Azerbaycan Savunma Bakanı Sefer Abiyev Tahran'a yaptığı ziyaret esnasında Tahran hükümetinin endişe ettiği Azerbaycan hava üslerini İsrail'e açacağı haberinin yalan olduğunu ve Azerbaycan İran'a yapılacak askeri eylemlerde kendi topraklarının kullanmasına asla izin vermeyecektir. Yine aynı yılın 30 Aralık tarihinde Azerbaycan Dışişleri Bakanı Elmar Memmedyarov basın toplantısında Azerbaycan topraklarının hiçbir askeri eylemlere açık olmadığını ve İsrail'in İran'a Azerbaycan topraklarından saldıracağı haberinin yalan, asılsız olduğunu söyleyerek, İran'a karşı

hiçbir askeri eylem Azerbaycan topraklarından yapılmayacağını garantisini vermiştir (İsmayil, 2013: 7).

İki devlet arasında ilişkilerin enerji boyutuna bakarsak bugün İsrail devleti kendi enerji ihtiyacının yaklaşık %30'unu Azerbaycan'dan karşılamaktadır (Özdaşlı, 2017: 180).

Bundan dolayıdır ki, İsrail devleti Azerbaycan'ı bölgede tek İran'ı kuşatmak için değil hem de bölgenin doğal kaynaklarından faydalanmak için daha yakın ilişki ortamına girmiştir. Bilindiği üzere İsrail devleti de enerji açısından dışa bağımlı bir ülke olduğundan Hazar enerjileri İsrail için kaçınılmaz bir fırsat olarak görülmektedir.

Azerbaycan petrolü ile yakından ilgilenen İsrail yönetimi, bölge zenginliğinden kendine pay edinmek için çalışmıştır.

İsrail başbakanı Netanyahu Güney Kore gezisinden sonra Bakü'ye gelerek dönemin Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ile görüşmüştür. Azerbaycan enerjisini Batıya taşıyan Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattını desteklediğini söyleyen İsrail başbakanı bu boru hattının Türkiye'nin Ceyhan kentinden sonra Akdeniz altından döşenecek boru vasıtasıyla İsrail'e kadar uzatılmasını teklif etmiştir. İsrail başbakanı bu enerji siyaseti ile hem kendi devletinin enerji ihtiyacını karşılamak hem de, İsrail'i enerji alanında transit ülke konuma getirmek için çalışmıştır (Aras, 2001: 270).

İsrail ile Azerbaycan ilişkileri 2010 yılından sonra daha da gelişme göstermiş özellikle ekonomi, askeri ve enerji alanında yapılan ikili antlaşmalar daha da genişletilmiştir.

İsrail Dışişleri Bakanı Avigdor Lieberman Azerbaycan-İsrail ilişkilerinin 20. yıldönümünü kutlamak için 2012 yılında Bakü'ye resmi sefer yaparak, iki devlet arasında ilişkileri daha sağlam düzene oturtmuştur (İsmayil, 2013: 2).

Güney Kafkasya coğrafyasında yaşanan son gelişmelere baktığımızda bu bölgede iki blokun olduğunu görmekteyiz bu bloklardan ilki Amerika'nın başını çektiği, ABD, Türkiye, İsrail, Azerbaycan ve Gürcistan'ın bulunduğu müttefik birliği, ikinci blok ise Rusya'nın başını çektiği, Rusya Federasyonu, İran ve Ermenistan'ın bulunduğu müttefik sistem yapısı oluşmuştur (Aras, 2001: 271).

İsrail ile Azerbaycan ilişkilerine genel olarak bakarsak iki devlet arasında ilişkiler günümüz itibariyle daha da gelişme göstermiştir. Özellikle 2020 yılı Eylül ayında Dağlık Karabağ bölgesinde yaşanan çatışmaların sıcak savaşa dönüşmesi ve

Azerbaycan'ın bir hamlesi ile kendi topraklarını kurtarmak için girdiği hak savaşında Azerbaycan'ın yanında yer alan devletler içinde olan İsrail savaş bitene kadar Azerbaycan'a her alanda askeri, siyasi ve ekonomi alanında sürekli yardımda bulunacağını açıklamıştır. Hatta 2020 Karabağ savaşında Azerbaycan'ın yanında bulunarak, Azerbaycan'a tam destek veren üç devletten (Türkiye, Pakistan) biri de İsrail devleti olmuştur. İki ülke arasında yaşanan bu üst düzey gelişmelere rağmen Azerbaycan'ın İsrail'de büyükelçiliği bulunmamaktadır. Tel-Aviv hükümetinin Azerbaycan yönetimine uyguladığı elçilik baskısına rağmen Azerbaycan'ın İsrail'de halen büyükelçiliği bulunmaktadır. İsrail'in 1994 yılından Bakü'de açtığı büyükelçiliğine rağmen Bakü yönetimi İsrail'de büyükelçilik açma isteğine olumlu bakmamıştır. Azerbaycan'ın İsrail büyükelçiliğinin bugüne kadar açmamasının temel nedeni Dağlık Karabağ sorunu olmuştur. Eğer Azerbaycan İsrail'de büyükelçilik açarsa, İslam Örgütü tarafından baskı görecektir ve Azerbaycan Dağlık Karabağ sorununda Müslüman ülkelerinden gördüğü desteği kaybedecektir. Azerbaycan Dağlık Karabağ konusunda çok hassas davrandığı için İsrail Büyükelçiliğini erteleyerek, İslam Birliği Örgütünde Müslümanların desteğini almaya devam etmiştir (Özdaşlı, 2017: 191).

2020 yılında yaşanan savaş sonucu Azerbaycan eski toprakları olan Dağlık Karabağ'ı askeri güçle kurtararak Karabağ topraklarını tekrar merkez Bakü yönetimine birleştirmesi sonucu bu coğrafyada 30 yıla yakın sorun olarak kalan Dağlık Karabağ bölge sorunu askeri yolla çözüme kavuşmuştur.

İsrail ile Azerbaycan ilişkilerin gelecek yıllarda daha çok gelişeceği görünmektedir. Bu ikili ilişkiler sonucu Azerbaycan yönetimi gelecek yıllarda Tel-Aviv'de büyükelçilik açma teşebbüsü gerçekleştirebilir. İki ülke arasında gelişen bu ilişkiler, Azerbaycan İsrail müttefikliğini bölgede devamlı hale getirmiştir.

Azerbaycan'da yaşayan dağ Yahudilerine karşı Azerbaycan yönetimi ve Azerbaycan halkının hoşgörülü davranışı, İsrail devleti ve Yahudi Lobisi tarafından olumlu karşılanmış ve Yahudiler bölgede Azerbaycan devleti ile ikili ilişkilerine daha çok önem vermişlerdir.

Bugün itibarıyla İsrail ile Azerbaycan ilişkilerine bakarsak İsrail devleti Müslüman ülkeler arasında en yakın ilişkisini Azerbaycan Cumhuriyeti ile kurmuştur.

YEDİNCİ BÖLÜM
HAZAR'IN GÜNCEL SORUNLARI

7.1. HAZAR JEOPOLİTİĞİNDE GÜNCEL POLİTİKALAR

Hazar Denizi'nde var olan enerji rekabeti günümüzde de devam etmektedir. Bölgenin zengin doğal kaynakları işletilmesi ve paylaşılması için yeni projeler gündeme getirilmiştir. Bölgede şekillenen yeni enerji projelerinin ilki NABUCCO Doğalgaz boru hattı olmuştur. Bu proje ilk gündeme geldiğinde Rusya ve İran gibi bölgesel devletler bu boru hattını tepki ile karşılamışlardır. Fakat Azerbaycan kendi enerjisini Batı pazarlarına çıkarmakta ısrarlı olmuş ve ABD ile AB'nin desteğini alarak kendi gazını, Gürcistan ve Türkiye üzerinden NABUCCO hattına bileştirerek, bu hat aracılığıyla kendi doğalgazını Batıya ulaştırmıştır.

AB enerji açısından büyük oranda Rusya bağımlı olduğundan, Rusya, Avrupa'nın enerji ülkesi olarak kalmaktaydı. Avrupa ülkeleri NABUCCO Projesini destekleyerek, kendi enerji arzını Rusya'dan bağımlı hale getirmeye çalışmış ve bölgede Rus enerji monopol gücünü kırmak istemiştir (Işık ve Işık, 2012: 5).

NABUCCO Projesi ilgili ilk görüşmeler 2000'lerin başında Avusturya'nın başkenti Viyana da başlatılmıştır. Fakat bu proje o yıllarda gerçekleşmemiş, belirli bir dönem ertelenmiştir. Bu proje 2009 yılında tekrar gündeme getirilmiş ve 2009 yılında Ankara'da yapılan NABUCCO Boru Hattı Anlaşması ile Hazar, Ortadoğu ve Mısır doğalgazı Türkiye üzerinden Avrupa'ya sevk edilecektir. Yaklaşık 3300 km olan boru hattının, toplam maliyeti 8 milyar olarak hesaplanmıştır. Bu boru hattı ile Avrupa'ya ilk enerji 2014 yılında taşınacak ve 2018 yılında ise NABUCCO Hattı tam kapasite çalışması kararlaştırılmıştır (Işık ve Işık, 2012: 5).

Bu proje Türkiye'nin jeopolitik önemini artırmış ve Avrupa'ya taşınacak enerji için Türkiye devleti merkez konuma gelmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti NABUCCO Projesi aracılığıyla Güneydoğu Avrupa ve Orta Avrupa ülkelerinin enerji güvenliğini sağlamıştır. Bundan dolayıdır ki, NABUCCO boru hattı, enerji anlamında tam bir "Dünya Projesi" olmuştur (Işık ve Işık, 2012: 10).

NABUCCO Projesi Avrupa'nın önemli doğalgaz boru hattı olmuş ve Avrupa Birliği, Türkiye üzerinden aldığı enerji ile kendi enerji arzının belli bir kısmını karşılamıştır.

Hazar Denizi üzerinden şekillenen bir başka proje ise Güney Gaz Koridoru projesi olmuştur.

Güney Gaz Koridoru, Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründe yer alan Şahdeniz II yatağından çıkarılan doğalgazı Türkiye ve Gürcistan üzerinden Batıya taşıyan proje hattı olmuştur (Erdoğan, 2017: 13).

Güney Gaz Koridorunun temel atma töreni 2014 yılı 24 Eylül tarihinde olmuş ve bu projenin gerçekleşmesi için TANAP ve TAP boru hatlarının inşası gündeme gelmiştir (Erdoğan, 2017: 14).

Bu proje Azerbaycan ve Türkiye devletleri tarafından tam desteklenmiştir. Bunun yanı sıra GGK Projesi ABD ve AB'nin de tam desteğini almış bir proje olmuştur (Rzayeva, 2010: 12).

Hazar enerjilerini Azerbaycan'dan Türkiye'ye taşıyacak olan TANAP Projesi ile ilk görüşmeler 2011 yılında başlatılmıştır. Bu proje ile ilgili ikinci konferans görüşmeleri de 2011 yılı Kasım ayında İstanbul'da düzenlenmiş ve II Şahdeniz yatağından çıkarılan doğalgaz Gürcistan ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınması kararlaştırılmıştır. TANAP İstanbul konferansa katılan Azerbaycan Devlet Petrol Şirketinin (ADPS) Başkanı Rövneg Abdullayev bu yeni projenin adını "Trans-Anadolu Doğalgaz Boru Hattı" olarak açıklamıştır (Erdoğan, 2017: 15).

TANAP projesine ilk resmiyet veren anlaşma 2012 yılı Haziran ayında imzalanmıştır. Anlaşmaya katılan Türkiye-Azerbaycan devlet yetkileri bu boru hattı ile Avrupa'ya ilk gazın sevkiyatını 2018 yılında yapılacağını açıklamıştır (Kavaz, 2018: 1).

"Güney Gaz Koridorunun ilk ayağı olan TANAP boru hattı Türkiye'ye giriş noktası Ardahan'ın Posof ilçesi, Türkiye'den çıkış noktası ise Edirne ilinin İpsala bölgesi olarak belirlenmiştir. TANAP projesinin toplam uzunluğu 1,850 km olmuş ve projenin toplam maliyeti ise 8 milyar dolar olarak hesaplanmıştır" (Kavaz, 2018: 1).

TANAP projesinin gerçekleşmesi için Dünya Bankası TANAP boru hattına 800 milyon Dolar kredi ayırmış ve açılan bu kredinin 400 milyon doları Türk şirketi BOTAŞ'a verilmiş, geride kalan 400 milyon dolar ise Azerbaycan petrol şirketine verilmiştir (Erdoğan, 2017: 16).

TANAP bölgede büyük bir proje olarak bilinmektedir. Bu proje hattına en çok desteği Azerbaycan enerji şirketi olan SOCAR sağlamış ve TANAP projesinin operatör şirketi de SOCAR olmuştur. Operatörü Azerbaycan enerji şirketi olan TANAP projesinde SOCAR %58 BOTAŞ %30 ve BP ise %12 pay almıştır (Kavaz, 2018: 3).

"Trans-Anadolu Doğalgaz Boru Hattında Azerbaycan kaynak ülke, Gürcistan ve Türkiye ise hem tüketici, hem de transit ülke konumunda yer almıştır. Proje Azerbaycan'dan başlayıp, Gürcistan üzerinden Türkiye'ye ve buradan da Türkiye'nin toplam 20 il, 27 ilçe ve 600

köyünden geçerek Edirne'nin İpsala ilçesinden Avrupa'ya çıkarılacaktır" (Erdoğan, 2017: 16).

TANAP Projesinin devreye de kalma süresi 49 yıl olarak belirlenmiş ve bu boru hattı ile ilk etapta Azerbaycan'dan Türkiye'ye 16 milyar metreküp gaz gönderilecek ve bu doğalgazın 6 milyar metreküpü Türkiye'nin iç pazarında tüketilecek geride kalan 10 milyar metreküp doğalgaz ise Avrupa'ya gönderilecektir. Bu proje ile gelecekte daha çok doğalgaz Avrupa'ya taşınacaktır. Plana göre TANAP projesi ile 2023 yılında Avrupa'ya gönderilen doğalgaz miktarı 23 milyar metreküp, 2026 yılında ise bu miktar 31 milyar metreküpe çıkarılacaktır (Erdoğan, 2017: 17).

Güney Gaz Koridorunun bir diğer ayağı, Azerbaycan enerjisini Türkiye üzerinden Avrupa'ya çıkaran boru hattı TAP (Trans-Adriyatik Projesi) olmuştur.

2013 yılında Bakü'de toplanan Şahdeniz II Konsorsiyumu Hazar enerjilerini Türkiye üzerinden Batıya taşıyacak boru hattının ismini TAP olarak belirlemişlerdir. Bu projenin inşası ile Güney Gaz Koridoru tamamlanmış olacaktır (Erdoğan, 2017: 17).

"Trans-Adriyatik Boru hattı Hazar enerjisini Türkiye'nin Yunanistan sınırından TANAP hattından almış ve bu hattan aldığı doğalgazı Arnavutluk'a ulaştırmış, buradan da Adriyatik denizi altından geçecek boru hatları ile İtalya'ya çıkaran önemli bir proje olmuştur. Bu proje hem de TANAP Projesinin Avrupa kolu bilinmektedir. TAP boru hattının toplam uzunluğu 870 km olup ve toplam maliyeti ise 4,5 milyar dolar olarak hesaplanmıştır" (Erdoğan, 2017: 18).

TANAP ve TAP Projeleri aracılığıyla ile Azerbaycan kendi doğalgazını doğrudan, Rusya ve İran tarafından baskı görmeyerek Avrupa'ya taşıyacaktır. TAP projesinin de üç önemli hissedar şirketleri vardır. "*TAP Projesinde Norveç şirketi Statiol %42,5 pay, İsviçre şirketi Axpo %42,5 ve Almanya şirketi Eon ise %15,0 pay alarak TAP projesini gerçekleştirmişlerdir*" (Erdoğan, 2017: 18).

"*TANAP Projesinin Avrupa'da devamı olacak TAP Projesi ile ilgili çalışmalar tamamlanarak 2020 yılında TANAP Boru Hattı, TAP Boru Hattına birleştirilmiştir*" (Hasanoğlu vd., 2020: 526).

Azerbaycan destekli olan TANAP projesi enerji dışında Türkiye'ye maddiyat yönde çok etkisi olmuştur. Azerbaycan petrol şirketi bu projenin yapıldığı yıldan günümüze kadar Türkiye'de hizmet ve istihdam koşullarını da dikkate alırsak bu projenin Türkiye için önemi çok büyüktür. Bu yanı sıra SOCAR Azerbaycan enerji şirketi Türkiye'de en çok dış yatırım yapan şirket olarak tarihe geçmiştir. SOCAR'ın Türkiye yatırımlarının toplamı yaklaşık 20 milyar dolar olarak bilinmektedir (Kavaz, 2018: 3).

Türkiye ve Azerbaycan'ın ortaklaşa yaptığı Güney Gaz Koridoru, TANAP ve TAP projeleri bölgede Rusya ve İran tarafından sıcak karşılanmamıştır.

İran, TANAP Projesi ülkesi olan Türkiye'ye sattığı doğalgaz fiyatını yükselterek TANAP projesine karşı tepkisini göstermiştir. İran tarafı Türkiye yönetiminin TANAP anlaşmasını imzalamasından sonra İran, Türkiye'ye sattığı doğalgaz fiyatını 505 dolardan, 585 dolara çıkarmış ve Türkiye tarihinde en pahalı doğalgaz ücreti ödemiştir (Rzayeva, 2010: 14).

Rusya tarafı da bölgede TANAP projesine karşı çıkmış ve bu projeye engel olmaya çalışmıştır.

Azerbaycan-Türkmenistan arasında yıllardır çözümleyen Kepez/Serdar yataklarında Rusya, Türkmenistan'ı desteklemiş ve sorunu uluslararası mahkemeye taşıyacağını söyleyerek Türkmenistan'a destek vermiştir (Rzayeva, 2010: 14).

Azerbaycan ise Rusya ve İran'ın baskılarına önem vermemiş Türkiye ile TANAP projesini gerçekleştirmiştir. Koşullar gereği gelecekte isterlerse Türkmenistan ve Kazakistan'dan da bu projeye katılabileceğini söyleyen Azerbaycan yönetimi Hazar enerjilerini Rusya ve İran etkisinden uzak tutarak Avrupa'ya çıkarmak için çalışmışlardır.

TANAP projesine en büyük desteği SOCAR vermiştir. SOCAR, TANAP Projesine doğrudan yatırımlar yapmış ve bu hattın en büyük hissedarı da SOCAR olmuştur (Erdoğan, 2017: 23).

Azerbaycan ve Türkiye devletlerinin ortak projesi olan GGK projesi AB ülkelerinin enerji arzında önemli yeri vardır. Bu proje Türkiye ile Azerbaycan'ın enerji işbirliğinin en önemli boyutlarından birini teşkil etmiştir.

Güney Gaz Koridoru inşası tamamlandıktan sonra, bu hat Avrupa'ya en önemli doğalgaz sevkiyatı yapan bir proje olmuştur. Bu hat ile Avrupa'ya taşınan enerjiden sonra Avrupa enerji piyasası ikiye bölünmüştür.

Bir tarafta Rusya Gazprom pazarı diğer tarafta ise Güney Gaz Koridoru pazarı oluşmuştur. Bugün itibariyle *“Orta Avrupa ülkeleri kendi enerji ihtiyacını Rusya'nın Gazprom şirketinden karşıladığı halde, Balkanlar, Doğu Avrupa ve İtalya gibi devletler ise kendi enerji ihtiyacını, SOCAR ve BP şirketlerinden karşılamaktadırlar”* (Rzayeva, 2010: 15).

Türkiye Hazar enerjisini Batıya çıkaran önemli ülke olduğundan, Ankara hükümeti bölgedeki bu projeler ile kendi devletini enerji merkezi konumuna getirmeğe çalışmıştır.

Türkiye devletinin enerji merkezi konumuna gelmek için çalışmaları, ilk olarak Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı başlamış, daha sonra Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı ile genişletilmiş ve Ankara yönetimi bu projelerin devamını “Türk Akımı” projesi ile getirmiştir. Türk Akım projesi olarak bilinen TANAP doğalgaz boru hattı ve Kerkük-Yumurtalık gibi yeni projeler aracılığıyla Türkiye enerji sektöründe merkez devlet olma yolunda başarılı ilerleme göstermiştir (Kavaz, 2018: 4).

Hazar bölgesinde Türkiye ile Azerbaycan devleti arasında gerçekleştirilen bir diğer önemli proje de Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi (BTK) olmuştur. İki kardeş ülkenin maddi ve teknik desteği ile gerçekleşen bu proje ulaştırma alanında Türkiye ile Azerbaycan işbirliğinin en önemli proje hatlarından biri olmuştur.

Bu projenin yapımı için ilk görüşmeler Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra başlatılmıştır. Sovyetlerin dağılmasından sonra bölgede yaşanan boşluğu doldurmak için harekate geçen Avrupa Birliği bu coğrafyada ulaşım amaçlı yeni projeler gündeme getirmiştir. Bu projelerin başında ise TRACECA Programı gelmiştir.

Avrupa Birliği 21 yüzyılın “İpek Yolu” ismi verdiği TRACECA programı 1993 yılında 7 Mayıs tarihinde Brüksel Konferansında gündeme getirilmiş ve bu proje tam anlamıyla, ulaşım yollarını BDT üye devletleri, Kafkasya bölgesinden Karadeniz üzerinden, Avrupa’ya bağlanması için planlanan “Doğu-Batı Koridoru” olarak tanımlanmış projedir (Üzümcü, Akdeniz, 2014: 177).

Avrupa Birliği TRACECA programına Sovyetler Birliği’nden ayrılan devletlerin dışında bölgesel ülkeler Türkiye, İran ve Asya devletleri, Afganistan, Pakistan, Çin devletlerini de bu projenin parçası olarak görmüşlerdir.

TRACECA Projesinin amaçlarını gerçekleştirmek amacıyla 1998 yılında Azerbaycan’ın başkenti Bakü şehrinde Tarihi İpek Yolu’nun restorasyonu için uluslararası konferans düzenlenmiş ve bu konferansa 32 ülke uzmanı, 12 uluslararası örgüt temsilcileri katılmış ve bu konferansında Uluslararası Taşımacılığa İlişkin Çok Taraflı Temel Anlaşma imzalanmıştır (Üzümcü, Akdeniz, 2014: 178-179).

Bu projeler ışığında şekillenen Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı bölgede yeni ulaşım güzergahı olarak gündeme getirilmiştir.

BTK hattının yapılması için ilk müzakereler 2005 yılında Türkiye-Azerbaycan ve Gürcistan ulaştırma bakanları katılımıyla başlatılmış ve Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi için ilk anlaşma Şubat 2007’de Tiflis’te imzalanmıştır (Üzümcü, Akdeniz, 2014: 191).

Bu proje hattı ile bu üç devlet ilişkileri daha yakınlaşmış ulaşım, ticaret alanında BTK hattının önemi çok olmuştur.

“Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattının yapılması ile Azerbaycan Cumhuriyeti kapalı kara devleti olmaktan çıkmış ve Doğu-Batı ulaşım koridorunun önemli ülkesi konumuna gelmiştir” (Veliyev, 2020: 324).

BTK projesinin inşasında Ermenistan’ın dışlanması, Ermenistan yönetimi ve Ermeni Lobisi tarafından tepki ile karşılanmıştır. Ermeni Lobisi Batıda aktif çalışmalar yaparak Türkiye ile Azerbaycan Projesi olan Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattının yapılmasında Batının desteğinin önünü kesmeği başarmış ve bölgede Ermeni Lobisinin çalışmaları sonucu, Dünya Bankası, Asya Kalkınma Bankası, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası BTK projesini desteklememişlerdir (Veliyev, 2020: 326).

Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı Azerbaycan ve Türkiye’nin ortak desteği ile yapılmıştır. BTK projesi aracılığıyla Türkiye yönetimi, Gürcistan ve Azerbaycan üzerinden Asya pazarına yönelmeyi başarmış ve bu ulaşım güzergahı Asya ile Avrupa arasında en güvenli ve en kısa ulaşım koridoru olmuştur. Bu proje Asya’yı Akdeniz’e bağlayan çok önemli ulaşım koridoru olmuştur (Özpay, 2018: 105).

Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu projesi ile Avrupa’dan Asya’ya en kısa ulaşım olmuş ve iki kıta arasında Doğu-Batı Koridorunun güvenli bir parçası olmuştur.

Bu hattın ilk temel atma töreni 2007 yılında Gürcistan’da yapılmış ve daha sonra 2008 yılı 24 Temmuz tarihinde Türkiye’nin Kars şehrinde, her üç ülkenin cumhurbaşkanlarının katılımı ile Türkiye kısmının temel atma töreni gerçekleştirilmiştir (Üzümcü, Akdeniz, 2014: 191).

Bölgede BTK hattının inşası için çalışmalar başlatılmış ve bu demiryolu hattının açılışı 30 Ekim 2017’de gerçekleştirilmiştir. Bu hattın inşasından sonra bölgede Trans-Hazar uluslararası nakliye güzergahı ve transit yük taşımacılık işlemleri de ön plana çıkmıştır (Aslanlı, 2018: 14).

2008 yılından başlatılan BTK inşasında bazı teknik sorunlardan dolayı bu projenin yapımında gecikmeler yaşanmış ve bu demiryolu hattı 2017 yılında faaliyete geçmiştir. BTK'nin açılış törenine Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye cumhurbaşkanları katılmış ve açılış töreninde konuşma yapan Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattını değerlendirerek, *“BTK'nin Avrasya Taşımacılık haritasının önemli bir parçası olduğunu”* söylemiştir (Veliyev, 2020: 328).

Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattına 2012 yılında Kazakistan'ın önerdiği “İpek Rüzgarı Projesi” taraflar arasında görüşülmüş ve Kazakistan'ın önerdiği bu proje Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan tarafından desteklenmiştir. Bu projeye göre Azerbaycan'ın Alat Limanı ile Kazakistan'ın Aktau Limanı arasında deniz taşımacılığı öngörülmekte olup, BTK hattı ile taşınan mallar Alat limanından, Aktau limanına gemi ile taşınması ve buradan da bu malların Çin'e ulaştırılması öngörülmüştür (Özpay, 2018: 107).

Kazakistan'ın önerdiği “İpek Rüzgarı Projesi” kabul edildikten sonra, BTK Demiryolu Hattı Batıdan Doğuya, Doğudan ise Batıya güvenli bir ulaşım koridoru haline gelmiştir.

Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu hattı aslında Londra-Pekin hattın önemli bir parçası olarak, Avrupa ile Çin arasında “Demir İpek Yolu” olarak tanımlanmıştır (Üzümcü, Akdeniz, 2014: 192).

“BTK hattının 2017 yılında faaliyete başlamasından sonra bu hatla ilk aşamada 6,5 Milyon ton yük ve 1 Milyon yolcu taşıma kapasitesine sahip olan bu hat 2034 yılında ortalama 3 Milyon yolcu ve 18 Milyon 500 bin ton yükün taşınması hedeflenmektedir” (Özpay, 2018: 107).

Azerbaycan ve Türkiye'nin ortak çalışmaları sonucu kurulan BTK demiryolu hattı siyasi, ekonomi politikalara beraber devletlerarasında kültürel bağları da güçlendirmiştir. Bu hatla Türkiye Cumhuriyeti kültürel yönden bağlı olan Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine daha güvenli ulaşım koridoru ile yakınlaşmıştır. Türkiye-Azerbaycan projesi olan BTK demiryolu hattı Türk Dünyasını birleştirecek önemli husus olmuş ve bu hat “21 yüzyıl Türklerin Asrı” olacağını söyleyen önemli bir stratejik proje olmuştur (Özpay, 2018: 110).

BTK Demiryolu Hattının faaliyete başladıktan sonra, yeni Doğu-Batı projesi olan “Kars-Iğdır-Nahcivan” demiryolu hattının çalışmaları hızlandırılmış ve bu projenin devamı olarak “Tebriz-Tahrân-Zehedan” demiryolu hattı ile birleştirilerek, bu hattın

Pakistan İslamabad'a kadar uzatılması hedeflenmektedir. Kars'tan yola çıkan tren Iğdır'dan, Nahcivan'a ve daha sonra İran topraklarından geçerek Pakistan' ulaşacaktır (Üzümcü, Akdeniz, 2014: 194).

Genel olarak BTK demiryolu hattına bakarsak bu proje tamamen Türkiye ve Azerbaycan maliyetleri ile inşa olunmuştur. Bu hattın faaliyete geçmesinden sonra artık Doğu-Batı ulaşımı daha da kolaylaştırılmıştır. Projeye ilk baştan destek veren Çin Halk Cumhuriyeti bu projenin Tarihi İpek Yolu hattı için önemli olduğunu söylemiş ve Çin "Bir Kuşak, Bir Yol" projesinde BTK demiryolu hattının faaliyetini olumlu değerlendirmiştir.

Günümüz itibariyle Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı faaliyetini devam ettiriyor ve bu demiryolu hattı Avrupa ile Asya kıtalararasında hem yük, hem de yolcu taşımacılığında önemli bir ulaşım koridoru özelliğini taşımaktadır.

7.2. 2020 DAĞLIK KARABAĞ SAVAŞI

Yıllardır diplomasi yola çözülmeyen Dağlık Karabağ sorunu, 2020 yılında askeri operasyonla çözümlenmiş ve Dağlık Karabağ bölgesinde tekrar Azerbaycan Türk Bayrağı dalgalanmaya başlamıştır.

Ermenistan askerlerinin Azerbaycan topraklarına tacizleri, cephe çatışmaları 2020 yılı yazında daha da artmıştır. Ermeniler bu yeni saldırıları Dağlık Karabağ toprağına değil, Azerbaycan'ın Ermenistan'a sınır şehri olan Tovuz'a yapmıştır. Tovuz saldırıları 2020 Dağlık Karabağ savaşının başlamasına öncülük yapmıştır. Ermenilerin Tovuz'a yaptığı askeri operasyonlar hiç sıradan değildir. Tovuz şehri ister Azerbaycan için isterse de Güney Kafkasya için çok strateji ve önemli bir bölgedir. Öncelikle bu bölge Azerbaycan'ın Gürcistan sınır şehri olduğundan iki ülke arasında önemli geçiş bölgesi olarak bilinmektedir. Bir diğer neden ise Tovuz enerji açısından çok önemli geçiş bölgesidir.

Azerbaycan enerjilerini Batıya taşıyan BTC petrol boru hattı ve BTE doğalgaz boru hatları Tovuz ilinden geçmekteydi. Bunun yanı sıra kara bakımından Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattının geçiş güzergahı olduğundan şehir Azerbaycan'ı Batıya bağlayan önemli bölge olarak bilinmektedir. Bu bölge hem de Kuşak Yol projesi içinde önemli şehir olmuştur. Doğudan batıya taşınacak mallar bu şehirden geçerek batı pazarlarına çıkarılmaktadır. Bu yüzden Ermenistan'ın Tovuz'a yaptığı saldırılar tam bir stratejik amaçlı olmuştur. Ermeni birliklerinin Tovuz şehrine saldırılarının temelinde iki amaç vardır. Bunlardan ilki Ermeniler Tovuz'u işgal ederlerse Azerbaycan'ı batıdan

koparacaklarını düşünmüşlerdir. Diğer neden ise burada yaptıkları askeri eylemler sonucu Türkiye'yi de bu bölgede savaşa sokarak Rusya ile savaştırmak için çalışmışlardır (<https://www.veryansintv.com/avrasya-birligine-giden-yol-altili-isbirligi-platformu>).

Bilindiği gibi Tovuz'dan geçen enerji boru hatlarının tehlikeye girmesi sonucu Türkiye ve Avrupa da enerji sorunları yaşanacaktır. Bu sorun da başta enerji açısından dışa bağımlı olan ve enerji ihtiyacının yaklaşık %15'ni Hazar'dan karşılayan Türkiye için sorun yaratacaktır. Türkiye zaten savaş çıkarsa Azerbaycan'a yardım eden tek devlet olarak bilinmektedir. Ermeniler enerji boru hatlarına zarar verirlerse bu zaman Türkiye hiç zaman kaybetmeden Ermenistan'a saldırır ve Türkiye'nin saldırılarına karşı direnmeyen Ermeni güçleri bu savaşta yardıma Rusları çağıracaklardır. Tarih boyu Ermenilerin yanında yer alan Ruslar, bu savaşta da Ermenistan'a yardım edeceğini düşünen Ermeni askeri yönetimi bölgede Rusya ve Türkiye askeri birliklerini karşı karşıya getirecek temel aktör olacaktır. Fakat Ermenilerin bu düşündükleri strateji politikaları hiç beklediği sonucu vermemiş ve Rusya bu savaşta Ermenistan yanında yer almamıştır.

12 Temmuz 2020 yılında Ermenistan askeri birlikleri Ermenistan toprağından sınır Azerbaycan şehri Tovuz ilini çok ağır silahlarla ateşe tutmuş ve bölgede büyük bir çatışma çıkarmıştır. Fakat Azerbaycan Milli Ordusu çok geçmeden karşılık vererek Ermeni güçlerini geri çekilmeye zorlamıştır. Bu saldırılarda çok sayıda asker kaybeden Ermeni güçlerin bir tane askeri Su-25 uçağı da Azerbaycan ordusu tarafından düşürülmüştür. İki devlet arasında yaşanan Tovuz savaşları 16 Temmuz 2020 yılında son bulmuştur.

Azerbaycan ordusu bu savaşta yaklaşık 20 askerini kaybetmiştir. Şehit düşen Azerbaycan askerleri içinde bir tane Tümgeneral, (Polad Haşimov) bir tane Albay, (İlgar Mirzayev) ve iki tane Binbaşı askeri personel Tovuz savaşlarında şehit düşmüştür.

Tovuz savaşlarında istediklerini almayan Ermeniler propaganda eylemleri yapmışlardır Ermenistan Savunma Bakanlığı sözcüsü, Tovuz savaşları sırasında Azerbaycan ordusu tarafından düşürülen Ermenistan'a ait Su-25 savaş uçağı, Gence Askeri Üs üzerinden havalanan Türkiye tipli F=16 asker jet tarafından düşürüldüğünü iddia etmiştir (Özgen, 2021: 113). Fakat Ermenistan tarafından söylenen bu bilginin yalan olduğu belli olduğundan bölgede hiçbir devlet Ermenistan'ın bu boş iddiasına önem vermemiştir.

Tovuz savaşlarından sonra, Azerbaycan-Ermenistan sınır hattında nispi sakinlik yaşansa da Ermeniler bu sakinliği çok sürdürmemiştir. Aynı yıl Eylül ayında Ermeniler yine cephe hattında Azerbaycan askeri üslerine saldırmış ve kendi sonlarını getirmişlerdir.

2020 yılı 27 Eylül sabahı saat 6 gibi Ermenistan askeri güçleri Azerbaycan sınır hattına misilleme saldırılar yapmış ve Dağlık Karabağ bölgesi tekrar sıcak savaş meydanına dönüşmüştür. Bölgede savaş çıkaran Ermenistan devleti, Rusya ve Fransa devletlerine güvenerek 27 Eylül 2020 tarihinde Azerbaycan topraklarına saldırmış, fakat Azerbaycan ordusunun karşısında 44 gün direnmiş, 44 günden sonra, yani 10 Kasım 2020 yılında yenilgiyi kabul ederek savaştan çekilmiştir (Hasanoğlu, vd., 2020: 523).

Ermeni askerleri 27 Eylül de başlattığı çatışma İkinci Karabağ Savaşının da başlama tarihi olmuştur. İki ülke arasında çıkan bu savaşta Azerbaycan Ordusu kısa zaman içinde bölgede üstünlük göstermiş ve en önemli mevkiileri almıştır. Savaşın başlamasının ilk günü 6 köy Ermenilerden kurtararak Azerbaycan ordusunun kontrolü altına girmiştir. Ermeniler savaşın ilk gününden karşısındaki ordunun 1990 yıllarında olan ordu ile aynı olmadığını farkına varmışlardır.

Azerbaycan ordusu artık genç ve dinamik, teknoloji açısından geliştirilmiş silah ve askeri araçlarla donatılmış bir ordu olarak Ermenilerin karşısında durmuştur.

Ermeniler neler olduğunun farkına bile varmadan ilk günlerden askerlerini kaybederek geri çekilmek istemiş, ancak bölgede Azerbaycan ordusunun karşı saldırıları devam etmiş ve Ermenileri Karabağ topraklarından geri püskürmüşlerdir. Bölgede yaşanan sıcak savaştan korkan Ermenistan yönetimi savaşın başlamasından bir gün sonra yani 28 Eylül'de Ermenistan'da genel seferberlik harp ilan ederek eli silah tutan herkesi askere çağırmıştır. Ermenistan kendi halkını cepheye almasıyla yetinmeyip, Ermenileri savaşa sürükleyen devletlerden başta Rusya ve Fransa'dan yardım istemişlerdir. Askeri ve siyasi yönden yardım talep eden Ermeni yönetimi bu iki devletten beklediği desteği alamamış ve Ermeniler bölgede yalnız kalmışlardır. Fakat Azerbaycan basınında yer alan bazı haberlere göre Rusya yönetimi bölgede Kazakistan, Türkmenistan ve İran hava sahalarını kullanarak Ermenistan'a büyük oranda askeri yardım göndermiştir. Bölgede Rus yardımlarından rahatsız olan Azerbaycan hükümeti, Moskova yönetimine sert tepkisini göstermesine rağmen Rusya bölgeye bu yardımlarını devam ettirmiştir. Rusya bölgeye gönderdiği askeri yardımları, savaş bölgesi Karabağ topraklarına değil, Gümrü

şehrinde 102 Rus askeri üssüne gönderildiğini söylemiş ve Bakü yönetiminin tepkilerinin anlamsız olduğunu vurgulamıştır (Doğan, 2020: 179).

Savaşın ilk günlerinde kendi hava sahasını Ermenistan ve Rusya'ya kapatan Gürcistan hükümeti Rusya'nın Ermenistan'a askeri yardımının önünü keserek bu savaşta Azerbaycan cephesinde yer alan Tiflis hükümeti savaşının sonuna kadar Azerbaycan tarafında yer almıştır

İkinci Dağlık Karabağ savaşında Ermenistan'a askeri yönden tek Rusya yardım etmemiştir. Bölgedeki savaşta Ermenileri destekleyen diğer devlette İran olmuş ve İran yönetimi Ermenistan ile sınır kapısından Karabağ'a askeri yardımlar göndermiştir. Fakat İran'ın Ermenilere gönderdiği bu yardımlar da devamlı olmamıştır. İran yönetiminin Ermenistan'a gönderdiği askeri yardımlarından haberi olan Güney Azerbaycan Türkleri İran'ın bu yardımına müdahale etmiş ve Azerbaycan Türkleri İran ile Ermenistan sınır kapılarına giderek Ermenilere gönderilen askeri araçlarının sınır kapısından geçmesine izin vermemişlerdir.

Ermenistan, İran yardımından mahrum kalınca, çare olarak siyasi yolla bu savaşı durdurmak için Fransa hükümetine başvurmuştur. Ermenistan Paris aracılığıyla Bakü yönetimine baskı yaparak savaşı bitirmesini istemiştir. Fakat Azerbaycan yönetimi Fransa ve Rusya devletlerinin diploması baskılarına da önem vermeyerek kendi hak savaşını saha da devam ettirmiştir. Bölgede devam edecek cephe savaşları Ermenistan yönetiminin sonunu getirecektir.

Yaklaşık 30 yıldır Ermenileri şımartan ve onlara askeri ve siyasi destek veren Paris ile Moskova hükümeti bu kez Azerbaycan'ın topraklarını geri almasında, Ermenistan'ı savunmamış ve Ermenilere İkinci Karabağ Savaşı'nda tam destek verememiştir (Maranki, 2021: 216).

Karabağ savaşına diğer hattan bakarsak Azerbaycan bu savaşta daha azimli savaşarak ve arkasına Türkiye ve Pakistan gibi devletleri alarak kendi hak savaşında üstünlük kazanmaya devam etmiştir.

Azerbaycan yönetimi de 29 Eylül tarihinde ülke genelinde tam değil, kısmi olarak seferberlik ilan ederek daha önce askerlik yapan vatandaşlarını askere çağırmıştır. Ermenistan'dan farklı olarak Azerbaycan'da seferberlik vatandaşlarının isteği ile olmuş ve ülke vatandaşları yıllardır bu savaşı beklediğinden herkes cepheye gitmek için isimlerini ordu sıralarına yazdırmışlardır. Azerbaycan ordusunun yeterli kadar personeli

olduğu için bu savaşta sadece kısmı seferberlik yeterli olduğundan herkesi orduya almamıştır. Azerbaycan askerleri de kısa zaman içinde cephe de Ermenileri perişan ederek çok önemli bölgeleri, arka arkaya Ermenilerden temizleyerek kendi kontrolü altına almışlardır.

Ermenistan zor durumda kaldığından, kendi yönetimine yakın olan Rusya, Fransa ve İran devletlerinden tam destek almayınca, bölgede üye olduğu, askeri teşkilat olan Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütünden de destek istemiştir. Fakat KGAÖ'de bu savaşta Ermenistan'a yardım etmekten kaçınmıştır. Kremlin sözcüsü olan Dmitriy Peskov tarafından yapılan resmi açıklama ile Dağlık Karabağ bölgesi Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütünün alanları içerisinde yer almadığından, Örgüt Karabağ savaşında Ermenistan'a yardım etmeyeceğini açıklamıştır (Özgen, 2021: 113).

Ermenistan KGAÖ'den beklediği desteği almadığından bölgede tam yalnız kalmış ve kendi başlattığı savaşın kaybeden tarafı olduğunu kabullenmiştir.

Azerbaycan Milli Ordusu artık savaşın ilk haftasında 27 yıldır işgal altında olan Cebail kentini 4 Ekim'de düşmandan geri alarak şehir merkezi ve ilçe, köy kontrolünü kendi denetimi altına almıştır. Azerbaycan askerleri karşısında direnmeyi başaramayan Ermeni güçleri buna karşılık olarak Azerbaycan'ın sivil yerleşim yerlerini bombalamışlardır. Cephede yaşadığı yenilgiyi kabullenemeyen Ermeni askerleri 11-17 Ekim tarihlerinde Azerbaycan'ın ikinci en büyük şehri olan Gence kentine Rus yapımı balistik füzeler atmışlardır. Bu saldırılar sonucu 50 kişiden fazla sivil Azerbaycan vatandaşı hayatını kaybetmiştir. Ermenistan'ın bu hareketi uluslararası arenada çok kötü karşılanmıştır. Ermenistan askerleri cephe hattında ise çok ilerleme göstermemiş ve sınır hattında yenilgileri devam etmiştir.

Azerbaycan ordusu, işgalde olan 17 Ekim tarihinde Füzuli kentini, 20 Ekim de Zengilan kentini 25 Ekim'de ise Gubadlı kentini Ermenistan işgalinden kurtararak bu şehirleri Azerbaycan yönetimine birleştirmiştir. Azerbaycan ordusu 26 Ekim'e kadar İran sınırında olan bütün toprakları işgalden kurtararak Dağlık Karabağ güney kısmını kendi kontrolü altına almışlardır. Güneyde başarı kazanan Azerbaycan ordusu, kuzeyden çok hızlı ilerleme göstermiş ve Dağlık Karabağ topraklarının kuzey bölgesini işgalden kurtarmıştır. Azerbaycan ordusu Ekim sonu gibi kuzeyden de Sugovşan (Madigiz) bölgesini de Ermeni işgalinden kurtararak Dağlık Karabağ'ın merkezine doğru güney ve kuzeyden ilerleme göstermiştir. Azerbaycan ordusu 5 Kasım tarihine kadar artık Dağlık

Karabağ'ı Ermenistan'a birleştiren Laçın koridoruna 11 km mesafe kalmış, strateji Şuşa şehrinin ise 5 km'ne kadar gelmiştir.

Ermenistan cephede ağır yenilgisini kabullenmemiş tekrar Azerbaycan sivil bölgelerine balistik füzeler fırlatmıştır. Ermeniler bu kez Azerbaycan'ın Berde, Goranboy, Terter ve Ağcabedi illerine bombalar atmıştır.

Ermenilerin sivilleri hedef almasının iki temel nedeni vardır. İlki cephede Azerbaycan askerine karşı duramayan ve bu yenilgini kabullenmediğinden daha çok can kaybı için sürekli olarak Azerbaycan sivil yerleşim yerlerini bombalamıştır. Ermenilerin sivilleri hedef almasının diğer nedeni ise sivil yerleşim yerlerini korumayı başaramayan ve sivil vatandaşların şehit edilmesini önlemeyi başaramayan yönetime karışı, Azerbaycan halkını kışkırtmak istemiştir (Hasanoğlu vd., 2020: 528).

Ermenistan'ın sınır hattı dışında hedef aldığı sivil yerleşim yerlerinden biri de Azerbaycan'ın elektrik enerjisi açısından en önemli şehri olan Mingaçevir şehri olmuştur.

Ermenistan askeri savunması 2020 yılı 9 Ekim tarihinde Azerbaycan'ın Mingaçevir kentine Rus yapımı Scud B tipi bir balistik füze atmış, ama Azerbaycan hava savunma sistemi, Ermenistan'ın bu füzesini havada önlenmiş ve Ermenilerin Mingaçevir planını suya düşürmüştür (Özgen, 2021: 117).

Ermenistan'ın Mingaçevir'i hedef almasının en başlıca nedeni bu şehir Azerbaycan elektrik enerjisinin büyük oranını karşıladığından şehri özellikle Mingaçevir barajını vurmak isteyen Ermeni güçleri Azerbaycan elektrik enerjisini kesmek istemiş, ama Ermenilerin bu isteğini, anlayan Azerbaycan Ordusu Mingaçevir barajını iyi korumuş ve düşmanın bu planını engellemiştir.

Azerbaycan ordusu 8 Kasım tarihinde Dağlık Karabağ'ın strateji şehri olan Şuşa şehrini düşmandan kurtarmış ve Şuşa'ya 28 yıldan sonra Azerbaycan Türk bayrağını sançmışlardır. Şuşa'yı kaybeden Ermenistan ordusu tam yenilgisini kabullenmiş ve savaştan çekilmek istediğini Bakü yönetimine bildirmiştir. Şuşa'yı kurtaran Azerbaycan ordusu Dağlık Karabağ'ın merkezi olan Hankendi şehrini ablukaya almışlardır. Azerbaycan askerlerini Hankendi kapılarında gören Ermeniler, Rusya aracılığıyla Bakü yönetimi ile konuşmalar yapmış ve savaştan çekilmek istediğini açıklamışlardır.

Ermenistan askeri birlikleri İkinci Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan ordusuna yenildiğini kabullenmiştir. Ermenistan yönetimi bölgede Azerbaycan üstünlüğünü tanımış ve yapılan barış anlaşması gereği, işgal altında tuttıkları Kelbecer, Ağdam, Laçın

illerini ve daha sonraki dönemde ise işgal ettiği tüm bölgeleri Azerbaycan'a geri vereceğini açıklamıştır. Ermenistan savaşı başlattığı taraf olduğu için Azerbaycan'a "Savaş Tazminatına" da mahkum edilmiştir (Maranki, 2021: 263).

Üçlü Barış Anlaşmasını imzalayan Ermenistan başbakanı Nikol Paşinyan bu antlaşmanın "Ermenistan halkı için son derece acı verici" olduğunu söylemiş ve anlaşma gereği Ermenistan ordusu ciddi sorunlar yaşadığını ve bu sorunlar hem askeri personel, hem de askeri araçlardan kaynaklandığını söylemiş, savaşan asker yetersizliğinden, askerlerin değişimi olmamakta, cepheye çıkarılacak asker bulunmadığından Ermenistan tarafı ikinci Karabağ savaşında Azerbaycan'a yenildiğini kabul ediyor ve bölgedeki savaştan çekilmek istediğini açıklamıştır (Maranki, 2021: 265).

Azerbaycan ordusu bu üçlü barış anlaşmasından önce 4 Ekim de Cebraail şehrini, 17 Ekim de Füzuli şehrini, 20 Ekim'de Zengilan şehrini, 25 Ekim'de Gubadlı şehrini ve 8 Kasım'da Şuşa şehrini Ermeni güçlerinden temizleyerek bu bölgeleri tekrar Azerbaycan yönetimine birleştirmiştir.

10 Kasım Barış anlaşması ile diğer Azerbaycan illeri olan Kelbecer şehri, 15 Kasım da, Ağdam şehri 20 Kasım da, Laçın şehri de 1 Aralık tarihinde Ermenistan tarafından boşaltılarak, Azerbaycan yönetimine verilecektir. Diğer 3 şehir Hankendi, Hocalı ve Hocavend şehirleri de ilerleyen zamanlarda Azerbaycan'a iade edilecektir. Barış anlaşmasının diğer önemli tarafı da bu anlaşma ile Azerbaycan ile Nahcivan Özerk Cumhuriyet arasında bir karayolu inşa olunacağını açıklamıştır (Maranki, 2021: 265).

10 Kasım üçlü (Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan) arasında yapılan anlaşma ile Dağlık Karabağ savaşı resmen bitmiş ve Dağlık Karabağ bölgesi 28 yıldan sonra Azerbaycan'a birleştirilmiştir.

Yaklaşık 30 yıldır diplomasi yolu yapılmayan sürekli olarak uzatılan Dağlık Karabağ sorununu Azerbaycan ordusu 44 gün içinde askeri yolla çözmüştür.

Dağlık Karabağ topraklarının işgalden kurtarılması da zaman itibariyle çok mükemmel düşünülmüştür. Öncelikle dünya da süren salgın hastalık COVID=19 Pandemi ile uğraşan dünya ülkeleri en önemli sorunu bu hastalık bitmesi için çalışmalar yapmış ve bölgeye çok müdahil olmamışlardır. Karabağ'ın kurtarılma hareketinin zaman itibariyle, ABD yönetiminin seçim ile uğraştığı bir zamanda yapılması hiçte tesadüf değildir. Azerbaycan yönetimi Karabağ hareketinde zamanı çok mükemmel kullanmıştır (Maranki, 2021: 268).

Azerbaycan'ın Karabağ Savaşları'nı yakından izleyen Avrupa haber kanalları ve gazeteciler Azerbaycan-Ermenistan 2020 Dağlık Karabağ savaşları hakkında farklı farklı açıklamalarda bulunmuşlardır.

İlk olarak İngiliz Telegraph Gazetesinde yayımlanan 2020 Karabağ savaşı ile ilgili bir yazıda:

“2020 Azerbaycan Ermenistan savaşının en büyük galibi Türkiye Cumhuriyeti olduğunu yazmış ve bu savaşı bitiren barış anlaşmasında Rusya yer alması ve bölgede barışı sağlayan devlet Rusya olmasına rağmen, savaşın en büyük kazananı ise Türkiye devleti olduğunu söylemiştir” (Maranki, 2021: 263).

Times Gazetesinde yayımlanan Azerbaycan Ermenistan savaşında yine kazanan ülke Türkiye olduğunu söylemiş ve Güney Kafkasya bölgesinde politikalarının yenilendiğini söylemiştir. Times Gazetesinde yayımlanan yazıda “*Türkiye'nin bu savaşta Azerbaycan'a açık desteği sonucu Azerbaycan'ın savaştan zaferle çıkacağı belliydi*” başlıklı yazı yayınlamıştır (Maranki, 2021: 264).

Guardian Gazetesi ise 2020 Dağlık Karabağ savaşını analiz ederek “Bölgesel Jeopolitiği” yeniden kuruluyor başlıklı yazı da Türkiye'ye önem vermiş ve “*Moskova hükümetinin Güney Kafkasya da Türkiye destekli Azerbaycan ile askeri bir çatışmadan kaçındığını yazmıştır*” (Maranki, 2021: 264).

Kremlin siyasi sözcülerinden olan Fyodor Lukyanov 2020 Azerbaycan Ermenistan savaşını analiz ederek Türkiye'nin bölgede önemini vurgulamıştır. Lukyanov konuşmasında “*Türkiye artık yeni denklemin önemli bir parçasıdır ve bölgede artık Türkiye var, Minsk Grubu yoktur*” söylemiştir (Maranki, 2021: 264).

2020 Karabağ savaşında gerçekten de Türkiye'nin rolü çok olmuştur. Ankara hükümeti ister masada, isterse de sahada askeri yardımlarla savaşın ilk gününden sonuna kadar Azerbaycan yanında yer almıştır.

Türkiye'ye ait İHA'lar (İnsansız Hava Araçları) Karabağ savaşının kaderini tayin etmiştir. Yeni askeri araçlar ve silahlarla geliştirilen Azerbaycan ordusu İsrail'den aldığı İHA'ların yanına Türkiye üretimi olan Bayraktar TB2 İnsansız Hava Araçlarını da dahil ederek kendi savunmasını çok önemli derecede yükseltmiştir. Türk İHA'ları ise İkinci Karabağ Savaşı'nda kendi sözünü söylemeyi başarmıştır.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev France24 televizyonunda konuşmasında sunucunun Aliyev'e ilk sorusu olan “Kaç tane İHA'nız var?” sorusuna

Aliyev “Yeteri kadar” cevap vermesi Azerbaycan ordusunun Türk İHA’ları ile tam teçhizat olduğunu göstermiştir (Özgen, 2021: 113).

Karabağ savaşında İHA/SİHA’ların en çok kullanıldığı savaş olarak bilinmektedir. Karabağ savaşını analiz eden Almanya Dışişleri Bakanı Annegret Kramphkarrenbauer konuşmasında “2020 Dağlık Karabağ Savaşını tarihin ilk SİHA savaşı olduğunu” söylemiştir (Özgen, 2021: 115).

Buradan da açık görünmektedir ki, Azerbaycan’ın 2020 Dağlık Karabağ savaşında Türkiye’nin emeği çok olmuştur.

Azerbaycan, Ermenistan savaşını bitiren 10 Kasım 2020 tarihli Barış Anlaşması ile Ermenistan yenilen taraf, Azerbaycan kazanan taraf olmuştur. Bu anlaşma gereği Ermenistan Karabağ’dan tamamen çekileceğini beyan etmiş ve Dağlık Karabağ’a hiçbir özerk statü verilmeyeceği bildiride açıkça bildirilmiştir (Hasanoğlu vd., 2020: 527).

Karabağ savaşını bitiren barış anlaşmasının bir diğer önemli konusu bölgeye Rus ve Türk Barış Güçlerinin yerleştirilmesi olmuştur. Bu barış güçleri Karabağ toprağında kalma süresi 5 yıl olarak belirlenmiş ve gerekirse taraflarının rızası ile bu süre 5 yıl bitiminde tekrar uzatılabileceği açıklanmıştır (Maranki, 2021: 268).

Üçlü Barış Anlaşmasının beşinci maddesinde yer alan Barış Güçleri Misyonerliği bölgede barışı destekleyecek ve bu güçler için Karabağ topraklarında ortak komuta-kontrol merkezlerinin kurulacak ve merkezde ise Türkiye askerleri yer alacaktır. Türk askerlerinin Güney Kafkasya’ya gelmesi Ermenistan ve Rusya’yı rahatsız etse de artık her iki ülke Türkiye’nin artan gücünü ve Kafkasya’da varlığını kabul etmek zorunda kalmıştır (Hasanoğlu vd., 2020: 527).

İkinci Karabağ Savaşını bitiren 10 Kasım Barış Anlaşmasından sonra bölgede yıllardır süren istikrarsızlık son bulmuştur.

Azerbaycan’ın iç ve dış politikasında yıllardır sorun halinde kalan Dağlık Karabağ sorununu 2020 yılı itibariyle Azerbaycan askeri birlikleri aracılığıyla çözüme kavuşmuş ve Dağlık Karabağ toprakları tekrar Azerbaycan yönetimi altına geçmiştir.

Azerbaycan yönetimi Karabağ zaferini kutlamak için 2020 yılı 8 Aralık tarihinde Bakü’de askeri tören düzenlemiş ve bu törene Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayip Erdoğan’ı da Bakü’deki askeri törene davet etmiştir. Törene katılan Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Aliyev bu askeri törende konuşma

yapmışlar ve Azerbaycan ve Türkiye devletleri birliğini, beraberliğini ve kardeşliğini bu savaşta da dünyaya belli etmiştir. Aliyev konuşmasında “*Haklıydık ve haklı davamızın sonunda hak yerini bulmuştur*” söyleyerek Azerbaycan tarafı tekrar Dağlık Karabağ bölgesini ve sınır yedi şehir topraklarını da kendi yönetimi altına aldığını açıklamıştır (Maranki, 2021: 272).

Günümüz itibariyle Güney Kafkasya’da yıllardır süren Dağlık Karabağ sorunu son bulmuş ve Dağlık Karabağ tekrar eski sahibi Azerbaycan’a geri dönmüş ve bu bölgede 28 yıldan sonra Azerbaycan yönetimi kurulmuştur.

7.3. HAZAR DENİZİNİN ÇEVRE VE BİYOLOJİK SORUNU

Hazar Denizi’nin önemli sorunlarından biride çevrenin çok kirlenmesi olarak bilinmektedir. Özellikle 1990 yılından sonra Hazar’da artan petrol ve doğalgaz üretim yoğunluğundan dolayı bölgede çevre kirliliği daha çok artmıştır. Petrol santralleri çıkan çevre kirliliği ve katı atıklardan dolayı Hazar’a kıyısı olan şehirler çok tehlike altına girmiştir.

Hazar Denizi’nde ortalama yıllık 15-20 ton fosil yakıt üretimi, karbondioksit (CO₂) yapılmakta olup, bu da hava su kirliliğine en büyük etken olarak kalmaktadır (Aslanlı, 2018: 16).

Petrol üretiminde yaşanan artış bölgede yaşanan çevresel sorunları daha çok artırmaktadır. Petrol ve doğalgaz arzında yaşanan canlanma Hazar bölgesinde kurulan petrol santrallerinden vaz geçmemiştir. Hazar da çalışma yapan enerji şirketleri üretimi artırarak bölgeni daha büyük çevre sorunları ile baş başa bırakmışlardır.

Hazar da yaşanan diğer çevresel sorun ise bölgede yaşanan nüfus yoğunluğudur. Hazar’a kıyısı olan şehirlerde çalışma, istihdamın fazlalığından başka şehirler de olan vatandaşlar da Hazara kıyı olan şehirlere göç etmiş ve yaşamlarını burada sürdürmüşlerdir. Kıyıdaş şehirlerin kendi nüfus yoğunluğu ve göç eden insanlarında bu şehirlere yerleşmesi sonucu kıyı şehirlerinde artan nüfus yoğunluğu sonucu Hazar Denizi’nde insani zararlar artmış ve Hazar bölgesi başka bir sorun olan nüfus yoğunluğu sorunu ile baş başa kalmıştır.

Hazar Denizi’nde en önemli yerleşim yerleri daha çok İran, Azerbaycan ve Rusya kıyılarında yaşanmakta olup, özellikle Azerbaycan’ın Abşeron yarımadası ve İran’da Reşt ve Neka gibi bölgelerde insanı yerleşimler daha yoğun yaşanmıştır. Hazar’ın kıyı şehirlerinde toplam 13 milyondan fazla insan yaşamaktadır (Aslanlı, 2018: 16).

Hazar Denizi sürekli olarak su kütlesinin değişmesi sahil bölgelerde ciddi sorun yaşatmıştır. Hazarın son yıllarda su oranının yükselmesi sonucu bazı topraklar su altında kalmıştır. Buda deniz kıyısında tarım alanlarının çok büyük zarar görmesine neden olmuştur. Hazarda su kütlesinin sürekli olarak değişimi petrol ve doğalgaz çalışmalarını etkilemiştir. Özellikle Azerbaycan ve Kazakistan kıyılarında yeni kazılan petrol kuyuları, Hazar su oranının yükselmesi sonucu terkedilmiş bu kuyular bölgede ciddi sorunlar yaratmıştır. Kazılan kuyuların uzun dönemli kullanılmaması sonucu burada sızıntılar yaratmış ve deniz suyu kirlendiğinden dolayı, bu bölgede yaşayan deniz canlılarının büyük kısmı telef olmuştur (Aslanlı, 2018: 17).

Hazar Denizi'nde yaşanan bu çevresel kirlilik tek bölgesel sorun değil, küresel sorun haline gelmiştir. Özellikle 1990 yıllarından sonra Hazar daha çok kirlenmiştir. Günümüzde Hazarın kirliliği normalden 40 kat daha fazla olmuş ve buda bölgede ve dünyada tatlı su kaynağının ciddi sorun yaratacağına neden olmuştur. Dünyada var olan tatlı su oranının %44'u Hazar Denizi'nin payına düşmektedir. Hazarda yaşanan bu çevre sorunları günümüzde daha küresel boyuta taşınmıştır (Aslanlı, 2018: 15).

Hazar'a kıyısı olan Azerbaycan Cumhuriyeti Hazar Denizi'nin çevresel kirliliğinden en çok zarar gören devlet olarak bilinmektedir. Özellikle Bakü, Sumgayıt ve Lankaran gibi Hazar'a kıyısı olan büyük şehirler Hazar'ın çevresel kirliliğinden daha çok etkilenmektedir (Hasanov, 2016: 263).

Azerbaycan devleti Hazar'da yaşanacak sorunları 1990 yılından tahmin etmiştir. Özellikle Hazar üzerinde yaşanacak petrol ve kimyasal atık kirlenmesinden en çok zararı Azerbaycan'ın kıyı şehirleri görmüştür. Sahile yakın büyük petrol rafinelerinden denize akıtılan kimyasal atıklar ve bu rafinelerden çıkan hava kirliliği Azerbaycan'ın çevresine çok zarar vermiş ve bölgede yaşanan bu çevresel kirlenme sonucu Azerbaycan devleti 1990 yıllarından itibaren kendi çevre güvenliği politikalarını oluşturmaya başlamıştır. Azerbaycan çevre güvenliğinin temel amacı, *“ülkenin maddi, manevi değerlerinin korunması, hava, su ve toprak kirliliğinin önlenmesi, insani eylemler sonucu çevreye değen zararların önlenmesi ve temiz, güvenli bir çevre içinde insanların sağlığını koruması için yapılan temel çevre politikası olarak belirlenmiştir”* (Hasanov, 2016: 256).

Azerbaycan devleti 1990 yıllarından temel çevre güvenliği politikalarını benimsemesine rağmen halen çevre kirliliğinin önünü alamamıştır. 2000'lerde uygulanan çevre politikaları ile ülkede yaşanan çevre kirlenmesini önlemek için aktif çalışmalar

yapılmıştır. Ülkede yaşanan bu çevresel kirlenme Azerbaycan halkı ve Azerbaycan yönetimi için ciddi sorunlar yaratmıştır. Devlet başkanı İlham Aliyev 2010 yılını ülke genelinde “Çevre Yılı” olarak ilan etmiş ve bu yıl içinde ülke genelinde 8 Milyon 200 adet fidan dikilmiştir (Hasanov, 2016: 264).

Azerbaycan da önemli çevre sorunların başında Hazar Denizi geldiğinden, çevre kirliliği denizde yaşayan canlılara da zarar vermiştir. Denizde zengin olan Biyoçeşitlilik günümüz itibariyle çok ciddi oranda azalmıştır. Hazar sularında yaklaşık “400 türden fazla endemik canlı yaşamaktadır ki, bu canlıların 100’den fazlası balık türü ve bu balıkların 40’ı ticari amaçlı avlanmaktadır. Hazarda yaşayan balıkların 23’ü nadir balık türüne dahil olup ve bu nadir balıkların 6’sı ise Mersin Balığı olarak bilinmektedir” (Aslanlı, 2018: 17).

Dünya havyarının %90’na sahip olan Hazar Denizi havyar üretiminde ilk sıralarda olduğundan bu su kitlesi daha çok dikkatte kalmaktadır (Aras, 2012: 282).

Hazar Denizi’nde var olan önemli bir balık türlerinden biri de “Hazar Kütümü” olarak bilinmektedir. Bu balık türü 1990 yıllarında ortalama 1250 tondan, günümüz itibariyle 210 tona düşmüştür (Aslanlı, 2018: 18).

Azerbaycan Cumhuriyeti Hazar’da yaşanan deniz canlıların azalması özellikle balık türlerinin ciddi oranda düşüş yaşandığı için bölgede ilk balık çiftliğini kurmuştur. Azerbaycan devleti ilk yıllarda bölgede 12 tane balık çiftliği kurarak burada yaklaşık 120 milyon balık yavrusu üretimini planlamış, ancak sonraki yıllarda ise bu üretim 20 milyon olarak gerçekleşmiştir (Metin, 2004: 28).

Hazar da yaşayan balık türlerinin, özellikle Mersin balığının 2007-2017 yılları arasında 10 kat azalmıştır. Artık Azerbaycan, Rusya ve Kazakistan Hazar Denizi’nde Mersin balığının ticari avlanmasını yasaklamıştır (Aslanlı, 2018: 18).

Yapılan bu yasaklara rağmen Hazar Denizi’nde halen kaçak balık avı devam etmektedir. Kıyıdaş devlet uzmanları Hazar biyo çeşitliliğinin azalmasını söylese de halen kaçak balık avını tam sonlandıramamıştır.

Hazar Denizi’nde var olan endemik balık türlerinin yanı sıra, Hazar da iki tatlı su foku türünden biri olan, Hazar Foku da bu su alanında yaşamaktadır (Metin, 2004: 25).

Hazar Foku, Hazar Denizi’nde nadir deniz canlılarının biri olarak bilinmektedir. Özellikle Hazar Foku Hazar’ın Azerbaycan kıyılarında yaşamaktadır. Dünya da nadir,

endemik deniz canlısı olan Hazar Foku, Azerbaycan devleti tarafından koruma altına alınan Hazar canlılarından biri olarak bilinmektedir.

Hazar Denizi'nde yaşanan çevresel sorunlar kıyıdaş devletleri rahatsız eden en önemli sorunlardan biri olduğundan, 2003 yılı 4 Kasım tarihinde beş kıyıdaş ülke "Hazar Denizi Çevresinin Korunması için Çerçeve Sözleşmesi" olan (Tahran Sözleşmesini) imzalamışlardır. Tahran Sözleşmesinin temel amacı, denizde var olan biyolojik kaynaklarının korunması ve bu kaynaklarının sürdürülebilir şekilde kullanması için çalışmıştır (Aslanlı, 2018: 18).

Hazar Denizi çevresel sorunları halen devam etmektedir. Alınan önlemler ve kararlara rağmen Hazar çevresel sorunları günümüzde de yaşanmaktadır. Bu çevresel sorunlardan ise en çok zarar görenler, kıyı şehirlerde yaşayan insanlar ve deniz canlıları olmuştur.

"1990 yılından günümüze kadar, Hazar da yaşanan sorunlar ve bu muhtemel hasarın maliyeti ortalama 2 Milyar dolarını aşmıştır" (Metin, 2004: 27).

Hazar çevresel sorunlarından en çok etkilenen devletlerin başında gelen Azerbaycan Cumhuriyeti bölgede yaşanan çevresel sorunları ortadan kaldırmak için aktif çalışmalar yapmaktadır. Azerbaycan devleti Hazar Denizi'nde yaşanan çevresel sorunları ortadan kaldırmak için hem kıyıdaş devletlerle, hem de uluslararası çevre kurumları ile beraber bölgede çalışmalar yürütmektedirler.

Azerbaycan Cumhuriyeti 1990 yılında bağımsızlığını kazandığından günümüze kadar, çevre konulu 29 uluslararası konvansiyona taraf olmuş, küresel ve bölgesel çevrenin korunması için uluslararası arenada aktif çalışmalar yapmaktadır (Hasanov, 2016: 258).

Hazar bölgesinde yaşanan çevresel sorunların ortadan kaldırılması için çalışmalar sürdüren beş kıyıdaş devlet günümüzde bölgenin çevre sorunları ile ilgili çalışmalar yapmakta olup ve Hazar Denizi'nin çevre sorunu politikalarını her zaman gündemde tutmuştur.

Hazar bölgesinin enerji güvenliği önemli olduğu kadar, Hazar'ın çevre güvenliği de kıyıdaş beş devlet için en önemli konulardan biri olarak kalmaktadır.

SONUÇ

Sovyetler Birliği'nin yıkılması Hazar bölgesinde büyük boşluk yaşanmıştır. Daha önce Hazar Denizi'ne sadece Sovyetlerin ve İran'ın kıyısı bulunurken, artık Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ında Hazar'a kıyısı olmuştur. Bununla da Hazar Denizi'nde kıyıdaş devlet sayı 2'den 5'e yükselmiştir. Hazar bölgesi ülkeleri sırasıyla kendi bağımsızlığını ilan ederek kendi egemenlik kurduğu topraklarda bağımsız hareket etmişlerdir. Yeni kurulan üç bağımsız devlet kendi yönetim şeklinde reformlar yaparak, batı yönetim modelini benimsemişlerdir. Artık Güney Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, Sovyetlerin merkezi ekonomi modeli değil, batının oluşturduğu serbest piyasa modelini benimsemişlerdir.

Hazar bölgesinin önemli devleti olan Azerbaycan 1991 yılı 18 Ekim tarihinde bağımsızlığını ilan ederek, Sovyetlerin çatısı altından ayrılmıştır.

Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilk yılları çok kolay olmamıştır. Ülke de yaşanan iktidar mücadelesi ve Karabağ savaşı yeni kurulan devletin işini daha zora sokmuştur. Ülke yönetimi merkezdeki, iktidar mücadelesini izlerken, Ermeniler Rusların yardımıyla Dağlık Karabağ'da savaş çıkararak yerli Azerbaycan Türklerini bu topraklardan zorla göç ettirerek, bu bölgelere Ermeni halkını yerleştirmişlerdir. Bölgede yaşanan bu çatışma 1991 yılından sonra daha da alevlenmiştir. Dağlık Karabağ Türkleri Ermenilere direniş göstererek kendi topraklarını savunmaya kalkmışlar ve Karabağ bölgesinde yaşanan çatışmalar sıcak savaşa dönüşmüştür.

Azerbaycan merkezinde yaşanan koltuk savaşı sonucu, Karabağ bölgesi Bakü yönetiminin ilgisi dışında kalmış ve Ermeniler buradaki Azerbaycan Türklerini zorunlu göçe tabi tutarak bu toprakları Rus yardımlarıyla işgal etmişlerdir.

Azerbaycan'da yaşanan iktidar savaşı 1993 yılında Haydar Aliyev'in Cumhurbaşkanı seçilmesiyle son bulmuştur. Aliyev iktidara geldikten sonra ülkede yıllardır süren Dağlık Karabağ savaşını sonlandırmış ve bölgede uzun süreli ateşkes sağlamayı başarmıştır. Ülkede yaşanan istikrarsızlığı sonlandıran Aliyev devlet yönetiminde de doğru ve düzenli politika izleyerek, Azerbaycan'ı yok olmaktan kurtarmıştır.

Gerçekten de o zamanın koşullarına göre, iktidara Haydar Aliyev gelmeseydi. Bugün var olan bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti olmayacaktır. Çünkü o zamanlar Azerbaycan devleti dış güçlerin baskısı altında kaldığından bu topraklarda karışıklıklar

yaşanmıştır. Ülkede yaşanan bu karışıklıktan en çok faydalananada Ermenistan devleti olmuştur. Ermeniler ülkede yaşanan karışıklıktan faydalananarak Azerbaycan topraklarını işgal ederek bu toprakları Erivan yönetimine birleştirmişlerdir. Ülkenin toprak bütünlüğü tek Ermeni güçler tarafından tehlikeye girmemiş, Azerbaycan'ın kuzey ve güneyinde bulunan azınlıklarda bağımsızlık isteyerek Bakü yönetimine karşı isyan etmişlerdir.

1990-1993 yılı Azerbaycan tarihinin en karanlık dönemi olarak bilinmektedir. Ülke de yaşanan olaylar sonucu Azerbaycan yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır.

O zamanki Azerbaycan yönetiminin ise bu olaylar sonucu bir şey yapmadan bu olaylara seyirci kalmıştır.

1993 yılı Ekim ayında Cumhurbaşkanı seçilen Haydar Aliyev bölgede dengeli politika izleyerek hem komşu ülkelerin Azerbaycan'a karşı kızgınlığını yatırmış, hem de Batı devletleri ile ilişkileri düzene sokmayı başarmıştır. Aliyev'in eski devlet idareciliği geleneği, başarılı siyasetçi olması tek Post-Sovyet ülkelere değil, Batı devletlerine de aşinaydı. Aliyev Sovyet Polit bürosunun en saygın kişilerinden biri olmuştur. Bundan dolayıdır ki, Azerbaycan'ın o zor günlerinde ülkeyi tek kurtaracak kişi Haydar Aliyev olmuştur. Aliyev 1993 yılında iktidara gelmiş ve başarılı dış siyaset izleyerek bölgede dengeyi korumuştur. Dış politikada başarılı olduğu kadar iç politikada başarılı olan Aliyev ülkede yaşanan savaşı, azınlık mücadelelerini ve bölücülük siyasetlerini sonlandırarak, ülkede yaşanan istikrarsızlığı sonlandırmıştır. Siyasette başarılı olan Aliyev ekonomi de doğru politika izleyerek, genç devletin kalkınması için başarılı ekonomi politikası çizmiştir. Ülkede yaşanan savaş sonucu ekonomi yok olmak tehlikesi ile karşı-karşıya kalmıştır.

Haydar Aliyev ülke ekonomisini düzene sokmak için yönünü Hazar enerjisine çevirmiş ve bölgede Rusya ve İran baskılarına rağmen, Aliyev Hazar'ın Azerbaycan enerji sektörüne Batı devletlerini davet etmiş ve Hazar Denizi'nde ilk kez batılı enerji şirketleri çalışmalar başlatmıştır.

Haydar Aliyev 1994 yılında Batılı devletlerle "Asrın Anlaşmasını" imzalayarak Hazar enerjilerini batı şirketlerine açmıştır. Aliyev Asrın Anlaşması ile ilk kez ülkeye yabancı sermayenin akışını sağlamayı başarmıştır. Aliyev Hazar enerjisinden gelen sermaye ile ülke ekonomisini düzene sokmuş ve devletin kalkınmasını sağlamıştır.

Hazar'ın Azerbaycan sektöründen çıkarılan petrol ve doğalgaz Batı devletlerine sevk edilmiştir.

21 yüzyıl da enerjiye hakim olan devlet, dünyaya hakim olan devlet konumunda görülmektedir.

Bundan dolayıdır ki, Hazar enerji havzası her zaman büyük devletlerin ilgi alanı olarak kalmaktadır. Bölgeye hakim olup bölgede Rusya'nın politik tesirini azaltmak ve kendi hegemonyasını artırmak için başta ABD, Türkiye, Çin ve AB gibi ülkelerin, Hazar bölgesi ile alakalı en önemli politikalarının asıl yüzüdür.

Bu konumdan yola çıkarsak açık söylemek gerekirse, Hazar tek bölge ülkeleri ve Rusya için önem taşımamaktadır. Bölge dışı büyük devletlerde Hazar enerji havzasında kendine yer edinmeye çalışmıştır. Büyük devletlerin Hazar bölgesi ile ilgili politikaları geçici değil, sürekli, daimi olmuştur.

Bugün itibariyle bölgeye baktığımız zaman bölge devletlerinin yanı sıra bölge dışı büyük devletlerinde bölgede ortak çalışmalarını görmekteyiz. Kısacası açıklamamız gerekirse, büyük devletler başta ABD, Çin, AB ve Türkiye gibi büyük devletlerin güvenli enerji politikalarında Hazar bölgesi Ortadoğu ile aynı mercide yer almaktadır. Her iki bölgenin zengin doğal kaynakları vardır. Fakat son yıllarda Ortadoğu da yaşanan Kaos ve bitip tükenmeyen mahalli savaşları, büyük devletlerin enerjide dikkatini Hazar'a yönlenmesine neden olmuştur. Çünkü Hazar enerji Havzası hem enerji sektörü açısından Ortadoğu'dan sonra en çok enerjiye sahip olan coğrafyadır, hem de diğer bölge kadar kanlı değil, daha sakin ve güvenli bölgedir.

Bundan dolayıdır ki, son yıllarda bölge dışı daha çok enerji sektöründe dışa bağımlı Çin, Türkiye, İtalya gibi büyük devletlerin asıl dikkati ve enerji politika şemasını Hazar üzerinden şekillendirmesi hiçte, bu devletlerin kendi isteği olmamıştır.

Bölgenin bu doğal kaynak zenginliği ve bu jeopolitik konumu, bölge ve bölge dışı ülkelerin her zaman ilgi alanında olmuştur. Bölgenin coğrafi konumu büyük devletlerin daha çok dikkatinde olmuştur.

Bir devletin dış politikasında önemli aktör olan coğrafi konum Hazar bölgesi ülkelerinde de görünmektedir. Bölgede yaşanan son gelişmeler de göstermektedir ki, 21 yüzyılda Hazar Jeopolitiği Avrupa ve Asya kaderini belirleyecek en önemli jeopolitik faktör olarak görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Adıbelli, B. (2009). Kafkasya sil baştan. B. Adıbelli içinde, *Jeopolitik ödöl Avrasya* (188-191). İstanbul: IQ Kültür Sanat yayıncılık.
- Aras, O. N. (2001). *Azerbaycan'ın Hazar ekonomisi ve stratejisi*. İstanbul: Der yayınları.
- Aras, O. N. (2012). Ekonomik neden ve sonuçları bakımından Hazar'ın güvenlik sorunu. *SSRN Elektronik Dergisi*, 273-284.
- Aslanlı, K. (2017). *İran-Azerbaycan*. İran araştırmaları merkezi, 1-28.
- Aslanlı, K. (2018). *Hazar Denizi'nin jeopolitik ve jeoekonomik konumu: Enerji, taşımacılık, hukuk ve çevre boyutları*. İran araştırmaları merkezi, 1-20.
- Aydın, M. (2012). *Kafkaslar değişim dönüşüm (Avrasya üçlemesi III)*. Ankara: Nobel akademik yayıncılık.
- Aydın, N. Z. (2012). Hazar enerji kaynakları ve siyaset. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (2), 207-224.
- Azer, Ö. A. (2012). Çin'in enerji güvenliği bağlamında Kafkasya ve Orta Asya politikası. *International Conference on Eurasian Economies* (233-240). SESSION 4B: Enerji ve Tabii Kaynaklar.
- Beşikçi, S. Ö. (2016). Bağımsızlık sonrası dönemde Azerbaycan dış politikasındaki stratejik değişimler ve yönelimler. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 16(2), 237-252.
- Bilgin, M. (2005). Azerbaycan. M. Bilgin içinde, *Hazar'da son darbe* (Cilt 2 Baskı, s. 124-188). İstanbul: IQ Kültür Sanat yayıncılık.
- Canar, B. (2012). Rusya Federasyonu'nun Azerbaycan ile ilişkileri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 21-38.
- Cemilli, E. (2007). *ABD'nin Güney Kafkasya politikası*. İstanbul: IQ Kültür Sanat yayıncılık.
- Doğan, G. E. (2020). Dağlık Karabağ meselesi: Bölgesel güvenlik dinamikleri üzerine bir değerlendirme. *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 22(2), 167-181.
- Elma, F. (2015). Azerbaycan'da Sovyet sonrası bağımsızlık süreci: Demokrasiye geçiş ve devlet inşasının ilk yılları (1988-1993). *Yeni Türkiye* (75), 190-201.

- Erdoğan, N. (2017). Tanap projesinin Türkiye ve Azerbaycan enerji politikalarındaki yeri ve önemi. Ömer Halisdemir Üniversitesi, *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(3), 10-26.
- Eren, E. (2017). Şanghay İşbirliği Örgütü ve Türk dış politikasında gelecek prespektifi. *Strategic Public Management Journal*; ISSN 2149-9543, 3(5), 77-94.
- Gafarlı, O. (2015). Kafkasya'da yeni oyuncu: Çin. O. Gafarlı içinde, *Avrasya Çıkmazı. Yeni büyük oyunu kim kazanacak? (ABD, AB, Rusya, Çin, Türkiye, Kafkasya ülkeleri, Afganistan, Ukrayna)* (109-116). Ankara: Nobel akademik yayıncılık.
- Gazel, F. (2003). Mavi Akım nedir. F. Gazel içinde, *Mavi Akım Avrasya'da çözümsüzlüğün öyküsü* (1-19). İstanbul: Metis yayınları.
- Gökçe, M. (2008). Sovyet sonrası dönemde Hazar çevresinde yaşanan rekabet. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(3), 177-209.
- Harunoğulları, M. (2016). Jeopolitik rekabet alanı: Hazar havzası ve Türkiye Geopolitical Competition Region: Caspian Sea Basin and Turkey. *TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu*, (400-413). Ankara.
- Hasanoğlu, M., Memmedov, A. ve Maharramov, B. (2020). İkinci Karabağ savaşı sonrası Azerbaycan-Türkiye ilişkileri. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3(3), 522-529.
- Hasanov, A. (2016). Ulusal güvenlik politikasının başlıca istikametleri. A. Hasanov içinde, *Güney Kafkasya'nın askeri-jeostratejik durumu ve Azerbaycan'ın güvenlik politikası* (A. Ağaoğlu ve. Şammedov, Çev., Cilt 3 Baskı, s. 179-265). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- İsmayilov, E. (2013). *Azerbaycan-İsrail stratejik ortaklığı*. Bilge adamlar stratejik araştırmalar merkezi, 1-10.
- İşcan, İ. H. (2010). Uluslararası enerji güvenliği açısından Hazar bölgesi enerji ekonomisi ve Hazar Denizi'ni paylaşım sorunu. *Sosyoekonomi*, 10 (Özel Sayı), 63-91.
- Işık, C. ve Işık, O. (2012). *AB-Türkiye ilişkisinde yeni adım: NABUCCO*. https://www.researchgate.net/publication/268743968_AB-Turkiye_iliskisinde_yeni_adim_NABUCCO. 1-21.

- Karabayram, F. (2011). *Güney Kafkasya jeopolitiğinde Rusya gerçeği*. İstanbul: IQ Kültür Sanat yayıncılık.
- Karimov, B. (2007). *Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan cumhuriyetinin dış politikası (1993-2003)*. T.C İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), 1-141.
- Kavaz, İ. (2018). Türkiye'nin enerji merkezi olma sürecinde TANAP projesi. *SETA Perspektif* (199), 1-6.
- Kerimova, G. (2015). *Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası Kafkasya politikası: Haydar Aliyev dönemi (1993-2003)*. İstanbul Medeniyet Üniversitesi; Sosyal Bilimler Enstitüsü; (Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), 1-93.
- Kocaman, M. E. (2014). Hazar havzası'nda enerji güvenliği ve enerji jeopolitiği. Adnan Menderes Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(3), 152-171.
- Kocaman, M. E. (2018). Hazar havzasının hukuki statüsü. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 99-114.
- Köten, F. (2013). Boru hattı projelerinin Hazar havzası jeopolitik ve jeoekonomisindeki rolü. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, II(1), 65-84.
- Maranki, A. (2021). *Kafkas-Türkistan meزالimi Azerbaycan-Karabağ*. İstanbul: Maranki yayınları.
- Rzayeva, G. (2012). TANAP-Hazar gazını Avrupa'ya taşıyan atılım projesi. *Hazar Raporu*. <https://docplayer.biz.tr/386028-Tanap-hazar-gazini-avrupa-ya-tasiyan-atilim-projesi.html>
- Metin, M. (2004). *Politik ve bölgesel güç Hazar*. İstanbul: IQ Kültür Sanat yayıncılık.
- Mutlu, N. (2013). *Ebülfaz Elçibey'in hayatı, siyasi faaliyetleri, düşünceleri ve fikriyatı*. T.C Gazi Üniversitesi; Sosyal Bilimler Enstitüsü; (Tarih Anabilim Dalı, Yakın Çağ Bilim Dalı; Yüksek Lisans Tezi), 1-105.
- Nurbayev, D. (2017). *Azerbaycan ve Avrupa Birliği arasında son dönemde yaşanan gelişmeler*. (Lidiya Parkhomchhik, H. Şimşek ve D. Nurbayev, Dü) Avrasya Araştırma Enstitüsü (Kazakistan), 1-2.
- Özdaşlı, E. (2017). İsrail'in yeni çevre stratejisinde Güney Kafkasya. *Bilig* (82), 175-200.

- Özgen, C. (2021). 44 günün ardından: 2020 Karabağ savaşının askeri açıdan analizi. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), 104-123.
- Özpay, G. A. (2018). Bakü-Tiflis-Kars demiryolu ve Türkiye açısından jeopolitik önemi. *Marmara Coğrafya Dergisi* (37), 103-111.
- Öztürk, M. (2014). Şangay İşbirliği Teşkilatı'nın uluslararası ilişkiler tasarımı. *Avrasya Etdüdleri*, 43(1), 249-268.
- Rzayeva, G. (2012). TANAP - Hazar gazını Avrupa'ya taşıyan atılım projesi. *Hazar Raporu*.
- Sancak, K. (2019). Azerbaycan ekonomisinde istikrar faktörü ve Aliyevler dönemi. *The Journal of International Scientific Researches*, 4(1), 51-57.
- Şamiyeva, G. (2019). *Azerbaycan'ın dış politikasında uluslararası örgütlerin işlevselliği sorunu*. T.C Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; (Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), 1-82.
- Turan, A. P. (2010). Hazar havzası'nda enerji diplomasisi. *Bilge Strateji*, 2(2), 43-72.
- Uğrasız, B. (2002). Çin'in Hazar ve Orta Asya bölgesine yönelik politikası. *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(3), 227-237.
- Uslu, K. (2006). Hazar bölgesi enerji kaynaklarının ekonomik ve uluslararası boyutu. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 21(1), 99-130.
- Üzümcü, A. ve Akdeniz, S. (2014). Yeni İpek Yolu: TRACECA ve Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projesi. *Avrasya Etüdleri*, 1, 171-199.
- Veliyev, C. (2020). Uluslararası taşımacılık koridorları ve Azerbaycan-Türkiye ilişkileri (1991-2018). C. Veliyev içinde, *Azerbaycan-Türkiye stratejik ortaklığı, tarihi ve güncel boyutlar* (313-353). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Yalçınkaya, A. (1998). *Türk cumhuriyetleri ve petrol boru hatları*. İstanbul: Bağlam yayınları.
- Yamak, Ö. (2020). Yakın dönem Türkiye Azerbaycan ilişkileri. Ö. Yamak içinde, *Atatürk'ten bugüne Azerbaycan* (173-225). İstanbul: Halk Kitabevi yayınları.
- Yesevi, Ç. G. (2013). *Orta Asya'da işbirliği ve bütünleşme: Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü örneği*. T.C İstanbul Kültür Üniversitesi küresel eğilimler serisi, 1-12.

- Yeşilot, O. (2021). Azerbaycan'daki Çeçen mülteciler ve Rusya ile ilişkilere yansımaları. O. Yeşilot içinde, *Ateş çemberinde Azerbaycan* (Cilt 3 Baskı, s. 171-187). İstanbul: Yeditepe yayınevi.
- Yılmaz, R. (2010). Azerbaycan dış siyasetinde bağımsızlık sonrası yıllar ve Karabağ problemi. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2, 69-93.
- Yılmaz, R. (2010). Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde son dönem. *Bilge Strateji*, 2(2), 23-42.
- Yılmaz, R. ve Sayın, F. (2013). Azerbaycan dış politikasını belirleyen öğeler ve denge politikasına yansımaları. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 23-42.
- Yüce, A. (2014). Bağımsızlıktan günümüze Azerbaycan-Türkiye savunma sanayi (SS) işbirliği faaliyetleri (1991-2015). Yüce, Ahmet. *Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası tarix institutu elmi eserler*, 59(151-178), 1-21.
- Yüce, A. (2016). Haydar Aliyev dönemi Azerbaycan-Türkiye askeri işbirliği ve eğitim faaliyetleri (1993-2003). Yüce, Ahmet. "Ulu Önder Heyder Aliyev irsinde Multikultural ve Tolerant Deyerler" *Yedinci beynelxalq elmi konfransı*. 62-64, s. 1-9. Bakı: Slavyan Universiteti.

İnternet Kaynakları:

https://tr.wikipedia.org/wiki/Hazar_Denizi

https://tr.wikipedia.org/wiki/Hocal%C4%B1_Katliam%C4%B1

<https://www.mfa.gov.tr/sanghay-isbirligi-orgutu.tr.mfa>

<https://denizxeber.az/2017/04/21/x%C9%99z%C9%99rin-tarixi-haqqinda/>

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-ve-turkmenistan-hazardaki-dostluk-petrol-yataginin-ortak-isletilmesi-konusunda-anlasti/2118146>

<https://www.anayasa.gen.tr/azerbaycan-aleskerli.htm>

https://tr.wikipedia.org/wiki/Azerbaycan%27%C4%B1n_idari_yap%C4%B1lanmas%C4%B1

<https://www.veryansintv.com/avrasya-birligine-giden-yol-altili-isbirligi-platformu>

<https://www.mfa.gov.az/az/content/360/cin>

<https://www.mfa.gov.tr/guam-info.tr.mfa>

https://diplomatikgozlem.com/_haber/azerbaycan-da-nardaran-olaylarinda-iran-parmagi

<https://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiye-ile-azerbaycan-arasinda-kimlikle-seyahat-uygulamasinin-detaylari-568773.html>

DİZİN

-A-

- ABx, 2, 49, 77, 89, 96, 97, 98, 127, 153, 158, 171, 172, 174, 193, 195
- ABD x, 2, 32, 35, 38, 39, 41, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 54, 55, 61, 64, 65, 77, 78, 81, 82, 84, 86, 89, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 105, 106, 108, 109, 111, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 127, 144, 148, 149, 151, 166, 167, 168, 171, 172, 184, 193, 194, 195
- Abdurrahman Vezirov 60
- Abhazya 20, 24, 100
- Abşeron Yarımadası 10
- AGİT ... x, 27, 31, 33, 55, 64, 65, 77, 78, 117, 136, 150, 154, 158
- AHC x, 27, 28, 63, 64, 68, 123
- Aliyev..... v, vi, 3, 22, 23, 30, 36, 37, 44, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 104, 107, 109, 118, 119, 120, 121, 124, 125, 126, 127, 132, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 142, 144, 145, 153, 156, 157, 158, 161, 165, 166, 185, 186, 191, 192, 198
- Almatı Bildirisi 122
- Alov/Alborz 18
- Artsak Ermeni Cumhuriyeti 25
- ASELSAN..... 135
- Asrın Antlaşması ... 4, 37, 47, 73, 93, 96, 99, 104, 105, 107, 119
- Ateşgah..... 46
- Ayaz Mütalibov5, 23, 43, 60, 61, 62, 63, 107, 116, 117, 122, 128, 129, 130, 131, 132, 151
- Azerbaycan... iv, v, x, xi, 3, 4, 5, 6, 8, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 54, 55, 56, 57, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78,

- 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 96, 99, 101, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 110, 111, 112, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 194, 195, 196, 197, 198

- Azerbaycan Halk Cephesi x, 27, 63
- Azerbaycan Komünist Partisi... x, 60, 69
- Azerbaycan Yılı..... 85, 126
- Azeri 15, 42, 50, 73, 161

-B-

- Bağımsız Devletler Topluluğu..... x, xi, 1, 23, 60, 70, 124, 125, 151
- Bağımsızlık Beyannamesi 60
- Bakü... x, 3, 4, 10, 12, 22, 26, 27, 29, 30, 31, 34, 35, 37, 38, 43, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 67, 68, 69, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 80, 82, 85, 88, 91, 93, 94, 97, 99, 100, 101, 106, 107, 108, 109, 111, 112, 116, 118, 120, 122, 125, 128, 129, 134, 135, 136, 137, 138, 140, 141, 143, 146, 147, 149, 150, 154, 156, 157, 161, 162, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 173, 175, 176, 177, 178, 181, 183, 186, 188, 191, 192, 197
- Bakü-Basra 47, 54, 55
- Bakü-Burgaz-Dedeğaç..... 54
- Bakü-Novorossisk boru hattı. 37, 48, 49, 99, 100, 108
- Bakü-Pakistan..... 54, 58
- Bakü-Supsa petrol boru hattı 38, 51

Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru hattı..... 38
 Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu ... 162, 175,
 176, 177, 178, 197
 Barış İçinde Ortaklık x, 35, 77, 156
 BDT... x, 1, 23, 60, 62, 64, 70, 122, 123,
 125, 127, 145, 151, 153, 155, 158,
 175
 BİO..... x, 35, 77, 156, 157
 Bir Millet, iki devlet..... 87
 Bişkek..... 22, 31, 33, 72
 Bişkek Anlaşması 72
 BOTAŞ..... x, 112, 172
 Brezinski 95
-Ç-
 Çeçenistan xi, 37, 48, 49, 75
 Çırağ..... 15, 161
 Çin. x, 2, 43, 84, 90, 112, 113, 114, 127,
 159, 160, 161, 162, 163, 175, 177,
 178, 193, 194, 195, 197
-D-
 Dağlık Karabağ ... v, x, 3, 20, 21, 22, 24,
 25, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 47,
 61, 62, 63, 64, 67, 70, 71, 72, 77, 78,
 86, 90, 91, 101, 105, 116, 117, 118,
 121, 122, 123, 125, 126, 129, 138,
 140, 142, 143, 154, 162, 166, 167,
 168, 169, 178, 180, 181, 182, 183,
 184, 185, 186, 187, 191, 194
 Demirel..... 27, 62, 76, 129, 132
 Diaspora 160
 Dimitri Medvedev 126
 DKÖB x, 25
-E-
 Ebülfez Elçibey5, 23, 28, 30, 63, 65, 69,
 107, 117, 123, 130, 150, 155, 196
 Elçibey v, 28, 29, 30, 35, 36, 43, 44, 63,
 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 74, 75,
 76, 81, 100, 103, 104, 107, 108, 117,
 118, 119, 123, 124, 125, 130, 131,
 132, 141, 142, 150, 151, 154, 155,
 160, 161, 164, 166
 Erivan 20, 27, 101, 136, 143, 192
 Ermenistan 3, 22, 24, 25, 26, 29, 31, 32,
 33, 34, 47, 51, 52, 60, 61, 62, 63, 66,

67, 81, 86, 87, 88, 89, 90, 93, 105,
 118, 119, 122, 126, 127, 135, 136,
 137, 141, 142, 143, 148, 149, 150,
 151, 152, 154, 159, 160, 163, 167,
 168, 176, 178, 179, 180, 181, 182,
 183, 184, 185, 186, 192

-G-

Garaçukur 161
 Gence..... 3, 30, 67, 68, 124, 179, 182
 Göyçe..... 20
 Grozni..... 37, 48
 GUAM..... x, 127, 154, 155, 158
 Güneşli..... 15, 42, 50, 73, 161
 Güney Kafkasya v, 1, 3, 4, 27, 35, 65,
 67, 83, 84, 89, 90, 93, 94, 95, 96, 105,
 107, 114, 116, 119, 120, 121, 122,
 127, 129, 131, 149, 150, 151, 152,
 153, 155, 156, 157, 158, 159, 160,
 163, 164, 167, 168, 178, 185, 186,
 187, 191, 194, 195, 196
 Gürcistan ... x, 24, 38, 50, 51, 52, 53, 55,
 57, 58, 61, 83, 89, 93, 94, 99, 100,
 106, 109, 110, 111, 127, 151, 154,
 155, 159, 163, 168, 171, 172, 176,
 177, 178, 181

-H-

Hankendi 21, 25, 26, 183, 184
 Hasavyurt Antlaşması..... 75
 Haydar Aliyev v, 3, 5, 22, 23, 30, 36, 37,
 44, 57, 68, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 76,
 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 104,
 107, 109, 118, 119, 120, 121, 124,
 125, 126, 130, 131, 132, 133, 134,
 135, 142, 144, 151, 156, 157, 158,
 161, 164, 165, 168, 191, 192, 196,
 198
 Hazar Bölgesi v, 1, 2, 4, 5, 10, 11, 12,
 13, 14, 15, 20, 24, 34, 39, 41, 43, 46,
 49, 50, 52, 57, 58, 73, 75, 82, 93, 95,
 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103,
 105, 106, 112, 113, 118, 125, 144,
 175, 187, 190, 191, 193, 195, 197
 Hazar Denizi 2, 4, 5, 8, 9, 10, 11, 12, 13,
 14, 15, 16, 17, 18, 20, 34, 41, 42, 45,
 46, 47, 54, 55, 57, 69, 81, 82, 88, 93,

99, 102, 103, 104, 105, 106, 112, 144,
171, 172, 187, 188, 189, 190, 191,
192, 194, 195
Hazar Enerji Havzası..... 2, 4
Hazar Havzası 36, 37, 41, 72, 93, 98,
102, 107, 108, 112, 159, 195, 196,
197
Hocalı 21, 25, 26, 62, 116, 117, 122,
129, 158, 184
Hüseynov . 30, 67, 68, 69, 72, 104, 118,
124

-İ-

İlham Aliyev 5, 83, 84, 85, 86, 87, 88,
89, 90, 91, 121, 126, 127, 128, 134,
135, 136, 138, 139, 140, 144, 145,
153, 156, 157, 158, 159, 161, 163,
164, 165, 177, 185, 186, 189
İpek Yolu .. 160, 161, 175, 177, 178, 197
İran x, 2, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16,
17, 18, 22, 29, 30, 34, 37, 42, 44, 45,
47, 48, 52, 54, 55, 56, 58, 60, 62, 65,
66, 67, 69, 70, 72, 73, 74, 78, 81, 82,
88, 93, 95, 96, 99, 102, 103, 104, 105,
106, 107, 108, 113, 114, 116, 117,
118, 131, 141, 142, 143, 144, 145,
146, 147, 148, 149, 150, 160, 164,
165, 166, 167, 168, 171, 173, 174,
175, 178, 180, 181, 182, 187, 191,
192, 194
İsa Gambarov 27, 63, 123

-K-

Kafkas İstikrar Paketi..... xi, 83
Karabağ 3, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 28,
29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 44, 45, 62,
67, 71, 86, 87, 90, 91, 101, 117, 119,
126, 132, 140, 143, 152, 154, 162,
167, 169, 178, 180, 181, 182, 183,
184, 185, 186, 187, 191, 195, 196,
197, 198
Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü. x,
155, 156
Kazakistan ... v, 8, 10, 12, 13, 15, 16, 17,
18, 38, 41, 43, 52, 53, 103, 104, 106,
109, 112, 113, 114, 151, 152, 162,
174, 177, 180, 188, 189, 191, 196

KEİÖ x, 155, 156, 158
Kelbecer..... 29, 67, 131, 183, 184
Kepez/Serdar 18, 174
Kerkük-Yumurtalık..... 175
KGB..... x, 72, 80
Kırgızistan 22, 31, 112, 151, 152, 162
KİP..... xi, 83
Kiril Alfabesi 66, 69, 124
Kremlin..... 102, 182, 185

-L-

Laçın 26, 27, 63, 123, 183, 184
Lukoil 36, 44, 70, 100, 125, 127

-M-

Mammadov 26, 27, 62, 123, 129
Mavi Akım.... 56, 57, 110, 111, 112, 195
Milli Güvenlik Belgesi 87
Minsk Grubu.... 27, 31, 32, 33, 154, 185
Minsk Üçlüsü 32
Moskova Dostluk Antlaşması..... 14
Muğan Deniz 46
Mütalibov .. 43, 60, 61, 62, 63, 107, 122,
123, 128, 129

N

NABUCCO xi, 171, 195
Nabucco projesi..... 58
Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti..... 78
Nahçıvan..... 22, 30, 45, 60, 64, 142, 177
Nardaran 88
Netanyahu..... 165, 168
Niyazov 57
Nursultan Nazarbayev 53

-O-

OMON birlikleri..... 73
Osetya..... 20, 24

-P-

Putin..... 17, 79, 80, 81, 84, 85, 95, 101,
102, 125, 126

-R-

Rus Çarlığı..... 14
Rusya.... xi, 1, 2, 3, 8, 10, 11, 12, 13, 14,
15, 16, 17, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 29,
30, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 41, 42, 43,

44, 45, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 55, 56,
57, 58, 60, 61, 62, 64, 65, 66, 67, 68,
69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 78, 79,
80, 81, 83, 84, 85, 86, 90, 93, 94, 95,
96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103,
104, 105, 106, 107, 108, 110, 111,
112, 113, 114, 116, 117, 118, 121,
122, 123, 124, 125, 126, 127, 128,
129, 130, 131, 132, 136, 137, 146,
147, 148, 151, 152, 155, 160, 162,
168, 171, 173, 174, 179, 180, 181,
182, 183, 184, 185, 186, 187, 189,
192, 193, 194, 195, 196, 198
Rusya Federasyonu xi, 35, 102, 124,
126, 128, 146, 155, 168, 194

-S-

Saparmurat Niyazov 56, 110
SOCAR xi, 45, 46, 73, 112, 139, 172,
173, 174
Soçi 126
Suret Hüseyinov 30, 67, 68, 69, 74
Süleyman Demirel... 26, 62, 76, 83, 129,
132

-Ş-

Şahdeniz 45, 57, 105, 111, 144, 161,
172, 173
Şanghay İşbirliği 162, 163, 195
Şimon Peres 165, 166

ŞİÖ xi, 158, 159, 163
Şuşa 26, 27, 62, 123, 183, 184

-T-

TANAP xi, 58, 111, 112, 172, 173, 174,
175, 196, 197
TAP xi, 58, 172, 173, 174
Tovuz 34, 178, 179, 180
TPAO xi, 107
TSK xi, 130
TURCAS xi, 139
Türkmençay Antlaşması 11, 14, 81
Türkmenistan v, 8, 12, 13, 15, 16, 17,
18, 41, 53, 55, 56, 57, 58, 103, 109,
110, 112, 145, 174, 180, 191

-V-

Vezirov 60

-Y-

Yakın Çevre Doktoru 35
Yakup Mammadov .. 26, 27, 62, 63, 117,
123, 129, 130, 131, 133
Yanan Tava 46
YAP xi, 158
Yeni Azərbaycan Partisi xi, 158

-Z-

Zengezur 20